

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ისტორიის
არქეოლოგიის
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

3·1977

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ისტორიის, არქეოლოგიის,
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

СЕРИЯ
ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ,
ЭТНОГРАФИИ И
ИСТОРИИ ИСКУССТВА

ეძღვნება დიდი ოქტომბრის სოციალისტური
რევოლუციის 60 წლისთავს
Посвящается 60-летию Великой Октябрь-
ской социалистической революции

თბილისი
ТБИЛИСИ

3-1977

სარედაქციო კოლეგია: ა. აფაქიძე, ვ. ბერიძე, ვ. გაბაშვილი,
ი. კაჭარავა (რედაქტორის მოადგილე), რ. კიკნაძე (რედაქტორის მოადგილე),
გ. მელიქიშვილი (რედაქტორი), გ. ჩიტაია, ლ. ჭილაშვილი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: А. М. Апакидзе, В. В. Беридзе,
В. Н. Габашвили, Ю. М. Качарава (зам. редактора), Р. К. Кикнадзе (зам. редактора),
Г. А. Меликшвили (редактор), Г. С. Читая, Л. А. Чилашвили

შ ი ნ ა რ ს ი

წ ა რ ი ლ ა ზ ი

ა. ჯიჯანიშვილი, დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობა	5
ს. ჩხარტიშვილი, საქართველოს საბჭოები დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის წინ და გამარჯვების პერიოდში	104
ი. ტაბაღაძე, დროებითი მთავრობის ანტისახალხო საშინაო და საგარეო პოლიტიკის მარცხი	80
ა. ლეშაშაძე, ქართველი რევოლუციონერების მონაწილეობა კრასნოდარის მხარეში საბჭოთა ბელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლაში	44
ნ. შვილიძე, გლეხური მეურნეობა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოება საქართველოში სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის დასაწყის პერიოდში	51
მ. თოგოშვილი, ქართველი და ჩრდილო კავკასიელი მშრომელების სოციალისტური შეჭიბვრების ისტორიიდან	65
ტ. ლაბარტაშაძე, საქართველოს პარტიული ორგანიზაციების მუშაობა სამრეწველო მშენებლობის გაშლა-განვითარებისათვის სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის დამთავრების პერიოდში	75
ბ. ღარსმელიძე, ძირითადი ღონისძიებები ახალი ადამიანის აღზრდისათვის მშ-იანი წლების საბჭოთა სკოლაში	80
მ. დღვილაძე, სოციალისტური ქვეყნების თანამეგობრობა ახალი ტიპის საერთაშორისო კავშირში	102
მ. ნათელაძე, წერა-კითხვის ცოდნის მდგომარეობა საქართველოს ქალაქებში	112

ც ა ნ ო ბ ა ზ ი და შ ა ნ ი შ ვ ნ ა ზ ი

3. ჟორანაშვილი, ფ. ენგელსი, პირველყოფილ საზოგადოების სპეციფიკის შესახებ	121
ი. ჯიშაძე, საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კულტურული მშენებლობა ომისშემდგომი პირველი ათწლეულის ისტორიოგრაფიაში	126
ი. ჩიქაძე, საქართველოში სოციალისტური საზოგადოების განმტკიცება-განვითარების პერიოდის ისტორიოგრაფია	137
ბ. შაფაქიძე, მეჩაიეობის კოლმეურნეობათა სამეურნეო-ეკონომიკური განმტკიცების ისტორიიდან	146

პ რ ი ტ ი კ ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

ბ. პაიძაძე, ი. ანთელავა, XVIII საუკუნის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური განვითარების ხასიათის საკითხისათვის	152
---	-----

პ რ ო ნ ი კ ა და ი ნ ფ ო რ მ ა ტ ი ა

ბ. ჩხაიძე, სახელწოდება იუბილეს მიძღვნა	162
ა. მელიძე, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და უოფის მუზეუმი ღია ცის ქვეშ	170
ბ. ელიაშვილი, მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი და საბჭოთა სოფელში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებები	188
ბ. აბკელიძე, აკარის სახელმწიფო მუზეუმი	188

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

М. ДЖИТЖЕИШВИЛИ, Всемирно-историческое значение Великой Октябрьской социалистической революции	5
С. ЧХАРТИШВИЛИ, Советы Грузии накануне и в период победы Великой Октябрьской социалистической революции	19
И. ТАБАГУА, Крах антинародной внутренней и внешней политики временного правительства	30
А. ЛЕЖАВА, Участие грузинских революционеров в борьбе за утверждение Советской власти в Краснодарском крае	44
Н. ШВЕЛИДZE, Крестьянское хозяйство и сельскохозяйственное производство в Грузии в начальный период реконструкции народного хозяйства	51
М. ТОГОШВИЛИ, Из истории социалистического соревнования грузинских и северокавказских трудящихся	65
Т. ЛАБАРТКАВА, Работа партийных организаций Грузии по развертыванию промышленного строительства в период завершения реконструкции народного хозяйства	75
Г. ДАРЦМЕЛИЯ, Основные мероприятия по воспитанию нового человека в советской школе 30-х годов	90
М. ДГВИЛАВА, Содружество социалистических стран — международный союз нового типа	102
М. НАТМЕЛАЗЕ, Положение грамотности в городах Грузии	112

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Г. КОРАНАШВИЛИ, Ф. Энгельс о специфике первобытного общества	121
Е. ДЖИОЕВА, Культурное строительство Грузинской ССР в историографии первого послевоенного десятилетия	126
И. ЧИКАВА, Историография периода утверждения и развития социалистического общества в Грузии	137
Б. ШАПАКИДZE, Из истории хозяйственно-экономического укрепления чаеводческих колхозов	146

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Г. ПАПЧАДZE, И. Антелага, к вопросу о характере социально-экономического развития Грузии в XVIII веке	152
---	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Г. ЧХАИДZE, Выставка, посвященная знаменательному юбилею	162
А. МЕЛИА, Музей грузинской народной архитектуры и быта под открытым небом	170
Г. ЭЛИАВА, Краеведческий музей и социально-экономические изменения в советской деревне	183
Х. АХВЛЕДИАНИ, Аджарский государственный музей	188

მეორე მსოფლიო

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მსოფლიო-
ისტორიული მნიშვნელობა

მსოფლიო ისტორია არ იცნობს უფრო მნიშვნელოვან მოვლენას, ვიდრე დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია. რაც უფრო ვშორდებით 1917 წლის ოქტომბრის მარადსახსოვარ თარიღს, მით უფრო მძლავრად ვლინდება მისი დიდი გარდამქმნელი გავლენა მთელი მსოფლიოს შემდგომ განვითარებაზე, მან ძირფესვიანად შეუცვალა მიმართულება კაცობრიობის განვითარებას¹.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ეპოქაში კლასობრივი ბრძოლის კანონზომიერი შედეგია. ეს რევოლუცია მოამზადა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების მთელმა მსვლელობამ.

XX ს-ის დამდეგს რუსეთი იყო იმპერიალიზმის ყველა წინააღმდეგობათა საკვანძო პუნქტი, ყველაზე სუსტი რგოლი იმპერიალიზმის მსოფლიო სისტემაში. ამ დროისათვის მსოფლიო-რევოლუციური მოძრაობის ცენტრმა თანდათანობით რუსეთში გადაინაცვლა. 900-იანი წლების მსოფლიო-ეკონომიკურმა კრიზისმა, რომელიც ფართოდ გავრცელდა რუსეთში, აგრეთვე რუსეთ-იაპონიის ომმა გამოააშკარავა ცარიზმის სიღამლე, უკიდურესად გაამწვავეს გაბატონებული კლასებისა და მშრომელთა ფართო მასების წინააღმდეგობა, ხელი შეუწყო რევოლუციური კრიზისის გაღრმავებას.

რუსეთის 1905—1907 წლების რევოლუცია იმპერიალისტური ეპოქის პირველი სახალხო რევოლუცია იყო. მან ნათელი ფურცელი ჩაწერა რუსეთის ხალხთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიაში, დასაბამი მისცა ევროპის მუშათა მოძრაობისა და აზიის ჩაგრულ ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის აღმავლობას. ამ რევოლუციაში რუსეთის მუშათა კლასი გვევლინება როგორც მსოფლიო პროლეტარიატის ყველაზე რევოლუციური რაზმი, სოციალური განთავისუფლებისათვის მებრძოლი ძალების ბელადი. მუშათა კლასის ხელმძღვანელ როლს განასახიერებდა ბოლშევიკური პარტია, რომელსაც ჰქონდა მოქმედების მეცნიერულად დასაბუთებული პროგრამა. რევოლუციის წლებში მკაფიოდ გამოვლინდა ბოლშევიკური პარტიისა და მშრომელთა დიდი ბელადის ვ. ი. ლენინის როგორც მარქსიზმის უდიდესი თეორეტიკოსის როლი. მან დასაბუთა სახალხო რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიის აუცილებლობის იდეა, გვიჩვენა, რომ რაც უფრო ფართო და ღრმაა მასების რევოლუციური მოძრაობა, მით უფრო იზრდება პროლეტარიატის პარტიის როლი და მნიშვნელობა, მისი იდეურ-პოლიტიკური და

¹ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1977 წლის 31 იანვრის დადგენილება „დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავის შესახებ“, თბ., (გაზ. „კომუნისტი“, 1977 წლის 1 თებერვალი).

ორგანიზატორული საქმიანობა. ბოლშევიკურმა პარტიამ ვ. ი. ლენინის იდეების საფუძველზე შეიმუშავა მუშათა კლასისა და ყველა მშრომელის რევოლუციური ბრძოლის სტრატეგია და ტაქტიკა.

მარქსიზმის საგანძურში უდიდესი წვლილია ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურ რევოლუციაში გადაზრდის ლენინური თეორია. „დემოკრატიული რევოლუციიდან, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ჩვენ მაშინვე დავიწყებთ გადასვლას და სწორედ ჩვენი ძლიერების, შეგნებული და ორგანიზებული პროლეტარიატის ძლიერების დაკვადად, დავიწყებთ გადასვლას სოციალისტურ რევოლუციაზე... შუა გზაზე ჩვენ არ შევჩერდებით“². ახალი ისტორიული ეპოქის მეცნიერულ ანალიზზე დაფუძნებულმა ლენინურმა თეორიამ დასახა რევოლუციური პრაქტიკის ერთადერთი სწორი გზა. ცხოვრებამ საესვებით დაადასტურა ბოლშევიკების მიერ აღებული პოლიტიკური კურსის სისწორე. რუსეთის პირველი სახალხო რევოლუციის ისტორიულმა გამოცდილებამ დიდი როლი შეასრულა სოციალისტური რევოლუციის მომზადებასა და გამარჯვებაში. „1905 წლის „გენერალური რეპეტიცია“ რომ არა, — წერდა, ვ. ი. ლენინი, — 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვება შეუძლებელი იქნებოდა“³.

მსოფლიო იმპერიალისტური ომის პირობებში რუსეთში გამწვავდა სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წინააღმდეგობანი. თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ. მართალია, დაამხო მეფის თვითმპყრობელობა, მაგრამ ბურჟუაზიულ დროებით მთავრობას არ შეეძლო დაეკმაყოფილებინა მუშათა და გლეხთა საარსებო საჭიროებანი. მხოლოდ პროლეტარიატს ზიერ პოლიტიკური ძალაუფლების მოპოვება უზრუნველყოფდა ძირეული საზოგადოებრივი პრობლემების გადაჭრას. სოციალისტური რევოლუცია უშუალო პრაქტიკული ამოცანა გახდა⁴.

რევოლუციის სათავეში იდგა მკაცრ კლასობრივ ბრძოლებში გამოწრთობილი რუსეთის მუშათა კლასი. მან შემოქმედებითად შეითვისა მსოფლიო პროლეტარიატის რევოლუციური გამოცდილება, გახდა ჩვენი ქვეყნის ხალხთა საუკეთესო რევოლუციური ტრადიციების მემკვიდრე და ღირსეული განმგებლობი. რუსეთის მუშათა კლასმა მშრომელ გლეხობასთან მჭიდრო კავშირში ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელობით აღმართა დიდი ოქტომბრის ძლევამოსილი დროშა და დაამხო ბურჟუაზიულ-მემამულური ხელისუფლება, დაამყარა პროლეტარიატის დიქტატურა.

1. დიდი ოქტომბერი — ახალი ეპოქის დასაწყისი

სოციალისტური რევოლუცია კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლის კანონზომიერებაა. დიდი ოქტომბრის დღეებში მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობის ძირეული ინტერესების გამომხატველი რუსეთის მრავალეროვანი პროლეტარიატი გახდა მსოფლიოში პირველი საბჭოთა სახელმწიფოსა და კომუნისტური საზოგადოების დიადი ეპოქის მეკვლე. მუშათა კლასმა რეაქციის გააფთრებულ პოლიტიკურსა და იდეოლოგიურ შემოტევას, ეკონომიკის დე-

² ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 9, გვ. 286.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 31, გვ. 13.

⁴ „დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 50 წელი“, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის თეზისები, თბ., 1967, გვ. 7.

ზორგანიზაციასა და კონტრრევოლუციურ საბოტაჟს, თეთრ ტერორს დაუპირისპირა უმაღლესი ორგანიზებულობა, შეგნებული დისციპლინა და რევოლუციური სიფხიზლე, რითაც დაიცვა გამარჯვებული რევოლუცია და საბოლოოდ დაამკვიდრა მისი დიადი შედეგები საბჭოთა ხალხისა და მთელი პროგრესული კაცობრიობის საკეთილდღეოდ.

ოქტომბრის რევოლუცია მარტო პოლიტიკური ზეღისუფლების შეცვლა როდი იყო. იგი ნიშნავდა უღრმეს სოციალურ-ეკონომიკურ გადატრიალებას ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში, ისტორიულ მობრუნებას ძველი კაპიტალისტური სამყაროდან ახალი სოციალისტური სამყაროსაკენ. რევოლუციის გამარჯვებამ ნათელყო მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების ცხოველმყოფელობა. მან დაამსხვრია რუსეთის კოლონიად გადაქცევისა და ურთიერთშორის დანაწილების უცხოელ იმპერიალისტთა გეგმები. ამასთან სოციალისტურმა რევოლუციამ მსოფლიოს ყველა ჩაგრულ ხალხს უჩვენა კაპიტალისტური უღლისაგან განთავისუფლების ნამდვილი გზა და განამტკიცა საერთაშორისო პროლეტარიატის რწმენა საკუთარი ძალებისადმი. ამიტომ მას აღფრთოვანებით მიესალმნენ ყველა ქვეყნის მშრომელები.

დიდმა ოქტომბერმა დასახა რევოლუციური გარდაქმნების გზები, აღმოაჩინა ფორმები და მეთოდები, რომლებსაც ინტერნაციონალური ზასიათი მიენიჭა. ამ ჭეშმარიტი სახალხო რევოლუციის გამოცდილება დიდი შენაძენია რევოლუციური ბრძოლის თეორიისა და პრაქტიკის საგანძურში, მეცნიერული სტრატეგიისა და ტაქტიკის ნიმუშია. რუსეთისა და მთელი მსოფლიოს მშრომელები საქმით დარწმუნდნენ, რომ საბჭოების ზეღისუფლება გამოხატავს მასების ძირეულ ინტერესებს. ღრმა სოციალურ-ეკონომიკურმა გარდაქმნებმა გამოაღვიძა ხალხის მძლავრი რევოლუციური ენერგია. „ჩვენი საქმე, — ამბობდა ვ. ი. ლენინი, — უზრუნველყოფილია იმით, რომ მასებმა თვითონ მოჰკიდეს ზელი ახალი, სოციალისტური რუსეთის მშენებლობას“⁵.

მაგრამ სოციალიზმის მშენებლობას წინ აღუდგნენ შინაური კონტრრევოლუციისა და საგარეო ინტერვენციის გაერთიანებული ძალები, რომლებიც ცდილობდნენ მოესპოთ ახალგაზრდა საბჭოთა სახელმწიფო. მათ აურაცხელი უბედურება და ტანჯვა მიაყენეს მშრომელთა ფართო მასებს. მაგრამ რევოლუციის საქმემ გაიმარჯვა. საბჭოთა რუსეთმა თავის მხრებზე გადაიტანა ანტანტის სახელმწიფოთა ჯვაროსნული ლაშქრობის მთელი სიმძიმე, დაიცვა დიდი ოქტომბრის მონაპოვარი და ამით გაუადვილა რუსეთის ყოფილი იმპერიის განაპირა მხარეთა მშრომელებს სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება.

სამოქალაქო ომის უმძიმეს წლებში კიდევ უფრო განმტკიცდა მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის საბრძოლო კავშირი, რევოლუციით განთავისუფლებული ყველა ხალხის კავშირი. შინაგანი კონტრრევოლუციისა და ინტერვენტების გაერთიანებულ ძალებზე გამარჯვებამ ნათელყო პირველი სოციალისტური სახელმწიფოს სიცოცხლისუნარიანობა და სიმტკიცე.

ჩვენი ქვეყნის გამოცდილებამ, — ნათქვამია სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებაში „დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავის შესახებ“, — დამაჯერებლად ცხადყო ლენინის იმ ფუნდამენტური დებულების ჭეშმარიტება, რომ მხოლოდ კომუნისტური პარტიის წინამძღო-

ლობით მოქმედ მუშათა კლასს შესწევს უნარი უხელმძღვანელოს მშრომელთა და ექსპლუატირებულთა მთელ მასას კაპიტალის ბატონობის დამხობისათვის, გამარჯვების შენარჩუნებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლაში, ახალი საზოგადოებრივი წყობილების შექმნის საქმეში⁶.

დიდი ოქტომბრის პირმო — საბჭოთა სახელმწიფო მსოფლიოს რევოლუციური გარდაქმნის საიმედო დასაყრდენი გახდა. რამდენადაც საბჭოთა ქვეყანა მსოფლიო რევოლუციის კერად იქცა, ჩვენში სამეურნეო მშენებლობა საერთაშორისო კომუნიზმის საკითხი გახდა⁷.

კომუნისტურმა პარტიამ და საბჭოთა მთავრობამ მშრომელთა ფართო მასების ინტერესების შესაბამისად განახორციელეს მრეწველობისა და მიწის ნაციონალიზაცია, გზა გაუკაფეს სოციალისტური მშენებლობის დაწყებას მთელ ქვეყანაში, შექმნეს სოციალისტური ეკონომიკის მძლავრი ბაზა.

ახორციელებენ რა სოციალიზმის აშენების დიად ლენინურ გეგმას, საბჭოთა კავშირის მუშათა კლასმა, მშრომელმა გლეხობამ და ინტელიგენციამ დიდი წარმატებანი მოიპოვეს ქვეყნის ინდუსტრიულ განვითარებასა და საკულმეურნეო წყობილების მშენებლობაში, კულტურული რევოლუციის განხორციელებაში. ჩვენი სამშობლო ისტორიულად უმოკლეს ვადაში მძლავრი სოციალისტურ სახელმწიფოდ გადაიქცა. ძირეულად შეიცვალა ქვეყნის მთელი ეკონომიკა და კულტურა, საბჭოთა საზოგადოების კლასობრივი სტრუქტურა. სამუდამოდ მოიხსოვრება ექსპლუატატორული კლასები, განვითარდა და განმტკიცდა საბჭოთა საზოგადოების მორალურ-პოლიტიკური ერთიანობა, სსრ კავშირის ხალხთა მეგობრობა, საბჭოთა პატრიოტიზმი. სსრ კავშირი შევიდა განვითარების ახალ ფაზაში, სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის დამთავრებისა და სოციალიზმიდან კომუნიზმზე თანდათანობით გადასვლის პერიოდში.

მაგრამ საბჭოთა ხალხის მშვიდობიანი შრომა შეწყვიტა ფაშისტური გერმანიის ვერაგულმა თავდასხმამ, დაიწყო 1941—1945 წლების დიდი სამამულო ომი, ჩვენი ქვეყნის მშრომელებმა უდიდესი მსხვერპლი გაიღეს ვერაგ და ძლიერ მტერზე გამარჯვებისათვის. საბჭოთა კავშირი წარმოადგენდა წამყვან ძალას ანტიჰიტლერულ კოალიციაში. ამერიკის შეერთებული შტატები და ინგლისი, თუმცა ჩვენი ქვეყნის ბანაკში აღმოჩნდნენ, მაგრამ ხელი არ აუღიათ სოციალისტური ქვეყნის დამხობის ძველ გეგმებზე. ისინი ვარაუდობდნენ, სსრ კავშირის მეშვეობით დაამარცხებდნენ ფაშისტურ გერმანიასა და იმპერიალისტურ იაპონიას და მძიმე ომით ქანცგამოცლილ საბჭოთა სახელმწიფოს დამოკიდებულ ქვეყნად გადააქცევდნენ. მაგრამ მათი ვარაუდი არ გამართლდა. საბჭოთა სახელმწიფომ წარმატებით დაიცვა არა მარტო საკუთარი დამოუკიდებლობა, არამედ ანტიჰიტლერული კოალიციის გამოყენებით გაანადგურა საერთაშორისო იმპერიალიზმის მტაცებლური ძალები და გადაარჩინა კაცობრიობის მთელი მატერიალური და სულიერი კულტურა, შექმნა ხელსაყრელი პირობები, რომლებმაც უზრუნველყვეს სოციალიზმის მსოფლიო სისტემად გადაქცევა, ჩვენი ქვეყნის საერთაშორისო ავტორიტეტის განმტკიცება და გაძლიერება. ეს შედეგები იმპერიალისტ აგრესორთა მკაცრი გაფრთხილებაა, ისტორიის დაუფიქარი გაკვეთილია.

⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 1977 წლის 1 თებერვალი.

⁷ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 30, გვ. 486.

სამამულო ომის ძლევამოსილად დამთავრების შემდეგ საბჭოთა ხალხი არანახული შრომითი ენთუზიაზმით ჩაება სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და შემდგომი აღმავლობისათვის ბრძოლაში. ომის წლებში დიდი დახაჯარვას მიუხედავად, სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა ინდუსტრიისა და სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგები, უზრუნველყოფილ იქნა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარის პროგრესის მაღალი ტემპი. მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის ერთი მესამედი ჩვენი ხალხისათვის თავსმობევეული ომებისა და მეურნეობის შემდგომი აღდგენის წელზე მოდის, 1976 წელს ქვეყნის ეროვნული შემოსავალი რევოლუციამდელ დონესთან შედარებით 65-ჯერ გაიზარდა. ახლა მრეწველობა ორდღე-ნახევარში გამოიმუშავებს იმდენ პროდუქციას, რამდენსაც მთელი 1913 წლის მანძილზე აწარმოებდა მეფის რუსეთი⁶.

ძირეული გარდაქმნები მოხდა საწარმოო ძალების ხასიათში, სტრუქტურასა და განლაგებაში. განმტკიცდა სოფლის მეურნეობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა. სოფლის მეურნეობის პროდუქციის საერთო რაოდენობა განვილი 60 წლის მანძილზე 4,4-ჯერ გაიზარდა. კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების ეკონომიკის განმტკიცება, ინდუსტრიულ საფუძველზე სოფლის მეურნეობის გადაყვანა, სოფლის მშრომელთა ცხოვრების მატერიალურ-კულტურული კეთილდღეობის განუზრელი გაუმჯობესება თანდათან სპობს განსხვავებას ქალაქსა და სოფელს შორის.

კომუნისტური პარტია წარმატებით იყენებს განვითარებული სოციალიზმის შესაძლებლობებს და თანმიმდევრულად ახორციელებს მეცნიერულად დასაბუთებულ ეკონომიკურ სტრატეგიას, რომლის ღერძია ქვეყნის ეკონომიკური ძლიერების გაზრდა, საწარმოო ფონდების გაფართოება და ძირეული განახლება, მძიმე მრეწველობის სტაბილური გაწონასწორებული ზრდის უზრუნველყოფა, უმთავრესი მიზანი — ხალხის ცხოვრების მატერიალური და კულტურული დონის განუზრელი ამაღლება.

ეკონომიკის დინამიკური განვითარების საფუძველზე ახალ ნიშნებს იძენს საბჭოთა საზოგადოების სოციალური სახე, ფართოვდება სოციალისტური დემოკრატია — საზოგადოების, კოლექტივისა და პიროვნების ინტერესების პარმონიული შეხამება. საბჭოთა საზოგადოების დემოკრატიზმს დამაჯერებლად გამოხატავს მშრომელთა დეპუტატების საბჭოების, პროფესიული კავშირების, ახალგაზრდობის ლენინური კომუნისტური კავშირისა და სხვა საზოგადოებრივი ორგანოების ყოველდღიური მრავალმხრივი საქმიანობა; კომუნისტური პარტიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკისათვის საყოველთაო მხარდაჭერა, ხალხის მასების მზარდი პოლიტიკური და შრომითი აქტივობა, სოციალისტური შეჯიბრების, შრომისადმი კომუნისტური დამოკიდებულებისათვის მოძრაობის უდიდესი გაქანება.

საბჭოთა ხალხის გმირული საბრძოლო და შრომითი მოღვაწეობის ისტორია განუყრელად უკავშირდება ლენინურ კომუნისტურ პარტიას, რომლის ხელმძღვანელი როლი განვითარებული სოციალიზმის ხანაში უფრო მაღლდება, მისი თეორიული, პოლიტიკური და ორგანიზატორული საქმიანობა ფართოვდება და ძლიერდება.

⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 1977 წლის 1 თებერვალი.

„ოქტომბრის რევოლუცია, — ნათქვამია სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებაში, — ისეთი სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენაა, რომლის სიდიადე საზოგადოებრივი პროგრესის გზით კაცობრიობის ყოველი ახალი ნაბიჯის კვალობაზე სულ უფრო ღრმად და რელიეფურად ვლინდება“¹⁰. სოციალიზმი რეალური ჰუმანიზმის, მოწინავე მეცნიერებისა და კულტურის, სოციალური ოპტიმიზმის საზოგადოებაა. მისი იდეოლოგია — მარქსიზმ-ლენინიზმი, კომუნიზმის ერთადერთი სწორი მეცნიერება, მასების რევოლუციური შემოქმედების პოლიტიკური ხელმძღვანელობის უბადლო ხელოვნებაა.

განელილი 60 წლის მანძილზე საბჭოთა საზოგადოებაში დამკვიდრებულმა სოციალისტურმა ტრადიციებმა შეისისხლბორცა რევოლუციური ბრძოლისა და სოციალისტური მშენებლობის უმდიდრესი გამოცდილება, რომელიც თანამედროვე მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის გზის მანათობელი ვარსკვლავია და მძლავრ ზეგავლენას ახდენს საერთაშორისო მუშათა რევოლუციური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზრდაზე.

2. დიდი ოპტომაბრი და საერთაშორისო მუშათა მოძრაობა. სოციალიზმის მსოფლიო სისტემის შექმნა

ოქტომბრის რევოლუციამ მსოფლიოს ყველა მშრომელს უჩვენა ექსპლუატაციის უღლისაგან განთავისუფლების ჭეშმარიტი გზა, გამოიწვია პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის უმაღალითო აზვირთება, დასაბამი მისცა პროლეტარული რევოლუციების ეპოქას. მან მძლავრი ლახვარი ჩასცა ბურჟუაზიულ იდეოლოგიას, მშრომელთა ფართო მასებს განუმტკიცა მარქსიზმ-ლენინიზმის იდეებისადმი რწმენა. ბოლშევიკური პარტიის ტაქტიკა მაგალითი გახდა ყველა ქვეყნის რევოლუციური ძალებისათვის. „ბოლშევიზმი. — წერდა ვ. ი. ლენინი, — საერთაშორისო პროლეტარიატის მსოფლიო თეორია და ტაქტიკა გახდა“¹¹. ლენინური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიებანი აღაფრთოვანებდნენ სხვადასხვა კონტინგენტის მშრომელებს თავისუფლების, მშვიდობისა და დემოკრატიისათვის ბრძოლაში. განამტკიცებდნენ საბჭოთა ქვეყნის მუშათა კლასის ინტერნაციონალურ კავშირს საზღვარგარეთის ქვეყნების მშრომელთა ფართო მასებთან.

პროლეტარიატის ბრძოლის მძლავრი იარაღია კლასობრივი სოლიდარობა. ვ. ი. ლენინი წერდა: „კაპიტალი საერთაშორისო ძალაა. მის დაპყრობებლად საჭიროა მუშათა საერთაშორისო კავშირი, მათი საერთაშორისო ძმობა“¹². დიდმა ლენინმა, ბოლშევიკურმა პარტიამ ექსპლუატირებულთა ფართო ფენები აღზარდეს ყველა ეროვნების მშრომელთა კლასობრივი ინტერესების ერთიანობის განმტკიცებისათვის ბრძოლის ღრმა შეგნების სულისკვეთებით. დიდი ოქტომბრის იდეურ მომზადებაში ეს იყო ბოლშევიკთა პარტიის საქმიანობის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება. ამასთან, ოქტომბრის რევოლუცია „გამოვიდა, როგორც საერთო რევოლუცია, და ჩვენ ჩვენს ამოცანებს გადავწყვეტთ ყველა ქვეყნის მუშათა და გლეხთა დახმარებით“¹³.

¹⁰ გაზ. „კომუნისტ“. 1977 წლის 1 თებერვალი.

¹¹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 25, გვ. 124.

¹² ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 30, გვ. 347.

¹³ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 28, გვ. 76.

მსოფლიო პროლეტარიატის მოწინავე ნაწილისათვის ნათელი გახდა, რომ ოქტომბრის რევოლუციის ბედზე მნიშვნელოვანწილად იყო დამოკიდებული მშრომელთა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ რევოლუციური მოძრაობის განვითარება. პროლეტარული სოლიდარობის დიადი გრძნობით საზღვარგარეთის ქვეყნების მშრომელები, უწინარეს ყოვლისა, მუშათა კლასი დადგნენ დიდი ოქტომბრის სადარაჯოზე და ყოველგვარი საშუალებებით ცდილობდნენ აღმოეჩინათ მხარდაჭერა მსოფლიოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფოსათვის.

საერთაშორისო მუშათა კლასის ინტერნაციონალური დახმარების ერთ-ერთი მკაფიო გამოვლენა იყო მისი უშუალო მონაწილეობა ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლაში. რუსეთში მყოფი უცხოელი სამხედრო მოსამსახურეებისა და სამხედრო ტყვეებისაგან, აგრეთვე საზღვარგარეთის მუშებისაგან შეიქმნა ინტერნაციონალური რაზმები, რომლებიც ცხოველ მონაწილეობას იღებდნენ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებასა და განმტკიცებაში. უცხოელ ჯარისკაცთა და მუშათა შორის ჩამოყალიბდა რევოლუციური ორგანიზაციები. პირველი შეკრება — გერმანიის, ავსტრიის, უნგრეთის, პოლონეთისა და სხვა ქვეყნების სოციალ-დემოკრატი ინტერნაციონალისტების კონფერენცია — შედგა მოსკოვში 1918 წლის 14 თებერვალს. კონფერენციის მონაწილეებმა გადაწყვიტეს გამიჯნოდნენ მემარჯვენე სოციალ-დემოკრატებს და რუსეთში შეექმნათ კომუნისტური ჯგუფები¹³. საბჭოთა ხელისუფლების დაცვის ერთსულოვანი სურვილი გამოთქვეს აგრეთვე სამხედრო ტყვეთა სრულიად რუსეთის ყრილობამ (1918 წლის აპრილი), კომპარტიის უცხოელი ჯგუფების ცენტრალურმა ფედერაციამ (შეიქმნა 6 მაისს), რომლის მუშაობა ვ. ი. ლენინის სიტყვებით „შეადგენდა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფურცელს რუსეთის კომუნისტური პარტიის, როგორც მსოფლიო კომუნისტური პარტიის ერთ-ერთი უჯრედის, მუშაობაში“¹⁴. წითელი არმიის შემადგენლობაში იყო პოლონელების, ჩეხების, უნგრელების. რუმინელების, ბულგარელების ნაწილები.

ოქტომბრის რევოლუციამ ფართო გამოძახილი პოვა კაპიტალისტურ ქვეყნებში. ბევრგან, როგორც ცნობილია, შეიქმნა რევოლუციური სიტუაცია და პრაქტიკულად დადგა პროლეტარული რევოლუციის საკითხი. მუშათა კლასისა და მშრომელთა სხვა ფენების მძლავრი რევოლუციური აზვირთების პირობებში მთელ რიგ ქვეყნებში შეიქმნა კომუნისტური პარტიები.

დიდი ოქტომბრის გავლენით გაძლიერდა მუშათა მოძრაობა ფინეთში, რომელსაც საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ მიანიჭა დამოუკიდებლობა. 1918 წლის 27 იანვარს იქ დაეგმო რეაქციული მთავრობა და შეიქმნა ფინეთის მუშათა რესპუბლიკა. ეს იყო ოქტომბრის გავლენით მომხდარი პირველი რევოლუცია კაპიტალისტურ სამყაროში.

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ მძლავრი გავლენა მოახდინა იმ ქვეყნების მშრომელთა ბრძოლაზე, რომლებიც იმპერიალისტებმა ჩააბეს მსოფლიო ომში. გამოსვლები განსაკუთრებით ფართო ხასიათს ატარებდა გერმანიის ბლოკის სახელმწიფოებში. 1918 წლის იანვარში ავსტრიაში დაიწყო საყოველთაო გაფიცვა, რომელშიც 700-ზე მეტი კაცი მონაწილეობდა; ავსტრია-უნგრეთის ორმოც სამხედრო გემზე აფრიალდა წითელი დროშები. მეზ-

¹³ «Интернационалисты в боях за власть Советов», М., 1965, გვ. 74.

¹⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 29, გვ. 177.

დგაურები მოითხოვდნენ იმპერიალისტური ომის შეწყვეტას და საბჭოთა რუსეთთან მშვიდობიანი ურთიერთობის დამყარებას. ზაფხულში ავსტრიაში გადაართოდა საგაფიცო მოძრაობა, რომელიც შეიარაღებულ აჯანყებაში გადაიზარდა. დაემხო ავსტრიის მონარქიული წყობილება და მის ნამსხვრევებზე შეიქმნა ბურჟუაზიული რესპუბლიკა.

საგაფიცო ბრძოლები გაჩაღდა ბულგარეთისა და უნგრეთის სხვა სამრევლო რაიონებში. 1918 წლის ოქტომბერში უნგრეთში გაიმარჯვა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა, ხოლო მომდევნო წლის მარტში — პროლეტარულმა რევოლუციამ. ჰაბსბურგთა მონარქიის ნანგრევებზე შეიქმნა უნგრეთის, ჩეხოსლოვაკიისა და იუგოსლავიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოები¹⁵.

გაძლიერდა მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლები ბულგარეთში, გერმანიაში და საფრანგეთში. დ. ბლაგოევის, გ. დიმიტროვისა და ვ. კოლარიოვის ხელმძღვანელობით მშრომელთა გამოსვლებმა მძაფრი ხასიათი მიიღო. 1919 წლის სექტემბერში ბულგარეთში გამოცხადდა რესპუბლიკა. 9 ხომებერს კი გერმანიაში გაიმარჯვა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ. ვილჰელმ მეორე საზღვარგარეთ გაიქცა, დაიბადა გერმანიის რესპუბლიკა. რუსეთის მაგალითის მიხედვით შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოები. გერმანიის მემარცხენე სოციალ-დემოკრატებმა კ. ლიბკნეხტისა და რ. ლუქსემბურგის მეთაურობით გაშალეს მუშაობა სოციალისტურ რევოლუციაზე გადასვლისათვის. 1919 წლის 5 იანვარს დაიწყო ბერლინის მუშების აჯანყება, 14 აპრილს ბავარიაში გამოცხადდა საბჭოთა ხელისუფლება. გერმანიის რევოლუციამ საბჭოთა მთავრობას შესაძლებლობა მისცა გაეუქმებინა ბრესტის კაბალური ხელშეკრულება. ამ რევოლუციას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გერმანიის პროლეტარიატის შემდგომი ბრძოლისათვის. გერმანიაში შეიქმნა კომუნისტური პარტია.

იმპერიალისტურმა ომმა აურაცხელი ზიანი მიაყენა აგრეთვე ანტანტის ქვეყნების ბლოკის ევროპულ სახელმწიფოთა მშრომელებს. ოქტომბრის გავლენით ამ ქვეყნების მშრომელთა საგაფიცო მოძრაობა რევოლუციურ აღმავლობაში გადაიზარდა. რუმინეთში ოქტომბრის რევოლუციისადმი სოლიდარობის მიზნით დაიწყო მუშათა პოლიტიკური გაფიცვები და დემონსტრაციები, სამხედრო ნაწილების აჯანყებანი. 1918 წლის დსაწყისში ადგილი ჰქონდა მძლავრ სახალხო მოძრაობას ლიონში, სენტ-ეტიენსა და საფრანგეთის სხვა მსხვილ სამრევლო ცენტრში. პარიზის რაიონის მეტალისტთა კრებამ 180 ათასი ორგანიზებული მუშის სახელით მიიღო რეზოლუცია ოქტომბრის რევოლუციისადმი სოლიდარობის შესახებ¹⁶. გაზაფხულზე საფრანგეთის მუშათა გაფიცვებში მონაწილეობდა ერთ მილიონზე მეტი კაცი, 1918 წლის ზაფხულში გაჩაღდა დემონსტრაციები საბჭოთა რუსეთში ინტერვენციის დაწყების გამო. საბჭოთა ხელისუფლების აქტიურ დამცველთა პირველ რიგებში იყვნენ საფრანგეთის დემოკრატიული ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები ა. ფრანსი, ა. ბარბიუსი, რ. როლანი, მ. კაშენი და სხვ.

დიდი ოქტომბრის გავლენით გაძლიერდა მუშათა მოძრაობა ინგლისში, იტალიასა და სხვა ქვეყნებში. ინგლისში, ისე როგორც საფრანგეთში, მუშათა მოძრა-

¹⁵ История Великой Октябрьской социалистической революции, М., 1967, გვ. 591—592.

¹⁶ Международное значение Великой Октябрьской социалистической революции, М., 1958, გვ. 317.

ობა მიმდინარეობდა ლოზუნგით: „შორს ხელები რუსეთისაგან!“ „დამანაშავა ის, ვინც იომებს რუსეთთან!“. 1918 წელს ინგლისში მოეწყო 1,2 ათასამდე გაფიცვა, რომელშიც მონაწილეობდა 1,1 მლნ. მუშა. იტალიაში მშრომელთა ბრძოლის ორგანიზატორები იყვნენ ა. გრამში და პ. ტოლუატი. ნეაპოლში გამოცხადდა საგანგებო მდგომარეობა. მასების გავლენით სოციალისტური ორგანიზაციების, პროფკავშირებისა და კოოპერატორების კონფერენციამ მიიღო რეზოლუცია საბჭოთა რუსეთიდან ინტერვენტთა ჯარების დაუყოვნებლივ გამოყვანის შესახებ¹⁷.

მძლავრი ბიძგი მისცა ოქტომბრის რევოლუციამ ამერიკის შეერთებული შტატებისა და სხვა ქვეყნების მუშათა კლასის ბრძოლას. უ. ფოსტერის სიტყვებით ამერიკის პროლეტარიატის ფართო ფენები გრძნობდნენ, რომ დიდი ოქტომბრის გამარჯვება მათი გამარჯვებაა. ამერიკელი მუშები აღგენდნენ წითელი გვარდიის რაზმებს დიდი ოქტომბრის მონაპოვრის დასაცავად. 1918 წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში მოეწყო 3,3 ათასი გაფიცვა. რომელშიც მონაწილეობდა 1,2 მლნ მუშა. ვ. ი. ლენინი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამერიკელ მუშათა სოლიდარობას და წერდა: „ამერიკაში, ყველაზე ძლიერ და ყველაზე ახალგაზრდა კაპიტალისტურ ქვეყანაში — მუშათა მასები უდიდეს თანაგრძნობას იჩენენ საბჭოებისადმი“¹⁸.

ამრიგად, დიდი ოქტომბრის გავლენით მუშათა მძლავრ მოძრაობას ჰქონდა ადგილი მსოფლიოს თითქმის ყველა წამყვან ქვეყანაში. ბევრგან შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოები, მოეწყო მძლავრი გაფიცვები, დემონსტრაციები და შეიარაღებული გამოსვლები. იმპერიალისტები იძულებულნი გახდნენ, ყურადღება საშინაო საქმეებზე გადაეტანათ. ეს დახმარება, როგორც ვ. ი. ლენინი აზრობდა, მართალია, სანახევრო იყო, მაგრამ იგი ასუსტებდა რუსეთის მშრომელების წინააღმდეგ აღმართულ ხელს¹⁹.

20-იანი წლებიდან საერთაშორისო მუშათა რევოლუციური მოძრაობა შესუსტდა. დადგა კაპიტალიზმის დროებითი სტაბილიზაციის პერიოდი. იტალიაში, იაპონიაში, გერმანიაში და ესპანეთში დამკვიდრდა ფაშისტთა მმართველობის ტერორისტული მეთოდები. ევროპასა და შორეულ აღმოსავლეთში შეიქმნა ომის კერები.

სსრ კავშირი ენერგიულად იბრძოდა მშვიდობისმოყვარე ლენინური საგარეო პოლიტიკის განხორციელებისა და ევროპაში კოლექტიური უშიშროების სისტემის შესაქმნელად. ამ მხრივ დიდი როლი შეასრულა აგრეთვე საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის შტაბმა — კომუნისტურმა ინტერნაციონალმა, რომელიც 1919-1943 წლებში განამტკიცებდა მუშათა მოძრაობის ერთიანობას, ფაშიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი სახალხო ფრონტის პოზიციებს.

მეორე მსოფლიო ომში საერთაშორისო იმპერიალიზმის დამკვრელი ძალების — გერმანიის ფაშიზმისა და იაპონიის მილიტარიზმის განადგურებამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა ევროპისა და აზიის მთელ რიგ ქვეყნებში სოციალისტური რევოლუციების გამარჯვებისათვის. საერთაშორისო ცხოვრებაში განხორციელდა ძირეული ცვლილებები, შეიქმნა სოციალიზმის მსოფლიო სისტემა, რომელიც თანამედროვეობის დიადი ძალა გახდა და წამყვან როლს ასრულებს მსოფლიო რევოლუციურ პროცესში.

¹⁷ История Великой Октябрьской социалистической революции, გვ. 594—595.

¹⁸ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 28, გვ. 603.

¹⁹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 31, გვ. 507.

მსოფლიო სოციალიზმის სისტემის შექმნა უდიდესი ისტორიული მოვლენაა ოქტომბრის რევოლუციისა და სსრ კავშირში სოციალიზმის გამარჯვების შემდეგ. სოციალიზმის სისტემა საერთაშორისო რევოლუციური მოძრაობის ბაზაა. მისი პოზიციები ფართოვდება და მტკიცდება. მეორე მსოფლიო ომის წინ სოციალიზმის წილად მოდიოდა დედამიწის ტერიტორიის 17%, მოსახლეობის დაახლოებით 7% და მსოფლიო სამრეწველო პროდუქციის 10%²⁰. 1975 წლისათვის სოციალიზმის ქვეყნებს ეკავათ მსოფლიოს ტერიტორიის 25,9%, სადაც ცხოვრობს კაცობრიობის 32%, ხოლო მსოფლიო სამრეწველო წარმოებაში მათი ხვედრითი წილი აღემატება 40%-ს²¹.

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა საერთაშორისო პროლეტარიატის ავანგარდის კომუნისტური პარტიების თვისებრივ და რაოდენობრივ ზრდაზე. თუ კომუნისტური ინტერნაციონალის პირველ კონგრესზე წარმოდგენილი იყო 35 კომუნისტური პარტია, კომუნისტური ჯგუფი და მემარცხენე ორგანიზაცია, ჯერ კიდევ 1971 წლისათვის კომუნისტური და მუშათა პარტიების რიცხვი გაიზარდა 89-მდე, ხოლო კომუნისტების რაოდენობა 1928—1971 წლებში — 1,7 მლნ-დან 50 მლნ-მდე²². მნიშვნელოვნად გადიოდა პროფკავშირების, დემოკრატიული ახალგაზრდობისა და ქალთა საერთაშორისო ფედერაციებში გაერთიანებული მუშების, ქალიშვილებისა და ქაბუკების რაოდენობა, გამწვავდა საერთაშორისო პროლეტარიატის საგაფიცო მოძრაობა, მტკიცდება მუშათა კლასის ხელმძღვანელი როლი მშრომელთა ფართო მასების რევოლუციურ მოძრაობაში.

3. დიდი ოქტომბერი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა.

იმპერიალიზმის კოლონიური სისტემის მსხვერპლა

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მსოფლიო რევოლუციური პროცესის შემადგენელი ნაწილია. იმპერიალიზმმა ჩაახშო მსოფლიოს მეტი წილი ხალხების დამოუკიდებლობა და თავისუფლება, დაადგა სასტიკი კოლონიური მონობის უღელი. კოლონიურმა სისტემამ უდიდესი ზიანი მიაყენა აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნების ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ განვითარებას. ამ ქვეყნების პატრიოტული, პროგრესული და დემოკრატიული ძალები თავგანწირვით იბრძოდნენ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ. მაგრამ ძალები უთანასწორო იყო, იმპერიალიზმი უმოწყალოდ თრგუნავდა მშრომელთა განმათავისუფლებელ მოძრაობას.

დიდმა ოქტომბერმა, რომელიც პროლეტარული და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი რევოლუციების ერთიანობის განსახიერება იყო, ძირითადი გამოუთხარა იმპერიალიზმის ბატონობას კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებში, დასაბამი მისცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი რევოლუციების ახალ ეპოქას. ამიერიდან ამ ქვეყნების ხალხთა ანტიიმპერიალისტური მოძრაობა პროლეტარიატთან კავშირში და მისი ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა²³. დადგა კოლონიური სისტემის ღრმა კრიზისის პერიოდი, კოლონიურ და დამოკი-

²⁰ „მეცნიერული კომუნიზმი“. თბ., 1974, გვ. 86.

²¹ СССР в цифрах в 1975 году, М., 1976, გვ. 49, 98.

²² Коммунистическая партия Советского Союза, Наглядные пособия по партийному строительству, М., 1971, გვ. 187.

²³ ი. ბ. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 10, გვ. 259—260.

დებულ ქვეყნებში დაისახა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაჩაღების ახალი შესაძლებლობანი და პერსპექტივები.

დიდი ოქტომბრისა და სსრ კავშირში სოციალიზმის გამარჯვებით მსოფლიოს ხალხებმა მიიღეს კლასობრივი, პოლიტიკური, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და მათი შემდგომი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მდიდარი გამოცდილება. მშვიდობის, დემოკრატიისა და სოციალიზმის დიდი იდეები მთელი მსოფლიოს მშრომელთა რევოლუციური ბრძოლის დროშა გახდა. „რუსეთის რევოლუციამ, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — მთელ მსოფლიოს დაანახვა სოციალიზმის გზები და ბურჟუაზიას უჩვენა, რომ ახლოვდება მისი ზეიმის დასასრული“²⁴.

კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა საბჭოთა რუსეთის მთავრობის მიმართვამ „რუსეთისა და აღმოსავლეთის ყველა მუსულმანი მშრომელისადმი“. ეს დიდმნიშვნელოვანი დოკუმენტი, რომელიც ვ. ი. ლენინის ხელმოწერით მრავალ აღმოსავლურ ენაზე გამოქვეყნდა, უარს ამბობდა მეფის თვითმპყრობელობის მიერ აღმოსავლეთის ხალხებისათვის თავსმოხვეულ კაბალურ ხელშეკრულებებზე და ყველა ხალხის თვითგამორკვევის უფლებას აღიარებდა.

ოქტომბრის რევოლუციამ გადაშალა ახალი ფურცლები აღმოსავლეთის ხალხთა ცხოვრებაში. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა უაღრესად მძაფრი და მასობრივი გახდა. საბჭოთა რუსეთის მაგალითზე კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ხალხებმა ნათლად დაინახეს, რომ მათი მჭიდრო კავშირი ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების მუშათა კლასთან საერთო მტრის — იმპერიალიზმის წინააღმდეგ უზრუნველყოფდა ღრმა დემოკრატიულ გარდაქმნებს, კაპიტალიზმის გაუფელად სოციალიზმზე გადასვლის შესაძლებლობებს. აღმოსავლეთის ქვეყნებში შეიქმნა შინაგანი პირობები ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი აღმავლობისათვის: განმტკიცდა ეროვნული ბურჟუაზიის პოზიციები, გაიზარდა პროლეტარიატის რაოდენობა; იქმნებოდა ერთიანი ეროვნული ანტიიმპერიალისტური ფრონტი, სადაც პროლეტარიატთან ერთად დიდ როლს ასრულებდა გლეხობა, წვრილი ბურჟუაზია და დემოკრატიული ინტელიგენცია.

ახლო და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების ტერიტორია განმათავისუფლებელი ომებისა და აჯანყებათა ასპარეზი გახდა. პირველად კოლონიური ქვეყნებიდან სოციალისტური განვითარების გზაზე დადგა მონგოლეთი. 1921 წლის ივლისში სახალხო პარტიის ხელმძღვანელობით აზიის ამ ერთ-ერთ ყველაზე ჩამორჩენილ ქვეყანაში გაიმარჯვა რევოლუციამ, იმავე წლის შემოდგომაზე რუსეთის სფს რესპუბლიკასა და მონგოლეთის სახალხო მთავრობას შორის დაიდო მეგობრული ურთიერთობის ხელშეკრულება, რომელიც პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპებზე დამყარებული პირველი თანასწორუფლებიანი საერთაშორისო ხელშეკრულება იყო ამ ქვეყნის ისტორიაში.

1919 წელს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოიპოვა ავღანეთმა. საბჭოთა რუსეთმა პირველმა დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა ავღანეთის მთავრობასთან. 1920 წელს დაიწყო ირანის მშრომელთა რევოლუციური გა-

²⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 28, გვ. 35.

მოსვლები. სასტიკი რეპრესიების მიუხედავად ირანმა შეინარჩუნა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

დიდმა ოქტომბერმა მძლავრი გამოძახილი პოვა თურქეთში, სადაც გაიმარჯვა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა რევოლუციამ, ქვეყანა ბურჟუაზიული რესპუბლიკა გახდა. იმპერიალისტების ცდები, აღედგინათ სულთნის ხელისუფლება, მარცხით დამთავრდა. საბჭოთა მთავრობამ უარყო მეფის თვითმპყრობელობის ყველა ხელშეკრულება, რომლებიც ეწინააღმდეგებოდნენ თურქი ხალხის ინტერესებს. თურქეთის პროგრესული ძალები სათანადოდ აფასებდნენ სოციალისტური ქვეყნის მხარდაჭერას და ხაზგასმით აღნიშნავდნენ რუსი ხალხისა და ვ. ი. ლენინის დიდ წვლილს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარებაში. ამ მხრივ დამახასიათებელია შემდეგი ფაქტი: 1918 წელს სტამბულის უნივერსიტეტში ნობელის პრემიის კანდიდატთა საკითხის განხილვისას სტუდენტთა წინადადებით მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება ამ პრემიის დიდი ლენინისათვის მინიჭების შესახებ²⁵.

განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ მოიცვა არაბული აღმოსავლეთი. შეუპოვარი ბრძოლები გაჩაღდა ეგვიპტეში. „არაბთა ერთიანობის კომიტეტის“ დოკუმენტში ნათქვამია, რომ „ვ. ი. ლენინისა და მისი მეგობრების მთავრობა და ოქტომბრის რევოლუცია ევროპელი ტირანებისაგან აღმოსავლეთის განთავისუფლებისათვის არაბთა მიერ იკითხება ისეთი ძალით, რომელსაც შესწევს უნარი მისცეს მათ ბედნიერება და კეთილდღეობა. არაბებისა და ბოლშევიკების კავშირზე დამოკიდებულია მთელი მსოფლიოს ბედნიერება და სიმშვიდე“²⁶.

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ დიდი გავლენა მოახდინა ჩინელი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლაზე. ჩინეთის ინტელიგენციისა და მუშების მოწინავე ნაწილი მხურვალედ მიესალმება საბჭოების ხელისუფლებას. დიდი ჩინელი რევოლუციონერი სუნ იატ-სენი ვ. ი. ლენინისადმი გაგზავნილ დეპეშაში წერდა: „გომინდანი გამოთქვამს ღრმა პატივისცემას თქვენი ქვეყნის რევოლუციური პარტიის წევრთა მიმართ მძიმე, შესანიშნავ ბრძოლაში და იმედოვნებს, რომ ჩინეთისა და რუსეთის რევოლუციური პარტიები შეკავშირდებიან და განაგრძნობენ ერთობლივ ბრძოლას“²⁷. ჩინეთის მუშათა კლასის, ხელოსანების, საეკპრო-სამრეწველო ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციის ფენების მძლავრი საგაფიცვო ბრძოლა, რომელიც 1919 წლის მაისში გაჩაღდა, ანტიიმპერიალისტური, ანტიფეოდალური რევოლუციის პროლოგი გახდა. 1921 წელს შეიქმნა ჩინეთის კომუნისტური პარტია, რომელიც სათავეში ჩაუდგა ჩინელი ხალხის რევოლუციურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას.

დიდმა ოქტომბერმა აღაფრთოვანა ინდოეთის საზოგადოების პროგრესული ნაწილი. ოქტომბრის გავლენით, — ამბობდა ჯავაჰარლალ ნერუ, — „ინდოეთში დაეიწყეთ ზეენი ბრძოლის ახალი ფაზა... აღფრთოვანებული ვიყავით ლენინით, და მისი მაგალითი გავლენას ახდენდა ჩვენზე“²⁸. დელიში მუხსულმანურმა ეროვნულმა ლიგამ შეიმუშავა საბჭოთა რუსეთისადმი ინდოელი ხალხე-

²⁵ См. Первый Конгресс коммунистического интернационала, март 1919 г., М., 1933, гл. 245.

²⁶ История Великой Октябрьской социалистической революции, гл. 603.

²⁷ М. С. Капца, Советско-китайское отношение, М., 1953, гл. 22.

²⁸ Газ. «Правда», 22 июня 1955 г.

ბის მისაღმების ტექსტი, რომელშიც ნათქვამი იყო: „რუსეთის რევოლუციის ბელადებო! ინდოეთი მოგილოცავთ მთელი მსოფლიოს დემოკრატიის ინტერესებისათვის თქვენ მიერ მოპოვებულ უდიდეს გამარჯვებას“²⁹. ინდოელმა ხალხმა მტკიცედ მოითხოვა ქვეყნის დამოუკიდებლობა (საკუთარი თვითმპართელობა).

დიდმა ოქტომბერმა გავლენა მოახდინა აგრეთვე ინდონეზიის, კორეისა და ლათინური ამერიკის ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზრდაზე. 1918 წელს ლათინური ამერიკის ქვეყნებში შეიქმნა კომუნისტური წრეები და ჯგუფები, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა მუშათა საგაფიცო ბრძოლასა და განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა ბრძოლამ უაღრესად ფართო მასშტაბი მიიღო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. დაიშალა იმპერიალიზმის მსოფლიო სისტემა, ყოფილი კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ადგილას შეიქმნა და იქმნება ახალგაზრდა სუვერენული სახელმწიფოები. ეს უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენა მთელი კაცობრიობის დიდი მოხაპოვარია. განთავისუფლებულ ქვეყნებში ახალი ცხოვრება შენდება და ღრმა პროგრესული ცვლილებანი ხდება მძაფრი კლასობრივი ბრძოლის პირობებში. იმპერიალიზმში არ შერიგებია თავისი ბატონობის დაკარგვას, მას სურს ნეოკოლონიალიზმის მეშვეობით განაგრძოს ამ ქვეყნის ექსპლუატაცია კონტროლი გაუწიოს მათ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებას. მაგრამ კოლონიზატორთა ბატონობისაგან განთავისუფლებული ქვეყნების მშრომელი მასები სოციალისტური თანამეგობრობის სახელმწიფოთა მხარდაჭერით თავდადებით იბრძვიან თავიანთი დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის, ეკონომიკური, ტექნიკური და კულტურული პროგრესის დაჩქარებისათვის. „კოლონიური სისტემის მსხვერვის შედეგად წარმოშობილ სახელმწიფოთა დიდ უმრავლესობასთან, — ამბობდა ლ. ი. ბრეჟნევი სკკპ XXV ყრილობაზე, — ჩვენ გვაერთიანებს მშვიდობისა და თავისუფლების ღრმა ერთგულება, ყოველგვარი ფორმის აგრესიისა და ბატონობის, ერთი ქვეყნის მიერ მეორის ექსპლუატაციის ზიზღი... უმთავრეს მისწრაფებათა ეს ერთობა ბარაქიანი და ნაყოფიერი ნიადაგია, რომელზეც კვლავაც განმტკიცდება და აყვავდება ჩვენი მეგობრობა“³⁰.

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ დასაბამი მისცა ახალ ერას საერთაშორისო ურთიერთობის სფეროში. საბჭოთა კავშირმა და სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნებმა დიდ წარმატებებს მიაღწიეს საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის ერთიანობისა და ანტიიმპერიალისტური ძალების გაერთიანების, მშვიდობის განმტკიცებისათვის ბრძოლაში, ორი სოციალური სისტემის მშვიდობიანი თანაარსებობის დარგში.

უკანასკნელი წლების მანძილზე კიდევ უფრო განმტკიცდა სოციალისტური ქვეყნების მოძმე ხალხთა მსოფლიო თანამეგობრობა — ახალი ტიპის საერთაშორისო კავშირი. ისტორიამ დაადასტურა თანამედროვეობის სამი ძირითადი რევოლუციური ძალის — მსოფლიო სოციალიზმის, საერთაშორისო პროლეტარიატისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის კავშირის ძლევამოსილება. მსოფლიოს ძალთა თანაფარდობაში ძირეული ცვლილებების სა-

²⁹ «История Великой Октябрьской социалистической революции», გვ. 599.

³⁰ „სკკპ XXV ყრილობის მასალები“. თბ., 1976, გვ. 21.

2. „მ ა ც ნ ე“, ისტორიის სერია, 1977, № 3.

ფუძეელზე მიმდინარეობს საერთაშორისო ურთიერთობის მთელი სისტემის გარდაქმნა. მშვიდობისა და საერთაშორისო თანამშრომლობის, ხალხთა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პროგრამა, რომელიც სკკპ XXV ყრილობამ წამოაყენა, აჯანსაღებს მსოფლიოს პოლიტიკურ კლიმატს, კაპიტალისტური ქვეყნების საგარეო პოლიტიკაში ამკვიდრებს რეალისტურ ტენდენციებს — მათი ხელმძღვანელი მოღვაწეები აღიარებენ სხვადასხვა საზოგადოებრივი წყობილების სახელმწიფოთა მშვიდობიანი თანაარსებობის აუცილებლობას³¹.

ამრიგად, ოქტომბრის რევოლუციამ შექმნა მსოფლიოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფო და სათავე დაუდო პროლეტარული და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი რევოლუციების ახალ ეპოქას, მარქსიზმ-ლენინიზმის გამარჯვებას რეფორმიზმსა და შემთანხმებლობაზე საერთაშორისო მუშათა მოძრაობაში. დიდი ოქტომბრის გავლენით გაღრმავდა კაპიტალიზმის კრიზისი. გამწვავდა მისი წინააღმდეგობანი. გაფართოვდა ხალხთა მასების ბრძოლა დემოკრატიისა და სოციალიზმისათვის; შეიქმნა მსოფლიო სოციალისტური სისტემა; ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მძლავრი შეტევის შედეგად დაიშალა იმპერიალიზმის კოლონიური სისტემა, კომუნიზმი გახდა კაცობრიობის ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების გენერალური მიმართულება.

³¹ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება „დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავის შესახებ“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1977 წლის 1 თებერვალი).

С. Д. ЧХАРТИШВИЛИ

СОВЕТЫ ГРУЗИИ НАКАНУНЕ И В ПЕРИОД ПОБЕДЫ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

В течение первых двух десятилетий XX века в России произошли три революции — буржуазно-демократические 1905—1907 гг. и февральская 1917 года, в октябре 1917 года победила Великая социалистическая революция, открывшая новую эру в истории человечества.

«Победа Октября, — говорится в постановлении ЦК КПСС о 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции, — главное событие XX века, коренным образом изменившее ход развития всего человечества. Великая Октябрьская социалистическая революция явилась закономерным следствием общественного развития, классовой борьбы в условиях монополистического капитализма. В результате ее победы возникло первое в мире социалистическое государство»¹.

ЦК КПСС поставил задачу глубоко и всесторонне раскрывать всемирно историческое значение октябрьской революции, положения и выводы, данные в трудах В. И. Ленина, документах КПСС, международного коммунистического движения, в докладах и выступлениях Генерального секретаря ЦК КПСС товарища Л. И. Брежнева и других руководителей партии.

Составной частью истории Великого Октября является история Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Возникновение Советов явилось величайшим историческим событием. Их история — это история революции. Поэтому изучение деятельности Советов не только в центрах, но и в национальных районах имеет огромное значение. Это дает возможность ясно показать общие закономерности социалистической революции и изучить особенности ее проведения на местах.

В революции 1905—1907 годов пролетариат впервые в истории выступил самостоятельной политической силой, вождем угнетенных масс, борющихся за социальное освобождение. Он поднимал широкие массы трудящихся на борьбу против самодержавия, помещиков и буржуазии. Революция 1905—1907 годов вписала яркую страницу в историю классовой борьбы. Она подняла революционное творчество рабочего класса, народных масс на невиданную в истории политическую высоту. «Без «генеральной репетиции» 1905 года, — писал В. И. Ленин, — победа Октябрьской революции 1917 года была бы невозможна»².

В результате революционного творчества рабочего класса, народных масс возникли невиданные в истории политические организации — Советы рабочих депутатов, а вслед за ними Советы крестьянских и солдатских депутатов. Советы, по определению В. И. Ленина, являлись органами революционной власти, революционно-демократической дик-

¹ Газ. «Правда», 1 февраля 1977 г.

² В. И. Л е н и н, Полное собрание сочинений, т. 41, стр. 9-10.

татуры пролетариата и крестьянства. Советы «создавались исключительно революционными слоями населения, они создавались вне всяких законов и норм всецело революционным путем, как продукт самобытного народного творчества, как проявление самостоятельности народа, избавившегося или избавляющегося от старых полицейских пут»³.

Революция подняла народы всей страны, она приобрела глубокий характер и широкое распространение в Грузии, во всем Закавказье. Стаечные бюро и комитеты, созданные в Грузии, выполняли функции Советов рабочих депутатов. В период Октябрьской всеобщей политической стачки в 1905 году такие органы были образованы в Тифлисе, Батуме, Поти, Чиатурах, Ткибули, Телави, Хони, Сигнахе и других местах. Стаечные комитеты создавал рабочий класс, они занимались вопросами городского хозяйства, готовили массы к вооруженному восстанию, руководили этим восстанием. В дни Декабрьского вооруженного восстания работой созданного в этот период центрального стачечного бюро (Комитета) руководил Кавказский Союзный Комитет РСДРП. Стаечные комитеты и бюро активно действовали на местах.

Вопреки меньшевикам, 12 декабря в Тифлисе была объявлена всеобщая забастовка. Стаечное бюро взяло в свои руки управление почтой и телеграфом, установило свой контроль над железной дорогой, превратившись в орган, руководивший вооруженным восстанием не только в Тифлисе, но и во всей Грузии. Оно фактически выполняло те же функции, что и Московский Совет рабочих депутатов. «Советы рабочих депутатов — органы массовой непосредственной борьбы, они, — писал В. И. Ленин, — возникли как органы борьбы стачечной. Они стали очень быстро, под давлением необходимости, органами общереволюционной борьбы с правительством. Они превратились неуклонно в силу развития событий и перехода от стачки к восстанию в органы восстания; что именно такую роль и играл в декабре целый ряд «Советов» и «Комитетов», это совершенно неоспоримый факт»⁴.

В дни вооруженного восстания Тифлисский стачечный комитет (бюро) издал немало прокламаций, призывавших рабочие и крестьянские массы мужественно наносить удары по царским властям путем вооруженного выступления.

В Грузии впервые в истории крестьянского движения были созданы Крестьянские революционные комитеты (вначале в Озургетском уезде, а весной 1905 года почти во всех уездах Кутаисской и Тифлисской губерний).

Деятельность крестьянских революционных комитетов с нарастающим революционным расширением и усложнялась. В начале революции они ограничивали свои действия бойкотом правительственных учреждений. С ее подъемом крестьянские комитеты стали брать в свои руки функции управления, превратились в органы вооруженного восстания. Они пользовались среди населения большим авторитетом, решали многие вопросы революционным путем, отбирали земли у помещиков и распределяли их между крестьянами, вырабатывали правила пользования лесами и пастбищами, отказывались платить налоги духовенству. Крестьянские революционные комитеты заботились об установлении революционного порядка, создавали красные отряды, они решали

³ В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 41, стр. 379.

⁴ В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 13, стр. 320-321.

разные вопросы общественной жизни. Таким путем в ряде уездов была установлена подлинная революционная власть.

Крестьянские революционные комитеты осуществляли и судебные функции. Царские суды фактически были ликвидированы. Судебный разбор дела вели без протоколирования, записывали лишь приговор, который немедленно приводился в исполнение. Женщины на собраниях и во время разбора дел судами пользовались правами наравне с мужчинами. В ведение народных судов входили как уголовные, так и гражданские дела.

В период революции 1905—1907 годов как в некоторых городах России, так и в Грузии были созданы маленькие «республики», где правительственная власть была смещена, а в качестве новой власти функционировали стачечные и крестьянские революционные комитеты. Такие «республики» существовали в Тифлисе, Надзаладеви, Гурии, Квирилах (Имеретинская), Чиатурах, Зугдиди (Мингрельская), Гори (Горийская) и др. В Гурии была введена даже должность «президента» республики.

Оценивая значение деятельности Советов и крестьянских революционных комитетов в организации новой власти, В. И. Ленин писал: «Советы рабочих депутатов во всех крупных промышленных центрах, ряд экономических завоеваний, вырванных у капитала, Советы солдатских депутатов в армии, крестьянские комитеты в Гурии и в других местах, наконец, мимолетные «республики» в нескольких городах России, все это было началом завоевания политической власти пролетариатом, опирающимся на революционную мелкую буржуазию, в особенности на крестьянство»⁵.

Опыт первой русской революции, породившей Советы, показал, что возникновение Советов как формы политической организации рабочего класса, народных масс являлось непосредственным результатом развития революции в эпоху империализма. Он сказывался и во второй буржуазно-демократической революции в России. «Если бы народное творчество русской революции, прошедшее через великий опыт 1905 года, не создало Советов еще в феврале 1917 года, то в никаком случае они не могли бы взять власть в октябре, так как успех зависел только от наличности уже готовых организационных форм движения, охватившего миллионы. Этой готовой формой явились Советы...»⁶.

Советы рабочих, солдатских и крестьянских депутатов быстро, почти стихийно были созданы во всей стране в период Февральской революции 1917 года. Это говорило о том, что продолжали жить революционные традиции революции 1905 года. В этот период Советы превращаются в органы революционной власти, революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства. В. И. Ленин прозорливо увидел в них прообраз Советской власти, государственную форму диктатуры пролетариата. В. И. Ленин писал: «Совет рабочих депутатов, организация рабочих, зародыш рабочего правительства, представитель интересов всех беднейших масс населения, т. е. 9/10 населения, добившихся мира, хлеба, свободы»⁷.

С победой Февральской революции Советы возникли и в Закавказье. В отличие от периода первой русской революции здесь были созданы не стачечные и крестьянские революционные комитеты, а Со-

⁵ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 19, стр. 214.

⁶ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 36, стр. 6.

⁷ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 31, стр. 19.

веты рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Уже в первых числах марта они возникли в Тифлисе, Кутаиси, Чиатурах, Гори, Боржоми, Шорапани, Телави, Сигнахе. Озургети и в других местах. Процесс создания Советов длился до мая. Советы рабочих депутатов и Советы солдатских депутатов по всей Грузии создавались раздельно. Главными инициаторами создания Советов были большевики. Однако большинство в Советах удалось захватить меньшевикам и эсерам. Эти мелкобуржуазные партии пользовались большим влиянием, так как мелкобуржуазная стихия здесь была сильнее, чем в центральных районах России. Во всех Советах были образованы большевистские фракции, пользовавшиеся значительным влиянием и умело защищавшие интересы трудящихся. В отличие от большевиков, считавших Советы органами революционной власти, меньшевики низводили Советы до безвластных органов «местного самоуправления».

Возникновение отдельно Советов рабочих и солдатских депутатов было признаком еще слабого развития революционного процесса. Поэтому дальнейший подъем революции потребовал создания объединенных Советов. Это в Грузии было осуществлено в мае 1917 года.

Советы сразу начали осуществлять функции государственной власти вопреки меньшевикам и эсерам. Под давлением народных масс и требований большевистских фракций Советов они провели в жизнь ряд революционных мер. По распоряжению Советов из органов управления были устранены представители старой власти, некоторые из них даже были арестованы. Советы создавали милицию, разрабатывали вопросы экономической борьбы рабочих, поддерживали рабочих, установивших явочным порядком восьмичасовой рабочий день и др.

Параллельно, почти одновременно с созданием Советов в Грузии, как и во всем Закавказье, шел процесс формирования и органов местной буржуазной власти. Был создан особый Закавказский комитет. (Озаком). В Закавказье, как и по всей стране, создалось двоевластие. Однако реальная власть все же находилась в руках Советов, несмотря на то, что меньшевики считали буржуазию главной революционной силой, а крестьянство исключали из состава движущихся сил революции. Они добивались, в силу буржуазного характера революции, перехода власти в руки буржуазии.

В апреле—мае были проведены краевые съезды Советов рабочих депутатов в Кавказской армии. В июне 1917 года был образован Объединенный краевой центр Советов.

В период двоевластия в деятельности Советов первостепенное значение приобрело их отношение к войне и Временному правительству. Эти вопросы были тесно взаимосвязаны. Прекращение войны являлось одним из самых основных вопросов общественной жизни. Мелкобуржуазные партии, составлявшие тогда большинство в Советах, поддерживали Временное правительство, продолжавшее войну. Пример подавал Петроградский Совет, который объявил Временное правительство единственным законным правительством.

Вопросы отношения к Временному правительству и к войне стояли в порядке дня и Тифлисского Совета рабочих и солдатских депутатов, съездов Советов, заседаний краевых центров Советов. Под давлением меньшевистско-эсеровского большинства Советы Грузии поддерживали войну и Временное правительство. Они обманывали массы, утверждая, будто после революции война перестала быть империалистической и стала всенародной.

На I съезде Кавказской армии вопросы отношения к войне и к Временному правительству заняли важное место. Большевики (Кузнецов, Кавтарадзе и др.) разоблачили антинародный характер политики правительства, доказали, что продолжение войны является предательством народных масс. Несмотря на это, съезд большинством делегатов высказался за доверие Временному правительству.

Как известно, в начале мая 1917 г. в целях обмана народных масс по инициативе буржуазии было создано коалиционное правительство. В его состав вошли и «социалисты» — меньшевики и эсеры. Создание буржуазного коалиционного правительства было одобрено почти всеми Советами страны. Хотя меньшевистско-эсеровское большинство в Советах Грузии, как и их собратья в России, в вопросах войны и мира стояло на позициях Временного правительства, но тем не менее меньшевики Грузии во главе с Жордания и часть эсеров, заседавших в Советах, не поддерживали создание буржуазного коалиционного правительства и вхождение в его состав «социалистов» — меньшевиков и эсеров. Они считали это действие своих лидеров ошибкой. Как указывали сами меньшевистские лидеры Н. Жордания, Е. Гегечкори и др., министры «социалисты» вынуждены были бы в буржуазном правительстве откровенно вершить дела буржуазии и тем самым разоблачаться. Это была позиция прямой поддержки буржуазии вопреки замаскированной позиции в создании коалиционного правительства. Во время обсуждения этого вопроса большевики упорно отстаивали требование недоверия коалиционному правительству и требовали передачи власти в руки Советов. Все Советы Грузии в этом вопросе приняли позицию грузинских меньшевиков, которые, как и часть эсеров, считали, что раз революция является буржуазной, то нужно отказаться от власти в пользу буржуазии. Но такая позиция грузинских меньшевиков не соответствовала интересам буржуазии, и они вскоре были вынуждены признать тактику коалиционного правительства более дальновидной.

Советы Грузии под влиянием меньшевиков объявили о своей поддержке наступления на фронте. Большевики, выражая интересы народных масс, категорически выступили против. С этой целью они провели большую работу и вне Советов. 25 июня в Тифлисе была организована грандиозная антивоенная демонстрация под большевистскими лозунгами, призывавшими против наступления на фронте.

Политическая обстановка в Грузии после расстрела июльской демонстрации и установления открытой диктатуры буржуазии значительно не изменилась. Здесь не было принято таких репрессивных мер против революционных сил, как в центре. Большевистские организации не ушли в подполье. Продолжали выходить большевистские газеты, хотя были попытки запретить их. Меньшевики и эсеры еще не могли применить против большевиков репрессий. Не произошли изменения и в составе и деятельности Советов. Не был снят лозунг «Вся власть Советам!». В Советах продолжали работу большевистские фракции.

Корниловский мятеж вызвал значительные перемены в политике и деятельности Советов. Шел быстрый процесс большевизации Советов. Советы везде создавали Комитеты по борьбе с корниловщиной. Такой комитет был создан и Закавказским Краевым Центром Советов. Его назвали Закавказским революционным комитетом. Аналогичные комитеты были созданы и на местах.

Закавказский революционный комитет в первые же дни принял ряд мер против корниловской контрреволюции. В этих условиях ре-

волюция толкнула меньшевистско-эсеровское большинство в Советах временно несколько влево, открытое выступление контрреволюции напугало их. Она могла уничтожить и их. Народные массы выступили против Корнилова, и это вынуждало меньшевиков и эсеров действовать более осмотрительно. К тому же они временно оказались в конфликте с национальной буржуазией.

Революционный Комитет пытался взять власть в свои руки в масштабе Закавказья. Но буржуазия оказала сильное сопротивление. Комитет, естественно, столкнулся с Озаком. Это означало выступление против Временного правительства. Такой был логический путь развития событий. Озаком фактически был лишен всякой власти, он заявлял лишь протесты, отказывался признать Закавказский революционный комитет. Признаком слабости Озака была его отставка, непоследовательность и нерешительность революционного комитета привела к тому, что, несмотря на отставку Озака, он не ликвидировал его, а, желая оставить путь примирения с буржуазией, ждал разрешения Временного правительства на реорганизацию Озака, пока 20 октября сам революционный Комитет не прекратил существования и под названием Комитета общественной безопасности не объединился с комиссией Озака по борьбе с анархией. Этот комитет ставил своей задачей борьбу с нарастающим революционным движением. Это было отступлением и примирением с буржуазией.

Меньшевистско-эсеровское большинство Советов Грузии враждебно встретило победу Октябрьской революции. Меньшевики и часть эсеров считали «спасением революции» мирную ликвидацию восстания петроградского пролетариата и создания так называемого однородного социалистического правительства. Под их давлением Советы отказались признать власть народных комиссаров. В Советах только большевики (Назаретян, Каландадзе и др.) стояли на правильных революционных позициях и требовали немедленно оказать поддержку петроградскому пролетариату.

В обстановке сложного революционного процесса после Октября большевики в Советах и вне Советов продолжали мужественную борьбу за создание своей политической армии для победы социалистической революции. Влияние большевиков в Советах возрастало, хотя большевизация их не произошла. Контрреволюция также собирала свои силы, поэтому большевики Грузии считали необходимым провести перевыборы Советов и вооружить невооруженные части гарнизона, чтобы противопоставить их контрреволюции. В результате проведенной работы в частях гарнизона на массовых собраниях избирались представители в гарнизонный орган. Так было создано Делегатское собрание, которое поставило своей задачей провести перевыборы организационных Комитетов Солдат и добиться перевыборов Тифлисского Совета рабочих и солдатских депутатов. Собрание объявило себя органом власти. Влияние Делегатского Собрания быстро расширялось. Оно имело большую реальную власть, с которой вынуждены были считаться.

Меньшевистско-эсеровское большинство в Советах Грузии и в краевых центрах увидело в Делегатском собрании опасность. Оно, по существу, было первым большевистским Советом в Грузии и могло выполнить крупную роль в деле дальнейшего развития революции. Поэтому против Делегатского Собрания ополчились все контрреволюционные силы, меньшевики и эсеры.

На заседаниях Тифлисского Совета много раз обсуждали вопрос о его роспуске. Меньшевики и эсеры создали Делегатского Собрания

объявили началом гражданской войны. Большевики убедительно доказывали необходимость поддержки его и требовали признать Делегатское собрание единственным выразителем интересов солдат гарнизона. Большевикам не удалось отстоять существование Делегатского Собрания. Ожесточенное сопротивление меньшевистско-эсеровского большинства в Советах, усиление травли большевиков, уход из пределов Закавказья многих революционных воинских частей, а также ряд других причин привели к необходимости роспуска Делегатского Собрания большевиками.

Не оправдывались надежды меньшевиков мирными средствами похоронить революцию. С ноября мелкобуржуазные партии как в России, так и в Закавказье стали на путь открытой борьбы с Советской властью. Во главе антисоветского блока в Закавказье стали меньшевики. Они для этого имели ряд преимуществ по сравнению с дашнаками и мусаватистами. Меньшевики называли себя социалистами, состав меньшевистской партии был многонационален, они имели большой опыт политической борьбы. Революция ускорила образование блока буржуазных и мелкобуржуазных партий.

Этот блок ставил своей главной задачей отделение Закавказья от России, как способ преграждения революции. Краевой центр Советов поддерживал ген. Духонина. Меньшевики на словах допускали возможность участия большевиков в организации новой власти, они еще тогда вели себя осторожно, и воздерживались от открытой антибольшевистской политики, зная заранее, что большевики откажутся от их предложения. На специальном совещании представителей политических партий и течений 11 ноября был образован Закавказский Комиссариат, и этим фактически был совершен акт отделения Закавказья от революционной России. Против этого предательства меньшевиков выступили большевики Ф. Махарадзе и М. Цхакая. Они огласили Декларацию Краевого Комитета большевиков, в которой было осуждено отделение от России и содержалось требование признания власти Совета Народных Комиссаров.

Закавказский Комиссариат был беспринципной коалицией буржуазных и мелкобуржуазных партий. Этим грузинский меньшевизм сделал еще один шаг на пути своего политического предательства и измены, отхода от своей социальной базы.

Чтобы оправдать применение репрессии к большевикам, меньшевики распространили слухи о якобы готовившемся большевиками вооруженном восстании. Большевики, не отказываясь в принципе от возможности вооруженного восстания, в данный исторический момент не готовили его и не намеревались использовать войска. Но Закавказский Комиссариат и меньшевистско-эсеровское большинство в Советах сочли подходящим момент начать решительную борьбу против большевиков и нарастающих революционных сил, большевистской политической армии. Меньшевистско-эсеровские Советы приступили к созданию своей вооруженной силы в форме так называемой Красной Гвардии. 28 ноября было объявлено осадное положение, усилилась травля большевиков, которых обвиняли в подготовке восстания. 30 ноября меньшевики и эсеры впервые применили военную силу, напав на Тифлисский Арсенал для захвата оружия. Это фактически было началом гражданской войны. Это были первые залпы против революции. Однако меньшевики еще воздерживались от разгрома большевистских организаций и изданий. Большевики не ожидали такого вероломства со стороны меньшевиков, не сумели разгадать их замысел. Видно, нужен был еще дополнительный политический опыт, чтобы

окончательно убедиться в полном предательстве мелкобуржуазных партий.

Тифлиссские события стали предметом обсуждения в Тифлисском Совете 4 декабря 1917 года. Большевики попытались оправдать свои действия. Большевики (Каландадзе, Кузнецов, Цхакая) осудили нападение на Арсенал и объявление осадного положения. Это говорило об открытом переходе меньшевиков и эсеров в лагерь контрреволюции. Меньшевистско-эсеровское большинство в Совете все же одобрило действие исполнительного Комитета, направленного к бойкоту центральной власти в стране.

Меньшевики продолжали политику изоляции большевиков и во время перевыборов Советов и на Краевых съездах Советов, состоявшихся в декабре 1917 года. Было принято антидемократическое положение о выборах, так называемая «мажоритарная система». Меньшевики имели достаточно шансов получения большинства голосов, и, благодаря этой системе, они могли завладеть Советами, изолируя большевиков. Меньшевики развернули широкую антибольшевистскую кампанию. Большевики приняли вызов и избирательную кампанию провели на высоком уровне, добившись значительных успехов. В солдатской секции из 340 депутатов 126 человек были большевиками. В исполнительный Комитет были избраны 23 большевика из 50. В рабочей секции Совета меньшевики и эсеры захватили абсолютное большинство мест путем фальсификации выборов и применения «мажоритарной системы». Так, в главных мастерских Закавказской железной дороги большевики получили одну треть голосов, но не дали им ни одного мандата. Большевикам удалось добиться избрания в рабочую секцию только шести депутатов. Несмотря на антидемократический закон выборов в Советы и травлю большевиков, они все же создали солидную фракцию во вновь избранном Совете. Большевики добились определенных успехов и в выборах в другие Советы. Так, в конце ноября в Батумский Совет солдатских депутатов было избрано 34 большевика (меньшевиков 30 и 38 эсеров).

Логика борьбы против большевизма и Советской власти естественно привела меньшевиков в лагерь буржуазии и помещиков. Это подтвердил созыв съезда национальных советов в ноябре 1917 года, на котором сложился националистический блок во главе с меньшевиками. Они объявили себя вождями всей нации. Это была открытая измена интересам пролетариата. Национальные Советы нужны были меньшевикам для того, чтобы подготовить почву для ликвидации Советов рабочих и солдатских депутатов.

Политику изоляции большевиков проводили меньшевики и на II съезде Кавказской армии и на II Чрезвычайном съезде рабочих депутатов (в декабре 1917 г.).

На съезде Кавказской армии развернулась острая борьба между меньшевиками и эсерами с одной стороны и большевиками — с другой. Большевики отстаивали линию, направленную на повышение роли Советов, на выполнение ими своей исторической миссии. Попытка меньшевиков и эсеров изолировать большевиков оказалась тщетной. Большевики С. Шаумян, С. Кавтарадзе и другие разоблачили предательство меньшевистско-эсеровского руководства Советов, доказывали необходимость поддержки Советской власти. Большевики справедливо говорили, что Советская власть — это власть угнетенных классов — рабочих и крестьян. Большинство съезда поддержало большевиков. В принятой резолюции съезд осудил контрреволюционный меньшевистско-эсеровский блок и заявил о своем доверии Совету

народных комиссаров. Это по существу означало признание Советской власти в военной сфере. Резолюция была принята 181 голосом, против — 168. В состав Краевого Совета Кавказской армии были избраны 52 большевика и 48 представителей правого сектора съезда. Эта победа на съезде имела большое значение, хотя в дальнейшем правый сектор Краевого Совета, используя создавшееся положение — уход революционных частей из Закавказья и др. обстоятельства сумел захватить аппарат Совета и объявить вне закона его большинство.

Политику изоляции большевиков меньшевики продолжали и на II Чрезвычайном съезде рабочих депутатов Закавказья. Но они учли свое поражение на съезде Кавказской армии и добились установления такой нормы представительства на съезде, которое их устраивало (1 делегат на 500 рабочих). Рабочие Баку и Северного Кавказа не могли в то время прислать такого большого количества делегатов. После того, как их требование, предоставить каждому делегату право нескольких голосов, было отвергнуто, они оставили съезд. На съезде остались делегаты лишь из Кутаисской и Тифлисской губерний, и поэтому его называли Чрезвычайным. На таком съезде меньшевики сумели добиться принятия решений, в которых осуждалась социалистическая революция, а большевиков называли бланкистами.

Представители Советов Баку, городов Черноморского побережья и Северного Кавказа созвали после ухода свой съезд, создали центр по созыву съезда Советов и признали власть Совета народных комиссаров.

С начала 1918 года вопрос «о независимости» Грузии и Закавказья в деятельности Советов занял первостепенное место. Отношение к этому вопросу было мерилom отношения партии и классов к революции. До разгона Учредительного собрания меньшевики и эсеры официально не ставили вопроса об отделении от России, воспользовавшись разгоном как поводом для отделения, они на заседаниях Советов демагогически утверждали, что этот акт порвал последнюю нить связи с Россией, что Закавказье после этого оставлено на произвол судьбы. Поэтому меньшевики поддерживали идею Закавказского Сейма. Большевики, считавшие Сейм контрреволюционным органом, отказались от участия в нем, требуя на заседаниях Тифлисского Совета (Э. Рамонов, З. Трапидзе, М. Гахокия и др.) созыва съезда Закавказских Советов, создания краевой Советской власти и признания Совета народных комиссаров. Меньшевики ответили им грубыми нападками, называли большевиков могильщиками революции. Большевики проголосовали против создания Сейма, но большинство Совета не поддержало большевиков. 10 февраля открылось заседание Сейма. Это означало создание сепаратистского правительства, что было выгодно лишь буржуазии.

В последний период деятельности Закавказского комиссариата и Сейма Советы продолжали политику отделения от России. Несмотря на создание новой Закавказской власти, Советы еще осуществляли государственную функцию. Они имели свои вооруженные силы, создали и судебные органы. Произошли изменения в составе Советов. Значительно уменьшилось количество солдатских депутатов, а в середине 1918 года солдатские секции в Советах и Краевые центры Советов были ликвидированы. С марта 1918 года в Советах большевистских фракций не было. Большевики перешли на нелегальное положение. Ослабили и позиции эсеров.

Пока в Советах действовали и вели работу большевистские фракции и шла острая борьба между большевиками и меньшевиками, еще

существовали условия для того, чтобы вернуть Советы на правильный путь. Советы еще могли сыграть прогрессивную роль. Большевики широко пользовались трибуной Советов, разоблачали меньшевиков и эсеров, показывали истинное лицо буржуазных партий и этим ускоряли создание политической армии революции. А после изгнания большевиков Советы фактически превратились в простой придаток буржуазной власти.

Закавказский Сейм от таких Советов получал всестороннюю поддержку в любом мероприятии. Так, Сейм отверг Брестский мирный договор, и Советы стали на защиту политики Сейма. Меньшевики в Советах клеветали на Советскую власть, которая якобы сговорилась с германским империализмом. Они оправдывали приглашение немецких оккупантов. Эти меньшевистские Советы согласились на ультиматум Турции объявить «независимость» Закавказья и одобрили решение Сейма от 9(22) апреля о «независимости» Закавказья. Все это делалось для того, чтобы завершить отторжение от Советской России. Советы Грузии одобрили и решение о «независимости» Грузии 26 мая и еще раз подтвердили приглашение немецких оккупантов. Несмотря на разногласия, они поддерживали и заключение с Турцией договора «о дружбе».

В первой половине 1918 года произошли значительные изменения в деятельности Советов. В союзе с буржуазной властью они начали применять вооруженные силы против народных масс. В этом деле «прославилась» так называемая «Красная гвардия», названная пародом «Черной гвардией». После захвата Арсенала в ноябре 1917 года последовала трагедия в Шамхоре (9 января 1918 г.), где при попустительстве Советов контрреволюционными бандами были расстреляны тысячи невинных русских солдат, расстрел 10 февраля, в день открытия Сейма «Красной гвардией» тифлисского Совета мирного митинга трудящихся в Александровском саду.

Чтобы оправдать себя в глазах общественности, меньшевики организовали обсуждение событий в Шамхоре и в Александровском саду на заседаниях Совета. Они проливали крокодиловые слезы над памятью погибших и старались обвинить большевиков и доказать свою невиновность.

Применение оружия против народных масс не было только эпизодом в деятельности Советов. Тифлисский Совет санкционировал неоднократно применение оружия против восставших крестьян Лечхумского, Зугдидского, Сигнахского, Горийского, Душетского уездов, против крестьян Южной Осетии и Абхазии. Против восставших использовали не только «Красную гвардию», но и войсковые части с артиллерией и самолетами. Меньшевистское правительство с санкции Советов объявило вне закона целый Лечхумский уезд, называя восставших крестьян хулиганами. Меньшевики цинично называли восставшие уезды «вандеями» Грузии и «доказывали», что волнения происходят лишь в отсталых районах Грузии. Все это ясно говорило о том, что Советы и заседавшие в них меньшевики потеряли свою социальную роль и перешли на службу в лагерь буржуазии.

Однако перерождение Советов не означало, что в народных массах умерла идея Советов, что трудящиеся массы отвергли вообще Советы, как свои органы. В уездах восставшие крестьяне создавали свои Советы. Народные массы проведение коренных социальных реформ связывали с деятельностью Советов. Большевики поддерживали и развивали эту идею, борясь за создание обновленных и полноправных Советов. Советы, созданные в Лечхумском уезде, в Абхазии являлись

образцами именно таких Советов. В Лечхуми, в Душети и в Абхазии была объявлена Советская власть. Это показало, что существующие меньшевистские Советы фактически утратили свое классовое назначение, перестали служить интересам рабочего класса и трудовым массам крестьянства, превратились в замаскированные органы, поддерживавшие буржуазно-меньшевистскую диктатуру.

Такое положение безотлагательно поставило вопрос о дальнейшей судьбе Советов в Грузии. Некоторые политические группы даже начали кампанию за ликвидацию Советов. Сами меньшевики были не против этого, но по политическим мотивам не поддерживали эту кампанию. Они считали для рабочего класса настоящим бедствием взятие власти Советами. Поэтому они сочли необходимым ограничить функции Советов, отобрать у них государственные функции и этим фактически ликвидировать их. Вопрос о лишении Советов государственных функций много раз обсуждался в Советах. Жордания и Церетели «доказывали», что Советы подготовили почву для буржуазной власти и это якобы является их общей заслугой. Несмотря на сильную оппозицию в среде самих же меньшевиков, 9 июля 1918 года Тифлисский Совет принял предложение Жордания и Церетели и большинством голосов постановил лишить Советы государственных функций в пользу меньшевистского буржуазного правительства, оставив себе фиктивное право «контроля» над деятельностью правительства. Хотя некоторые Советы на местах не поддерживали Тифлисский Совет в этом вопросе, но их влияние было невелико.

Так закончилась практически деятельность Советов в Грузии, хотя они физически продолжали существовать, их время от времени созывали (когда меньшевики хотели показать себя демократами), обсуждали общие вопросы. А со второй половины 1919 г. Советы созывались очень редко. И это понятно, так как они перестали играть какую-либо роль в политической жизни общества.

Таким образом, в Грузии Советы прошли иной путь, чем Советы в других районах страны. Они не выполнили своей исторической миссии, не превратились в государственную форму диктатуры пролетариата. По вине меньшевиков и эсеров они стали придатком буржуазной власти. Но возникновение Советов, как было выше показано, имело большое значение. Они провели много прогрессивных мероприятий. Большевики использовали Советы в деле создания политической армии социалистической революции в Грузии, в Закавказье, где они имели возможность разоблачать перед народными массами предательство мелкобуржуазных партий. Исторический опыт и специфика возникновения и деятельности Советов в Грузии имеет важное значение. Этот опыт показал, что Советы, как широкие представительные органы трудящихся, являются исторической объективностью.

В момент победы социалистической революции в Грузии в феврале 1921 года существовавшие формально Советы не могли выполнить роль органов Советской власти. Их роль в первое время выполняли революционные комитеты.

И. М. ТАБАГУА

КРАХ АНТИНАРОДНОЙ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

С начала 1917 года по всей России усиливалась революционная борьба народных масс против царизма, нищеты и империалистической войны, которая разоряла хозяйство страны и усугубляла бедствия трудящихся. По призыву и под руководством партии большевиков 9 (22) января 1917 г. начались стачки, митинги и демонстрации в Петрограде, Москве, Баку и др. городах Российской империи.

Вскоре забастовки охватили почти всю страну. Если в 1914 году на одну забастовку в среднем приходилось 378 бастующих рабочих, то в январе 1917 года их число возросло до 869 человек. 66,4% рабочих страны бастовало исключительно по политическим мотивам¹. Народ все более приходил к убеждению, что единственный выход из создавшегося тяжелого положения в стране — свержение царизма.

18 февраля (3 марта) 1917 г. в Петрограде начали забастовку рабочие Путиловского завода. 24 февраля (9 марта) в Петрограде бастовало уже около 200 тыс. рабочих; начались массовые демонстрации. 27 февраля (12 марта) политические стачки и демонстрации переросли в восстание. Рабочие и солдаты Петрограда захватили арсенал. Началось вооруженное восстание. Царская власть в Петрограде была свергнута. Затем она была свергнута в Москве и по всей стране. В России победила буржуазно-демократическая революция. Основной движущей силой революции был рабочий класс, руководимый партией большевиков.

По словам сотрудника французской военной миссии в Петрограде капитана де Малеси, «общее недовольство в отношении царской семьи существовало во всех слоях от свиты царя до рабочего класса... Заговор, давно готовившийся против абсолютизма и самодержавия, необходимость свободы и отрицаний этой свободы, ненависть к персоналам, окружающим трон; голод... были и другие причины», которые привели к революции².

А посол Италии в Петрограде Карлотти сообщал в Рим: «Революция разразилась стихийно... Разразилась она потому, что отвращение к старому режиму было такое, что продолжение старого порядка вещей невозможно было. Ненависть в отношении императора и императрицы была глубочайшей и общей. Русский народ был убежден, что он продан неприятелю»³.

¹ См. А. Я. Грунт, В. Н. Фирстова, Россия в эпоху империализма 1907—1917 гг., М., 1960, стр. 140; В. А. Емец, Очерки внешней политики России 1914—1917 г., М., 1977, стр. 355.

² Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la France, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 649, Petrograd, 4 Avril 1917. Notes du Capitaine de Maleissye, стр. 48. (В дальнейшем см. сокращенно: Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. ...).

³ Archivio storico del Ministero degli Affari Esteri, Roma, «Russia», Fascio № 172, 1917, Pietrogrado, il 12 Aprile 1917, Carlotti a Sua Eccellenza il Ministro degli Affari Esteri, Roma.

Капитан де Малеси в своем донесении перечисляет имена участников заговора против царя, которые стремились создавшееся положение в России использовать в своих целях. Это Гучков, великий князь Николай, генерал Алексеев, английский посол в России сэр Джон Бьюкенен и др. Англичане израсходовали много денег, которые выдавались разным английским агентам в России. «Я знаю дома, — сообщал в Париж капитан де Малеси, — где в Петрограде проживают эти агенты. Англичане приняли активное участие в заговоре против царя после того, как из царского правительства были удалены Сазонов и Милюков». Англия «потеряла при царском дворе своих надежных агентов — Сазонова и Милюкова», — добавляет де Малеси⁴.

В первые же дни февральской буржуазно-демократической революции повсеместно возникали Советы рабочих и солдатских депутатов, в руках которых была реальная власть. 27 февраля (12 марта) начал работу Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов — орган революционно-демократической диктатуры пролетариата и крестьянства, который опирался на революционный рабочий класс и солдат.

Но в составе Петроградского Совета большинство захватили меньшевики и эсеры, которые 1(14) марта договорились с Временным Комитетом Государственной думы о формировании буржуазного Временного правительства, которое было образовано 2(15) марта 1917 г. В тот же день царь Николай отрекся от престола. Так сложилось в России двоевластие.

В статье «О двоевластии» В. И. Ленин следующим образом определил сущность сложившейся обстановки в России: «В высшей степени замечательное своеобразие нашей революции состоит в том, что она создала двоевластие... В чем состоит двоевластие? В том, что рядом с Временным правительством, правительством буржуазии, сложилось еще слабое, зачаточное, но все-таки несомненно существующее на деле и растущее другое правительство: Советы рабочих и солдатских депутатов»⁵.

Во Временном правительстве, куда вошли кадеты и октябристы, хорошо известные правящим кругам Антанты, пост председателя кабинета и министра внутренних дел занял князь Г. Е. Львов, министра иностранных дел — кадет, сторонник империалистической войны П. И. Милюков, военного и морского министра — октябрист А. И. Гучков и др.

Характеризуя Временное правительство, в «Письме издадека» 7 (20) марта 1917 г. В. И. Ленин писал: «... на деле именно это новое правительство уже связано по рукам и ногам империалистическим капиталом, империалистической войной, грабительской политикой...»⁶. В другом месте В. И. Ленин замечает: «Русский капитал есть отделение всемирной «фирмы», ворочающей сотнями миллиардов рублей и носящей название: «Англия и Франция»⁷.

Теперь для правительства стран Антанты главным было то, каким будет отношение к войне Временного правительства: Россия Времен-

⁴ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», т. 649, л. 52.

⁵ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 31, стр. 145.

⁶ Там же, стр. 19.

⁷ Там же, стр. 21.

ного правительства готова ли выполнить обязательства, взятые на себя царской Россией⁸?

Французский посол в России Морис Палеолог, вспоминая слова Сазонова — человека, «окончательно преданного франко-русскому союзу», сказанные им французскому послу 5 марта 1916 года, что «союз с Францией и Англией будет для нас более полезным после войны» и что этот союз «не только для сегодня, а для будущего»⁹, 4(17) марта 1917 г. в беседе с министром иностранных дел Временного правительства Милюковым, сказал: «Направление русской политики отныне подчинено новым силам: надо их немедленно ориентировать... У меня есть другой мотив желать, чтобы об упорном продолжении войны и сохранении союзов было громко заявлено. Я хотел бы быть уверен, что новая Россия считает себя обязанной клятвой своего бывшего царя»¹⁰.

В беседе с Милюковым французский посол настаивал на том, чтобы Временное правительство не откладывало дальше торжественное заявление о своей роли — продолжать войну до конца и о верности союзу. Милюков заверил его, сказав: «Вы получите все гарантии в этом отношении»¹¹.

Правящие круги Антанты были уверены, что Временное правительство выполнит свое обещание, и Россия останется верной Антанте. Английский посол в России сэр Дж. Бьюкенен сообщил в Лондон: «Нет как будто никаких оснований опасаться прекращения войны»¹².

Предположения представителей Антанты имели достаточно оснований. Временное правительство взяло курс на продолжение империалистической войны. Оно утверждало, что после свержения царизма война якобы уже не носит империалистического характера. 6 марта Временное правительство обратилось к армии и призвало ее «довести войну до победного конца».

В воззвании «К населению, армии и флоту» 9 марта говорилось: «если не будет победы... не увидеть в России свободного народа, по-новому строящего свою жизнь».

В таких условиях большевикам приходилось вести большую разъяснительную работу среди масс, среди солдат, чтобы они поняли, что хотя с царизмом покончено, но Временное правительство продолжает империалистическую политику, политику продолжения войны.

⁸ Политика Временного правительства, его отношения с государствами Антанты и политика этих держав в отношении России Временного правительства освещены в работах советских историков. См. Н. Л. Рубинштейн, *Внешняя политика Временного правительства*, М., 1943; А. Е. Исфре, *Русско-французские отношения в 1917 г.*, М., 1958; С. М. Майоров, *Борьба Советской России за выход из империалистической войны*, М., 1959; В. С. Васюков, *Внешняя политика Временного правительства*, М., 1965; А. В. Игнатьев, *Внешняя политика Временного правительства*, М., 1974; Р. Ш. Ганелин, *Россия и США 1914—1917 гг.*, М., 1969 и др.

В данной статье мы решили, на основе архивных документальных материалов, выявленных нами в архивах Франции и Италии, показать отношение государств Антанты к антиреволюционной политике Временного правительства и крах антинародной внутренней и внешней политики Временного правительства.

⁹ Archives, Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», т. 644. Le 5 Août 1916, л. 8.

¹⁰ М. Палеолог, *Царская Россия накануне революции*, перевод с французского М.-П., 1923, стр. 369—370.

¹¹ Там же, стр. 369, 370.

¹² См. С. М. Майоров, *Указ. соч.*, стр. 25.

О том, как понимали некоторые солдаты положение, создавшееся после свержения царизма, говорит следующее письмо одного солдата, написанное своему другу: «Солнце взошло над нашей Россией и это радует каждого солдата. От радости не знаю, что писать. Мое сердце празднует. После долгого ожидания получили эту свободу. От палацей Николая освободились... Николая отправим на остров ов. Елены... Но будем воевать до того, пока не выполним долг солдата. До конца будем бороться против кайзера Вильгельма, освободим и немецкий народ и подружмся с немцами. Вместе бросим оружие. Мы построим мост и железную дорогу до Америки. Заводы Круппа превратим в склад паровозов»¹³.

4/17 марта Милюков в циркулярной телеграмме сообщил дипломатическим представителям России за границей для передачи министрам иностранных дел союзных держав: «В области внешней политики кабинет, в котором я принял портфель министра иностранных дел, будет относиться с неизменным уважением к международным обязательствам, принятым павшим режимом, верный обещаниям, данным Россией»¹⁴. В тот же день Милюков заявил дипломатам союзных держав, что в продолжении войны «до конца, до победы» он видит спасение России»¹⁵.

23 марта французский посол Морис Палеолог направил в Париж обширную телеграмму о политическом положении в России. «Несмотря на значение событий, — писал посол, — свидетелями которых мы являемся, они, по моему мнению, ничто иное как только прелюдия. Силы, которые, по нашему мнению, должны были сыграть решающую роль в окончательных результатах революции (например, крестьяне, священники, евреи, инородцы, безденежье государственной казны, экономические затруднения и др.), пока еще не пришли в движение. Следовательно, в настоящее время невозможно установить логический и позитивный прогноз будущей России. Подтверждением этого являются радикально противоположные предсказания, сделанные разными лицами... одни думают, что Россия останется республикой, а другие считают неизбежной восстановление империи в конституционной форме»¹⁶.

По мнению французского посла, «до сих пор русский народ был объединен вокруг трона и административной системы. Теперь царизм пал, Россия в состоянии анархии и смуты; возникло множество трудностей... Они не будут решены без глубокого сотрясения!». Послу не верится, что «русский народ решил продолжать войну до победного конца»¹⁷.

Что же касается отношений между Россией и союзниками, посол писал: «Речь идет о глубоком кризисе в отношениях между Россией и союзниками. Хотя тут же хочу заметить, что Россия — это страна непредвиденных явлений, и она озадачивает как своим быстрым паде-

¹³ Archives. Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», t. 551. La révolution russe, л. 44—44v°.

¹⁴ Константинополь и проливы, по секретным документам б. министерства иностранных дел., М., 1925, т. I, стр. 466.

¹⁵ См. М. Е. Ноффе, Русско-французские отношения в 1917 г. (февраль-октябрь), М., 1958, стр. 71.

¹⁶ Archives. Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», t. 648. Télégramme № 394, Petrograd, le 23 Mars 1917, л. 90.

¹⁷ Там же, л. 90—91.

нием, так и своим быстрым поднятием. Она еще может себя взять в руки»¹⁸.

«Что бы ни случилось, — продолжает посол, — даже временное ослабление России может изменить картину восточной проблемы... Поэтому надо вынести согласованное решение, без особого ущерба для Франции и Англии»¹⁹.

Вот почему французский посол особенно не торопил свое правительство признать Временное правительство России. Только после того, как 22 марта 1917 г. Англия, Италия и США признали Временное правительство, 24 марта посол М. Палеолог вручил официальное признание французского правительства Временному правительству России. Однако при этом в устной речи посол говорил о необходимости «продолжать войну до конца»²⁰.

Непрочное положение России вызвало «большую тревогу»²¹ среди правящих кругов Антанты. В столицах государств центральных держав тоже внимательно следили за событиями в России.

Для государств Антанты существовало две опасности со стороны России: во-первых, «если увековечатся волнения в России, это сделает ее неспособной продолжать эффективную войну» на стороне союзников; и, во-вторых, в связи «с увеличением в России враждебных отношений к войне», Временное правительство «может войти в соглашение с Германией»²².

«На эти два момента, — сообщал из Берна в Париж своему военному министру генерал Морье, — в настоящее время в Берлине обращают все свое внимание и все свои усилия»²³.

Исходя из этих соображений, в политических и военных кругах Германии сформировалось два течения: первое (более сильное), которое «старается способствовать постоянному усилению беспорядков и волнений в России», чтобы ее руководство склонилось на заключение сепаратного мира с Тройственным союзом. Для этого «нужно воздержаться от решительных наступлений против России», так как «это лишение, даже закончившееся с успехом, может вызвать сплочение всех сил и партий в России и довести дело до укрепления более тесных связей с Антантой». Поэтому имеющиеся у Тройственного союза силы «должны использовать для нанесения смертельного удара на Италию»²⁴.

Второе течение предлагало: «Нужно воспользоваться нерешительным положением руководителей России, чтобы нанести решительный удар этой стране»²⁵. «В настоящее время, — писал 27 марта 1917 г. генерал Морье, — ждут решения со стороны Гинденбурга. Но думают, что он поддержит первое течение»²⁶.

Один из членов Тройственного союза — Турция выступила в пользу «принятия точки зрения сторонников первого течения»²⁷.

¹⁸ Archives, Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», t. 648. Télégramme № 394. Petrograd. le 23 Mars 1917. л. 91.

¹⁹ Там же.

²⁰ См. А. Е. Иоффе, Указ. соч., стр. 73.

²¹ Archives, Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», t. 648. Ambassade de la République Française à Berne, Secret, № 1926, Le Général Morici à Monsieur le Ministre de la Guerre, Berne, le 27 Mars 1917. л. 207.

²² Там же. л. 207v^o.

²³ Там же.

²⁴ Там же, л. 207v^o—208.

²⁵ Там же, л. 208.

²⁶ Там же.

²⁷ Там же.

В столице Италии Риме²⁸ в первые дни русской революции спокойно встречали «новости из России»²⁹. То, что произошло в России, сообщал 29 марта французский посол из Рима в Париж, «здесь приписывают активности Антанты, в результате которой, как думают здесь, должно последовать усиление военных действий Антанты»³⁰.

«Официальное внушение, данное в итальянской прессе, — писал французский посол в Риме, — руководствуется двойной необходимостью: с одной стороны, стремлением успокоить вспыльчивых и легко возбудимых людей, остро реагирующих на телеграммы из Петрограда; и с другой стороны, рассматривать маневры противников войны, которые видят в русском кризисе возможность сеять панику»³¹. Но из России поступали «все более и более тяжелые сведения, которые оставляли мало места для оптимизма»³².

Поэтому «глава кабинета министров внутренних дел Италии Камилло Коррадини своевременно вмешался в дела и дал резкое распоряжение в отношении цензуры. Циркуляр к цензуре Службы печати от 14 марта определял запрещение каких бы то ни было сведений тревожного характера, поступающих из-за границы, касающихся внутреннего положения «любого нашего союзного государства без тщательного уточнения»³³.

По мере того, как со всех сторон поступали неприятные для правящих кругов Италии сведения о событиях в России, «максимальная забота правительства Италии была направлена на то, чтобы любой ценой задержать всякого рода пораженческого характера сведения из России»³⁴.

Буржуазная пресса Италии, которая вначале «с таким энтузиазмом аплодировала русской революции, теперь открыто проявляет законную озабоченность и беспокойно спрашивает: вожди этого движения в России хорошо ли отдают себе отчет в том, что главное дело для России так же, как и для союзников, — это победа»³⁵.

Итальянская газета «Трибуна» предупреждала в России тех, кто боролся за республику, указывая, что Россия пока еще не созрела для режима, который ей предписывают... и что руководители революции должны остерегаться идеологии и пусть не забывают, что Бастилию нужно разгромить прежде в Пруссии, чем в России»³⁶.

Ромоло Мурри в статье «Русская революция и характер большой войны» в газете «Il Secolo» писал: «Что происходит в России?

²⁸ Мартовские события в России глазами итальянского посольства в Петрограде («La rivoluzione vista dall'ambasciata italiana»), см. Giorgio Petracchi, Italia e Russia dall'ottobre 1916 al maggio 1917, Bologna, 1974, стр. 78—88.

²⁹ Archives. Paris. Guerre 1914—1918. «Russie», t. 648. Ambassade de la République Française près S. M. le Roi d'Italie, № 187, Rome, le 29 Mars 1917, л. 239.

³⁰ Archives. Paris. Guerre 1914—1918. «Russie», t. 648. Ambassade de la République Française près S. M. le Roi d'Italie № 187 Rome, le 29 Mars 1917, л. 239.

³¹ Там же. л. 239v°.

³² Там же.

³³ Giorgio Petracchi, Italia e Russia dall'ottobre 1916 al maggio 1917, стр. 90.

³⁴ Giorgio Petracchi, Op. cit., p.95; P. Spriano, Torino operaia nella grande guerra (1914—1918). Torino, 1960, стр. 206.

³⁵ Archives. Paris. Guerre 1914—1918. «Russie», t. 648. Ambassade de la République Française près S. M. le Roi d'Italie, № 187, le 29 Mars 1917, л. 239v°.

³⁶ Там же.

Что сделает Россия?» Вот вопросы, которые «были в душе у всех нас»³⁷.

«Giornale d'Italia» писала «о разногласиях, которые все более и более открыто проявляются между Временным правительством России и рабочими организациями». Петроградский корреспондент этой газеты уже открыто писал «о сложном положении в России и о том, что Дума и Временное правительство охвачены рабочими и солдатскими комитетами, хотя имеются основания считать, что большинство солдат пока еще уверены в необходимости прежде всего думать о войне. Но более революционные партии предпочитают на первый план ставить вопросы внутренней политики», а агитация в этом направлении, указывает газета, «затмевает вопрос войны»³⁸.

Орган итальянских социалистов газета «Avanti!» писала: «Мы крепко уверены в революционной силе и сознании социалистов русского рабочего класса. Она не разрешит буржуазии остановить возрождение и навязать народу свою империалистическую и экспансионистскую политику»³⁹.

Другая газета «Polemica Socialista» высмеивала буржуазную прессу, утверждающую, что «русская революция — это движение в пользу войны до победного конца»⁴⁰.

9 апреля (27 марта) 1917 г. было опубликовано «Обращение Временного правительства к Российским гражданам!», где говорилось о «полном соблюдении обязательств, принятых в отношении наших союзников».

Нота такого содержания (т. н. «нота Милюкова») была передана государствам Антанты. В сопроводительном письме, кроме того, говорилось, что якобы «...всемирное стремление довести мировую войну до решительной победы лишь усилилось, благодаря сознанию общей ответственности всех и каждого»⁴¹.

Подобное открытое заявление Временного правительства вызвало протест народных масс. По призыву ЦКП(б) 3—4 мая рабочие и солдатские массы Петрограда выступили против «ноты Милюкова» под лозунгами: «Долой войну!», «Опубликовать тайные договоры!», «Вся власть Советам!» Они требовали немедленной отставки Милюкова.

В результате майского кризиса Милюков и Гучков были удалены из Временного правительства. В новое коалиционное правительство вошли меньшевики и эсеры (Церетели, Скобелев, Чернов).

Еще 3 (16) апреля 1917 года В. И. Ленин вернулся из эмиграции в Петроград. Партия большевиков под руководством В. И. Ленина разоблачала империалистическую мировую войну и политику буржуазного Временного правительства России. В. И. Ленин писал: «В нашем отношении к войне, которая со стороны России и при новом правительстве Львова и К° безусловно остается грабительской империалистической войной в силу капиталистического характера этого прави-

³⁷ R. M u r r i. La rivoluzione russa e il carattere della grande guerra. «Il Secolo», 19 marzo 1917. Цит. по кн.: Giorgio Petracchi, стр. 137.

³⁸ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», I. 648. Ambassade de la République Française... le 29 Mars 1917, л. 240.

³⁹ Там же, л. 240v°.

⁴⁰ Там же, л. 240.

⁴¹ «Речь», 20 апреля (3 мая) 1917, стр. 4. Цит. по кн. А. Е. Н о ф ф е, Указ. соч., стр. 78.

тельства, недопустимы ни малейшие уступки «революционному обопечеству»⁴².

Вышеупомянутый капитан де Малеси сообщал в Париж о слабости Временного правительства, сетовал, что «союзники поддерживали его»⁴³. Подчеркнуто указывая на силу и авторитет рабочего класса в России, капитан де Малеси считал единственным выходом из создавшегося тяжелого положения и в целях укрепления позиции сторонников продолжения войны то, чтобы «вызвать разногласия между рабочими и солдатами»⁴⁴.

По мнению капитана де Малеси, необходимо было лишить солдат возможности контакта с рабочими, противопоставить солдатское движение рабочему движению. «Это единственный способ для укрепления положения Временного правительства. Все силы надо направить к этой цели»⁴⁵.

Во втором своем дописании от 8 апреля 1917 года капитан де Малеси более подробно описывает политическое и военное положение в России. Он пишет: «На сегодня общее положение в России считают очень сложным. Генерал Алексеев очень хороший начальник штаба, но у него нет того, что необходимо для генералиссимуса, особенно при сегодняшней ситуации в России. Русская армия не в состоянии перейти в наступление»⁴⁶.

«Независимо от того, — продолжает капитан де Малеси, — каким бы ни было решение Временного правительства о продолжении войны и какие бы силы оно не использовало для его успешного осуществления, рядом с ним имеется сильная группа, желающая мира, которая имеет свои корни в партиях рабочих и солдат»⁴⁷.

В народных массах война не пользуется популярностью. И для чего она должна быть популярной? спрашивает сам капитан де Малеси.

«Сможет ли Временное правительство оказать сопротивление этим силам России или его унесут волны этих сил? Вот. вопрос с точки зрения союзников» — пишет капитан де Малеси⁴⁸.

Не лучше было положение во флоте: «Русский флот в нынешнем положении не в состоянии оказать сопротивления» — указывает он⁴⁹.

Совет рабочих и солдатских депутатов капитан де Малеси называет «настоящим правительством» России⁵⁰. Далее он пишет: «Партия рабочих и солдат решила заключить мир. Она занимает господствующее положение, это нужно признать. Ее решение будет принято. Временное правительство будет вынуждено подчиниться, и мир осуществится. Нужно набраться смелости и оценить положение в России так, каково оно есть»⁵¹.

По мнению капитана де Малеси, Франция должна радикально изменить свои отношения с Россией. Для этого необходимо заменить посла Франции в России и назначить нового. Он считает необходимым

⁴² В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 31, стр. 113.

⁴³ Archives, Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», t. 649, л. 52.

⁴⁴ Там же, л. 53.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Archives, Paris. Guerre 1914—1918, «Russie», t. 649. Notes du Capitaine de Maleissye. 2e Bureau. Petrograd, le 8 Avril 1917, л. 100.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Там же.

⁴⁹ Там же, л. 101.

⁵⁰ Там же, л. 102.

⁵¹ Там же, л. 101.

немедленно осуществить следующие мероприятия в отношении России: Франция должна начать переговоры с «настоящим правительством» России, пока Англия не пошла на это. Английский посол в России сэр Дж. Бьюккенен «ведет какие-то секретные переговоры. Нужно создать французское финансовое общество, которое попросит крупные концессии. Для меня не трудно представить список таких концессий. Но для этого необходимо иметь в Петрограде посла, который не будет связан с англичанами. Во что бы то ни стало нужно сорвать интриги Англии... Франция всеми силами должна стараться не допустить расчленения России. Это тайная цель Англии, чтобы достичь своего господства»⁵².

О целях Англии капитан де Малеси писал: «Цель Англии проста: она желает прежде всего поражения Германии, но желает также и ослабления России, чтобы добиться мирового превосходства. Англия ведет борьбу против Центральных держав, но... она ведет двойную игру»⁵³.

Советы капитана де Малеси не были учтены в Париже. Правящие круги Франции все еще думали, что все пойдет нормально в России. В ответ на заявление Временного правительства от 9 апреля (27 марта) 1917 года французское правительство сообщило в Петроград: «Республиканское правительство Франции с полным удовлетворением приняло заявление Временного правительства России от 9 апреля (27 марта), которое оно получило через французского посла в Петрограде»⁵⁴.

Далее в письме говорилось: «Республиканское правительство Франции крепко надеется, что мероприятие, принятое Временным правительством для улучшения условий, в которых русский народ продолжит войну, осуществится»⁵⁵.

«Таким образом, безрезультатными будут попытки, которые предпринимают противники, чтобы вызвать разногласия среди союзников и распространить неверные слухи о том, что Россия якобы желает заключить сепаратный мир с Центральными державами»⁵⁶.

И наконец: «Правительство Французской республики всегда доверяет чувствам своей старой и верной союзницы и счастливо приняло заявление нового русского правительства о том, что оно желает выполнения взятых обязательств в отношении союзников»⁵⁷.

Этот ответ французского правительства премьер-министр и министр иностранных дел Франции А. Рибо направил французскому социалисту Альберу Тома, находящемуся в тот период в Петрограде, со следующей просьбой: «Буду Вам обязан, если этот ответ немедленно передадите господину Терещенко»⁵⁸.

Правящие круги Франции и Англии «после первой недели благозвучия, одновременно с традиционной дипломатией» в отношении России начали применять «новую форму пропаганды», «публичного

⁵² Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 649. Notes du Capitaine de Maleissye. 2e Bureau, Petrograd, le 8 Avril 1917, л. 103.

⁵³ Там же.

⁵⁴ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 651. Réponse du Gouvernement de la République Française à la proclamation du Gouvernement Provisoire Russe en date du 9 Avril (27 Mars) 1917, л. 190.

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Там же, л. 190v°.

⁵⁷ Там же.

⁵⁸ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 652, Paris, le 24 Mai 1917. Chiffré, № 981—982. Pour Monsieur Albert Thomas à Petrograd, л. 77—79.

отношения»⁵⁹. 1-го апреля 1917 г. в Петроград прибыли делегации английской лейбористской партии в составе О' Греди и Торна, а также французских социалистов в составе депутатов Мута, Кашена и Лафона. 22 апреля в Россию приехал французский социал-реформист, депутат парламента, министр по делам вооружений Альбер Тома, чтобы удержать Россию в Антанте, усилить пропаганду за участие России в войне, а также помочь Временному правительству в борьбе против революции⁶⁰.

В разное время в России побывали и другие лидеры западных социалистов, как А. Гендерсон и Э. Вандервельде.

По приезде Альбер Тома сразу был принят послом Франции Морисом Палеологом. Британский посол сэр Дж. Бьюкенен встретился с министром лейбористом Артуром Гендерсоном.

Еще до отъезда из Франции Альберта Тома французский посол в Лондоне Поль Камбон сообщил в Париж о том, что «несколько английских социалистов присоединяются к французским социалистам, выезжающим в Россию»⁶¹.

В одной из своих телеграмм, посланных в Париж, Альберт Тома, подтверждая оценку политического положения в России, данную французским послом Морисом Палеологом, сообщал: «1. По всей России распространяется анархия, которая парализует страну на длительное время. Соперничество между Временным правительством и Советом депутатов рабочих и солдат... ненависть к войне... Забота только о внутренних вопросах... города, как Москва, которая вчера являлась очагом патриотизма (для Временного правительства. — И. Т.), сегодня уже заражена болезнью»⁶².

«2. Разве, — продолжает А. Тома, — надо давать России новые кредиты и новые сроки? Нет. Ибо она никак не сможет выполнить обязательства союзницы»⁶³.

В дальнейшем «правительства Парижа и Лондона заменили своих профессиональных дипломатов политическими лицами из левых партий, так как эти лица были более гибкими и лучше ориентировались в новой политической жизни» России⁶⁴. Так, например, Жофез Нуланс «человек радикальной политики, заменил Палеолога»⁶⁵. Хотя английский посол Бьюкенен «остался на своем посту, так как Гендерсон такую замену считал бесполезной»⁶⁶.

⁵⁹ Giorgio Petracchi, *L'intervento italiana in Russia (1917—1919)*, in «Storia contemporanea», anno VI, 1975, Bologna, № 3, стр. 482.

⁶⁰ См. А. Е. Иоффе, Указ. соч., М. М. Корлинер, Миссия Гендерсона в России в 1917 г., Европа в новое и новейшее время, М., 1966; В. С. Васюков, указ. соч.; А. В. Игнатьев, Русско-английские отношения накануне Октябрьской революции (февраль-октябрь 1917 г.), М., 1966; его же, Внешняя политика Временного правительства, М., 1974; Н. В. Романовский, Миссия Альбера Тома в России (Рецензия на статью Ж. Нико и Ф. Шиллингера «Миссия Альбера Тома в России. Проблемы и трудности союза с русскими (май-июнь 1917 г.)», опубликованной в «Revue historique de l'armée» Paris, 1973, № 3), «Вопросы истории», 1975, № 5, стр. 198—199.

⁶¹ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 648. Télégramme № 499, Londres, 1e 28 Mars 1917, л. 209.

⁶² Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 651. Télégramme, Petrograd, le 8 Mai 1917, de la part de M. Albert Tomas.

⁶³ Там же, Télégramme, ... Suite du N° précédent.

⁶⁴ Giorgio Petracchi, ук. соч., стр. 492.

⁶⁵ Там же.

⁶⁶ Там же. G. Buchanan, Mémoires (1910—1917), traduction française, Paris, 1925, стр. 219—221.

Народное движение против империалистической политики Временного правительства, против войны усиливалось по всей стране. Временное правительство хотело с помощью союзников задуть революционное движение в России. В таких условиях зависимость Временного правительства от иностранного капитала все более возрастала. Эта экономическая зависимость от союзников могла довести дело до полного закабаления страны иностранным капиталом.

Займы и кредиты государства Антанты давали России только для продолжения войны и борьбы против революционного движения. Например, экспансия американских монополий в России шла по трем главным направлениям: захват позиций в экономике, идеологическое наступление и активное вмешательство во внутренние дела страны⁶⁷.

В 1916/17 финансовом году общая сумма американского экспорта в России достигла 558 млн. долларов — в 21 раз больше, чем в 1912/13 финансовом году⁶⁸.

Для союзников главное значение имела русская армия, ее использование для наступления. К 1 сентября 1917 года армия России насчитывала более 8,5 млн. человек, армия союзников (Франции, Англии, Италии, Бельгии) — около 7 млн. человек. Уинстон Черчилль писал: «В начале войны Франция и Великобритания во многом рассчитывали на Россию. Да и на самом деле Россия сделала чрезвычайное много. Потерь не боялась, и все было поставлено на карту. Быстрая мобилизация русских армий и их стремительный натиск на Германию и Австрию были существенны для того, чтобы спасти Францию от уничтожения в первые же два месяца войны. Да и после этого Россия оставалась верным и могущественным союзником. В течение почти трех лет она задерживала на своих фронтах больше половины всех неприятельских дивизий и в этой борьбе потеряла убитыми больше, чем все прочие союзники, вместе взятые»⁶⁹.

Но сегодня армия Временного правительства не была надежной для союзников. Поэтому представители государств Антанты в России занялись за энергичную агитацию среди русских воинских частей.

Первой за эту работу взялась «Французская служба пропаганды» под руководством майора Картье. Вместе с ним работали лейтенант де Флер, Жасер-Шмидт и дю Боше. После отъезда майора Картье, его заменил майор Юар, а место де Флера занял лейтенант Курсон.

«Французская служба пропаганды» ставила перед собой две задачи: «Моральное укрепление русской армии и попытку поднять ее патриотическое чувство»⁷⁰.

«Я рад, — сообщал представитель Франции из Яссы в Париж, — с уважением оценить активную деятельность агентов нашей службы пропаганды. Уже получены результаты весьма удовлетворительные. Хотя средств для этих задач у нас очень мало. За последнее время полков французской республики в Петрограде передал в мое распоряжение только десять тысяч рублей»⁷¹.

⁶⁷ См. Г. К. Селезнев, *Тень доллара над Россией*, М., 1957, стр. 38.

⁶⁸ Там же; см. также: Р. Ш. Ганелин, *Россия и США 1914—1917 гг.*, Л., 1969, стр. 228.

⁶⁹ У. Черчилль, *Мировой кризис*, перевод с английского с предисловием И. Минца, М.-Л., 1932, стр. 35.

⁷⁰ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 655. Le Ministre de France en Roumanie à Son Excellence M. Ribot, Président du Conseil, Ministre des Affaires Étrangères, N° 118, Jassy, le 18 Août 1917, л. 102.

⁷¹ Там же.

Кроме французов среди русских воинских частей часто пропаганду в пользу продолжения войны вели и представители США.

По словам этих агентов «Службы пропаганды», необходимы были: отправка на русский фронт иллюстрированных газет из Франции, США и Великобритании; издание специальных газет и прокламаций на русском языке; сотрудничество и субсидирование газет, издаваемых на русских фронтах; перевод на русский язык и отправка на русский фронт воззваний союзников и всех новостей, выгодных для союзников; при необходимости отправка на русский фронт избранных иллюстрированных открыток, посылок, подарков от имени французов; организация конференции, где выступают агитаторы из России и союзных государств, которые будут говорить о причинах и задачах войны; организация показа пропагандистских кинокартин; выдача денежных и других вознаграждений делегатам и лекторам, представителям генерального штаба армии; распространение цветных афиш в городах — на вокзалах и других местах; приглашение представителей армии на международные фестивали союзников и установление сердечных отношений с солдатами и солдатскими комитетами и т. д.⁷²

Представители союзных государств часто выезжали в Россию, а сотрудники военных миссий Антанты в Петрограде встречались с солдатами русской армии, проводя среди них агитационную работу.

Вот что говорили русские солдаты представителям Антанты: мы не хотим воевать за политику аннексии и контрибуции; существуют межправительственные тайные договоры, мы хотим знать их содержание; мы хотим знать, за что ведут войну; государства не должны сохранять колоний, им надо дать право на самоопределение; только английские и французские капиталисты хотят продолжения войны, которая их обогащает; республики Франция и США — это буржуазные республики; мы знаем, что Германия предложила условия мира. Почему вы не приняли эти условия? и т. д.⁷³

Каковы были результаты работ этих агентов «Службы пропаганды»? «Нам удалось, — докладывал один из агентов своему шефу, — распространить составленные нами листовки и иллюстрированные открытки среди солдат. С помощью наших агентов нам удалось проникнуть в газеты фронтовых комитетов... установить контакты с делегатами этих комитетов»⁷⁴.

В другой докладной записке читаем: «Мы хотели организовать выпуск специальных газет и листовок, которые дали бы нам возможность снабжать фронтовые газеты выгодными для нас материалами, но, к сожалению, это нам не удалось»⁷⁵.

В дальнейшем еще больше ухудшилось положение агентов Антанты. «Уже несколько месяцев, как наша работа усложнилась. Военный штаб русской армии нам не помогает... Некоторые воинские части даже враждебно настроены в отношении нас, а другие мешают нам в работе» — жаловался один из представителей «Службы пропаганды»⁷⁶.

Под нажимом союзников 1 июля 1917 г. русская армия перешла в наступление. Но через несколько дней оно остановилось, а потом вообще провалилось. Антанта на Западном фронте не поддержала на-

⁷² Там же, Rapport sur la Propagande faite dans l'armée russe, л. 104—105.

⁷³ Там же, л. 105.

⁷⁴ Там же, л. 106.

⁷⁵ Там же, л. 107.

⁷⁶ Там же, л. 107—108.

ступления русских войск. В результате русские войска понесли большие потери. Это было еще одно доказательство преступных действий Временного правительства.

И так Россия фактически уже была потеряна для Антанты. «...Россия из-за революции, — пишет Лиддель-Гарт, — вспыхнувшей в марте, оказалась больше не в состоянии действительно помочь союзникам нажимом на Германию... Паралич России — в начале частичный, а затем и полный — был потерей, которую в течение долгих месяцев не могло возместить даже вступление Америки в войну. И прежде чем удалось восстановить равновесие, западные союзники России были на волоске от гибели»⁷⁷.

Не только в армии, но и в целом в России политическая обстановка была напряженной. Вышеупомянутый французский капитан де Малеси писал: «Не надо создавать себе иллюзии. Наступление со стороны русских невозможно. Это мнение самого генерала Алексеева. Единственная приемлемая тактика — это всеми силами сохранить нынешнюю линию фронта»⁷⁸.

Французский историк Пьер Ренувен замечает: «Армия была дезорганизована; по приказу военного министра Керенского 1 июля 1917 г. начатое наступление остановилось. Экономический кризис, финансовый кризис, трудности в продуктах питания еще более ухудшили положение в стране»⁷⁹.

Об оценке общего положения в России, сделанной членом английского кабинета, лидером английской лейбористской партии Гендерсоном, находящимся в июле 1917 г. в России, французский военный атташе в Лондоне генерал Пануз сообщал в Париж: «Гендерсон пришел к выводу, что Россию нельзя считать действующей союзницей. Состояние промышленности таково, что русская армия не сможет сохранить достигнутые в начале успехи». По его мнению, Англия должна продолжить вместе с Францией и США войну, а Россия останется как «инертный партнер»⁸⁰.

По мнению Гендерсона, союзники не должны были относиться к Временному правительству холодно, невнимательно. «Ибо так мы умножим в России наших противников. Надо остерегаться пропаганды русских экстремистов в отношении нас. Они хотят оказать влияние на западный пролетариат и восстановить его против капиталистов и войны. Чтобы вести борьбу против этой пропаганды, — по мнению Гендерсона, — необходимо, чтобы Франция, Англия и США пересмотрели цели войны и искренне объяснили их своим народам»⁸¹.

Один из представителей генерального штаба Италии тоже высказал овой пессимизм в отношении русской армии. Итальянец Сен-Олек сообщал из Яссы, что этому представителю генерального штаба Италии «генерал Брусилов в личном письме сообщал, что союзники не должны надеяться на русскую армию...»⁸².

В письме одного француза об июльском наступлении русской армии сказано: «Это наступление служит только интересам капитали-

⁷⁷ Лиддель-Гарт, «Правда о войне 1914-1918 гг.», пер. с англ., М., 1935, стр. 253, 255.

⁷⁸ Archives, Paris. Guerre 1914-1918, «Russie», t. 649, л. 50.

⁷⁹ Histoire des relations internationales, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, t. VII, Paris. 1957, стр. 93.

⁸⁰ Archives, Paris, Guerre 1914-1918, «Russie», t. 654. Le Général de la Panouse, Attaché militaire à l'Ambassade de la République Française à Londres, à M. le Ministre de la Guerre Cabinet du Ministre. Londres, le 20 Juillet 1917, л. 116.

⁸¹ Там же, л. 116-117.

⁸² Там же, Télégramme № 378, Jassy, le 21 Juillet 1917, л. 117.

стов... Не верьте Временному правительству, не верьте газетам, кроме революционных...»⁸³.

В день начала наступления русской армии — 1 июля 1917 года в Петрограде началась демонстрация трудящихся против антинародной политики Временного правительства. Демонстранты призывали Советы рабочих и солдатских депутатов взять власть в свои руки. 3—4 июля Временное правительство применило оружие против мирного населения. День расстрела демонстрантов в Петрограде положил конец двоевластию в России.

С 26 июля по 3 августа 1917 г. в Петрограде проходил VI съезд РСДРП(б). В. И. Ленин руководил съездом из подполья. Он написал для съезда тезисы «О политическом положении». Эти ленинские тезисы явились основой для докладов И. В. Сталина: «О работе ЦК партии» и «О политическом положении в стране». «На съезде И. В. Сталин изложил ленинскую тактику партии в борьбе за социалистическую революцию, обосновал лозунг подготовки вооруженного восстания, защитил ленинскую теорию социалистической революции, теорию о возможности построения социализма первоначально в одной, отдельно взятой, стране»⁸⁴.

После июльских событий мирное развитие стало невозможным, ибо во главе власти стояла контрреволюционная буржуазия. Теперь необходимо было ликвидировать ее диктатуру. Эту задачу мог выполнить только революционный пролетариат при поддержке беднейших крестьян.

Временное правительство во главе с Керенским, выполняя волю правящих кругов государств Антанты, стремилось с помощью «железной власти» задушить революционное движение, охватившее всю страну. 25 августа 1917 г. генерал Корнилов с верными частями двинулся на Петроград. Но по призыву ЦК РСДРП(б) рабочие и солдаты защитили Петроград и разгромили корниловщину.

Провал корниловского заговора явился крахом не только политики Временного правительства, но и стоящих за его спиной империалистических сил Запада.

В столицах стран Антанты все более убеждались, что дело в России проиграно. Один француз сообщал из Петрограда в Париж: «Надеялись на Францию, что она повлияет на Временное правительство России, но ничего не получилось. Теперь лучше, чтобы Франция и Англия замолчали»⁸⁵.

Временное правительство, писал тот же француз, «с которым союзники беседуют, не пользуется доверием в стране, да и союзники не пользуются здесь доверием. Пока порядок не будет восстановлен в Петрограде, не будет порядка в русской армии. Необходимо принять жесткие меры против пропаганды Ленина и его сторонников»⁸⁶.

Несмотря на поддержку государств Антанты, все попытки Временного правительства задушить революцию в России потерпели крах. Развитие революции привело к свержению буржуазного Временного правительства. 7 ноября (25 октября) 1917 г. в России победил народ, под руководством партии Ленина совершилась Великая Октябрьская социалистическая революция.

⁸³ Archives, Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 653, л. 136.

⁸⁴ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов, ЦК, ч. 1, 1898—1925, М., 1954, л. 371.

⁸⁵ Archives Paris, Guerre 1914—1918, «Russie», t. 653. Quelques impressions d'Oficiels sur la politique française en face de la Politique Russe, л. 139.

⁸⁶ Там же.

ქართველი რევოლუციონერების მონაწილეობა კრასნოდარის
მხარეში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და
განმტკიცებისათვის ბრძოლაში

ქართველ და ჩრდილო კავკასიელ ხალხებს ისტორიულად მკიდრო პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდათ. ამ ურთიერთობამ ახალი შინაარსი შეიძინა რუსეთის იმპერიის ხალხთა სოციალური და ეროვნული განთავისუფლებისათვის ბრძოლის ეპოქაში — ცარიზმის დამხობისა და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის ბრძოლის პროცესში.

ქართველი და ჩრდილო კავკასიის ხალხების (ჩრდ. ოსეთი, ყაბარდო-ბალყარეთი, ჩეჩნეთ-ინგუშეთი, დაღესტანი) რევოლუციურ თანამეგობრობას, კერძოდ, ქართველ რევოლუციონერთა მოღვაწეობასა და მათ როლს საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლაში ჩრდილო კავკასიის ხალხების დარაზმების საქმეში არაერთი წერილი და მონოგრაფია მიეძღვნა¹. რაც შეეხება ამ პერიოდში კრასნოდარის მხარეში ქართველ რევოლუციონერთა მოღვაწეობას, იგი ცალკე კვლევის საგანი ჯერ არ გამხდარა², ოღონდ ნაწილი მკვლევარებისა განიხილავენ რა კრასნოდარის მხარეში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლას ძალზე მკრთალად ეხებიან ზოგიერთ ქართველ რევოლუციონერთა მოღვაწეობას.

კრასნოდარის მხარის არქივებში მუშაობის შედეგად გამოვავლინეთ მთელი რიგი ახალი ფაქტები ამ მხარეში ქართველ რევოლუციონერთა მოღვაწეობის შესახებ.

ჩვენ შევისწავლეთ კრასნოდარის სახელმწიფო არქივსა და პარტიულ არქივში დაცული მასალები, კრასნოდარის მხარის სახელმწიფო არქივის ნოვოროსიისკისა და სოჭის ფილიალების არქივებისა და ნოვოროსიისკის, სოჭისა და ტუაფსეს ისტორიულ-მხარეთმცოდნეობით მუზეუმებში დაცული მასალები. აღნიშნული მასალები შესაძლებლობას ქმნის აღვადგინოთ კრასნოდარის მხარეში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლაში ქართველ რევოლუციონერთა მონაწილეობის რამდენადმე სრული სურათი.

კრასნოდარის მხარეში მოღვაწე ქართველ რევოლუციონერთაგან, პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს პროზორ პეტრეს ძე ჯანაშიასა³ და ილია ალექსანდრეს ძე სირაძის მოღვაწეობა.

¹ ა. ლ. ე. ა. ვ. ა., ქართველი და ჩრდილო კავკასიის ხალხების რევოლუციური თანამეგობრობა დენიკინელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, თბ., 1970; მ. ი. ს. ი. ვ. ე., ქართველი და ჩრდილო კავკასიის ხალხების რევოლუციური თანამეგობრობის ისტორიიდან (1905—1917), აბ., 1917, და სხვ.

² აღნიშნულ საკითხს მიეძღვნა ჩვენი წერილი „ქართველი რევოლუციონერები კრასნოდარის მხარეში“, კუტნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1976, № 2.

³ პ. ჯანაშიას მოღვაწეობის შესახებ 1917 წლის ბოლომდე ჩვენ საუბარი გექონდა წერილში „ქართველი რევოლუციონერები კრასნოდარის მხარეში“, „სკოლა და ცხოვრება“, 1976, № 2.

განაკუთრებით დიდია პ. ჯანაშიას დამსახურება კრასნოდარის მხარეში, კერძოდ, შავიზღვისპირეთში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის ბრძოლაში.

1918 წლის დასაწყისში იგი აირჩიეს სოჭის პირველი აღმასკომის წევრად და სოჭის ოლქის სახალხო კონტროლის კომისრად, ხოლო 1918 წლის შემოდგომაზე. — შავი ზღვის სანაპიროზე მენშევიკების შეჭრის დროს, შავიზღვისპირეთის შტაბის წევრად. მენშევიკების მიერ სოჭის აღების შემდეგ იგი დააპატიმრეს და გააძევეს შავიზღვისპირეთიდან. 1919 წლიდან 1920 წლის დასაწყისამდე იგი მუშაობდა შავიზღვისპირეთში იატაკქვეშეთში დენიკინელების წინააღმდეგ აჯანყების მოსაწყობად. მას კავშირი ჰქონდა დამყარებული რკპ(ბ) კავკასიის სამხარეო კომიტეტთან. 1918 წლის 18 ნოემბერს გაგრის მახლობლად მოეწყო შავიზღვისპირეთის მუშათა და გლეხთა კონსპირაციული ყრილობა, რის შედეგადაც ორგანიზებულ იქნა შავიზღვისპირეთის წითელი არმია. მისი ერთ-ერთი ორგანიზატორი იყო პ. ჯანაშია. იგი იყო აგრეთვე შავიზღვისპირეთის სანაპიროზე დენიკინელების წინააღმდეგ შეიარაღებული აჯანყების მოწყობის ერთ-ერთი ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი. 1920 წლის თებერვლიდან იგი სკვპ წევრია. რამდენადაც 1920 წლის მარტში შკუროს ბანდებთან ბრძოლაში წითელმა არმიამ მარცხი განიცადა, პ. ჯანაშია იძულებული იყო გაგრაში წასულიყო. აქ იგი მენშევიკებმა დააპატიმრეს და გააძევეს საქართველოს ფარგლებიდან. იგი მძიმე ავადმყოფობის (ტუბერკულოზი) გამო დასახლდა აფხაზეთში. მან რამდენიმე ნაშრომი დაწერა ამ პერიოდზე⁴.

ეკატერინოდარსათვის გამართულ ბრძოლებში (1918 წლის იანვარი) თავი გამოიჩინა ილია ალექსანდრეს ძე სირაძემ. იგი დაიბადა 1895 წელს საქართველოში, გლეხის ოჯახში. მამამისი ალექსანდრე კონსტანტინეს ძე სირაძე გაქირვებამ აიძულა 1900 წელს საცხოვრებლად ნოვოროსიისკში გადასულიყო. მაშინ ნოვოროსიისკის მუშებს შორის ბევრი იყო ქართველი, რომლებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ ქალაქში მიმდინარე ყველა რევოლუციურ გამოსვლაში (1909 წელს სირაძე გააძევეს ნოვოროსიისკიდან, როგორც პოლიტიკურად არასაიმედო პირი).

ი. სირაძე სწავლობდა ქალაქის ოთხწლედში და მუშაობდა მწონავად რკინიგზაზე. იმპერიალისტური ომის დროს მან დაამთავრა პროპორშიკთა საოფიცრო სკოლა. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ი. სირაძე ჩამოდის ნოვოროსიისკში და ებმება რევოლუციურ მუშაობაში. 1917 წლის მაისიდან დეკემბრამდე ი. სირაძე არჩეულ იქნა ნოვოროსიისკის მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა საბჭოში ნოვოროსიისკის გარნიზონის სამხედრო ნაწილებიდან.

ი. სირაძე ბოლშევიკური პარტიის წევრი არ იყო, მაგრამ ბოლშევიკებთან ერთად ეწეოდა ბრძოლას თეთრგვარდიელების წინააღმდეგ⁵.

1917 წლის დეკემბერში იგი აირჩიეს შავიზღვისპირეთის საზღვაო და სამხედრო კომისრად. ამ პოსტზე მან მჩქეფარე მუშაობა გააჩაღა სამხედრო ძალთა ორგანიზაციისათვის თეთრგვარდიელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, რომლებიც ეკატერინოდარში იყვნენ გაჰაგრებულნი და საშიშროებას უქმნიდნენ ნოვოროსიისკს.

⁴ Архив сочинского Музея краеведения (АСМК), д. 14.

⁵ Г. Л а д о х а, Очерки гражданской борьбы на Кубани, Краснодар, 1923, гл. 73.

1918 წლის იანვრის დასაწყისში შავიზღვისპირეთის ცენტრალური აღმასკომის სხდომაზე შეიქმნა რესპუბლიკის სამხედრო-რევოლუციური საბჭო ა. იაკოვლევის თავმჯდომარეობით, წევრები — ხუდანინი, ი. სირაძე და სხვ.

როგორც ცნობილია, ნოვოროსიისკის წითელგვარდიელთა პირველი შეტევა ეკატერინოდარზე 1918 წ. 20 იანვარს, ღამით, მარცხით დამთავრდა. წითელგვარდიელთა მეთაური ა. იაკოვლევი და მისი მოადგილე ს. პეროვი მოკლეს. ამ ცნობის მიღებისთანავე ი. სირაძე გაემგზავრა ფრონტზე. 1918 წლის 6 თებერვალს თეთრგვარდიელებთან ბრძოლაში გეორგიო-აფიპსკის რაიონში ი. სირაძე მძიმედ დაიჭრა. იგი ტყვედ ჩაიგდეს თეთრგვარდიელებმა და მოათავსეს ეკატერინოდარის საავადმყოფოში. გამოჯანმრთელების შემდეგ თეთრგვარდიელებს უნდოდათ მოეწყოთ ი. სირაძის საჩვენებელი გასამართლება. მაგრამ იგი მალე გარდაიცვალა⁶.

როსტოვიდან (აქ ეს მიაღწინა შავიზღვისპირეთის საგუბერნიო კომიტეტმა) ნოვოროსიისკში მიმავალმა ა. სირაძემ ეკატერინოდარში გაიგო შვილის გარდაცვალების ამბავი. ჩვენთვის უცნობი გზებით მან მოახერხა შვილის ცხედრის ეკატერინოდარიდან ნოვოროსიისკში ჩამოსვენება. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მას ამ საქმეში დაეხმარა ეკატერინოდარის იატაკქვეშა პარტიული ორგანიზაცია.

1918 წლის 15 თებერვალს სამხედრო ნაწილებისა და ათასობით მშრომელის მონაწილეობით დაკრძალეს ილია სირაძე. მისი სახელი ეწოდა ნოვოროსიისკის ერთ-ერთ ქუჩას⁷.

1929 წელს ი. სირაძის, ა. იაკოვლევისა და 7 სხვა მებრძოლის ცხედარი გადმოასვენეს და ერთად დაკრძალეს ოქტომბრის მოედანზე (ქ. ნოვოროსიისკში).

ჩრდილო კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის მებრძოლთა შორის აღსანიშნავია გამოჩენილი აფხაზი რევოლუციონერის ბოლშევიკ ნესტორ ლაკობას მოღვაწეობა. მრავალეროვანი ყუბანისა და შავიზღვისპირეთის ოლქებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ნაციონალური საკითხის სწორ გადაჭრას. ამ ოლქებში მცხოვრები ხალხების ინტერესების უკეთ დაკმაყოფილებისათვის, მათი სპეციფიკური თავისებურებების გათვალისწინებით პარტიის საოლქო კომიტეტთან შეიქმნა ინტერნაციონალური განყოფილება, ხოლო საოლქო რევკომთან მუსულმანური განყოფილება. ცოტა მოგვიანებით რევკომთან შეიქმნა მთიელთა სექცია. მთიელი ხალხები უფლებრივად გაუთანაბრდნენ რუსებს. გაითვალისწინა რა მთიელთა სურვილი ყუბან-შავიზღვისპირეთის რევკომთან შექმნილიყო განსაკუთრებული განყოფილება, რომელიც განაგებდა მთიელთა საქმეებს, რკ(ბ) ყუბან-შავიზღვისპირეთის საოლქო კომიტეტმა თავის სხდომაზე 1920 წლის 12 ივლისს მიიღო დადგენილება „საოლქო რევკომთან შეიქმნას მთიელთა სექცია“⁸.

⁶ Краснодар (Исторический очерк), Краснодар, 1968, გვ. 1—7. აქის სხვა ცნობაც, თითქმის შესაძებლად თეთრგვარდიელი შეიქმნა ი. სირაძის პალატაში და ორი გასროლით მოკლეს იგი.

⁷ Историко-краеведческий архив г. Новороссийска, ф. 2, д. 167; ამ არქივში ინახება ს. გულაივის სტატია ი. სირაძის შესახებ, რომელიც დაიბეჭდა გაზ. «Новороссийский рабочий»-ში, № 111. 7 ივნისი, 1957 წ. და რომლითაც ჩვენ ვსარგებლობთ.

⁸ Государственный архив краснодарского края (ГАКК), ф. р-158, оп. 1, д. 54, л. 5.

21 ივლისს ყუბან-შავიზღვისპირეთის რევკომისა და IX წითელი არმიის რევოლუციური საზღედრო საბჭოს ბრძანებით ყუბან-შავიზღვისპირეთის რევკომთან შექმნილ მთიელთა დროებითი სექციის თავმჯდომარედ დაინიშნა ნესტორ ლაკობა. ნ. ლაკობას დახმარებით მომზადდა და ჩატარდა ყუბანისა და შავიზღვისპირეთის მთიელთა პირველი და მეორე ყრილობები. პირველი ყრილობა გაიხსნა 1920 წლის 11 აგვისტოს კრასნოდარში, რომელმაც მთლიანად დაუჭირა მხარი საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკას და საკადრისი პასუხი გასცა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტებს. ამ ყრილობაზე განიხილეს მთელი რიგი სამეურნეო-პოლიტიკური საკითხები. ყრილობამ აირჩია მთიელთა სექცია. მის თავმჯდომარედ დარჩა ნესტორ ლაკობა. ნ. ლაკობას გარდა მთიელთა სექციაში შევიდნენ რკპ(ბ)-ს წევრი აისა ჩამოკოვი, უპარტიოები — კონსტანტინე ინალ-იფა, იბრაგიმ ცეი და სხვ⁹. მაგრამ ისარგებლეს რა გლეხობის პოლიტიკური მოუშწიფებლობით, ამ სექციაში მოახერხეს გაძრომა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურმა ელემენტებმა, რომლებიც მშრომელთა ინტერესების დამცველთა ნიღაბქვეშ ატარებდნენ თავის ანტი საბჭოთა პოლიტიკას. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ თითქოს ზოგიერთი საბჭოთა დაწესებულება მიუღებელი იყო მთიელთათვის. ასე მაგალითად, ისინი მოითხოვდნენ შარიათული სასამართლოს შენარჩუნებას. ყუბან-შავიზღვისპირეთის რევკომი თვალყურს ადევნებდა მთიელთა სექციის მოღვაწეობას და ააშკარავებდა მასში კონტრრევოლუციური ელემენტების ანტიხალხურ ხაზს. ამ მიმართებით დიდი მუშაობა ჩატარა ნესტორ ლაკობამ.

ნ. ლაკობა დიდ მუშაობას ეწეოდა აგრეთვე დენიკინელების წინააღმდეგ მთიელთა დასარაზმავად. როგორც ცნობილია, მთიელი მემამულეები, კულაკები და მოლები ეხმარებოდნენ დენიკინს, ხოლო მთიელი მშრომელები კი აქტიურ ბრძოლას ეწეოდნენ დენიკინელების წინააღმდეგ, მაღავენენ მებრძოლ რევოლუციონერებს. ასე მაგალითად, სტაროკუვინელები ასხად ძიბას მეთაურობით მაღავენენ აფხაზ რევოლუციონერებს (10 კაცს), რომელთა შორის იყვნენ ნესტორ ლაკობა, მიხა ლაკობა, კონსტანტინე ინალ-იფა და თოფურიძე¹⁰.

არმავირში კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში თავი გამოიჩინა რევკომის თავმჯდომარის მოადგილემ ნ. აზნარაშვილმა. ხელმძღვანელობდნენ რა რკპ(ბ) ჩრდილო კავკასიის სამხარეო კომიტეტისა და ჩრდილო კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკის გადაწყვეტილებით, არმავირის პარტორგანიზაციამ აზხ. ნ. აზნარაშვილი, კასიმოვი, მიშენკო, ჩერვენკო და ლ. კონონოვიჩი გამოყო მუშათა შეიარაღებული რაზმების შესაქმნელად. ეს რაზმები შეიქმნა მეტალურგთა, რკინიგზის მშენებელ მუშათა პროფესიული კავშირების წევრთაგან. მათვე ევალებოდათ მოხალისეთა შერჩევა და გაგზავნა არმავირისა და ლაბის რევოლუციური პოლკებისა და რაზმების შესავსებად.

პარტიის არმავირის კომიტეტმა რევკომთან და ყუბანის მე-7 კოლონის ხელმძღვანელობასთან ერთად კომუნისტთა კრებაზე განიხილა ყუბანის და სტავროპოლის მხარეებსა და თერგის ოლქში შექმნილი პოლიტიკური და

⁹ М. А. Меретуков. Борьба трудящихся Адыгеи за восстановление народного хозяйства (1921–1925 гг.), см. Сборник статей по истории Адыгеи (Советский период), Майкоп, 1967, гл. 64.

¹⁰ Карачаево-черкесский Музей краеведения (КЧМК). д. 41, л. 18.

სამხედრო მდგომარეობა. კრებამ კომუნისტებისაგან მოითხოვა ენერგიული ზომები მიეღოთ საბრძოლო რაზმების გასაძლიერებლად და პროლეტარიატისა და მშრომელი გლეხობის მობილიზაციისათვის დენიკინის მოახლოებულ საფრთხესთან საბრძოლველად. ამ მიმართებით დიდი მუშაობა გასწია რევკომის თავმჯდომარემ ველისტერმა და პარტიის არმავირის კომიტეტის წევრებმა ნ. აზნარაშვილმა, მ. გუტენოვმა, კასიმოვმა, გ. ზუევემა და სხვ.

ნ. აზნარაშვილმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო 1918 წელს დენიკინელთა შემოტევისაგან არმავირის დაცვაში.

1918 წლის 31 ივლისს ჯარისკაცებად და ფრონტელ უნტერ-ოფიცრებად გადაცმულმა მეფის არმიის ყოფილმა ოფიცრებმა მოახერხეს რევოლუციური კომიტეტისა და ყუბანის მე-7 კოლონიის შტაბის დაპატიმრება. რევკომის თავმჯდომარის მოადგილემ ნ. აზნარაშვილმა, საგანგებო კომისიის თავმჯდომარის კასიმოვის, რევოლუციური ტრიბუნალის თავმჯდომარის მიშენკოს, ქალაქის კომენდანტის კორობოვისა და სხვათა დახმარებით და კომუნისტთა აქტივისა და მუშათა რაზმების რეზერვების მონაწილეობით ჯარისკაცებს, რომლებიც იცავდნენ შენობას, სადაც იმყოფებოდნენ დაპატიმრებულნი, განუმარტეს იმ ლაღატის შესაბამისად, რომელსაც ჰქონდა ადგილი. აღშფოთებული ჯარისკაცები შეიჭრნენ შენობაში, დააპატიმრეს რევოლუციის მოღალატენი, გაათავისუფლეს რევკომის ხელმძღვანელობა და შტაბის შემადგენლობა.

სოჭსა და სოჭის ოლქში მოღვაწეობდა ეგვენი ფრუიძე (ეგ. ფრუიძე იყო სოჭის 1905 წლის აჯანყების აქტიური მონაწილის — გიორგი ფრუიძის შვილი). დენიკინელთა მიერ სოჭის ოლქის ოკუპაციის დროს ე. ფრუიძე იყო სოჭის ოლქში პარტიზანული მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური წევრი (1919—1920 წლებში). იგი იბრძოდა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის პლასტუნკის პარტიზანულ რაზმში. ე. ფრუიძემ თავი გამოიჩინა დიდი სამამულო ომის შემდეგ სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და მშენებლობის საქმეში. ე. ფრუიძე სკკპ(ბ) სოჭის საქალაქო კომიტეტისა და მშრომელთა დეპუტატების საქალაქო საბჭოს აღმასკომმა დააჯილდოვა სიგელით სოციალისტურ შეჯიბრებაში საუკეთესო მაჩვენებლებისათვის, დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 31-ე წლისთავთან დაკავშირებით (1948 წლის 3 ნოემბერს). ასეთივე სიგელით დააჯილდოვეს იგი 1949 წელს¹¹.

საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისათვის ბრძოლაში ჩრდილო კავკასიის მშრომელებს დიდ დახმარებას უწევდნენ რუსი და ამიერკავკასიის ხალხები. ეს დახმარება ძირითადად მოდიოდა მე-11 არმიის სამხედრო-რევოლუციური საბჭოსაგან და რკპ(ბ) კავკასიის სამხარეო კომიტეტისაგან. სამხარეო

¹¹ ფრუიძეთა ოჯახის საბრძოლო ღირებულების ფურცელი ვაგარძილა გიორგის შვილ-შვილმა და ეგვენი ფრუიძის შვილმა ვლადიმერმა. ვლადიმერი დაიბადა სოჭში 1921 წელს. დიდი სამამულო ომის დაწყებამდე იყო სოჭის კომკავშირული ორგანიზაციის აქტიური წევრი, არაერთხელ იყო არჩეული. საქალაქო კომკავშირულ კონფერენციაზე. მან 1941 წელს ფრიადზე დაამთავრა სოჭის ქართული საშუალო სკოლა და იმავე წელს მოხალისედ წავიდა ფრონტზე. მან დაამთავრა როსტოვის საარტილერიო სასწავლებელი. ე. ფრუიძე იყო სტალინგრადის ბრძოლების მონაწილე. 1943 წლის 21 ივლისს იგი გმირულად დაეცა დონბასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში. АСМК ექსპოზიციონა.

კომიტეტის ბაქოს ბოურომ პარტიული მუშაკები გაგზავნა შორეულ ყუბან-შავიზღვისპირეთში. მათ შორის იყვნენ როზა კასპაროვა, თენგიზ ლოლაძე და სხვ. სამწუხაროდ, სხვა ცნობებს თენგიზ ლოლაძის მოღვაწეობის შესახებ ჩერჩელობით ვერ მივაკვლიეთ¹².

მაიკოპში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის იბრძოდა ალექსანდრე ხომასურიძე. 1918 წელს იგი დაბრუნდა ფრონტიდან და დროებით დარჩა მაიკოპში. ამავე წლის მაისში ალ. ხომასურიძე მოხალისედ შედის საბჭოთა ხელისუფლებისათვის მებრძოლ პოლკში. აი, როგორ თბილად იგონებს მასთან შეხვედრებს ბატალიონის უფროსი ი. პოროხნო, რომლის მოადგილედაც მუშაობდა ალ. ხომასურიძე: „ჩემთან მეგობრული საუბრების დროს იგი ოცნებობდა, თეთრგვარდიელებზე გამარჯვების შემდეგ საქართველოში დაბრუნებაზე. ხოლო ჩემს შეკითხვაზე „რატომ ახლა არ დაბრუნდები?“ იგი მპასუხობდა: „ვანია, ძვირფასო, შეიძლება ახლა წასვლა, როცა საჭიროა ბრძოლა? საქართველოშიც მომიხდება ბრძოლა. მენშევიკები ცოტათი განსხვავდებიან თეთრებისაგან“. ბოლშევიკებისადმი ერთგულება ალ. ხომასურიძემ არაერთხელ დაამტკიცა¹³.

მთელ რიგ ქართველ რევოლუციონერებზე ჩვენ გვაქვს მცირე ცნობები, მაგრამ რადგანაც დღემდე მათი სახელები უცნობი იყო, საჭიროდ ჩავთვალეთ ჩამოთვლა: ალ. კერამიძე (პარტიის წევრი 1920 წლიდან) 1921—1922 წწ. მუშაობდა ყუბან-შავიზღვისპირეთის ოლქის მილიციაში. იბრძოდა ბანდიტიზმის წინააღმდეგ¹⁴, მიხ. გეგეჭკორი (პარტიის წევრი 1918 წლიდან). 1918 წლის იანვარში მსახურობდა ყუბანის ოლქში, არმიაში. 1918 წელს იბრძოდა არმაგირში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის. 1918 წლის აპრილში იბრძვის კორნილოვის წინააღმდეგ. შემდეგ დარჩა რა თეთრგვარდიელების ზურგში, არ შეუწყვეტია ბრძოლა მათ წინააღმდეგ. მ. გეგეჭკორი ამის შემდეგ გადადის უკრაინაში, სადაც ეწევა იატაკქვეშა მუშაობას¹⁵.

1920 წ. მაისში მ. გეგეჭკორი მუშაობდა შავიზღვისპირეთის საოლქო პროფსაბჭოს თავმჯდომარედ. ამავე წელს იგი მუშაობდა ნოვოროსიისკის დაცვის შტაბის უფროსად და განსაკუთრებული დანიშნულების ასეულის მეთაურად¹⁶.

მ. გეგეჭკორი იყო ნოვოროსიისკის საოლქო ეკონომიკური თათბირის (Эконо) პრეზიდიუმის წევრი¹⁷.

ალ. ბენდუქიძე (პარტიის წევრი 1918 წლიდან) დაიბადა 1893 წელს. 1918 წელს ეწეოდა რევოლუციურ საქმიანობას მაიკოპში. 1918 წელს ა. ბენდუქიძე დააპატიმრეს მენშევიკებმა¹⁸.

ყუბანის ოლქის ტამანის განყოფილების ატამანის ცირკულარში, რომელიც დათარიღებულია 1920 წლის იანვრით, პოლკ. ბერეჟნოი აცნობებდა სტა-

¹² Пиртархив Азербайджанского филиала ИМ.Л при ЦК КПСС, ф. 276, оп. 8, л. 34, л. 26.

¹³ И. П. Порохно, Создание революционных войск в Майкопском отделе и их боевые действия. См. Под победным знаменем Октября, т. II, Майкоп, 1971. გვ. 224.

¹⁴ Партийный архив Краснодарского края (ПАКК), ф. I, оп. I, д. 1257.

¹⁵ Филиал ГАКК, г. Новоросийск, ф. р-5, оп. 4, л. 142, л. 55.

¹⁶ ПАКК, ф. I, оп. I, д. 778.

¹⁷ Филиал ГАКК, г. Новоросийск, ф. р-32, оп. I, д. 23, л. 4.

¹⁸ ПАКК, ф. 2815, оп. I, л. 672.

ნიცებისა და ხუტორების ატამანებს პოლიტიკურად არასაიმედო პირთა ძეგნისა და მათი დაპატიმრების შესახებ. აქ სხვა ამხანაგებთან ერთად მოხსენიებულია ქართველი სტუდენტი ენოქაძე (Енокадзе), რომელიც ჩამოვიდა ბოლშევიკური პროპაგანდის მიზნით — სათანადო ლიტერატურით¹⁹.

ტუფსეში რევოლუციურ მოღვაწეობას ეწეოდა მ. ჯანელიძე. იგი იყო ჯავშნოსანი მატარებლის „Борец за свободу“-ს № 2-ის მემანქანე.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ ღონისძიებათა გატარებას ხელი შეუშალა ადლერის მხრიდან მენშევიკური საქართველოს ჯარების შემოტევამ. ტუაშეს საბჭო მასთან საბრძოლველად ქმნის „ოპერატიულ სამეულს“ (თავმჯდომარე — ა. პოიარკო, წევრები — პ. სტრულიაკოვი, პ. კოვალიოვი). სწორედ აქ გამოიჩინა თავი მ. ჯანელიძის ჯავშნოსანმა მატარებელმა. მიუხედავად დიდი წინააღმდეგობისა, 1918 წლის 24 ივლისს ტუფსე დატოვებულ იქნა. მ. ჯანელიძე პარტიის რიგებში შედის 1924 წელს (ლენინური გაწვევა)²⁰.

სტავროპოლში იატაკქვეშ მოქმედებდა ბოლშევიკური კომიტეტი, რომელსაც სათავეში ედგა ა. კაჭარავა. კომიტეტის მუშაობაში აქტიურ მონაწილეობას ლეზულბოდნენ კომუნისტი იატაკქვეშელები და უპარტიო მუშები²¹.

პარტიის მიერ ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის გატარება ხელს უწყობდა მას, რომ მთიელი მშრომელები აქტიურად უჭერდნენ მხარს საბჭოთა ხელისუფლების ყველა ღონისძიებას.

მთიელთა რევკომის წევრები X არმიის სამხედრო-რევოლუციური საბჭოს რწმუნებულ ს. გამზასთან, მე-12 დივიზიის პოლიტანყოფილების უფროსსა და სამხედრო კომისარ ბერეჟკოსთან, რუხაძესთან და სხვებთან ერთად იყვნენ ყარაჩაი-ჩერქეზეთის აულებში. აქ კრებებზე და მიტინგებზე ისინი განუმარტავდნენ მშრომელებს კომპარტიის პოლიტიკას, ეხმარებოდნენ აულებში საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოების შექმნაში, სამეურნეო ცხოვრების მოწესრიგებაში, ბანდების წინააღმდეგ ბრძოლაში²².

კრასნოდარის მხარეში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის იბრძოდნენ აგრეთვე შემდეგი ქართველი რევოლუციონერები — ანდრო კვარაცხელია, ლავრენტი ირემაძე, დავით გავაშელიძე, პორფირე გოცირიძე, ვარლამ გეგეჭკორი, ივანე გუგუშვილი, სპირიდონ გურგენიძე, ნესტორ გოდერაძე, რაჟდენ გუბელაძე, აქესენტი ბიწაძე, მიხეილ ბურჯანაძე, ვლადიმერ ბუბაშვილი, იოსებ ბიწაძე, თევდორე ახვლედიანი, თეიმურაზ ალაიძე, ვასილ ბიწაძე, ლუკა ცხომარია, ვასილ ხორავა და სხვ²³.

ეჭვი არ არის, რომ ზემოდასახელებულ და საბჭოთა კავშირის სხვა არქივებში შემდგომი მუშაობის პროცესში კვლავაც გამოვლინდება ახალი მასალები, რომლებიც უფრო სრულად წარმოგვიდგენენ კრასნოდარის მხარეში ქართველი ბოლშევიკ-რევოლუციონერების თავდადებულ ბრძოლას საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტკიცებისათვის.

¹⁹ Филиал ГАКК. г. Новороссийск. ф. 69, оп. I, д. I, л. 10.

²⁰ Туапсинский историко-краеведческий Музей им. Н. Г. Полетаева, г. Чхобицида 5.

²¹ Очерки истории Ставропольской организации КПСС. Ставрополь, 1970, гл. 217. Партархив Грузинского филиала ИМЛ, ф. 14, оп. 5, д. 195, лл. 31, 47.

²² К. Т. Л а й п а н о в, Борьба большевиков за упрочение советской власти в Карачае и Черкесии (март-декабрь 1920 г.) — см. Из истории Карачаево-Черкесии. Труды К.-Ч. НИИ. вып. VI. Серия историческая. Ставрополь, 1970, гл. 11.

²³ Филиал Государственного архива Краснодарского края, г. Сочи, ф. р-69, оп. I (Районная комиссия по делам бывших красных партизан исполнительного комитета Адлерского районного Совета раб. крест. и красноарм. депутатов).

ნოვარ ზეალიძე

გლეხური მეურნეობა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოება საქართველოში სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის დასაწყის პერიოდში

ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის ლენინური გეგმა გულისხმობდა კაპიტალიზმისაგან დამოუკიდებელი საკუთარი მძლავრი ეკონომიკის შექმნას, რომელიც უნდა გამხდარიყო საფუძველი ქვეყნის არა მარტო სამეურნეო-კულტურულ მოთხოვნათა დასაკმაყოფილებლად, არამედ თავდაცვისუნარიანობის განსამტკიცებლად.

ეს პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს წინაშე სახალხო მეურნეობის აღდგენითი პერიოდის დასასრულს, როდესაც 1925 წლის შემოდგომაზე პურის დამზადების შეფერხებამ სამეურნეო-პოლიტიკური სიძნელები გამოიწვია. ტროცკისტ-ზინოვიეველებმა, რომელთაც არ სწამდათ ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის პერსპექტივები, საღისეუხიოდ გახადეს ლენინური მოძღვრება ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ და კაპიტულიანტობის გზას დაადგნენ.

სოციალიზმის მშენებლობის პერსპექტივების პრობლემის წინა პლანზე წამოწევა ამ დროს და მის გარშემო ბრძოლის გამწვავება პარტიაში გამოწვეული იყო შემდეგით: 1. ძირითადად დამთავრდა სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდი და საჭირო გახდა ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის კონკრეტული გეგმის შემუშავება, რომელიც სიცხადეს შეიტანდა სოციალიზმის მშენებლობის პერსპექტივებში და გააფანტავდა უნდობლობისა და ურწმუნოების ტროცკისტულ ბურჟუსს; 2. 20-იანი წლების შუა ხანებში შეიცვალა საერთაშორისო ვითარება. კაპიტალიზმის დროებითი სტაბილიზაციის გამო დასავლეთში შენელდა მუშათა რევოლუციური მოძრაობა, რის შედეგადაც საერთაშორისო პროლეტარიატს არ შეეძლო სახელმწიფოებრივად დახმარებოდა საბჭოთა ხალხებს, რომლებიც მტრულ კაპიტალისტურ გარემოცვაში რჩებოდნენ ცოტად თუ ბევრად ხანგრძლივი დროით; 3. შეიცვალა და გართულდა სოციალ-ეკონომიკური ვითარება ქვეყანაში. აღდგენით პერიოდში, სოციალიზმის პოზიციების განმტკიცებასთან ერთად, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა გარკვეულ თავისებურებათა დაშვების შედეგად, მომძლავრდნენ როგორც ქალაქის „ნებმანები“, ისე სოფლის კულაკობა, რომლებიც იბრძოდნენ საშუალო გლეხისათვის. საკითხი „ვინ-ვის“ ჯერ კიდევ გაურკვეველი იყო. ასეთ პირობებში აუცილებელი იყო გადამწყვეტი ბრძოლის გაჩაღება ქალაქისა და სოფლის ბურჟუაზიასთან.

პარტიის XIV ყრილობამ, რომელიც ეყრდნობოდა ლენინურ მოძღვრებას ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ, ამომწურავი პასუხი გასცა ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის პერსპექტივების საკითხს და მტკიცედ აიღო კურსი სახალხო მეურნეობის სოციალის-

ტური რეკონსტრუქციისაკენ. ჩვენი ქვეყანა შევიდა სოციალიზმის მშენებლობის ახალ ფაზაში — რეკონსტრუქციის პერიოდში, რომლის მთავარ ამოცანად დასახული იყო სოციალიზმის მატერიალურ-ტექნიკური საფუძვლების აშენება.

განსხვავებით წინა პერიოდისაგან, რომელიც სოფლის მეურნეობის აღდგენით დაიწყო, რეკონსტრუქციის პერიოდში ამოსავალ წერტილად იქცა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება, რასაც ამჯერად, თავის მხრივ, ბაზა უნდა შეექმნა სოფლის მეურნეობის ახალი მძლავრი აღმავლობისა და მისი ძირეული სოციალ-ეკონომიკური გარდაქმნისათვის, ვ. ი. ლენინმა უანდერძა პარტიას, რომ „სოციალიზმის ერთადერთი მატერიალური საფუძველი შეიძლება იყოს მსხვილი მანქანური მრეწველობა, რომელსაც ძალუძს მიწათმოქმედების გარდაქმნა“¹.

ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება შეესაბამებოდა როგორც მუშათა კლასის, ისე გლეხობის ინტერესებს, ამტკიცებდა მათ შორის სამეურნეო-პოლიტიკურ კავშირს, ხელს უწყობდა ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მუშათა კლასის წამყვანი როლის განმტკიცებას.

ამასთან, ინდუსტრიალიზაციას ლენინური პოლიტიკა გამოხატავდა ჩვენი ქვეყნის ყველა ხალხის ეროვნულ ინტერესებს, რამდენადაც იგი მიზნად ისახავდა თანამედროვე ინდუსტრიის შექმნასა და განვითარებას ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში, მემკვიდრეობით მიღებულ ფაქტიურ უთანასწორობათა ლიკვიდაციას, მატერიალური საფუძვლების შექმნას ეროვნულ კულტურათა აღორძინებისათვის.

პარტიამ დასაბა ინდუსტრიალიზაციის მაღალი ტემპი, გაითვალისწინა რა ჩვენი ქვეყნის საწარმოო ძალთა მაქსიმალური გამოყენებისა და სახსრების მობილიზაციის მთელი შესაძლებლობანი.

ისევე როგორც სახალხო მეურნეობის აღდგენა, რეკონსტრუქციაც უხდა განხორციელებულიყო გარედან რაიმე სახელმწიფოებრივ-ფინანსური დახმარების გარეშე, საკუთარი ძალებით. მისი წარმატება დიდად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ წარიმართებოდა სოფლის სოციალური და ეკონომიკური განვითარება აღდგენის შემდგომ პერიოდში, უზუნველყოფდა თუ არა მუშათა კლასი ამ განვითარების თანმიმდევრულ ხელმძღვანელობას.

1925—1926 წლებში სოფლის მეურნეობა ძირითადად გაუთანასწორდა ომამდელ დონეს, მაგრამ ეს ართმეტიკული მაჩვენებლები მთლიანად როდი გამოხატავს სოფლის მეურნეობის აღდგენითი პერიოდის შინაარსს. აღდგენა, მართალია, იგი გლეხურ მეურნეობათა ბაზაზე მოხდა, გულისხმობდა რიგ მოვლენებსა და ფაქტორებს, რომლებიც კლასობრივ ძალთა ახალ განლაგებას იწვევდნენ სოფლად. პირველად ისტორიაში წვრილგლეხური მეურნეობის განვითარება მიმდინარეობდა სოციალისტური სახელმწიფოს დიდი ეკონომიკური და პოლიტიკური დახმარებისა და ზემოქმედების პირობებში. სახელმწიფო მიზნად ისახავდა ორმაგ ამოცანას: მიეღწია სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მაქსიმალური გადიდებისათვის და ყოველნაირად დაეჭირა მხარი სოფლის მცირეშემდებელი მეურნეობისათვის, უზრუნველყო მათი სამეურნეო აღმავლობა და შეეზღუდა კულაკური ელემენტები. სახელმწიფოს მიერ სოფლად ასეთი ორმაგი პოლიტიკის გატარებას, როდესაც გლეხმა რევო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 32, გვ. 584.

ლუციის შედეგად მიიღო მიწა, მოჰყვა გლეხთა ფენებად დაშლის გაძლიერება. მაგრამ გლეხთა ფენებად დაშლა რევოლუციის შემდეგ არსებითად განსხვავდებოდა რევოლუციამდელი ასეთივე პროცესისაგან: თუ რევოლუციამდე საშუალო გლეხობის ფენებად დაშლა მიმდინარეობდა, რევოლუციის შემდეგ ეს პროცესი საწინააღმდეგო მოვლენით შეიცვალა, ახლა პირიქით, ღარიბი გლეხობის სოციალური დაშლა და საშუალო გლეხობის ზრდა მიმდინარეობდა. ღარიბი გლეხობის ნაწილი, თუმცა მცირე, ისევ პროლეტარდებოდა, მაგრამ უდიდესი უმრავლესობა ეკონომიკურად ღონიერდებოდა და საშუალო გლეხი ხდებოდა. სოფელი საშუალოგლეხური გახდა.

სოფლის მეურნეობის აღდგენასთან ერთად სოფლად მიმდინარეობდა სოციალისტურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა წარმოშობის ან მისთვის ნიჟარის მომზადების პროცესიც, რაც უზრუნველყოფილი იყო პროლეტარული სახელმწიფოს ფართო მხარდაჭერით საკრედიტო, საგადასახადო, საკანონმდებლო თუ კოოპერაციული მოღვაწეობის სარბიელზე. ამ ფაქტს არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა სოფლად საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განვითარების პერსპექტივისათვის. ეს ღონისძიებანი ხელს უწყობდნენ გლეხური მეურნეობის აღდგენას, ზრდიდნენ სოციალისტურ ელემენტებს სოფლად, ზღუდავდნენ კულაკობას.

სოფლად საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განვითარებაზე დიდ ზემოქმედებას ახდენდა ძვრები, რომლებიც პროლეტარული სახელმწიფოს ინიციატივით ხდებოდა მრეწველობაში, ვაჭრობასა და საკრედიტო სისტემაში. მრეწველობა თითქმის მთლიანად სოციალისტური იყო აღდგენითი პერიოდის დასასრულს, ხოლო ვაჭრობიდან სულ უფრო წარმატებით იდევნებოდა კერძო კაპიტალი სახელმწიფო და კოოპერაციული ვაჭრობის მიერ.

მოუხედავად იმისა, რომ სოფლის მეურნეობა აღდგენილ იქნა, იგი მაინც ვერ აკმაყოფილებდა სოციალიზმის მშენებლობის გაზრდილ მოთხოვნებს. აღდგენითი პერიოდის დასასრულს სოფელი ჯერ კიდევ რევოლუციამდელი ჩამორჩენილობის დონეზე იდგა. სასოფლო-სამეურნეო წარმოება ვეღარ აკმაყოფილებდა მრეწველობის მოთხოვნილებას, რომელიც გეგმაზომიერად იზრდებოდა. ამასთან, რაც მთავარია, სოფელი, განსხვავებით სოციალისტური მრეწველობისაგან, ძირითადად იყო არაერთგვაროვანი, წვრილგლეხური, რომელიც, როგორც ლენინი აღნიშნავდა, წარმოშობდა კაპიტალიზმსა და ბურჟუაზიას განუწყვეტლივ, ყოველდღე, ყოველ საათს, სტიქიურად და მასობრივი მასშტაბით.

აღდგენითი პერიოდის დასასრულს, როდესაც ქვეყანა სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციას შეუდგა, პარტიის წინაშე მწვავედ დაისვა გლეხური მეურნეობისა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პრობლემა. ეს იყო რთული, საკვანძო პრობლემა, რომელმაც თავი იჩინა, ჯერ ერთი, წინააღმდეგობასა და შეუსაბამობაში სოციალისტურ მსხვილ მრეწველობასა და დაქსაქსულ წვრილგლეხურ სოფლის მეურნეობას შორის, რამდენადაც გლეხური მეურნეობა განვითარების ტემპებისა და მიმართულების მხრივ შორდებოდა მრეწველობას, მეორეც, ადგილი ჰქონდა შიდაკლასობრივ წინააღმდეგობას თვით გლეხობაში, — სულ უფრო ძნელი ხდებოდა გლეხობის მიმართ პარტიის პოლიტიკაში სამეურნეო და კლასობრივი მომენტების შეთავსება.

პარტიის პოლიტიკა აღდგენით პერიოდში სრულებითაც არ ლაზავდა საშუალო გლეხის ინტერესებს. მაგრამ შემდგომ საშუალო გლეხის სამეურნეო

მომძლავრებასთან ერთად, ეს კლასობრივი ფარგლები მისთვის — საშუალო გლეხისათვის სულ უფრო ვიწრო გახდა. საშუალო გლეხი როგორც მეურნე დაინტერესებული იყო ნათესი ფართობის გადიდებით, მეურნეობის ინტენსიური განვითარებით, საიჭარო ურთიერთობათა გაფართოვებით. მომძლავრებული საშუალო გლეხური მეურნეობა უემაყოფილო ხდებოდა კლასობრივი პოლიტიკით და კულაკობისაკენ იხრებოდა. ამრიგად, გლეხის სამეურნეო ინიციატივის განსავეითარებლად საჭირო გახდა ისეთი პოლიტიკის შემუშავება, რომელიც ამ შეზღუდვებს მოხსნიდა და გლეხურ დაინტერესებას ახალი მიმართულებით — მიწათმოქმედებას მსხვილი სოციალისტური წარმოების შექმნისაკენ წარმართავდა. ეს იყო ერთადერთი გზა, რომელსაც შეეძლო წინააღმდეგობათა გადაჭრა. ეს გზა პარტიისაგან მოითხოვდა განსაკუთრებულ სიფხიზლესა და წინდახედულებას².

შეუსაბამობამ წვრილგლეხურ სოფლის მეურნეობასა და სოციალისტურ მრეწველობას შორის განსაკუთრებით მწვავედ იჩინა თავი 1927 წლიდან, როცა წვრილგლეხურმა მეურნეობამ ამოწურა სამეურნეო განვითარების შესაძლებლობანი და საზოგადოებრივი პროგრესის შემფერხებლად იქცა. 1925/26 წელს სსრ კავშირში სოფლის მეურნეობის ზრდის ტემპები მრეწველობის ზრდის ტემპებისაგან ჩამორჩებოდა 2,2-ჯერ, 1926/27 წელს — 4,4-ჯერ, 1927/28 წელს — უკვე 5-ჯერ. დისპროპორცია სულ უფრო ღრმა და საშიში ხდებოდა.

სოფლის მეურნეობის კრიზისული მოვლენების მიზეზი იყო, უმთავრესად, მისი დაქსაქსულობა, დაქუცმაცება, რომელიც რევოლუციის შემდეგ არ შეჩერებულა. თუ 1916 წელს ჩვენს ქვეყანაში გლეხურ მეურნეობათა რაოდენობა 21 008 600 აღწევდა, იგი 1927 წლისათვის 25 015 900-მდე გაიზარდა³. ასეთივე მოვლენები ხდებოდა საქართველოშიც; სადაც 1923 წლიდან 1928 წლამდე გლეხურ მეურნეობათა რაოდენობა გაიზარდა 42 880 ერთეულით.

ცხრილი 1

გლეხურ მეურნეობათა ზრდა საქართველოში

წელი	1917	1923	1924	1925	1926	1927	1928
აბსოლუტური რაოდენობა	327235/4	401514	412910	423382	430123	435844	444394
ყოველწლიური ზრდა			11396	10472	6741	5721	8550

ამრიგად, საქართველოში გლეხურ მეურნეობათა დაშლის პროცესი მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა აღდგენითი პერიოდის პირველ წლებში⁴, როცა გლეხმა მიწა მიიღო და შესაძლებლობა მიეცა მას ცალკე მეურნეობის მოსაწყობად; და 1927 წლიდან, როცა წვრილგლეხური მეურნეობა კრიზისის წინაშე აღმოჩნდა და გლეხი ახალი სამეურნეო მოწყობის ძიების პროცესში იყო.

² С. П. Т р а п а н и к о в, Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, М., т. 2, 1967, გვ. 23.

³ Советское крестьянство, М., 1970, გვ. 136.

⁴ საქართველოს კ(ზ) VI ყრილობა, სტენ. ანგ., თბ., 1929, გვ. 517.

მაგრამ გლეხურ მეურნეობათა დაწვრილებას არ შეეძლო სოფლის მეურნეობის კრიზისიდან გამოყვანა. პირიქით, იგი აღრმავებდა მას. ამასთან ამ მოვლენებმა კიდევ უფრო ადრე იჩინა თავი, ვიდრე რუსეთში. რუსეთში 1927 წლამდე, მიუხედავად გლეხურ მეურნეობათა დაქუცმაცებისა, ნათესების ზრდის პროცენტი უსწრებდა გლეხურ მეურნეობათა ზრდის პროცენტს; 1925 წლიდან 1926 წლამდე გლეხურ მეურნეობათა რიცხვი გაიზარდა 2,1%-ით, ხოლო საერთო ნათესი ფართობი 5,7%-ით, 1927 წელს კი მეურნეობათა რაოდენობა გაიზარდა 1,8%-ით და ნათესი ფართობი — 1,9%-ით. მაშასადამე, მეურნეობათა დაქუცმაცება რუსეთში 1927 წლამდე არა თუ ამცირებს გლეხურ მეურნეობათა ნათეს ფართობს, რომელიც რევოლუციამდე საშუალოდ ერთ მეურნეზე 10,08 ჰექტარს უდრიდა, არამედ აღიღებს კიდევ 13,2 ჰექტარამდე, საქართველოში კი ნათესი ფართობი 1925 წლიდან 1926 წლამდე გაიზარდა მხოლოდ 1.5%-ით, ხოლო 1,4%-ით გაიზარდა გლეხურ მეურნეობათა რაოდენობა. საქართველოში მცირემიწიანობის გამო გლეხურ მეურნეობათა დაქუცმაცებას უფრო საგრძნობი სამეურნეო შედეგები მოსდევდა, ვიდრე რუსეთში.

წვრილგლეხური მეურნეობის შეზღუდულობა მრავალმხრივ იჩენდა თავს. იგი მკვეთრად აისახა სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო ძალთა განვითარების შენელებაში. თუ აღდგენითი პერიოდის განმავლობაში საწარმოო ძალთა აღდგენა სწრაფი ტემპით ხდებოდა, აღდგენითი პერიოდის დასასრულს ეს ტემპი შემცირდა როგორც აბსოლუტური მაჩვენებლებით, ისე შეფარდებით.

1927 წლიდან საქართველოში დაიწყო უმთავრესი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების შემცირების ტენდენცია. მცირდებოდა ნათესი ფართობი, ან იგი ერთ დონეზე იდგა. ზორბლეულის ნათესი ფართობი 1926 წელს 277 964 ჰექტარს უდრიდა, ხოლო 1929 წელს — 260 963; ასევე მცირდებოდა ტექნიკური კულტურების ნათესი ფართობი.

საქართველოში, განსხვავებით საბჭოთა რუსეთისაგან, სამიწათმოქმედო წარმოების აღდგენას წინ უსწრებდა ცოცხალი გამწევი ძალის აღდგენა. საქართველოში ცოცხალი გამწევი ძალა უკვე 1925 წელს აღდგა, ხოლო რუსეთში — 1929 წელს. გამწევი ძალის ზრდის ტემპი 1927 წლამდე მსხვილ რქოსანთა ზრდაში წინ უსწრებდა მეწველი პირუტყვის ზრდას, ხოლო 1927 წლიდან თანაფარდობა იცვლება. 1927 წლისათვის რესპუბლიკაში გამწევი ძალის აღდგენის პროცენტი, 1913 წელთან შედარებით შეადგენდა 116,6-ს, ხოლო მეწველი პირუტყვის (ძროხის) — 106,5-ს. 1927 წლიდან 1929 წლამდე საქართველოში ხარების რაოდენობა გაიზარდა 10,8%-ით, ძროხებისა კი — 13,8%-ით⁶. ე. ი. საწარმოო ძალთა განვითარება შეფერხდა, რაც წინა წელთან შედარებით ასე გამოიყურება:

⁶ საბჭოთა საქართველოს 10 წელი, თბ., 1931, გვ. 175.

⁷ იქვე.

ცხრილი 2

გამწვევი ძალისა და მეწველი პირუტყვის ზრდის თანაფარდობა
(პროცენტებში)

წელი	1925	1926	1927	1928	1929
ხარი	100,0	102,6	102,6	101,5	104,9
ძროხა	100,0	102,2	102,6	103,1	106,5

აღსანიშნავია, რომ გლეხური მეურნეობის პირობით წმინდა შემოსავალში ძროხიდან მიღებული შემოსავალი 1928 წელს 21,51 მანეთს შეადგენდა და აღემატებოდა ხარ-კამეჩიდან მიღებულ შემოსავალს — 17,08 მანეთს⁸.

მთავარ გამწვევ ძალას გლეხურ მეურნეობაში ჩვენს ქვეყანაში კოლექტივიზაციამდე მუშა-პირუტყვი წარმოადგენდა, საქართველოში მით უმეტეს. 1924 წლამდე საქართველოს სოფელმა ტრაქტორი ან სხვა მექანიკური გამწვევი ძალა არ იცოდა. მის შემდეგაც იგი თითზე ჩამოსათვლელი იყო. ასეთ პირობებში უმთავრესად მნიშვნელობა ჰქონდა გლეხური მეურნეობის უზრუნველყოფას მუშა-საქონლით.

1927 წლამდე გლეხური მეურნეობა კვლავ ინარჩუნებდა საწარმოო ძალთა განვითარების შესაძლებლობას. 1926 წელს საქართველოში მუშა-საქონელი არ ჰყავდა გლეხურ მეურნეობათა 37,5%-ს, 1927 წელს ეს ციფრი 34,4%-მდე შემცირდა, ე. ი. მუშა საქონელი შეუძენია ღარიბგლეხურ მეურნეობათა 3,1%-ს⁹.

მაგრამ ეს მცირეოდენი ზრდა დიდ პერსპექტივებს არ უსახავდა სოფლის მეურნეობის განვითარებას, რადგან გლეხური მოსახლეობის უმრავლესობა მოკლებული იყო მეურნეობის ნორმალურად გაძღოლის პირობებს. მათ თითქმის არ გააჩნდათ, ან არ გააჩნდათ საწარმოო საშუალებანი. 1927 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხთა 67,3% უხარო ან ერთხარიანი მეურნეობის პატრონი იყო, ხოლო დასავლეთ საქართველოში მათი რაოდენობა 89,5%-ს აღწევდა¹⁰. ამასთან, მდგომარეობას ამწეავებდა სასოფლო-სამეურნეო იარაღების კიდევ უფრო საგრძნობი ნაკლებობა. თუ მუშაპირუტყვის რაოდენობა 1929 წლამდე ასე თუ ისე იზრდება, სახნავი იარაღების რაოდენობა კლებულობს. 1926 წელს გლეხურ მეურნეობათა 46,1%-ს არ გააჩნდა სახნავი იარაღი, 1927 წელს კი 48,5%-ს¹¹. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ სახნავი იარაღების ყველაზე მეტ ნაკლებობას განიცდიდა აღმოსავლეთ საქართველოს სამიწათმოქმედო რაიონი. აქ სახნავ იარაღებს მოკლებული გლეხურ მეურნეობათა რიცხვი 1926 წლის 64,3%-დან¹² 1927 წელს 67,9%-მდე გაიზარდა.

სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის მყარი ტექნიკური ბაზის შესაქმნელად დიდმნიშვნელოვანი იყო ძველისძველი ხის კავის შეცვლა გაუმჯობესებული რკინის გუთნით. მაგრამ მცირეშემძლების მეურნე გლეხი ვერ

⁸ პარტიულა არქივი (თბილისი), ფ. 14, ა. 1, ს. 3100, ფ. 26.

⁹ Советская Грузия в цифрах, Тб., 1925, გვ. 125.

¹⁰ იქვე.

¹¹ იქვე, გვ. 126.

¹² იქვე.

ახერხებდა გუთნის შეძენას. აღმოსავლეთ საქართველოში 1923 წელს 13 349 რკინის გუთანი იყო, 1926 წელს — 12 754, 1927 წელს — 13 076, ე. ი. შემცირდა რკინის გუთნის რაოდენობა; შესაბამისად გაიზარდა ხის გუთანი და კავი. 1923 წელს 34 843-დან 1927 წელს 52 034-მდე¹³.

გუთანი ქართულ სოფელში ნელა ვრცელდებოდა. ამაზე მეტყველებს შემდეგი მონაცემები: 1925 წელს საქართველოს სოფელში მიიღო 700 გუთანი, 1926 წელს — 1200, 1927 წელს — 1500. ეს ციფრები ინვენტარს მოკლებულ გლეხურ მეურნეობათა მიმართ მეტისმეტად მცირეა. 1926 წელს სოფელს არ მიუღია არც ერთი სათესი მანქანა, 1927 წელს მიიღეს მხოლოდ 9 მანქანა, 1926 წელს — 800 კულტივატორი, 1927 წელს — 252. 1928 წლიდან მდგომარეობა რამდენადმე იცვლება — სოფელში მიიღო 3 340 გუთანი, 1929 წელს — 10 074, ხოლო 1930 წელს — 20 572, ასევე სხვა სასოფლო-სამეურნეო იარაღები.

მაშასადამე, 1926—1927 წლებში გლეხური მეურნეობა ვერ ახერხებს სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღების შეძენას, ხოლო 1928 წლიდან, როცა საბჭოთა სახელმწიფომ გააძლიერა ყველა სახის დახმარება გლეხობისათვის, როდესაც დაიწყო მანქანა-იარაღების გამჭირავებელი პუნქტების შექმნა და საგანგებო ყურადღება მიექცა სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისათვის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მომზადებას, გლეხურ მეურნეობას მიეცა შესაძლებლობა რამდენადმე დაეკმაყოფილებინა მოთხოვნილება სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღებზე. მაგრამ ეს წვრილგლეხურ მეურნეობათა შინაგან შესაძლებლობათა ახალი გამოვლენა კი არ იყო, არამედ — სახელმწიფო ღონისძიებანი სოფლის მეურნეობის კრაზისიდან გამოსაყვანად.

გლეხურ მეურნეობათა დაწვრილერთეულებით იქსაჩსებოდა სოფლის მეურნეობის საწარმოო ძალები, ასევე მცირდებოდა კაპიტალდაბანდება მეურნეობაში. ღარიბ და საშუალო გლეხობას არ შეეძლო დიდი თანხის დაბანდება სასოფლო-სამეურნეო კულტურათა განვითარებისათვის. ამან განსაკუთრებით უარყოფითი გავლენა მოახდინა მრავალწლიანი და ტექნიკური კულტურების აღდგენასა და განვითარებაზე, რამაც გამოხატულება პოვა იმაშიც, რომ საქართველოში, მიუხედავად მთავრობის ენერგიული დახმარებისა, მაინც ვერ მოხერხდა ტექნიკური კულტურების აღდგენა სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციამდე. მაშასადამე, თუ წვრილგლეხური მეურნეობა ზღუდავდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას, საერთოდ, კავშირის მასშტაბით, იგი კიდევ უფრო მეტ შეზღუდულობას იჩენდა საქართველოში, რომლის სოფლის მეურნეობა მრავალდარგოვნობით ხასიათდებოდა და ინტენსიფიკაციასა და მსხვილ კაპიტალდაბანდებას საჭიროებდა.

წვრილი გლეხური მეურნეობის სუსტმა ტექნიკურმა აღჭურვილობამ, თესლბრუნვის შეუძლებლობამ და დაბალმა აგრონომიულმა მომსახურებამ პირდაპირი გამოხატულება პოვა მოსავლიანობის შემცირებაში. 1926/27 წლიდან თითქმის უცვლელ ნათეს ფართობზე საერთოდ ნაკლები ღირებულების პროდუქცია იქნა მიღებული მომდევნო წლებში. მემცენარეობის პროდუქციის ღირებულება 182 861,1 ათასი მანეთიდან (1926/27 წელს) დაეცა 171 298,4 ათას მანეთამდე (1928/29 წელს). მთლიანად მარცვლეული კულტურების ნათესი ფართობი (ხორბალი, ქერი, სიმინდი და დანარჩენი მარცვლე-

¹³ პარტ. ულ. არქივი (თბილისი), ფ. 14, ა. 1, ს. 2653, ფ. 14.

ული) 1929 წელს აღემატებოდა 1913 წლის ღონეს 6,7%-ით, მაგრამ მოსავლიანობა 1913 წლის ღონეს ჩამორჩებოდა 13,2%-ით¹⁴.

ასევე დაეცა მოსავლიანობის საპექტარო მაჩვენებლები. 1924/25 წელს პექტარზე საშემოდგომო ხორბლის მოსავალი შეადგენდა 54,7 ფუტს¹⁵, 1928/29 წელს კი — 43,0 ფუტს¹⁶. შესაბამისად სიმინდისა — 79,8 და 70,0 ფუტს, კარტოფილის — 496,0 და 409,0 ფუტს, ბამბის — 47,3 და 36,0 ფუტს. ბევრად უკეთესი მაჩვენებლები სოფლის მეურნეობის არც სხვა დარგებს ჰქონდათ, გარდა მეცხოველეობის პროდუქციისა, რომლის საერთო ღირებულება 1927 წლის შემდეგაც მატულობდა.

საერთოდ, სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქციის ღირებულება 1927—1929 წლებში (1926 წლის უცვლელ ფასებში) ასე გამოიხატება: 1927 წელს — 276303,3 ათასი მანეთი, 1928 წელს — 251266,1 ათასი მანეთი, ხოლო 1929 წელს — 268760,2 ათასი მანეთი¹⁷.

მაშასადამე, დაწყებული 1927 წლიდან საქართველოს სოფლის წვრილ-გლეხური მეურნეობა, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა სახელმწიფო სულ უფრო აღიღებდა გლეხობისადმი დახმარებას, თანდათან ამცირებს სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას.

თუ რამდენად არარენტაბელური იყო წვრილგლეხური წარმოება იქიდანაც ჩანს, რომ იგი ნაკლებად იძლეოდა შესაძლებლობას აგროღონისძიებათა გასატარებლად, ემყარებოდა დაბალ სამიწათმოქმედო კულტურას; ეს ზრდიდა ყოველგვარ შენთხვევითობასა და სტიქიურ ძალებზე გლეხური მეურნეობის დამოკიდებულების ხარისხს. 1927 წელს ხორბლის მოსავალი საქართველოში 1926 წელთან შედარებით 742 000 ტონიდან 666 700 ტონამდე შემცირდა¹⁸, რაც უმთავრესად ცუდი კლიმატური პირობებით აიხსნება და ეს განსაკუთრებით მტკიცეული იყო წვრილგლეხური მეურნეობისათვის.

წვრილგლეხური მეურნეობა, სადაც იშვიათად ხდებოდა თესლბრუნვა, იყენებდა გაუწმენდავ თესლს. შორსმინდვრიანობის, ხარვეზიანობისა და სხვა მიზეზების გამო ასეთ მეურნეობაში შეუძლებელი იყო აგრონომიული ნორმების დაცვა, ამიტომ იზრდებოდა დანაკარგები. პრიმიტიულ ტექნიკაზე დაფუძნებულ მემინდვრეობაში მარტო სარეველა ბალახის გამო ყველწლიურად ხორბლის მოსავლის დანაკარგი შეადგენდა 26%-ს, ხოლო ქერისა — 16%¹⁹. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართველი გლეხობა ელემენტარულ ღონისძიებაზე — სარეველა ბალახისაგან თესლის გაწმენდაზე — ხელმიუწვდომლობის გამო კარგავდა ყოველწლიურად 150—200 ათას ტონამდე ხორბალს.

განსაკუთრებით მწვავედ აისახა სოფლის მეურნეობის კრიზისი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის საქონლიანობის შემცირებაში. ეს იყო საერთო-საქავეშირო მოვლენა. 1926—1927 წლებში საბჭოთა სოფელმა აწარმოვა თითქმის იმდენივე ხორბალი, რამდენიც მოიწიეს საშუალოდ რევოლუციამდელ (1909—1913) რუსეთში, მაგრამ სასაქონლო ხორბალი აღმოჩნდა 2-ჯერ ნაკ-

¹⁴ საქართველო. სახალხო მეურნეობა 1921—1967 წწ., თბ., 1967, გვ. 338.

¹⁵ „სტატისტიკური მოამბე“, თბ., 1926, № 4—5, გვ. 25.

¹⁶ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ა. 1, ს. 3100, ფ. 25.

¹⁷ იქვე, ფ. 14, ა. 1, ს. 3377, ფ. 136.

¹⁸ იქვე, ს. 3101, . 10.

¹⁹ იქვე, ს. 3377, ფ. 136.

ლები. თუ მეფის რუსეთში 5 მილიარდი ფუთი ხორბლის მთლიანი მოსავლიდან ბაზარზე 1300 მილიონი ფუთი სასაქონლო პური გადიოდა²⁰, ჩვენმა ქვეყანამ 1926—1927 წლებში იმავე რაოდენობიდან მხოლოდ 630 მილიონი მიიღო²¹.

ამის მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ სოფელი გახდა საშუალოგლეხური, რომელიც ძირითადად ნატურალურ მეურნეობას მისდევდა. საბჭოთა რუსეთში, საშუალო და ღარიბმა გლეხებმა მიიღეს ხორბლის მოსავლის 85%, საიდანაც ბაზარზე მხოლოდ 466 მილიონი ფუთი გაიტანეს. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ რევოლუციამდე საშუალო და ღარიბ გლეხს სასაქონლო ხორბლის 28.4% ეკუთვნოდა, ხოლო 1927 წელს 75%-მდე, ცხადი გახდება, რომ საბჭოთა სოფელში სასაქონლო პურის ძირითადი მწარმოებელი გახდა საშუალო და ღარიბი გლეხი, რომელიც სწრაფად კი ზრდის ზედრით წონას სასაქონლო პროდუქციაში, მაგრამ აბსოლუტური მაჩვენებელი მეტად უმნიშვნელოდ იზრდება.

ასეთივე მდგომარეობა იყო საქართველოშიც. აქ საქონლიანობის პროცენტი ნაკლები იყო, ვიდრე სსრ კავშირში მთლიანად. საქართველო, განსხვავებით რუსეთისა და უკრაინისაგან, რომლებიც ბაზარზე უშვებდნენ ძირითადად ხორბლეულს, საქონლიანობას იძლეოდა მეტწილად ტექნიკური და ძვირფასი კულტურებით და არა ხორბლეულით, რომელიც დომინირებდა სოფლის მეურნეობაში.

საქართველოში სოფლის კაპიტალისტური ჯგუფი იძლეოდა მთელი სასაქონლო პროდუქციის 28,6%-ს, ხოლო დანარჩენი 9% გლეხობისა — 71,4%-მდე სასაქონლო პროდუქციას. კულაკურ მეურნეობაში საქონლიანობა უდრიდა 54%-ს, ხოლო საშუალო და ღარიბ გლეხთა წარმოებაში — 18,3%-ს, მამასადამე, გამოდის, რომ 97% გლეხობისა იძლეოდა 81,7%-ს ნატურალურად და მხოლოდ 18,3%-ს სასაქონლო პროდუქციის სახით.

1927 წელს საქართველოში საშუალო და ღარიბმა გლეხმა ბაზარზე გაიტანეს 50 მილიონი მანეთის სასაქონლო პროდუქტი, ხოლო კულაკმა (დაახლოებით 3%-მა) — 20 მილიონი მანეთისა²².

გლეხური მეურნეობის საქონლიანობის საერთო სურათის დასადგენად საინტერესოა გავარკვიოთ ქართველი გლეხობის მეურნეობრივი საქმიანობა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მიხედვით. 1927 წლისათვის გლეხური მეურნეობანი, რომლისთვისაც სასოფლო-სამეურნეო შრომის ძირითადი მიზანია წარმოადგენდა მარცვლეულის მეურნეობა, შეადგენდა 78,3%-ს, მევენახეობა — 7,6%, მეცხოველეობა — 2,8%-ს, მეთამბაქოეობა — 2,5%-ს, მებაღეობა — 0,6%-ს, მებაშვებობა — 0,1%-ს, დანარჩენი — 0,5%-ს.

ამრიგად, მთავარი დარგი სოფლის მეურნეობისა იყო მარცვლეულის წარმოება, რომელსაც მისდევდა უპირატესად გლეხობის თითქმის 80%. აქედან საკუთარი პური ჰყოფნიდა მხოლოდ მეურნეობათა 35,9%-ს, არ ჰყოფნიდა 60,5%-ს, ზედმეტი რჩებოდა მხოლოდ 3,6%-ს. გასაგებია, თუ როგორი იქნებოდა ამ მეურნეობათა სასაქონლო წარმოება. 1927 წლისათვის

²⁰ П. А. Игнатовский, Крестьянство и экономическая политика партии в дореволюн. М., 1971, гл. 11.

²¹ იქვე, გვ. 12.

²² პარტული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ა. 1, ს. 2860, ფ. 156.

იგი 1,3%-ს არ აღემატებოდა²³. ეს იმას ნიშნავს, რომ საქართველოს სოფლის მეურნეობა ძირითადად ნატურალურ-მოხმარებითი ხასიათისა იყო და ნაკლებად იყენებდა საშეურნეო განვითარების იმ ფართო შესაძლებლობებს, რომელსაც მას ზელსაყრელი ბუნებრივი პირობები უქმნიდა.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ძირითადი დარგი მეტისმეტად დაბალი საქონლიანობით ხასიათდებოდა, მთლიანად რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის სასაქონლო წარმოების დონე დიდად მაინც არ ჩამორჩებოდა საერთო-საქავშირო მაჩვენებელს. ეს ხდებოდა ტექნიკური და ძვირფასი კულტურების მაღალი საქონლიანობის ხარჯზე. 1926/27 წელს ტექნიკური კულტურების საქონლიანობა 97,2%-ს აღწევდა, ხოლო ძვირფასი კულტურებისა (მევენახეობა და სხვა) — 48,9%-ს. მაგრამ ორივე ამ დარგში 1927—1928 წლებში საქონლიანობის პროცენტი შემცირდა. ეს შემცირება ტექნიკურ კულტურებში საკმაოდ მაღალი იყო და 2,9%-ს შეადგენდა²⁴.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში მუშახელის მზარდი დაუსაქმებლობა სოფლის მეურნეობის კრიზისის გამოხატულება იყო. საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა 7,6% ვერ კმაყოფილდებოდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების შემოსავლით და საშოვარზე მიდიოდა ან რაიმე სამსახურში შედიოდა. გლეხობის გარკვეული ნაწილი საშოვარზე რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთაც გადიოდა. 1925/26 წელს საქართველოს სოფლიდან გარესაშოვარზე გასულა 60 753 კაცი, მომდევნო წელს — 72,952; ე. ი. სოფლიდან გარესაშოვარზე გასვლა 1925/26 წლის 2,9%-დან 1926/27 წელს 3,5%-მდე გაიზარდა²⁵. აქედან ზემო სვანეთის მაზრაზე მოდიოდა გარესაშოვარზე გამსვლელთა ყველაზე დიდი რაოდენობა, რომელიც მოსახლეობის 12,4%-ს შეადგენდა, რაჭა-ლეჩხუმისა — 8,4%-ს და ახალქალაქის, ოზურგეთისა და სენაკის მაზრებისა 6—6,5%-მდე²⁶.

გარესაშოვარზე წასული გლეხი. ცხადია, ყოველთვის როდი შოულობდა სამუშაოს. იგი უმუშევართა რიგებშიც ხვდებოდა. უმუშევრობის პრობლემა, რომელსაც ძირითადად სოფლის მეურნეობაში მუშახელის დაუსაქმებლობა და სოფლის მეურნეობის შემოსავლით გლეხის მოთხოვნილების დაუკმაყოფილებლობა წარმოშობდა, რეკონსტრუქციის პერიოდის სამეურნეო-პოლიტიკური ცხოვრების ერთ-ერთ რთულ და საჭირობო საკითხს წარმოადგენდა. გარესაშოვარზე გასვლის შეჩერება და, მაშასადამე, უმუშევრობის ამ მთავარი წყაროს მოშლა შეიძლებოდა სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციით და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების გაფართოებით. მაგრამ ერთიცა და მეორეც უკვე შეუძლებელი იყო წვრილგლეხური სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პირობებში.

წვრილგლეხური მეურნეობის შეზღუდულობამ გამოამჟღავნა თავი არა მარტო სასოფლო-სამეურნეო წარმოების შემცირებასა და მთლიანად სოფლის მეურნეობის განვითარების ტემპების შენელებაში, არამედ — საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მიმდინარე თუ პერსპექტი-

²³ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ა. 1, ს. 3096, ფ. 151.

²⁴ იქვე.

²⁵ Советская Грузия в цифрах, Тб., 1929, გვ. 229.

²⁶ იქვე.

ული გეგმების შემუშავების დროს წარმოშობილ სიძნელეებშიც. სოციალიზმი შეგნებული, მიზანდასახული შემოქმედებითი შრომისა და გეგმაზომიერი განვითარების შედეგია. მეურნეობის გეგმიანობა, სხვა ფაქტორებთან ერთად, საზოგადოებრივი განვითარების ის უმთავრესი ბერკეტია, რომლითაც სოციალიზმი იმარჯვებს კაპიტალიზმზე ეკონომიკურად, აქედან გამომდინარე მთელი სოციალური და პოლიტიკური შედეგებით. მაგრამ რეკონსტრუქციის დასაწყის პერიოდში სამეურნეო განვითარების ფართო მასშტაბით შეუფერხებელი დაგეგმვა შეუძლებელი ხდებოდა წვრილგლეხური სოფლის მეურნეობის პირობებში. დაქსაქსული წვრილგლეხური წარმოება მხოლოდ უმნიშვნელოდ და ისიც პირობითად შეიძლებოდა მოგვექცია გეგმიანი მეურნეობის ფარგლებში, ეს კი საფრთხეს უქმნიდა სოციალისტური მრეწველობის გეგმაზომიერ განვითარებას.

ამ სიძნელეებმა განსაკუთრებით მწვავედ იჩინა თავი აღდგენითი პერიოდის დასასრულს, როცა პარტიამ მიიღო გადაწყვეტილება ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციის შესახებ და დაიწყო მზადება გეგმიან სამეურნეო-ეკონომიკურ განვითარებაზე ფართო მასშტაბით გადასასვლელად.

სამრეწველო საწარმოთა ზრდის პარალელურად იზრდებოდა მოთხოვნილება სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულზე. ამავე დროს იზრდებოდა ინდუსტრიული მოსახლეობის რაოდენობა და, მაშასადამე, მოთხოვნილებაც სასაქონლო პურზე. სოფელი კი ერთსაც და მეორესაც ამცირებდა ან ნელი ტემპით ავითარებდა. კრიზისის გადაჭრას მოითხოვდა როგორც სოფლის მეურნეობის, ისე მრეწველობის განვითარების ინტერესები. სოფელი ასე თუ ისე კიდევ იძენდა მარტივ სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს, მაგრამ სრულყოფილი, რთული მანქანა-იარაღების გასაღება სოფლად, მიუხედავად მასზე მოთხოვნილების კოლოსალური ზრდისა, შეეცირდა. ლარბისა და საშუალო გლეხს არ შეეძლო შეეძინა გაუმჯობესებული მანქანა-იარაღები, ხოლო კულაკობისათვის მისი შეუფერხებელი მიწოდება ეწინააღმდეგებოდა სოციალიზმის მშენებლობის ინტერესებს. ეს კი დიდ საფრთხეს ქმნიდა სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლობისათვის და საერთოდ მრეწველობისათვის. 1927 წლიდან რიგ ადგილებში დაიწყო სასოფლო-სამეურნეო მანქანების ჩაწოლა. ამან გამოიწვია ის, რომ სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლობის მთელი რიგი ქარხნები სანახევრო დატვირთვით მუშაობდნენ. აი ზოგიერთი დამახასიათებელი მაჩვენებელი: თუ სსრ კავშირში 1925—1927 წლებში მოთხოვნილება ერთცხენიან გუთანზე გაიზარდა 18-დან 26%-მდე, სამაგიეროდ, მოთხოვნილება 2 და 3 ცხენიან გუთანზე შემცირდა 30-დან 18,5%-მდე. სახელმწიფო საწყობში დაგროვდა ბევრი საღებავი, სათესი, ტრიერი და სხვა რთული სასოფლო-სამეურნეო მანქანა²⁷.

ასეთი მდგომარეობა იყო ყველგან, აგრეთვე საქართველოშიც, ამაზე მეტყველებს შემდეგი ფაქტი: 1926 წელს ამერიკაში შეძენილ იქნა დიდი რაოდენობის ტრაქტორები, რომელთაგან ამიერკავკასიისათვის გათვალისწინებული იყო 400 ცალი. მაგრამ „ზაკგოსტორგმა“ გაითვალისწინა, რომ ამ ტრაქტორების გასაღებას ვერ შეძლებდა და 150 ცალი დაუთმო ჩრდილოეთ კავკასიასა და თურქესტანს. ამიტომ, 1926 წლის აპრილში ამიერკავკასიის სახკომსაბჭომ დაადგინა, რომ მხოლოდ 250 ცალი შეეძინათ, ხოლო დანარჩენზე უარი

²⁷ С. П. Т р а п е з н и к о в, Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, გვ. 31.

თქვა, რადგან იგი აღემატებოდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა განაცხადებს²⁸. ამ 250 ტრაქტორიდან საქართველომ მიიღო 80 ცალი.

ამრიგად, აღდგენითი პერიოდის დასასრულს სოფლის მეურნეობაში წარმოშობილი კრიზისული მოვლენები ცხადად მოწმობენ იმას, რომ საბჭოთა ხელისუფლებას დიდხანს არ შეეძლო ორ დიამეტრულად განსხვავებულ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ საფუძველზე — ერთი მხრივ, სოციალისტურ მრეწველობაზე და მეორე მხრივ, დაქსაქსულ წვრილგლეხურ სოფლის მეურნეობაზე — დამყარება. ცხადი იყო, არ კმაროდა სოფლად ექსპლუატატორულ ელემენტთა შეზღუდვა და გამოდევნა, საჭირო იყო სოფლის მთლიანად სოციალისტურად გარდაქმნა, საჭირო იყო საშუალოგლეხური სოფლისათვის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარების ახალი სტიმულის მიცემა და პერსპექტივების დასახვა.

მაგრამ სოფლის სოციალისტურად გარდაქმნაზე გადასვლა არ შეიძლებოდა ნებისმიერ დროს. კ. მარქსი წერდა, რომ მიწათმოქმედებაში პარცელური შრომის კოლექტიურად შესაცვლელად საჭიროა ორი რამ: ჯერ ერთი, ამ „შეცვლის“ ეკონომიკური მოთხოვნილება და მეორეც, მატერიალური საფუძველი მის განსახორციელებლად²⁹. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ აღდგენითი პერიოდის დასასრულისათვის, როცა წვრილგლეხურმა მეურნეობამ ძირითადად უკვე ამოწურა სამეურნეო განვითარების შესაძლებლობანი, ეს „მოთხოვნილება“ მომწიფდა, ეკონომიკურად აუცილებელი გახდა. დღის წესრიგში დაისვა მეორე საკითხი: სოფლის სოციალისტური გარდაქმნისათვის მატერიალური პირობების მომზადება. კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკა სოფლად თავიდანვე ისახავდა მიზნად სოფლის სოციალისტური გარდაქმნებისათვის პირობების მომზადებას, მაგრამ 20-იანი წლების პირველ ნახევარში სოფლად მთავარი ამოცანა მაინც გლეხური მეურნეობის აღდგენა იყო. ახლა, 20-იანი წლების მეორე ნახევარში კი, მთავარ ამოცანად დაისახა სოფლის სოციალისტურად გარდაქმნისათვის უშალოდ მატერიალური პირობების მომზადება. პარტიის XV ყრილობამ 1927 წლის დეკემბერში ყოველმხრივი ანალიზი გაუკეთა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მთელ მსვლელობას და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მომწიფდა მატერიალური წინამძღვრები ამ დიდი ისტორიული ამოცანის უახლოეს მომავალში გადაჭრისათვის.

პარტიის XV ყრილობამ მიუთითა სამეურნეო განვითარების მთავარ სიძნელეზე, რაც მდგომარეობდა დისპროპორციაში სოციალისტური მრეწველობის მზარდ მოთხოვნებსა და დაქსაქსული წვრილგლეხური მეურნეობის საწარმოო შესაძლებლობებს შორის. გამოსავალი მდგომარეობდა წვრილი გლეხური წარმოების მსხვილ წარმოებაზე გადასვლაში. მსხვილი სასოფლო-სამეურნეო წარმოება შეესაბამებოდა, როგორც მრეწველობის განვითარების ინტერესებს, რამდენადაც იგი დამოზიჩილებოდა გეგმიანი წარმოების საწყისებს და გააღიძვებდა სასაქონლო წარმოებას, ისე მშრომელი ღარიბი და საშუალო გლეხობის ინტერესებსაც, რადგან ფართო შესაძლებლობებს ქმნიდა გაუმჯობესებული მანქანა-იარაღებით სასოფლო-სამეურნეო წარმოების აღჭურვისათვის, მისი ინტენსიფიკაციისათვის.

²⁸ სსსრ, ფ. 600, ა. 1, ბ. 896, ფ. 9.

²⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 19, гл. 107.

მაგრამ არ შეიძლებოდა ყოველგვარ მსხვილ-სასოფლო წარმოებაზე გადასვლა. კულაკური მეურნეობებიც მიისწრაფოდნენ მსხვილი სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისაკენ, მაგრამ ეს იყო კაპიტალისტური სასოფლო-სამეურნეო წარმოება, ფერმერული წარმოება, რომელიც გულისხმობდა გლეხობის უმრავლესობის გადატაცებას და კულაკურ კაბალაში მოქცევას. გასაგებია, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ამ გზით ვერ წავიდოდა.

მსხვილ სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაზე გადასვლის მეორე გზა იყო სოციალისტურ კოლექტიურ წარმოებაზე გადასვლა. კოლექტიური წარმოება საესეებით შეესაბამებოდა გლეხობის უმრავლესობის ინტერესებს, რადგან ეს იყო ექსპლუატაციისაგან თავისუფალი შრომის სოციალისტური ორგანიზაცია, სადაც პარმონიულად ხდებოდა გლეხის პირადი სამეურნეო და საზოგადოებრივი ინტერესების შერწყმა. საბჭოთა სოფლის განვითარება მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა წასულიყო.

მაგრამ ეს არ ნიშნავდა იმას, რომ რაკი სოფლის სოციალისტური განვითარება გლეხთა აბსოლუტური უმრავლესობის ინტერესებს შეესაბამებოდა, თავისთავად მოხდებოდა განვითარება ამ მიმართულებით. ლენინი მიუთითებდა, რომ წვრილგლეხური მეურნეობა, თუმცა იგი კაპიტალისტური არ იყო, სტიქიურად წარმოშობდა კაპიტალიზმს. მაშასადამე, განვითარების სოციალისტური გზა სოფლისათვის უფრო ძნელი იყო, ვიდრე კაპიტალისტური. ამიტომ წვრილგლეხური მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნის განხორციელება დამოკიდებული იყო არა მარტო თვით გლეხობაზე, არამედ მის მოკავშირე და ხელმძღვანელ მუშათა კლასზე, რომელიც ფლობდა სახელმწიფო ძალაუფლებას და განაგებდა მრეწველობას, კრედიტს. გლეხობის სოციალისტური განვითარება უნდა განხორციელებულიყო აუცილებლად მუშათა კლასის ხელმძღვანელობითა და დახმარებით.

პარტიის XV ყრილობის გადაწყვეტილებებს სოფლის სოციალისტურად გარდაქმნის შესახებ საფუძვლად დაედო ვ. ი. ლენინის კოოპერაციული გეგმა, რომელიც წარმოადგენს სოციალიზმის აშენების ლენინური თეორიის განუყოფელ ნაწილს.

ვ. ი. ლენინის უკანასკნელ შრომებში, განსაკუთრებით ნაშრომში: „კოოპერაციის შესახებ“, მოცემულია საბჭოთა სოფლის სოციალისტურად გარდაქმნის დასაბუთებულ კონკრეტული გეგმა. მას შემდეგ, რაც სახელმწიფო ძალაუფლება მუშათა კლასმა აიღო ხელში და განახორციელა წარმოების ყველა მსხვილ საშუალებათა ნაციონალიზაცია, პროლეტარიატს, რომელმაც განამტკიცა სამეურნეო-პოლიტიკური კავშირი გლეხთა მილიონებთან და უზარუნველყო ხელმძღვანელობა გლეხობის მიმართ, უმთავრეს ამოცანად დარჩა, როგორც მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი, „მხოლოდ მოსახლეობის კოოპერირება“³⁰. კოოპერაციის განვითარებაში ვ. ი. ლენინი ხედავდა სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისათვის სამეურნეო-ორგანიზაციული და ფსიქოლოგიური წინამძღვრების მომზადებას, სოციალისტური ინდუსტრიის მიერ წვრილი გლეხური მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნის შესაძლებლობას. მარტივი კოოპერაციიდან გლეხთა მსხვილი საწარმოო კოლექტიური გაერთიანებისაკენ — ასეთია ლენინური კოოპერაციული გეგმის არსი, ასეთია სოფლად

³⁰ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზულებანი, ტ. 33, გვ. 551.

კოოპერაციული განვითარების გენერალური მიმართულება, რომელიც სახელმძღვანელოდ მიიღო პარტიის XV ყრილობამ.

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისაკენ კურსის აღება ამავე დროს ნიშნავდა კულაკობის შეზღუდვის გაძლიერებას, კულაკობის როგორც უკანასკნელი ექსპლუატატორული კლასის მიმართ ახალ პოლიტიკაზე გადასვლის მომზადებას. ყრილობამ ხაზგასმით მიუთითა, რომ სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის პერიოდში კლასობრივ შეტაკებათა მთავარ არენას წარმოადგენდა ბრძოლა კულაკობასთან, რომელიც ყოველმხრივ და გააფთრებით უწყევს წინააღმდეგობას სოფლის სოციალისტურად გარდაქმნას. სოფლის სოციალისტური გარდაქმნა საცსებით შეესაბამებოდა საბჭოთა სოფლის განვითარების ინტერესებს, მაშასადამე, ქართული სოფლის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ინტერესებსაც. საქართველოს სოფელი მხოლოდ მსხვილი კოლექტიური წარმოების გზით შეიძლებოდა გამოსულიყო ნატურალიზაციისა და საწარმოო ტექნიკური დაქვეითების ჩიხიდან, რომელშიც იგი ისტორიულად იმყოფებოდა რევოლუციის წინა დროიდან, ხოლო შემდეგ კიდევ უფრო ღრმად ჩაეფლო სამეურნეო დაქსაქსულობისა და დაწვრილერთეულების შედეგად. საქართველოს სოფლის მომავალი მის ინტენსიფიკაციაში, ტექნიკური და ძვირფასი კულტურების უპირატეს განვითარებაში მდგომარეობდა. წვრილ-გლეხურ მეურნეობას კი, ეს უკვე გამოცდილებით დამტკიცდა, უნარი არ შესწევდა ამისათვის. მხოლოდ მსხვილ სოციალისტურ მიწათმოქმედებას, მუშათა კლასის სახელმწიფოებრივი დახმარების პირობებში, შეეძლო შრომატევადი ტექნიკური და ძვირფასი კულტურების განვითარება და საერთოდ სოფლის მეურნეობის წარმოების გადიდება, რაზეც დამოკიდებული იყო არა მარტო ქალაქისა და სოფლის მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესება, არამედ ქვეყნის სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის ისტორიული ამოცანების გადაჭრა.

ქართული და ჩრდილო კავკასიელი მშრომელთა სოციალისტური შეჯიბრების ისტორიიდან

ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის საქმის საერთო წარმატებისათვის, საბჭოთა კავშირში შემაველ ცალკეულ ხალხთა ეკონომიკური და კულტურული განვითარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საბჭოთა ხალხების ძმურ თანამშრომლობასა და ურთიერთდახმარებას. ამგვარ, თვისობრივად ახალი ტიპის ურთიერთობას დასაბამი მიეცა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შედეგად, რომელმაც მოსპო ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაცია, ხალხებს შორის შუღლი და მტრობა. ამიერიდან საბჭოთა ხალხების ურთიერთობის საფუძველი არის ღრმა ინტერნაციონალიზმი, ძმური თანამშრომლობა და ურთიერთდახმარება.

საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის მშრომელთა მეგობრულმა ურთიერთდახმარებამ, რუსი და სხვა საბჭოთა ხალხების დახმარებასთან ერთად, დიდი როლი შეასრულა იმპერიალისტური ომის, მენშევიკების ბატონობისა და სამოქალაქო ომის შედეგად მოშლილი ეკონომიკის აღდგენისა და შემდგომი განვითარების საქმეში. ვ. ი. ლენინი თავის წერილში (1921 წ. 14 აპრილს) მხურვალედ მიესალმა კავკასიელ (აზერბაიჯანელ, ქართველ, სომეხ, დაღესტნელ და მთის რესპუბლიკის) კომუნისტებს და გამოთქვა იმედი, რომ მათი მჭიდრო კავშირი შექმნიდა ბურჟუაზიის დროს არნახული და ბურჟუაზიულ წყობილებაში შეუძლებელი ეროვნული მშვიდობიანობის ნიმუშს. ბელადმა, ამასთან ერთად, კავკასიელ კომუნისტებს დაუსახა ეკონომიკურ სიძნელეთა დაძლევისა და სამეურნეო განვითარების ფართო პროგრამა¹.

ვ. ი. ლენინის მიერ დასახული პროგრამა კავკასიელ კომუნისტთა სამოქმედო სახელმძღვანელოდ იქცა. მისმა რეალიზაციამ გამოიწვია მხარის მოშლილი მეურნეობის აღდგენა.

მაგრამ სოციალიზმის მშენებელი ქვეყნისათვის სრულიადაც არ იყო საკმარისი ძველი, მეფისდროინდელი ჩამორჩენილი ეკონომიკის აღდგენა. სოციალიზმი ჩვენს ქვეყანაში შეიძლება აშენებულიყო მხოლოდ და მხოლოდ მსხვილი ინდუსტრიის ბაზაზე. ვ. ლენინის თქმით, „სოციალიზმის ერთადერთი მატერიალური საფუძველი შეიძლება იყოს მსხვილი მანქანური მრეწველობა, რომელსაც ძალუძს მიწათმოქმედების გარდაქმნაც“².

საკავშირო კ(ბ) XIV ყრილობამ (1925 წლის დეკემბერი) კურსი აიღო ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკაზე. ინდუსტრიალიზაცია გამოცხადდა სოციალიზმის წარმატებით აშენებისა და ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცების ძირითად წინაპირობად.

მაგრამ ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკას წარმატება ვერ მოჰყვებოდა, თუ სოფლად მეურნეობის საფუძველი წვრილი გლეხური მეურნეობა დარჩებოდა, ასეთი მეურნეობა ვერ უზრუნველყოფდა ქალაქის მოსახლეობას და არმიას სურსათით. მრეწველობას ნედლეულით. ამიტომაც საკავშირო კ(ბ) XV

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 32, თბ., 1952, გვ. 397—399.

² ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 32, გვ. 524.

ყრილობამ (1927 წლის დეკემბერი) აღნიშნა სოციალისტური მრეწველობისა და წვრილი გლეხური მეურნეობის შეუსაბამობა და დასახა მათი მსხვილ კოლექტიურ მეურნეობებად გარდაქმნის გეგმა. ამ ღონისძიებას გლეხობა უნდა ჩაება სოციალისტური მშენებლობის ფერხულში.

ყრილობამ დაამტკიცა ღირექტივები საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთწლიანი გეგმის შემუშავების შესახებ.

საქართველოს კპ(ბ) VI ყრილობამ 1929 წ. ივლისში განიხილა რესპუბლიკის პირველი ხუთწლიანი გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა როგორც მრეწველობის, ასევე სოფლის მეურნეობის მკვეთრ აღმავლობას.

VI ყრილობამ საქართველოს კომუნისტების ყურადღება გაამახვილა მუშათა კლასის ძალთა მობილიზაციაზე ხუთწლიანი გეგმების შესრულებისათვის. საამისო გზად მიჩნეული იყო სოციალისტური შეჯიბრების გაშლა საწარმოო გეგმების დროულად და გადაჭარბებით შესასრულებლად.

სოციალისტური შეჯიბრება, როგორც შრომისადმი ახალი, კომუნისტური დამოკიდებულების მაჩვენებელი, იშვა საბჭოთა წყობილების წიაღში, ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის საყოველთაო-სახალხო ბრძოლის პირობებში. იგი გახდა საბჭოთა ხალხების ურთიერთდახმარების ახალი ფორმა, საბჭოთა საზოგადოების წინსვლის მძლავრი სტიმული.

საქართველოში საბჭოთა წყობილების დამყარების დროიდან, სახალხო მეურნეობის აღდგენის, რეკონსტრუქციის, სოციალიზმის გაშლილი მშენებლობის პერიოდებში უაღრესად მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობა დამყარდა ჩრდილო კავკასიასთან. ამ ურთიერთობამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ორივე მხარის სახალხო მეურნეობის განვითარების საქმეში. წინამდებარე სტატიაში ჩვენ მხოლოდ ამ ურთიერთობის ერთ-ერთ ფორმაზე შევჩერდებით. ეს ფორმა იყო საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის მშრომელებს შორის აღმოცენებული სოციალისტური შეჯიბრება.

სოციალისტური შეჯიბრება საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის მშრომელთა შორის დაიწყო 1929 წელს. როსტოვის რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების მუშებმა სოციალისტურ შეჯიბრებაში გამოიწვიეს თბილისის ორთქლმავალ-ვაგონმშენებელი ქარხნის მუშები. 13 მაისს თბილისში ჩამოვიდა როსტოვის რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების მუშათა დელეგაცია სათანადო ხელშეკრულების გასაფორმებლად. დელეგაციამ იმედი გამოთქვა, რომ ორივე მხარე სოცშეჯიბრის პირობებს სამაგალითოდ შეასრულებდა. მანვე თავის თბილისელ მასპინძლებს აცნობა, რომ ჩრდილო კავკასიის რკინიგზამ სოცშეჯიბრში გამოიწვია აპიერკავკასიის რკინიგზა და სთხოვა თავის წარმომადგენლების გაგზავნა ღონის როსტოვში, სადაც 22 მაისისათვის გათვალისწინებული იყო ჩრდილო კავკასიის რკინიგზელთა ყრილობის გახსნა³.

როსტოველთა დელეგაციამ დაათვალიერა თბილისის ორთქლმავალ-ვაგონმშენებელი ქარხანა, გაეცნო სამაქრობებში საწარმოო პროგრამის შესრულების მიმდინარეობას. ისინი თბილისელ კოლეგებს აცნობდნენ წარმოების იმ ახალ ხერხებს, რომლებიც მათთან უკვე დანერგილი იყო და დიდ ეფექტს იძლეოდა.

18 მაისს პლენაროვის სახელობის კლუბში ხელმოწერილ იქნა სოცშეჯიბრის ხელშეკრულება⁴.

³ გაზ. „კომუნისტი“, 1929, 14. V.

⁴ „კომუნისტი“, 1929, 16. V.

როსტოვში ჩავიდა ამიერკავკასიის რკინიგზელთა დელეგაცია, რომელმაც სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულება დასდო ჩრდილო კავკასიის რკინიგზასთან და 28 მაისს დაბრუნდა თბილისში. შეჯიბრება იწყებოდა 1 ივნისს და გრძელდებოდა იმავე წლის 11 ოქტომბრამდე. იგი ითვალისწინებდა ორთქლ-მავლებისა და ვაგონების სადღეღამისო გარბენის გადიდებას, სატვირთო მატარებლების განრიგით სვლას, დაგვიანების შემცირებას, წვეის დარგში საწარმოო პროგრამის 10%-ით გადაჭარბებას და სხვ⁵.

26 დეკემბრისათვის როსტოვში მოწვეულ იქნა ამიერკავკასიის რკინიგზელთა დელეგაცია, რათა შეეჯამებინათ სამეურნეო-პოლიტიკური შეჯიბრების შედეგები და დაედოთ ახალი ხელშეკრულება. ხელშეკრულებით ნაკისრი 23 დავალებიდან ამიერკავკასიის რკინიგზელებმა შეასრულეს 16, ჩრდილო კავკასიის რკინიგზელებმა — 12. სპეციალურ თათბირზე როსტოვში დაიდო ახალი ხელშეკრულება, რომელიც უკვე 33 დავალებას მოიცავდა (საგზაო მეურნეობისა და კავშირის საშუალებათა ჩათვლით). ხელშეკრულება სოც-შეჯიბრის შესახებ გრძელდებოდა 1930 წ. 1 ოქტომბრამდე, ხოლო მისი შესრულების მიმდინარეობის პირველი შემოწმება უნდა მომხდარიყო მაისის თვეში. 1930 წ. მაისის დასაწყისში ჩრდილო კავკასიელ რკინიგზელთა დელეგაცია ეწვია თავის ამიერკავკასიელ კოლეგებს⁶.

ჩრდილო კავკასიელ რკინიგზელთა შეჯიბრებამ ამიერკავკასიელ რკინიგზელებთან ფართო გამოხმაურება პოვა. 1929 წ. ივნისში ბორჯომის მინერალური წყლის ქარხნის მუშებმა ინიციატივა გამოიჩინეს და შეჯიბრებაში გამოიწვიეს კისლოვოდსკის მინერალური წყლის ქარხანა და დელეგაციაც გაგზავნეს სათანადო ხელშეკრულების დასადებად. იგი ითვალისწინებდა შრომის ნაყოფიერების 5%-ით გაზრდას, პროდუქციის თვითღირებულების — 7%-ით, ხოლო ბოთლების მსხვერვის 10%-ით შემცირებას. ხელშეკრულება ითვალისწინებდა აგრეთვე მანქანების მოვლა-პატრონობის გაუმჯობესებას, ზედმეტი ხარჯების შემცირებას და სხვ⁷.

1929 წ. ივლისში სოხუმის ნავსადგურის მტვირთავებმა სოციალისტურ შეჯიბრებაში გამოიწვიეს ტუაფსეს ნავსადგურის მტვირთავები და დელეგაცია გაუგზავნეს ხელშეკრულების დასადებად⁸. ბათუმის პორტი 1931 წ. სოც-შეჯიბრში იყო ჩაბმული ტუაფსესა და ფოთის პორტებთან⁹.

სოციალისტური შეჯიბრება საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის მშრონელებს შორის სულ უფრო ფართო ხასიათს ღებულობდა. მალე მასში უკვე მთელი ადმინისტრაციული ერთეულები ებმებან. მაგალითად, 1929 წ. ივლისში ჩრდილო ოსეთის საოლქო აღმასკომმა სოც-შეჯიბრში გამოიწვია სამხრეთ ოსეთის საოლქო აღმასკომი. ოქტომბერში მათ შორის ქ. ვლადიკავკაზში გაფორმდა ხელშეკრულება, რომელიც ითვალისწინებდა სამეურნეო და კულტურული ხასიათის საკითხებს¹⁰.

ჩრდილო კავკასიის საწარმოებთან საქართველოს საწარმოების სოციალისტური შეჯიბრება, თვით რესპუბლიკის შიგნით საწარმოთა შორის მიმდინა-

⁵ „კონუნისტი“, 1929, 29. V.

⁶ იქვე, 1929, 10. XII; 1930, 1. V.

⁷ იქვე, 1929, 22. VI.

⁸ იქვე, 1929, 11. VII.

⁹ „ზარია ვოსტოკა“, 1931, 13. VIII.

¹⁰ „ზარია ვოსტოკა“, 1929, 26. VII; 17. X.

რე შევიბრებასთან ერთად, პირველი ხუთწლიანი გეგმის ვადამდე შესრულების მძლავრი სტიმული იყო. სოცშევიბრი ხელს უწყობდა მასების ინიციატივისა და შემოქმედებითი აქტივობის ყოველმხრივ განვითარებას. იგი იყო შრომისადმი ახალი, კომუნისტური დამოკიდებულების მაჩვენებელი. მას არამარტო საწარმოო გეგმების შესრულებისათვის ჰქონდა მნიშვნელობა, არამედ დიდ აღმზრდელბით როლსაც ასრულებდა. იგი იმის მოწმობა იყო, რომ საბჭოთა სინამდვილეში შრომა პატივისა და ღირსების საქმედ, მამაცობისა და გმირობის საქმედ იქცა. იგი ერთმანეთთან აახლოებდა საბჭოთა ხალხებს, ქმნიდა მათი მეგობრული თანამშრომლობის ურყევ საფუძველს. მისი მეღროშე იყო მუშათა კლასი კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით.

სოციალისტურ შევიბრებას თან სდევდა მუშათა კლასის ცალკეულ კოლექტივებს შორის გამოცდილების გაზიარება. 1930 წლის ივნის-ივლისში ჩრდილო კავკასიელი დამკვერელი მუშები ორი კვირის მანძილზე იმყოფებოდნენ საქართველოში. ისინი გაეცნენ მშენებლებს ბათუმში, ტყვარჩელში, ბზიფ-მშენს, ნატახტრის წყალსადენსა და თბილისის მექანიკური ქარხნის მშენებლობებს. ქართველ მშენებლებთან შეხვედრებზე ხდებოდა მუშაობის გამოცდილების ურთიერთგაზიარება¹¹.

სოციალიზმის გაშლილი მშენებლობის წლებში სოციალისტური შევიბრება გასცდა ცალკეულ საწარმოთა ფარგლებს და მოიცვა სახალხო მეურნეობის მთელი დარგები.

სოციალისტური შევიბრების უკვე განმტკიცებულ ტრადიციას აგრძელებდნენ ჩრდილო-კავკასიისა და ამიერკავკასიის რკინიგზელები. საკავშირო კვ(ბ) მოწოდებას ტექნიკის დაუფლების შესახებ ფართოდ გამოფხმავრნენ ამიერკავკასიელი რკინიგზელები და სოცშევიბრში გამოიწვიეს ჩრდილო კავკასიელი კოლეგები¹².

ჩრდილო კავკასიის რკინიგზაზე შრომის ახალი ნოვატორები გამოჩნდნენ. ერთ-ერთი მათგანი იყო დისპეტჩერი კუტაფინი. გაზეთმა „ზარია ვოსტოკამ“ წინადადება წამოაყენა დისპეტჩერთა შორის სოციალისტური შევიბრების გასაშლელად და გამოცდილების გასაზიარებლად კუტაფინი მოეწვიათ ამიერკავკასიაში. ეს წინადადება გამომდინარეობდა „პრავდის“ შემდეგი ლოზუნგიდან: «Найти тысячи Кутафинных, помочь на примере передовых поднимти на уровень новых задач самые отсталые слои железнодорожников, сделать соревнование делом всего железнодорожного пролетариата». ჩრდილო კავკასიის გზების პოლიტგანყოფილებამ მხარი დაუჭირა „ზარია ვოსტოკას“ წინადადებას და კუტაფინი მიაღწინა ამიერკავკასიის რკინიგზაზე¹³.

სოცშევიბრში ჩაებნენ დასახელებულ რკინიგზათა ცალკეული საწარმოებიც. 1935 წლის ოქტომბერში ჩრდილო კავკასიის რკინიგზის ტიხორეცკიას ორთქლმავალშემკეთებელი ქარხნის მუშათა დელეგაციამ, გაეცნო რა თბილისის ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელი ქარხნის მუშაობას, შრომის ორგანიზაციას, მუშათა საყოფაცხოვრებო და კულტურულ მომსახურებას, ვაფორმა მასთან სოციალისტური შევიბრების ხელშეკრულება¹⁴.

ამიერკავკასიისა და ჩრდილო კავკასიის რკინიგზელთა სოციალისტური შევიბრების ხელშეკრულება, რომელიც ხელმოწერილ იქნა 1936 წ. 11 ივნისს

¹¹ „კომუნისტი“, 1931, 10. VII.

¹² იქვე, 1933. 4. II.

¹³ „ზარია ვოსტოკა“, 1933. 16. IX.

¹⁴ „კომუნისტი“, 1936, 16. X.

მარჯანიშვილის სახ. თეატრში, ითვალისწინებდა სარკინიგზო ტრანსპორტის მუშაობის ყველა მხარეს — როგორც საწარმოო, ასევე კულტურულ-საყოფაცხოვრებო საკითხებს. ამიერკავკასიის რკინიგზამ 1936 წ. პირველი ნახევრის ტვირთზიდვის გეგმა 20 დღით ადრე შეასრულა და გაშალა ბრძოლა ახალი შრომითი მაჩვენებლების მოსაპოვებლად¹⁵.

1937 წ. დასაწყისში თბილისის ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელი ქარხნის 5 ათასიანმა კოლექტივმა მეორე ხუთწლედის უკანასკნელი წლის საწარმოო დავალებათა შესრულებისათვის შეჯიბრებაში გამოიწვია როსტოვის ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელი ქარხანა. 1938 წ. იანვარში თბილისელთა დელეგაცია ესტუმრა როსტოველებს შეჯიბრების შედეგების შესამოწმებლად და ახალი ხელშეკრულების დასადებად¹⁶.

როცა 1938 წ. 30 ივლისს რკინიგზელის საკავშირო დღესთან დაკავშირებით რკინიგზებზე გაიშალა სტახანოვურ-კრივონოსური მოძრაობა, ამიერკავკასიის რკინიგზამ სოცშეჯიბრში გამოიწვია ჩრდილო კავკასიის რკინიგზა. გამოწვევას მხურვალედ გამოეხმაურნენ¹⁷.

1939 წ. სოციალისტური შეჯიბრება გაიშალა კოლხიდმშენისა და ჩრდილო კავკასიაში ნევიზომისკის არხის მშენებლებს შორის. ინიციატივა კოლხიდმშენის კოლექტივს ეკუთვნოდა, რომელმაც იკისრა 1939 წ. 15 დეკემბრისათვის გეგმით გათვალისწინებული 8 ათასი ჰა-ს ნაცვლად 9 ათასი ჰა ქაობის დაძვრობა და საეარგულად გადაქცევა, შესრულებული სამუშაოების ხარისხის მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება. ნევიზომისკელმა არხის მშენებლებმა გამოწვევა მიიღეს და იკისრეს წლიური გეგმის შესრულება 5 დეკემბრისათვის¹⁸.

სოცშეჯიბრებაში ჩაებნენ სოფლის მეურნეობის მუშაკებიც. 1935 წ. 5 აგვისტოს საქართველოს სსრ მიწსახკომში გამართულ თათბირზე საქართველოს მეთამბაქოეობის რაიონებსა და აზოვისა და შავი ზღვის მხარის მეთამბაქოეთა შორის დაიდო სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულება. ხელშეკრულების თანახმად სიღნაღის რაიონი ეჯიბრებოდა გორიჩაყელაუჩის რაიონს, გულაუთისა — ტუაფსეს, გაგრისა — სოჭს, ლაგოდენისა — აბინსკის რაიონს¹⁹.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელ მეთამბაქოეებთან ქართველი მეთამბაქოეების შეჯიბრებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის რაიონებში თამბაქოს მოყვანის აგროწესები, მექანიზაციის დონე უფრო მაღალი იყო და შეჯიბრების შედეგად მათი გამოცდილება ქართველ მეთამბაქოეებს ხელს უწყობდა მოსავლიანობის ზრდაში.

1936 წ. აპრილის დამდეგს საქართველოს მეთამბაქოეთა დელეგაცია ჩავიდა აზოვ-შავიზღვისპირეთის მხარეში. მათ 7 ძირითად მეთამბაქოეობის რაიონსა და აღიღეს აო-ში შემოწმეს შეჯიბრებით ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულება. შეჯიბრების მსვლელობაში ქართველმა მეთამბაქოეებმა მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვეს და გამარჯვებული გამოვიდნენ. მათ თამბაქოს მოსავლის აღება გეგმაზე 10 დღით ადრე დაამთავრეს, გეგმიური დავალება შეასრულეს 105,6%. ამას გარდა გეგმის ზევით სახელმწიფოს მიჰყიდეს 2119 ტონა

¹⁵ „კომუნისტა“, 1936. 14. VI.

¹⁶ იქვე, 1937. 12. I; 1938. 16. I.

¹⁷ იქვე, 1939. 6. VII.

¹⁸ იქვე, 1939. 9. V.

¹⁹ „ზარია ეოსტოკა“, 1935. 6. VIII.

ნა თამბაქოს ფოთოლი. აზოვ-შავიზღვისპირეთის მეთამბაქოეებმა დაგვიახებით დაამთავრეს თამბაქოს ფოთლის კრეფა და გეგმა შეასრულეს 95%-ით²⁰.

განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო ქართველ და ჩრდილო კავკასიელ მეცხოველეთა შორის გაშლილმა სოციალისტურმა შეჯიბრებამ. იგი მძლავრი სტიმული გახდა ორივე მხარეში სოციალისტური მეცხოველეობის შემდგომი აღმავლობისათვის და წარმოადგენდა იმ გრანდიოზული მუშაობის შემადგენელ ნაწილს, რომელსაც საბჭოთა კავშირის მშრომელები კომუხისტური პარტიის ხელმძღვანელობით ეწეოდნენ მეცხოველეობის დარგში არსებული ჩამორჩენის დასაძლევად.

1935 წლის 28 მაისს გაზეთი „კომუნისტი“ აუწყებდა მკითხველ საზოგადოებას, რომ ამ დღეს თბილისში ჩამოდის ჩრდილო კავკასიის მხარის დელეგაცია, რომელიც ამიერკავკასიის დელეგაციასთან ერთად განიხილავს და ხელს მოაწერს მეცხოველეობის გაუმჯობესების მიზნით გამოცხადებულ სოც-შეჯიბრას პირობებს.

ჩრდილო კავკასიის დელეგაციაში 23 კაცი შედიოდა — მხარის პარტიული და საბჭოთა ორგანიზაციების წარმომადგენლები, საკოლმეურნეო ფერმების გამგეები და დამკვეთი მეცხოველეები.

სოცშეჯიბრის ხელშეკრულებაში ჩამოყალიბებული იყო კონკრეტული ვალდებულებები, რომელთაც ორივე მხარის მეცხოველეები კისრულობდნენ ნამატის შენარჩუნების, პირუტყვის დაავადების — ეპიზოოტიის მოსპობის, მეცხოველეთა კადრების მომზადების, კოლმეურნეთა შორის უძროხოების ლიკვიდაციისა და ნეცხოველეობის მეურნეობათა კულტურულად მოწყობის საქმეში²¹.

თათბირზე, რომელსაც ორივე მხარის წარმომადგენლები ესწრებოდნენ, საერთო ხელშეკრულების დადებასთან ერთად ავტონომიურ ოლქებს შორისაც დაიდო სოცშეჯიბრის ხელშეკრულებები. სამხრეთ ოსეთმა სოცშეჯიბრში გამოიწვია ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ოლქი, აჭარამ — ყარაჩაის ოლქი, ჩერქეზეთმა — აფხაზეთი, სიღნაღის რაიონმა — არზგირის რაიონი, სოცშეჯიბრის ხელშეკრულებები დაიდო ვადით — 1937 წლის 1 იანვრამდე²².

სოცშეჯიბრის ხელშეკრულების დადებისთანავე დიდი პოლიტიკური და ორგანიზაციული მუშაობა გაიშალა ნაკისრ ვალდებულებათა შესასრულებლად. ცალკეულ კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს შორის გაჩაღდა შეჯიბრება პირუტყვის ნამატის შენარჩუნების დაავადებათა გადაჭარბებით შესასრულებლად. შეჯიბრებასთან დაკავშირებით საგრძნობლად გარდაიქმნა და გაუმჯობესდა თუშური ცხვრის სახელმწიფო ჯიშსაშენის მუშაობა. საჯიშე ფერმებს შორის გამოცხადდა კონკურსი მატყლისა და ხორცის გამოსავლიანობის ზრდაზე, ნამატის მთლიანად შენარჩუნებაზე. ჯიშსაშენს ხელი უნდა შეეწყო თუშური ცხვრის გამრავლება-გაუმჯობესებისათვის მოძვე დაღესტანში²³.

საქართველოს სსრ პრესა ფართო პროპაგანდას უწევდა სოცშეჯიბრის არამარტო იდეას, არამედ მის მსვლელობასაც, სახავდა პერსპექტივებს, ახდენდა მასების მობილიზაციას მეცხოველეობის ამა თუ იმ დარგში, თუ კი იქ ჩამორჩენის საფრთხე შეიქმნებოდა. 1935 წ. 26 აგვისტოს — „კომუნისტმა“ და-

²⁰ „ზარია ვოსტოკა“, 1935. 9. IV.

²¹ „კომუნისტი“, 1935, 29. V.

²² „კომუნისტი“, 1935, I. VI.

²³ „კომუნისტი“, 1935, 15. VII.

ბეჭდა საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის საკოლმეურნეო ფერმებში არსებული მდგომარეობის შედარებითი ცხრილი. ცხრილებში შედარებულია 1935 წლის 1 ივლისის მდგომარეობა 1935 წ. 1 იანვრის მდგომარეობასთან. გაანალიზებულია ცხრილების მონაცემები. მაგალითად, საკოლმეურნეო ფერმებში მსხვილფეხა პირუტყვის სულადობის ზრდამ აღნიშნულ პერიოდში საქართველოში შეადგინა 139,5%, ჩრდილო კავკასიაში 142,4%. მეღორეობაში სულადობის ზრდამ ამავე პერიოდში საქართველოში შეადგინა 140,9%, ჩრდილო კავკასიაში — 128%. მეცხოველეობის დარგში ჩრდილო კავკასია წინ მიდიოდა არამარტო საქართველოსთან შედარებით, არამედ მთელი საბჭოთა კავშირის მასშტაბით. თუ მეცხვარეობაში პირუტყვის სულადობის ზრდა საქართველოში შეადგენდა 148,5%, ჩრდილო კავკასიაში — 153,7%. იგი წინ იყო მეცხვარეობის სხვა მაჩვენებლების მიხედვითაც.

იმავე წლის 23 ნოემბერს „კომუნისტმა“ დაბეჭდა საკავშირო კპ(ბ) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის მიერ სოცშეჯიბრის მიმდინარეობის განხილვის შედეგები. აღნიშნული იყო, რომ საქართველოს სსრ ჩამორჩა გოჭების გამოზრდისა და ღორების სულადობის გეგმის შესრულებაში, კოლმეურნეთა შორის უბროზობის ლიკვიდაციის საქმეში. აღნიშნულ იქნა ის გარემოება, რომ სენაკის, ბორჯომის, ახალქალაქის რაიონებმა დიდი წარმატებები მოიპოვეს ჩრდილო კავკასიასთან სოციალისტური შეჯიბრების ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულების საქმეში და მოკლე დროში გადაჭარბებით შეასრულეს მეცხოველეობის განვითარების გეგმა ყველა მაჩვენებლის მიხედვით. დასახელებული იყო რაიონები (საგარეჯო, წალკა, ადიგენი), რომლებიც ჩამორჩნენ სოცშეჯიბრის ხელშეკრულების შესრულებაში.

1935 წ. 12 დეკემბერს ჩრდილო კავკასიაში გაემგზავრნენ ამიერკავკასიის მეცხოველეობის მუშაკთა დელეგაცია სოციალისტური შეჯიბრების შესრულების შესამოწმებლად. საქართველოს რესპუბლიკიდან დელეგაციაში შედიოდა 10 კაცი. დელეგაციასთან ერთად იყო გაზ. „კომუნისტის“ სპეციალური კორესპონდენტი შ. ბუაჩიძე.

პატიგორსკში ამიერკავკასიელ მეცხოველეთა დელეგაცია ჭვუფებად დაიყო, რომლებიც ავტონომიურ ოლქებში გაემგზავრნენ, 5 დღე ეცნობოდნენ ადგილობრივ მეცხოველეთა მუშაობის შედეგებს და პატიგორსკში დაბრუნდნენ საერთო შედეგების შესაჯამებლად. 24 დეკემბერს პატიგორსკში მხარის მეცხოველეობის მოწინავე მუშაკთა შეკრებაზე დელეგაციის წევრები გამოვიდნენ ინფორმაციით²⁴.

ამიერკავკასიის მეცხოველეთა დელეგაციას ჩრდილო კავკასიის ავტონომიურ ოლქებში დიდი ზეიმით ხვდებოდნენ. მათი მოგზაურობა ყაბარდო-ბალყარეთში, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში, ჩერქეზეთში, ყარაჩაიში, ჩრდილო ოსეთში და ჩრდილო კავკასიის რუსულ რაიონებში გადაიქცა ჩრდილო კავკასიისა და ამიერკავკასიის ხალხთა სოლიდარობისა და მეგობრობის მძლავრ დემონსტრაციად.

როგორც აღვნიშნეთ, აჭარა ეჯიბრებოდა ყარაჩაის. აჭარელთა ჭვუფმა მოიარა ყარაჩაი, იყო ათ კოლმეურნეობაში, გაეცნო იქაურ მეცხოველეთა მუშაობის შედეგებს. დელეგაციაზე კარგი შთაბეჭდილება დატოვა იმ დიდმა წარმატებებმა, რაც საკოლმეურნეო მეცხოველეობაში იქნა მოპოვებული, იმ დიდმა ზრუნვამ, რომლითაც მეცხოველეები იყვნენ გარემოსილი. აჭარის დელეგაციამ

²⁴ „კომუნისტი“, 1935, 12. XII, 17. XII.

მუშაობის დამთავრების შემდეგ წერილით მიმართა ოლქის ხელმძღვანელებს, რომელშიც აღნიშნა ყარაჩაელ მეცხოველეთა წარმატებები, მიუთითა ნაკლოვანებებზე²⁵.

26 დეკემბერს პიატიგორსკში, ჩრდილო კავკასიის სამხარეო აღმასკომის პრეზიდიუმის გაფართოებულ სხდომაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ ამიერკავკასიის დელეგაცია და მხარის მოწინავე მეცხოველეები, განხილულ იქნა ჩრდილო კავკასიის მხარეში მეცხოველეობის მდგომარეობისა და სოციალისტური შეჭიბრების ხელშეკრულების შესრულების საკითხი. ამიერკავკასიელთა დელეგაციამ ჩრდილო კავკასიელი კოლეგების მუშაობაში წარმატებების გვერდით შეამჩნია ნაკლოვანებებიც და სხდომაზე ამის შესახებაც აღნიშნა. პრეზიდიუმმა თავის დადგენილებაში ხაზი გაუსვა კრიტიკის სისწორეს და დასახა ღონისძიებანი მათ აღმოსაფხვრელად²⁶.

გალაწყდა 1936 წლისათვის გაეგრძელებინათ სოციალისტური შეჭიბრება. პიატიგორსკიდან ამიერკავკასიის მეცხოველეთა დელეგაცია მიიწვია დალესტნის ცაქ-მა. 29 დეკემბერს დალესტნის ცაქ-ისა და სახკომსაბჭოს გაერთიანებულ სხდომაზე, რომელსაც რესპუბლიკის მოწინავე მეცხოველეებიც ესწრებოდნენ, განიხილეს მეცხოველეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმის შესრულების მდგომარეობა. საკითხის განხილვაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ამიერკავკასიის მეცხოველეთა დელეგაციის წევრებმა შ. დადიანმა, ს. ჭიჭინაძემ, მ. ლოლობერიძემ, ვეტეჩიძემ გოცაძემ, ს. მახმუროვმა და დელეგაციის ხელმძღვანელმა ანბერკი ურუშაძემ. მათ წამოაყენეს წინადადება შრომის ორგანიზაციის გაუმჯობესების მიზნით, რომელიც დალესტნელმა კოლეგებმა მიიღეს. დელეგაცია დიდად კმაყოფილი დაბრუნდა სამშობლოში²⁷.

ამიერკავკასიის მეცხოველეთა დელეგაციის ყოფნას ჩრდილო კავკასიელ მეცხოველეებთან უკვალოდ არ ჩაუვლია. ისინი გაეცნენ მათ მუშაობას, გადმოიღეს მათი დადებითი გამოცდილება და გამოიყენეს იგი თავის მუშაობაში. დელეგაციის წევრებმა სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ პრესის ფურცლებზე მოუთხრეს მკითხველებს ნანახის შესახებ.

ბორჯომის რაიკომსაკომის თავმჯდომარე ს. ჭიჭინაძე, კოლმეურნეობის თავმჯდომარე გ. ჯაშიაშვილი და სხვ. წერდნენ ყარაჩაელ მეცხოველეთა მუშაობაზე. განსაკუთრებით აღნიშნავდნენ მეცხენეობის განვითარების მაღალ დონეს, სასაქონლო ფერმების კარგად მოწყობას ამავე დროს აღნიშნავდნენ იმ ნაკლს, რაც ყარაჩაელ მეცხოველეებს ჰქონდათ შრომის აღრიცხვის ორგანიზაციაში. აღნიშნა პირუტყვის რაციონალური კვების უქონლობა, საჯიშე პირუტყვის შერჩევის სისუსტე²⁸.

ცხაკაიას რაიომფხვანის გამგე ა. პერტენავა წერილში — „გამოიყენოთ გამოცდილება“ — წერდა მოზღოკის რაიონის კოლმეურნეობა „ქრასნი უკრაინელის“ პირუტყვის ფერმების შესახებ. კოლმეურნეობას ჰქონდა მეძროხეობის, მეცხენეობისა და მელორეობის ფერმები. ცხენების მოვლის ის წესი, რაც პერტენავამ მათ ფერმაში ნახა, საჭიროდ მიიჩნია დანერგილიყო ცხაკაიას რაიონში. მანვე საჭიროდ მიიჩნია გადმოეღოთ გეორგიევსკის რაიონის შალუმიანის სახ. კოლმეურნეობის საჯიშე მეძროხეობის ფერმის მოწყობის გამოცდილება.

²⁵ „კომუნისტი“, 1935, 26. XI.

²⁶ „კომუნისტი“, 1935, 27. XI.

²⁷ „კომუნისტი“, 1936, 1. I.

²⁸ „კომუნისტი“, 1936, 3. I.

სამხრეთ ოსეთის საოლქო მიწსახკომის თავმჯდომარე — ვ. ხუბაევი წერდა ჩეჩნეთ-ინგუშეთის მეცხოველეთა მუშაობაზე, რომელთაც სახელმწიფო გეგმა ვადაზე ადრე შეასრულეს. მსხვილფეხა პირუტყვის დარგში გეგმა 183% აქვთ შესრულებული და მეცხოველეობის მრავალი მოწინავე მუშაკი ჰყავთო. მას საპიროდ მიაჩნდა გადმოეღოთ და გამოეყენებინათ სუნჯის რაიონული აგრო-ზოოლაბორატორიის მუშაობის გამოცდილება.

„კომუნისტის“ იმავე ნომერში დაიბეჭდა ჩრდილო კავკასიის სამხარეო მიწათმოქმედების სამმართველოს უფროსის ი. ბოიარის წერილი „როგორ ვასრულებთ ჩვენს ვალდებულებებს“. იგი აღნიშნავდა, რომ გასულ წელთან შედარებით მხარემ სახელმწიფოს ჩააბარა 5,2 მილიონი ფუთით მეტი ხორბალი, ხოლო პირუტყვის სულადობა ერთ წელიწადში 1150 ათასი სულით გაიზარდა. ამიერკავკასიისთან სოცშეჯიბრის ხელშეკრულების საფუძველზე მხარეში გაიშალა 250 საუკეთესო მეცხოველეობის ფერმის შეჯიბრება, აგრეთვე მეცხოველეობის მუშაკთა ინდივიდუალური და ჯგუფური შეჯიბრება. შეჯიბრებაში ჩაბმულმა 200 ფერმამ უკვე გადაჭარბებით შეასრულა მეცხოველეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმის დავალებანი. გაიზარდა პირუტყვის პროდუქტიულობა. თითოეული ძროხის წველადობა წინა წელთან შედარებით 15—20%-ით გაიზარდა.

1935 წ. 1 დეკემბრისათვის იმავე წლის 1 იანვართან შედარებით ჩრდილო კავკასიის მხარის კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის განვითარების დარგში შემდეგი სურათი იყო: მსხვილფეხა პირუტყვის სულადობის ზრდამ შეადგინა 27%, ცხვრისა — 50%, ღორებისა — 35%; სოცშეჯიბრით ნაკისრი ვალდებულებანი პირუტყვის ნამატის შენარჩუნების საქმეში შესრულებული იყო — კვიცების 100,2%-ით, ხბოების — 122,3%, ბატყებისა და თიყნების — 119,8%, გოკების — 111,3%-ით; გაიზარდა მატყლის გამოსავლიანობაც. მერინოსის ჯიშის ცხვარზე 5 კგ მატყლის ნაცვლად მიიღეს 5,3 კგ, მეტისზე — 2,9 კგ ნაცვლად — 3,7 კგ, უხეშმატყლიან ცხვარზე 1,5 კგ ნაცვლად — 2,47 კგ.

მკვეთრი აღმავლობა განიცადა მეცხოველეობამ საქართველოშიც. გაიზარდა პირუტყვის სულადობა და მისი პროდუქტიულობა. 1935 წ. 1 იანვრისათვის მსხვილფეხა პირუტყვი 35 ათასი სული იყო, 1936 წ. 1 იანვრისათვის კი — 72 ათასზე მეტი. ცხვრის სულადობა გაიზარდა 1,5-ჯერ, ღორებისა და ცხენებისა — ერთიორად. ძროხების წველადობა გაიზარდა 25—30%-ით. დიდი გადაჭარბებით შესრულდა კოლმეურნეთა პირად სარგებლობაში მყოფი პირუტყვის სულადობაც²⁹.

1936 წ. 16 აპრილს შედგა ამიერკავკასიისა და ჩრდილო კავკასიის მეცხოველეთა შორის სოციალისტური შეჯიბრების შედეგების შემაჯამებელი ჟიურის სხდომა. ჟიურიმ აღნიშნა, რომ ამიერკავკასიის მეცხოველეები შეჯიბრების შედეგების მიხედვით წინ აღმოჩნდნენ. განსაკუთრებით აღინიშნა საქართველოს სსრ მიღწევები მეცხოველეობის განვითარებაში. იგი შეჯიბრებაში გამარჯვებული გამოვიდა. გამარჯვებულთა შორის იყვნენ მისი ავტონომიური ერთეულებიც, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის ავტონომიურ ერთეულებს ეჯიბრებოდნენ³⁰.

²⁹ „კომუნისტი“, 1936, 3.1; 21.1.

³⁰ „კომუნისტი“, 1936, 18. IV.

საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის ეს მიღწევები ნაწილი იყო მის მიერ სახალხო მეურნეობისა და კულტურის ყველა ფრონტზე მოპოვებული დიდი წარმატებისა, რაც ჩვენი რესპუბლიკის მშრომელებმა გმირული შრომის შედეგად მოიპოვეს. ამ დიდი მიღწევებისათვის საბჭოთა საქართველო 1936 წ. 25 თებერვალს საკავშირო ცაკ-მა ლენინის ორდენით დააჯილდოვა.

ამიერკავკასიისა და ჩრდილო კავკასიის მეცხოველეთა სოციალისტური შეჯიბრების შედეგებს გაზეთმა „პრავდამ“ 1936 წ. 24 აპრილს მოწინავე წერილი მიუძღვნა. მასში აღნიშნული იყო, რომ ორივე მხარემ გადაჭარბებით შეასრულა მეცხოველეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმა. „პრავდამ“ ხაზი გაუსვა საქართველოს სსრ მიღწევებს, რომელმაც ყველა მაჩვენებლის მიხედვით გადაჭარბებით შეასრულა სახელმწიფო გეგმა. ჩრდილო კავკასიიდან მოწინავეთა რიგებში დასახელებული იყვნენ ყაზარდო-ბალყარეთის და ჩერქეზეთის აო-ები, არზგირისა და ლევოკუმის რაიონები. შეჯიბრების მონაწილეებს „პრავდა“ ამოცანად უსახავდა დაერაზმათ კოლმეურნეები 1936 წლის გეგმის გადაჭარბებით შესრულებისათვის, რისთვისაც ურჩევდა ორდენოსან მეცხოველეთა მოწინავე გამოცდილების ფართოდ გამოყენებას (1935 წლის შედეგებისათვის ჩრდილო კავკასიის მხარის 154 და ამიერკავკასიის 58 მეცხოველე ორდენებით დაჯილდოვდნენ).

აღნიშნულ შეჯიბრებასთან დაკავშირებით, 1935 წლის დეკემბრის ბოლოს მოეწყო ჩრდილო კავკასიელ კოლმეურნე ცხენოსანთა გადარბენა მარშრუტით: პიატიგორსკი → ქლუხორის უღელტეხილი → სოხუმი → ზუგდიდი → ქუთაისი → ხაშური → გორი → მუხრანი → თბილისი → სალალი → ლაგოდეხი → დაღესტანი → პიატიგორსკი. გადარბენას საკოლმეურნეო ცხენების ამტანობაც უნდა შეეძოვნებინა და საქართველოს სსრ მშრომელთა მუშაობასაც უნდა გასცნობოდა სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულების შესაბამისად. გადარბენის მთელ გზაზე ჩრდილო კავკასიელ ცხენოსნებს საზეიმო შეხვედრებს უწყობდნენ, იმართებოდა მიტინგები, აჩვენებდნენ საკოლმეურნეო ფერმებს, აცნობდნენ ქართველ მეცხოველეთა მუშაობას.

ჩრდილო კავკასიელ ცხენოსანთა ინტერნაციონალური რაზმის მოგზაურობა-გადარბენა საქართველოს ტერიტორიაზე სამართლიანად იყო შეფასებული, როგორც ბოლშევიკური ეროვნული პოლიტიკის ზეიმი, ქართველი და ჩრდილო კავკასიელი ხალხების ძმური და დაურღვეველი სოლიდარობის დემონსტრაცია³¹.

საქართველოს მშრომელთა შეჯიბრებას ჩრდილო კავკასიის მშრომელებთან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეცხოველეობის დარგში სახელმწიფო გეგმების გადაჭარბებით შესრულებისათვის, სოციალისტური მეცხოველეობის შემდგომი აღმავლობისათვის. მას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საბჭოთა ხალხებს შორის ძმური თანამშრომლობისა და მეგობრული ურთიერთდახმარების განმტკიცების საქმეში.

სოციალისტური შეჯიბრება ყოველთვის იყო სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების მძლავრი სტიმული. მან არნახული გაქანება მოიპოვა ახლა, როცა მთელი საბჭოთა ხალხი იბრძვის საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXV ყრილობის ისტორიული გადაწყვეტილების შესასრულებლად.

³¹ „კომუნისტი“, 1935, 27.XII.

ტრისტან ლაგარტაშავა

საქართველოს კარტიული ორგანიზაციების მუშაობა სამრეწველო მშენებლობის გაშლა-განვითარებისათვის სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის დამთავრების პერიოდში

მშენებლობის ინდუსტრიული ბაზის განმტკიცება. კაპიტალურ დაბანდებათა სწრაფი ზრდა სახალხო მეურნეობის განვითარების წარმატებათა მკაფიო მაჩვენებელია. ეს წარმატებები ბევრადაა დამოკიდებული კაპიტალურ დაბანდებათა გამოყენების ეფექტიანობაზე. მშენებლობის დიდი მასშტაბის პირობებში კაპიტალურ დაბანდებათა რაციონალური გამოყენება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. ამიტომ კომუნისტური პარტია უპირველეს მნიშვნელობას ანიჭებს იმას, რომ ყველაზე ეფექტიანად იქნეს გამოყენებული კაპიტალური დაბანდებები, რომლებიც ქმნიან შესაძლებლობას, რომ შეზღუდული დანახარჯებით იზრდებოდეს საწარმოო სიმძლავრეები და პროდუქციის გამოშვება ხდებოდეს უფრო მოკლე დროში, ამასთან მნიშვნელოვნად გადიდდეს შრომის ნაყოფიერება და შემცირდეს პროდუქციის თვითღირებულება.

კაპიტალურ დაბანდებათა ეკონომიკური ეფექტიანობა ძირითადად იმაში გამოიხატება, როდესაც შრომის ნაყოფიერება იზრდება და პროდუქციის თვითღირებულება მცირდება. ახალი საწარმოო სიმძლავრეები უნდა იქმნებოდეს სამამულო, მსოფლიო მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლეს მოღვაწეთა საფუძველზე. მათი ამოქმედების შედეგად უნდა იზრდებოდეს არა მარტო პროდუქციის გამოშვება, არამედ მუშათა შრომის ნაყოფიერებაც, უმჯობესდებოდეს პროდუქციის ხარისხი და მცირდებოდეს მისი თვითღირებულება.

კაპიტალურ დაბანდებათა ეფექტიანობის ამაღლებისათვის უპირველესი მნიშვნელობა აქვს დროის ფაქტორს. რაც უფრო მალე გადაეცემა ობიექტები საექსპლუატაციოდ, მით უფრო მეტ პროდუქციას იძლევიან ისინი და მით უფრო კმაყოფილდება ხალხის მოთხოვნილებანი. მშენებლობის ვადების დაჩქარება კაპიტალური დაბანდების უფრო სწრაფად ანაზღაურების საშუალებასაც იძლევა. მეორე ხუთწლედის წლებში მშენებლობის ტემპისა და ახალი სამრეწველო ობიექტების მწყობრში ჩაყენების საკითხს ფრიად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. სამშენებლო მოცულობის თავისებურება იყო გეგმის მასშტაბურობა. 420 მილიონი მანეთის კაპიტალურ სამუშაოთა მოცულობის პირობებში საექსპლუატაციოდ უნდა გადაეცემულიყო 359 მანეთის ახალი და რეკონსტრუქციის საწარმოები, თითქმის ერთსამად მეტი, ვიდრე პირველ ხუთწლედში¹. ახალ ობიექტებთან ერთად მეორე ხუთწლედში საექსპლუატაციოდ გადაეცემოდა საწარმოები, რომელთა მშენებლობა ჯერ კიდევ პირველ ხუთწლედში დაიწყო.

¹ Капитальное строительство Грузинской ССР, Тб., 1973, გვ. 35.

რესპუბლიკის ისეთი ახალი ობიექტების სწრაფად ამოქმედება, როგორც არის ზესტაფონის ფერომარგანეცის ქარხანა, ჩარხსაშენებელი ქარხანა, ფოლადთუქსასხმელი ქარხანა, ჭიათურის მარგანეცის მალარობები, ტყვარჩელისა და ტყიბულის ქვანახშირის შახტები, ბათუმის მანქანათსაშენი ქარხანა და ბევრი სხვა, მნიშვნელოვანი იყო იმიტომ, რომ ამ მშენებარე ობიექტებს რესპუბლიკისათვის უნდა მიეცათ ძირითადი სახალხო-სამეურნეო პროდუქცია. მაგალითად, მეორე ხუთწლედში ზესტაფონის ფერომარგანეცის ქარხნის პირველი რიგის ამოქმედებას კოლოსალური მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან იგი აჩქარებდა საქართველოს გადაქცევას აგრარულიდან ინდუსტრიულ ქვეყნად. მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმიტომ, რომ დააჩქარა აგრეთვე საბჭოთა კავშირის მოწინავე ცენტრალური სამრეწველო რაიონებისაგან ეკონომიკური ჩამორჩენილობის ლიკვიდაციის პროცესი, აგრეთვე იმიტომ, რომ ამ ქარხნის საშუალებით კიდევ უფრო გაფართოვდა და განმტკიცდა ჩვენი რესპუბლიკის სამეურნეო კავშირურობითობა საბჭოთა კავშირის სხვა რაიონებთან. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ზესტაფონის ქარხანა ჩელიაპინსკისა და დნეპროპეტროვსკის ქარხნებთან ერთად უზრუნველყოფდა ჩვენი სახელმწიფოს სრულ დამოუკიდებლობას კაპიტალისტური ქვეყნებისაგან, 1936 წლის დამლევადან ჩვენს სახელმწიფოს აღარ შემოჰქონდა სხვადასხვა მარკის ფერომენადნობი.

საქართველოში მშენებლობის პროგრამის განხორციელებისათვის სამეურნეო და პარტიულ ორგანიზაციათა საქმიანობაში შეიძლება გამოვყოთ ორი ძირითადი ეტაპი. პირველი — საკავშირო კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის იანვრის პლენუმიდან სტახანოვური მოძრაობის დაწყებამდე 1935 წლის დამლევს. მეორე — 1935 წლის დეკემბერს გამართული მშენებლობის საკითხებისადმი მიძღვნილი სრულიად საკავშირო თათბირიდან მეორე ხუთწლედის დამლევამდე.

პირველ ეტაპს ახასიათებდა რესპუბლიკის პარტიულ ორგანიზაციათა მისწრაფება დაემთავრებინათ პირველ ხუთწლედში დაწყებული ობიექტების მშენებლობა.

ზესტაფონის ფერომარგანეცის ქარხნის ამოქმედება საქართველოს მშენებელთა უდიდესი გამარჯვება იყო. თავდაპირველად ქარხანა დაპროექტებული იყო როგორც ფერომარგანეცის, მაგრამ შემდგომში სხვადასხვა შენადნობის (ფერო-სილიციუმი და ა. შ.) ათვისების გამო იგი გარდაიქმნა ფერომენადნობთა ქარხანად (1936 წ.).

როგორც ცნობილია, საქართველოში ფერომარგანეცის ქარხნის აშენების იდეა ჯერ კიდევ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამდე დიდი ხნით ადრე გაჩნდა. მაგრამ იგი ვერ განხორციელდა, და მხოლოდ კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა კავშირის ხალხთა დახმარების მეოხებით შეიქმნა ამ იდეის ხორცშესხმის რეალური ნიადაგი. ამგვარი იდეის განხორციელებას კი საფუძვლად ედო მატერიალურ-ეკონომიკური წანამძღვარები, რომელსაც ქმნიდა ელექტროენერგიის იაფი რესურსები, ჭიათურის მარგანეცის მადნის, აჯამეთის ქალცედონის, კვახჭირის კირქვისა და ტყიბულის ქვანახშირის უმდიდრესი საწვავი უზრუნველყოფა. ყოველივე ეს ქმნიდა ხელშემწყობ პირობებს საქართველოს ფერომარგანეცის წარმოების შექმნისათვის. ხოლო ფერომარგანეცის წარმოების ყველა ამ აუცილებელი კომპონენტის თავმოყრამ ზესტაფონის ახლოს და მის გარშემო განაპირობა სწორედ ამ ადგილზე ქარ-

ხნის მშენებლობის ეკონომიკური მიზანშეწონილობა. ქარხნის მშენებლობა პირველ ხუთწლეულში დაიწყო. მეორე ხუთწლეულის დამდეგისათვის აიგო ძირითადი ობიექტები, დაიდგა მოწყობილობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. მაგრამ ქარხანა ჯერ კიდევ შენდებოდა და ბევრი სამუშაო დაუმთავრებელი იყო. სამ თვეში უნდა დადგმოიყო დამატებითი მოწყობილობა, აგრეგატები, საჭირო იყო ტერიტორიის კეთილმოწყობა.

მშენებლობას დიდ ყურადღებას უთმობდნენ მძიმე მრეწველობის სახალხო კომისარიატი და პირადად გ. ორჯონიკიძე. იგი მუდამ მზად იყო დახმარებოდა მშენებლობას. მშენებლობას დიდ ყურადღებას უთმობდა აგრეთვე რესპუბლიკის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი. იგი სისტემატურად წარმართავდა ქარხნის მშენებლობას, მიუთითებდა სუსტ უბნებზე პარტიული, საბეურნეო ორგანიზაციების მუშაობაში, სახავდა მათი დაძლევის გზებს.

გაზეთები „კომუნისტი“ და „ზარია ვოსტოკა“ სისტემატურად აშუქებდნენ ქარხნის მშენებლობის მსვლელობას და პირველი სამი ლუმელის ამოქმედებას.

1933 წლის აპრილში საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა საწარმოს მშენებლობის მიმდინარეობის საკითხი, გაანალიზა აღმოსავლური ორგანიზაციის საქმიანობა. ცენტრალური კომიტეტი დაეხმარა მშენებლობის სამმართველოსა და პარტიულ უჯრედს დაეჩქარებინათ სამუშაოები საპრეწველო მოედნებზე, გადაეგუებინათ ძალები, გაენაწილებინათ კომუნისტები და გაეძლიერებინათ მათი ავანგარდული როლი, გაეშალათ სოციალისტური შეჯიბრება მონტაჟის ნადავლად დამთავრებისათვის, შეედგინათ პირველი სამი ელექტროლუმელის საექსპლუატაციოდ გადაცემის გრაფიკი.

მშენებლობისადმი უშუალო კონტროლსა და ხელმძღვანელობას პარტიის ზესტაფონის რაიკომი ახორციელებდა. 1933 წლის ივლისში პირველი ლუმელის საექსპლუატაციოდ გადაცემის საკითხი განიხილა რაიკომის ბიურომ. მშენებლობის პარტიული უჯრედის მდივანს მიუთითა, რომ საშენებლო მოედანზე სუფევდა მოშვებულობა, უყარათობა, რომ ყოველდღიური კონტროლი არ ეწეოდა თითოეული კომუნისტის საქმიანობას და არ მოწმდებოდა მიღებულ გადაწყვეტილებათა შესრულება. პარტიის რაიკომი დაეხმარა აღმოსავლური პარტიული ორგანიზაციის აღმოფხვრა ნაკლოვანებანი ქარხნის მუშათა კულტურულ-საყოფაცხოვრებო მომსახურებასა და მატერიალურ უზრუნველყოფაში.

1933 წლის ივნისში ზესტაფონის ფერომარგანეცის ქარხნის ამოქმედების საკითხზე იხსჯელა საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა. მან ყველა სამეურნეო და პარტიულ ორგანიზაციას, რომლებიც უშუალოდ იყვნენ დაკავშირებული მშენებლობასთან, დაავალა უზრუნველყოთ ობიექტის დროზე ამოქმედება და შეიმუშავეს მშენებლობის დამთავრებაში ყველა ამ ორგანიზაციის მონაწილეობის კონკრეტული გეგმა.

1933 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში ზესტაფონის მშრომელები კომუნისტებისა და კომკავშირლების მეთაურობით რეგულარულად გამოდიოდნენ ქარხნის რაიონის კეთილმოწყობის შაბათობებზე. 30 ივნისსა და 2 აგვისტოს შაბათობაზე მუშაობდა ოთხი ათასზე მეტი კაცი, რომლებმაც გაზიდეს მიწა, ტერიტორია გაწმინდეს ნაგვისა და ჭუჭყისაგან, გააშენეს გაზონები და ყვავილნარი².

² გაზ. „ლენინელი“, 1933 წლის 4 აგვისტო.

ქარხნის დროულ ამუშავებაში დიდი როლი შეასრულა პარტიული და სამეურნეო კადრების მომზადებამ. მშენებლობაზე შეიქმნა ბრიგადირების, ათისტავეების მოსამზადებელი სპეციალური სკოლები. თეორიული სემინარები, მოხსენებები, ლექციები — ხელს უწყობდა კომუნისტების, პარტიული ორგანიზატორების, მუშათა მასების წინამძღოლთა აღზრდას.

ქარხნის მშენებლობის პროცესში თვით პარტიული ორგანიზაცია გაიზარდა შეკავშირებულ და ღონიერ კოლექტივად. თუ 1929 წელს ორგანიზაციაში ხუთი კომუნისტი იყო, 1933 წლის ნოემბრისათვის მათი რიცხვი უკვე 136 კაცს შეადგენდა³. ათასობით ადამიანის თავდადებულმა მუშაობამ დააჩქარა პირველი სამი ლუმელის მშენებლობის დამთავრება. საქართველოს მუშათა კლასის მეცადინეობა წარმატებით დაგვირგვინდა. 30 ოქტომბერს საექსპლუატაციოდ გადაეცა პირველი ელექტროლუმელი და სახელმწიფომ მიიღო პირველი ფერომარგანეცის შენადნობი⁴. მეორე და მესამე ლუმელები შესაბამისად საექსპლუატაციოდ გადაეცა 15 და 30 ნოემბერს. 1933 წლის დამლევს ქარხანამ ქვეყანას მისცა პირველი ათასი ტონა პროდუქცია.

აი როგორ ახასიათებდა კოლექტივის მუშაობას და ზესტაფონის ფერომარგანეცის ქარხნის პირველ პროდუქციას აკადემიკოსი ი. კურნაკოვი, რომელიც მეთაურობდა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ქიმიკოს-მეცნიერთა ბრიგადას, რომელშიც შედიოდნენ ისეთი ცნობილი მეცნიერები, როგორიც არიან ნ. სტეპანოვი, ა. გრინბერგი, ვ. ნემილოვა და სხვები: „ქარხნის მუშაკთა კოლექტივი მოწოდების სიმძლავრეა და, ძლევს რა დიდ სიმძლავრებს, გულდაჩერებით მიიწევს წინ მიღწევათა გზით. ქარხნის პროდუქციის ხარისხი, როგორც ანალიზები ცხადყოფენ, ერთობ დამაკმაყოფილებელია“⁵.

მაგრამ, სამწუხაროდ, ძალიან მალე გამომჟღავნდა კაპიტალისტთა პვენებლობა. გერმანულმა ფირმამ „სიმენს და შუკერტმა“, რომელიც ამ სამ ელექტროლუმელს აშენებდა, განზრახ ისე დადგა ისინი, რომ სულაც არ შეესაბამებოდნენ ტექნიკური ექსპლუატაციის წესებსა და მთელ რიგ კონსტრუქციულ ნაკლოვანებებს შეიცავდნენ. დიდძალი სახსრები და ძალ-ღონე გახდა საჭირო, რომ უსწრაფესად აღმოფხვრილიყო ელექტროლუმელების გამომჟღავნებული კონსტრუქციული დეფექტები და მოგვარებულიყო შენადნობთა წარმოების ნორმალური პროცესი.

ქარხნის მშენებლობის პირველი რიგის დანარჩენი სამი ელექტროლუმელი დადგეს საბჭოთა სპეციალისტებმა საბჭოთა ქარხნებში დამზადებული მექანიზმებისა და მოწყობილობის დახმარებით. 1937 წელს დამთავრდა ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხნის პირველი რიგის მშენებლობა, რომელსაც მეორე ხუთწლედში 29,8 მილიონი მანეთი მოხმარდა. საკუთარი ძალებით, საბჭოთა ქვეყნის შინაგანი რესურსებით ელექტროლუმელების აგება საბამულო მეცნიერულ-ტექნიკური აზრის, მზარდი სოციალისტური მრეწველობის სერიოზული გამარჯვება იყო.

წარმოების ათვისების გაუმჯობესებითა და ტემპის დაჩქარებით ქარხანა სისტემატურად ზრდიდა სამრეწველო წარმოებას. 1934 წელს ქარხანამ გამოუშვა 12,8 ათასი ტონა, ხოლო 1937 წელს — 35 ათასი ტონა პროდუქცია.

³ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, საქ. 36, გვ. 124.

⁴ გაზეთი „ტფილისკი რაბოჩი“, 1934 წლის 14 მაისი, № 110.

⁵ გაზეთი „ზარია ვოატკა“, 1933 წლის 2 ნოემბერი, № 253.

აღსანიშნავია, რომ ზესტაფონის ფეროშენაღობთა ქარხნის პროდუქციას მთლიანად იყენებდნენ საბჭოთა კავშირის მეტალურგიული ქარხნები, რესპუბლიკაში მისი პროდუქცია არ გამოიყენებოდა.

ტყვარჩელის მაღაროს მშენებლობა დაიწყო 1930 წელს გენერალური გეგმისა და საბოლოო პროექტის უქონლობის პირობებში, 1928—29 წლებში შახტების სახელმწიფო საპროექტო ინსტიტუტის მიერ შედგენილი საექსპლოატაციო პროექტის საფუძველზე, რომელიც წარმოადგენდა მონახაზს მშენებლობის პირველი რიგის ამოცანების გადასაწყვეტად. ყოველივე ამან გამოიწვია უსისტემოება, ზედმეტი ხარჯები, რომლებმაც გააძვირეს მშენებლობა. გარდატეხა მუშაობაში დაისახა 1933 წლის მარტიდან, როცა საქართველოს კ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა მშენებლობის საკითხი და მიიღო როგორც ორგანიზაციული, ისე სამეურნეო ხასიათის გადაწყვეტილება. ამ მომენტიდან სულ უფრო მატულობს რესპუბლიკის ქვანახშირის მრეწველობის მეორე მსხვილი ბაზის — ტყვარჩელის მაღაროების მშენებლობის ტემპი. ტყვარჩელის საბადო ამიერკავკასიის ერთადერთი საბადოა, რომელსაც კოქსადი ქვანახშირის დიდი მარაგი მოეპოვება. ამის გამო ტყვარჩელი გახდა ამიერკავკასიაში მეტალურგიული მრეწველობის წარმოშობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ბაზა. მეორე ხუთწლედში სახალხო მეურნეობის სწრაფი განვითარება მოითხოვდა ტყვარჩელის მაღაროს მშენებლობის დამთავრებას. 1933 წლის 10 ივლისს საქართველოს კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ განიხილა საკითხი „ტყვარჩელის ქვანახშირის მაღაროების საექსპლუატაციოდ გადაცემის დაჩქარების შესახებ“ და მიიღო ვრცელი დადგენილება⁶.

ამ დადგენილების საფუძველზე ტყვარჩელში პარტიული უჩრედი გარდაიქმნა ისეთნაირად, რომ პარტიულ-მასობრივი მუშაობის მთელი სიძლიერე გადატანილ იქნა ადგილებზე, სადაც მშენებლობის ბედი წყდებოდა. ეს იყო შტოლნების, მაღაროების, შახტებისა და საბაგირო გზების მშენებლობა. კვენაში პარტიული კომიტეტის შემცირების ხარჯზე მშენებლობის ცალკეულ უბნებზე შეიქმნა პარტიული უჩრედეების განთავისუფლებული მდივნები, პარტკვლუები და პარტორგანიზატორები. პარტიული სისტემის ასეთ გარდაქმნას უთუოდ დადებითი შედეგი ჰქონდა კომუნისტთა ავანგარდული როლის ამაღლებისათვის. დადგენილებაში პარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტს მიეთითა, რომ უნდა გაეძლიერებინა ხელმძღვანელობა და წარემართა ტყვარჩელში პარტიული ორგანიზაციის ყოველდღიური მუშაობა. საქართველოს პროფსაბჭოს წინადადება მიეცა ტყვარჩელში შეექმნა პროფსაბჭო, რომელიც პროფორგანიზაციათა მუშაობას უხელმძღვანელებდა ადგილებზე. ამავე დროს ცენტრალურმა კომიტეტმა დააწესა აკარმარის მაღაროს ჩაბარების საბოლოო ვადა — 1934 წლის 1 აპრილი. ამ დროისათვის უნდა დამთავრებულიყო მაღაროს დამხმარე ნაგებობანი.

მთავარი შტოლის მშენებლობისას გამოიჩინა, რომ არ შეეცვალათ ისინი, შეიძლებოდა დიდი ავარია მომხდარიყო. ამიტომ საქართველოს კ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა საკავშირო კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის წინაშე აღმარა საკითხი 130 ვაგონი მუხისა და ფიჭვის მასალის სასწრაფოდ გამოყოფის შესახებ⁷. 17 ივლისს მძიმე მრეწველობის სახალხო კომისარიატის კოლეგიამ მი-

⁶ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 1, საქ. 4845, გვ. 133—136.

⁷ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 4845, ფურც. 136.

ილო სპეციალური დადგენილება „ტყვარჩელშშენისადმი დახმარების გაწევის შესახებ“ და დადებითად გადაჭრა ყველა აღძრული საკითხი⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ ტყვარჩელშშენის ტრესტი უზრუნველყოფილი იყო ყველა საჭირო მასალით, აქ მაინც ვერ აეწყო მუშაობა. პირველ სიძნელებებს რომ წააწყდნენ, ტრესტის ხელმძღვანელებმა დაიწყეს ობიექტური მიზეზების ძებნა. სახელდობრ, ისინი იმიზეზებდნენ მთიანი ადგილმდებარეობის ძნელადმისასვლელ რელიეფს. პარტიული ორგანიზაცია ფაქტობრივად ატარებდა ჩაურევლობის ხაზს. ასეთ განწყობილებას ის მოჰყვა, რომ მშენებლობის გეგმას თვითან თვემდე არ ასრულებდა ტრესტი. მაღაროს მშენებლობის ხელმძღვანელობისათვის ტრესტში შეიქმნა სამთო განყოფილება. მაგრამ აქ პასუხისმგებლობას არ გრძნობდნენ ცალკეული მუშაკები და ზოგიერთი ხელმძღვანელო კომუნისტი, რამაც გამოიწვია გეგმის შეუსრულებლობა. 1934 წლის იანვრის გეგმა შესრულდა მხოლოდ 38%-ით, ხოლო თებერვლისა — 36%-ით.

ამრიგად, დამაკმაყოფილებელი არ იყო მიწისქვეშა ობიექტების მშენებლობა, მაგრამ მიწისზედა ნაგებობათა მშენებლობას კი ტრესტი დამაკმაყოფილებლად აწარმოებდა, ფაქტობრივად ყველა საგეგმო მიწისზედა ნაგებობა ვადაზე გადაეცა საექსპლუატაციოდ.

1934 წლის 25 მაისს საქართველოს კ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა საკითხი „სამრეწველო ექსპლუატაციისათვის ტყვარჩელის მაღაროს მზადყოფნის შესახებ“⁹. დადგენილებაში აღნიშნული იყო, რომ მიწისზედა ნაგებობების დამაკმაყოფილებელი მუშაობის შედეგად დამთავრდა ისეთი ობიექტების მშენებლობა, როგორიც არის აკარმარა-კვეზანის საბაგრო გზა, 3000 კილოვატსაათი სიმძლავრის ელექტროსადგური¹⁰, აკარმარა-კვეზანის გზატკეცილი და 3000 კვადრატული მეტრი ფართობის საცხოვრებელი ბანები¹¹. სამთო მიწისქვეშა სამუშაოთა ოპერატიული ხელმძღვანელობის გაძლიერების მიზნით ტრესტი „ტყვარჩელშშენი“ გარდაიქმნა „ტყვარჩელის შახტსამმართველოდ“, რომელსაც ჰქონდა საკავშირო ტრესტის უფლებები. შახტები სამმართველოს დაუქვემდებარდება საამქროთა უფლებებით სამეურნეო ანგარიშის საფუძველზე. საამქროთა უფლებები მიენიჭა შემდეგ დამხმარე საწარმოებს: მექანიკურ საამქროს, ჟანგბადის ქარხანას, აგურისა და ალუბასტრის ქარხნებს.

შეიქმნა ერთიანი საშახტო პარტიული კომიტეტი, რომელსაც პირველადი პარტიული ორგანიზაციები ჰყავდა საამქროებსა და უბნებზე. სამრეწველო ექსპლუატაციისათვის მაღაროს გადაცემის ვადა გადაიდო 1935 წლის 1 იანვრისათვის. ახლად შექმნილი პარტიული კომიტეტის წინაშე მეთად რთული საკითხი იდგა — მას უნდა აღმოეფხვრა ურწმუნოება მუშებისა და ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკების ერთ ნაწილში. პარტიული კომიტეტების მუშაობის

⁸ აფხაზეთის ასსრ ცსა, ფ. 1, აღწ. 2, ს. 558, ფურც. 103—165.

⁹ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 5380, გვ. 85.

¹⁰ 5. ტყველშშენილი თავის შრომაში „საბჭოთა საქართველოს მრეწველობის განვითარების ნარკვევები“ (1921—1940 წწ.), თბ., 1970, გვ. 274. აღნიშნავს, რომ აკარმარა-კვეზანის საბაგრო გზა, 3000 კილოვატსაათი სიმძლავრის ელექტროსადგური საექსპლუატაციოდ გადაეცა 1935 წელს. ეს არ შეეფერება სინამდვილეს. ორჯე ეს ობიექტი საექსპლუატაციოდ გადაეცა 1934 წლის მაისისათვის. იხ. საქართველოს კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს 1934 წლის 25 მაისის დადგენილება. პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 5380, გვ. 85.

¹¹ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 5380, გვ. 82—85.

სიმძიმის ცენტრმა გადაინაცვლა მალაროების მშენებლობაზე. კომუნისტი-სპეციალისტები განაწილდნენ სამუშაოთა მთავარ ფრონტებზე: მთავარ შტოლში, სადაც უნდა გაეყვანათ 6000 მეტრი სიგრძის გასასვლელი, სავენტილაციო შტრეკში, ფენების ჩამონგრევისა და სხვა ადგილებზე.

საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 20 მაისის გადაწყვეტილებით მუშაობის გაუმჯობესების საკითხი განხილულ იქნა პირველადი პარტიული ორგანიზაციების ღია კრებებზე. 20 ივნისს კი გაიმართა ტექნიკურ-ეკონომიკური კონფერენცია, რომელზეც მოხსენება გააკეთა ტრესტის მმართველმა ხვედელიძემ. კონფერენციამ შეიმუშავა სამეცნიერო-ტექნიკური რეკომენდაციები, შედგა ყოველდღიური სამუშაო გეგმა, რომლის შესრულებას ამოწმებდნენ ტრესტის მმართველი და პარტკომის მდივანი¹².

პარტიული და სამეურნეო ნუშაობის მეთოდებს გარდაქმნამ თავისი ნაყოფი გამოიღო. 1935 წლის დამდეგს საექსპლუატაციოდ გადაეცა ტყვარჩელის მალარო. შახტი აღჭურვილი იყო უახლესი სამთამადნო მექანიზმებით, ისეთებით, როგორიც არის მძიმე ტიპის საყელავი მანქანები, ელექტრობურები, კონვეიერები, ელმავლები და ა. შ. შახტში შეიქმნა სხვადასხვა დამხმარე საწარმო: ელექტროსახელოსნოები, ელექტროდებო და სხვ.

წარმოების პროცესის ნორმალური და შეუფერხებელი უზრუნველყოფის მიზნით ჯერ კიდევ 1934 წელს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, აშენდა დამხმარე მეურნეობები, მათ შორის 9,5 კილომეტრი სიგრძის საბაგირო გზა, რომლის გამტარუნარიანობა ორი ხაზით შეადგენდა 1 მილიონ ტონას წელიწადში. საბაგირო გზამ დააკავშირა ერთმანეთთან აკარმარა (ქვანახშირის მოპოვების ადგილი) და კვეზანი, სადაც აშენდა გამამდიდრებელი ფაბრიკა, რომლის გამტარუნარიანობა შეადგენდა 750 ათას ტონას წელიწადში. მიუხედავად იმისა, რომ ოჩამჩირის სადგურიდან კვეზანამდე აშენდა რკინიგზის შტო (24 კილომეტრი), მაინც 1936 წლის დამდეგს საჭირო გახდა დამატებით აშენებულიყო რკინიგზის შტო (3,5 კმ) ოჩამჩირის სადგურიდან ნავსადგურამდე¹³.

საქ. კპ(ბ) აზიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტისა და საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის გაერთიანებული ბიუროს 1935 წლის 26 ივნისის დადგენილებით მთავრობის კომისიის დასკვნის საფუძველზე საბჭოთა კავშირის შრომისა და თავდაცვის საბჭოში მიიღეს წინადადება, რომ ტყვარჩელის ქვანახშირის მალარო შეეტანათ საბჭოთა კავშირის მოქმედ საწარმოთა რიცხვში. ამავე დადგენილებაში საკავშირო კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს წინაშე დაისვა საკითხი, რომ მალაროს მშენებლობისათვის საჭირო სახსრები 1935 წელს გაედიდებინათ 10 მილიონ მანეთამდე (ნაცვლად ასიგნებული 7 მილიონი მანეთისა)¹⁴.

ერთ-ერთი ღონისძიება, რომელიც მიზნად ისახავდა საქართველოს ელექტრობაზის გაფართოებას, იყო ტყვარჩელის თბოელექტროსადგურის მშენებლობა. თავდაპირველად მისი სიმძლავრე უნდა ყოფილიყო 48 000 კილოვატსაათი, რომელიც შემდგომში 100 000 კილოვატსაათს მიაღწევდა.

ამ სადგურის უდიდესი მნიშვნელობა იმით გამოიხატებოდა, რომ მას უნდა შეესრულებინა მარეგულირებელი როლი საქართველოს ელექტროსადგურე-

¹² პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, ს. 56, ფ. 78.

¹³ იქვე, ფ. 14, აღწ. 1, ს. 5420, ფ. 55—56.

¹⁴ იქვე.

ბის ჯგუფის მუშაობაში. მშენებლობა დაიწყო 1933 წლის სექტემბერში დამხმარე მეურნეობათა აგებით.

გათვალისწინა რა ტყვარჩელის თბოელექტროსადგურის მშენებლობას დიდი მნიშვნელობა საქართველოს სსრ და ამიერკავკასიის სახალხო მეურნეობისათვის, რესპუბლიკის პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა საკავშირო კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს წინაშე დასვა საკითხი ტყვარჩელის თბოელექტროსადგურის სსრ კავშირის დამკვერღურ მშენებლობათა რიცხვში შეტანისა და იმის შესახებ, რომ 1934 წელს იგი საესებით უზრუნველყოთ საჭირო ფინანსური და მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგებით. ძირითადი სამშენებლო სამუშაოები გაიშალა 1934 წლის პირველ კვარტალში. დაიწყო წყალსაცავისა და საწნეო აუზის მშენებლობა, კაშხალის მოწყობა. ამავე დროს დაიწყო ტყვარჩელ-რიონჰესის გადამცემი ხაზის აგება.

პარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტი სისტემატურ და ყოველდღიურ დახმარებას უწევდა თბოელექტროსადგურის მშენებლობის პარტიულ ორგანიზაციას, რომელიც მცირერიცხოვანი იყო. ამიტომ პარტიული ორგანიზაციის ძირითადი ყურადღება მიჰყრობილი იყო კომუნისტების განაწილებაზე ძირითად მშენებარე ობიექტებზე და მუშათა ჩაბმის საკითხებზე სოციალისტურ შეჯიბრებაში. ამან საშუალება მისცა კოლექტივს სწრაფი ტემპით ეწარმოებინა მშენებლობა. მშენებლობას პრაქტიკულ დახმარებას უწევდა პარტიის საქალაქო კომიტეტი. საჯალაქო კომიტეტის ბიუროზე 1934 წლის განმავლობაში 15-ჯერ განიხილეს მშენებლობის სხვადასხვა საკითხი. მშენებელთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ მიერ აღებული მშენებლობის ტემპი ბოლომდე შენარჩუნებულ იქნა. 1934 წლის დეკემბერში 24 000 კილოვატსაათიანი სიმძლავრის პირველი აგრეგატი¹⁵ ამუშავდა.

არტუთ ისე დიდი ხნის წინათ 26 კომუნარის სახელობისა და ორჯონიკიძის სახელობის ქარხნები ნახევრად შინამრეწველური სახელოსნოები იყო, რომლებსაც ჰქონდათ ძველი და გაცვეთილი მოწყობილობები და ძირითადად ამზადებდნენ ისეთ უბრალო ნაკეთობებს, როგორიც არის თვლები, ჭრაქები, საწოლები, და აწარმოებდნენ სხვადასხვა სახის რემონტს.

მთელი პირველი ხუთწლედის განმავლობაში რაიმე არსებითი ხარჯები არ გაღებული არსებული ქარხნების რეკონსტრუქციისა და დამატებითი აღჭურვის ხაზით, რადგან ეს ქარხნები უნდა გაეერთიანებინათ და გადაეყვანათ ახალ შენობებში, რომლებიც სპეციალურად მათთვის შენდებოდა. ამ მიზეზების გამო ქარხნებზე არ გაუწევიათ რამდენადმე მნიშვნელოვანი კაპიტალური ხარჯები. მაგრამ გაერთიანება არ მომხდარა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მშენებარე ქარხნის კოპუსები გადაეცა „საქნავთობბურღმანქანას“¹⁶.

1932 წლის დამლევსა და 1933 წლის დამლევს ქარხნების წინაშე დაისვა საკითხი, რომ აეთვისებინათ და ეწარმოებინათ მეტისმეტად რთული კონსტრუქციის მანქანები. ეს იყო მანქანები ჩაის მრეწველობისათვის, მოწყობილობა აბრეშუმისა და საფეიქრო მრეწველობისათვის და ღვინის მრეწველობის მანქანები. საყურადღებოა, რომ ჩაისა და ღვინის მრეწველობის მანქანები აღრე საზღვარგარეთიდან შემოგვქონდა. ამიტომ თბილისის მანქანათმშენებ-

¹⁵ პარტიული არქივი, (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, ს. 41, გვ. 139.

¹⁶ პარტიული არქივი (თბილისი) ფ. 17, აღწ. 18, ს. 29, გვ. 78.

ელთა წინაშე 1933 წელს დაისვა საკითხი, რომ მთლიანად დაეკმაყოფილებინათ საბჭოთა კავშირის მოთხოვნები ამ მანქანებზე და ამრიგად მოეხსნათ მათი იმპორტის საკითხი¹⁷.

პარტიისა და მთავრობის ასეთი პასუხსაგები ამოცანის შესრულება ნახევრად შინამრეწველური ქარხნების ძალებით, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იყო, ისიც იმ დროს, როცა 1933 წელს ამ ქარხნებს არ მიუღიათ კაპიტალური დაბანდებანი ძველი სააწროების რეკონსტრუქციისა და ახალი სააწროების შექმნისათვის. ორჯონიკიძის სახელობის ქარხანაში უნდა შექმნილიყო და ახალი ავრეგატებითა და ჩარხებით უნდა აღჭურვილიყო სამონტაჟო სააწრო, ხოლო 26 კომუნარის სახელობის ქარხანაში — საფეიქრო მანქანათმშენებლობის სააწრო, რათა აეთვისებინათ „ბიურგერის“, „შვაიტერის“ და „შერერის“ სისტემის რთული საფეიქრო მანქანები¹⁸.

26 კომუნარის სახელობის ქარხნის პარტორგანიზაცია თბილისის საქალაქო პარტიული ორგანიზაციის ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან (136 კომუნისტი) და მოწინავე პარტიულ ორგანიზაციად ითვლებოდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მის მუშაობაში იგრძნობოდა არსებითი ნაკლი, რომელიც იმაში გამოიხატებოდა, რომ პარტიულ-მასობრივი მუშაობა ხშირად იცვლებოდა სამეურნეო საქმიანობით. პარტიული კომიტეტი სააწროს უფროსებს აძლევდა კონკრეტულ სამეურნეო ამოცანებს, მაშინ როცა პოლიტმასობრივი მუშაობა ფაქტიურად ჩაშლილი იყო. 1932 წლის 1 ნოემბრიდან 1933 წლის 1 მაისამდე პარტკომის სხდომებზე განიხილეს 83 საკითხი, მათგან მხოლოდ 11 იყო პარტიული ხასიათის, ხოლო 68 — სამეურნეო¹⁹.

პარტიისა და მთავრობის მიერ ქარხნის კოლექტივის წინაშე დასახული ძნელი, მაგრამ, საპატიო ამოცანა პარტიული ორგანიზაციისაგან მოითხოვდა პარტიული მუშაობის გარდაქმნას ქარხნის პროფილის შეცვლით შექმნილი ახალი ვითარების ხასიათის გათვალისწინებით.

პირველი, რითაც დაიწყო პარტიულმა კომიტეტმა პარტიული მუშაობის გარდაქმნა — ეს იყო პარტიული კრებების ავტორიტეტის ამაღლება. ქარხნის ცხოვრების სწორედ ეს დიდმნიშვნელოვანი საკითხი განიხილეს 1933 წლის 26 იანვარს საერთო საქარხნო პარტიულ კრებაზე, რომელზეც მოხსენება „1932 სამეურნეო წლის გეგმის შესრულებისა და 1933 წლის ამოცანების შესახებ“ გააკეთა ქარხნის დირექტორმა ყანდარელმა. კამათში 15 კაცი მონაწილეობდა. მომხსენებელთა და კამათში გამოსულთა ძირითადი ყურადღება დაეთმო 1933 წლის ამოცანებს. პარტიულმა კრებამ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ქარხნის სხვა წყაროების უქონლობის გამო საფეიქრო მანქანების სააწრო აეშენებინათ მიღებული მოგებით. ქარხანას ახალი სააწროსათვის უნდა გამოეყო დაახლოებით 800 ათასი მანეთი²⁰. ქარხნის ზელმძღვანელობამ გადაწყვიტა შეექმნა ტექნიკური წრეების ფართო ქსელი როგორც მუშებისათვის, ისე ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკებისათვის.

ქარხნის კომუნისტებმა ზაკომოლდინმა, ჭოხონელიძემ, შენგელიამ, ორგანოვმა, მიხაილოვმა, შურმა, აკოფოვმა, კობახიძემ, ჭოჩლაძემ, რუხნიკუსმა, იაზლოვსკიმ, ბრძოლმა და სხვებმა ფართოდ გაშალეს მუშაობა ახალი ტექნი-

¹⁷ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 575C, გვ. 8--9.

¹⁸ იქვე, გვ.

¹⁹ იქვე, ფურც. 8.

²⁰ იქვე.

კის ათვისებისათვის. მაგრამ ახალი ტექნიკის ათვისების გზაზე ძალიან ბევრი დაბრკოლება იყო, რომლებიც კომუნისტებმა წარმატებით დაძლიეს. აი მრავალთაგან ერთი მაგალითი: ახალი მანქანის ასათვისებლად საჭირო იყო ახალი ზარისხოვანი ლითონი, მაგრამ სამსხმელო საამქრომ ვერ მოაგვარა უმაღლესი ხარისხის ლითონის გამოშვება. ამასთან დაკავშირებით ქარხანაში გაიზარტა სპეციალური საწარმოო-ტექნიკური თათბირი, რომელზეც დაწვრილებით განიხილეს ახალი მანქანების დეტალების დამზადებისათვის საჭირო ტექნოლოგიური პროცესი. განსაკუთრებით საგულდაგულოდ შეისწავლეს სამსხმელო საამქროში წუნდებული პროდუქციის გამოშვების მიზეზები. გამოიკვია, რომ ლითონი შეიცავდა დიდძალ ნახშირბადს და ამიტომ იყო მყიფე და დამუშავების დროს იმტვრეოდა. ენერგეტიკის სამეცნიერო-საკვლევმა ინსტიტუტმა ეს ნაკლი აღმოფხვრა²¹.

1933 წლის დამლევისათვის ქარხანამ აითვისა და დაიწყო ახალი მანქანების გამოშვება ქვეყნის საფეიქრო მრეწველობისათვის. მოკლე დროში ათვისებულ იქნა ორი ტიპის საფეიქრო მანქანები: სახვევი „სტანდარტი“ და მისაქსელ-გადასახვევი „უნივერსალი“²².

ქარხნის კოლექტივი მალე გახდა მოწინავე. მას ანდობდნენ ახალი საფეიქრო მანქანების გამოშვებას არა მარტო ჩვენი სამშობლოსათვის, არამედ საექსპორტოდაც. 1934 წლის სექტემბერში ქარხანამ აითვისა მასრიანი მანქანების წარმოება კოსტრომის სელის კომბინატისათვის. ხოლო კიდევ უფრო ადრე, 1934 წლის დამლევს, ქარხანამ შექმნა უპ-2 ტიპის ბამბასართავი მახქანა კაისერის საფეიქრო კომბინატისათვის (თურქეთი)²³.

ეს საერთოდ სოციალისტურა მრეწველობისა და, კერძოდ, საქართველოს მრეწველობის დიდი გამარჯვება იყო. ეს ფაქტი მოწმობდა, რომ საქართველო, რომელიც ახლო წარსულში ძლიერ ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო მრეწველობის თვალსაზრისით, რომელსაც უნარი არ შესწევდა საკუთარი ძალებით ეწარმოებინა საჭირო რაოდენობის ელემენტარული იარაღებიც კი, კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა წყობილების მეოხებით დროის მოკლე მონაკვეთში გადაიქცა რესპუბლიკად, რომელსაც შეუძლია აწარმოოს და საექსპორტოდ გაგზავნოს რთული მანქანები და მოწყობილობა.

ამრიგად, 1933—1935 წლებში პარტიულ ორგანიზაციათა მთელი ძალდონე ხმარდებოდა პირველ ხუთწლედში დაწყებული უმნიშვნელოვანესი ობიექტების მშენებლობის დამთავრებას. შენდებოდა და სრულიად გარდაიქმნებოდა როგორც მძიმე ინდუსტრიის, ისე მსუბუქი მრეწველობის ათობით საწარმო. მშენებლობისა და კაპიტალურ დაბანდებათა ათვისების მსვლელობაში პარტიული ორგანიზაციები მარჯვედ რაზმადნენ მშენებელ მუშებს, ანაწილებდნენ სამეურნეო და ინჟინერ-ტექნიკოსთა კადრებს, ააქტიურებდნენ კომუნისტებსა და კომკავშირეებს. იმ პირობებში, როცა იგრძნობოდა აღამიანთა და მატერიალური რესურსების მწვავე ნაკლებობა, საქართველოს ბოლშევიკებმა აიჩიეს ერთადერთი სწორი ტაქტიკა — ძალების მანევრირებისა და გადაწყვეტ უზნებზე თავმოყრის ტაქტიკა. პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა 1933 წელს განსაზღვრა ძირითადი მშენებლობანი. ამის შედეგად შესაძლებელი გა-

²² პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 5750, გვ. 12.

²³ იქვე, გვ. 138.

²⁴ გაზ. „ზარია ეოსტოკა“, 1935, № 226.

ხადა უყუთ უზრუნველყოთ მშენებარე ობიექტები მასალებით, მოწყობილობითა და მუშათა კადრებით.

საქართველოს ბოლშევიკები იყენებდნენ იდეოლოგიური მუშაობის სხვადასხვა ფორმასა და მეთოდს, ამჟღავნებდნენ მაღალ ორგანიზატორულ ნიჭს და ამის მეოხებით რაზმადნენ რესპუბლიკის მშრომელებს. ყოველივე ამის შედეგად მათ შეძლეს აემოქმედებინათ გეგმით გათვალისწინებული სამრეწველო ობიექტები.

პროგრამის გადაწყვეტის სირთულე ის იყო, რომ საქართველოს ბოლშევიკებს არ ჰქონდათ მზა ნიმუშები და მაგალითები, მშენებლობის გამოცდილება. მიუხედავად მოძმე რესპუბლიკებიდან გამოგზავნილი სპეციალისტების დახმარებისა, ესენი იყვნენ მაინც პირველმკვალავები, რომლებმაც დასაბამი მისცეს წარმოების ახალი დარგების განვითარებას. და მიუხედავად ამისა სამრეწველო ობიექტები აშენდა მოწინავე ტექნიკისა და მეცნიერების საფუძველზე. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ მაინც, გიგანტური სამშენებლო პროგრამის განხორციელებისას პარტიული და სამეურნეო ორგანიზაციების საქმიანობაში იყო ნაკლოვანებანი, შეცდომებს ჰქონდა ადგილი დაგეგმვაში, დაპროექტებაში, მომარაგებაში, შრომისა და სამშენებლო წარმოების ორგანიზაციაში.

მეორე ხუთწლედის პირველი წლების მშენებლობის შედეგები შეაჯამა მშენებლობის საკითხებისადმი მიძღვნილმა სრულიად საქავშირო თათბირმა 1935 წლის დეკემბერში. 1936 წლის 11 თებერვალს სსრ კავშირის სახკომსაბჭომ და საქავშირო კ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღეს დადგენილება „სამშენებლო საქმის გაუმჯობესებისა და მშენებლობის გაიაფების შესახებ“²⁵. პარტიამ და მთავრობამ ღრმად გაანალიზეს დადებითი გამოცდილება, აღნიშნეს დიდი წარმატებანი, გამოავლინეს ნაკლოვანებანი მშენებლობაში და დასახეს ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობის ამ უმნიშვნელოვანესი დარგის რეორგანიზაციისა და გაუმჯობესების პროგრამა.

მშენებლობის საკითხებისადმი მიძღვნილი სრულიად საქავშირო თათბირი და გაშლილი სტახანოვური მოძრაობა მოასწავებდა ახალი ეტაპის დაწყებას მშენებლობისადმი პარტიულ-სამეურნეო ხელმძღვანელობასა და მომდევნო წლებში სამშენებლო პროგრამის განხორციელებაში.

სრულიად საქავშირო თათბირის გადაწყვეტილებასა და საქავშირო ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს დადგენილებას მშენებლობის საკითხებზე ფართოდ გამოეხმაურნენ საქართველოს მშრომელები. ყველა დიდ მშენებლობაზე პარტიული ორგანიზაციები ეხმარებოდნენ მშენებლებს ღრმად შეესწავლათ ეს დოკუმენტები და დაესახათ მშენებლობაში საქმეთა გაუმჯობესების ღონისძიებანი. მაგალითად, ფოლად-თუქსამსხმელო ქარხნის მშენებლობაზე მთავრობის დადგენილება განიხილეს ბრიგადებში, შემდეგ კი საწარმოო თათბირზე შეადგინეს მშენებლობის ყველა უბანზე მუშაობის მეთოდების გაუმჯობესების გეგმები²⁶. მთელ რიგ მშენებლობაზე იმართებოდა წარმოების ნოვატორთა შეკრებანი, მშენებელ მუშათა კრებები.

²⁵ „პარტიის ბრძოლა სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის დამთავრებისათვის. სოციალიზმის გამარჯვება სსრ კავშირში (1933—1937 წწ.)“. დოკუმენტები და მასალები, 1961, გვ. 304.

²⁶ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, ს. 67, გვ. 112.

სამშენებლო ორგანიზაციათა მუშაობის გაუმჯობესებისა და მოწესრიგების მიზნით საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ 1936 წლის 12 მარტს განიხილა საკითხი „საქართველოს სამშენებლო ორგანიზაციათა განმტკიცების შესახებ“²⁷ და მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ადგილობრივი მრეწველობის სახალხო კომისარიატის სისტემაში შექმნილიყო მუდმივმოქმედი სამშენებლო ტრესტი „საქქარხმშენი“, რომელმაც გააერთიანა ახალი სამრეწველო მშენებლობისა და სამრეწველო საწარმოთა რეკონსტრუქციის მთელი სამუშაოები²⁸.

1936 წლის 27 ივლისს ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება „საქართველოში მშენებლობის გაიაფების შესახებ“²⁹. ხოლო იმავე წლის სექტემბერში საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა ადგილობრივი მრეწველობის სახალხო კომისარიატთან ერთად მოიწვია რესპუბლიკური თათბირი მშენებლობის საკითხებზე, რომელზეც შეაჯამეს წინა წლების მუშაობის შედეგები და შეიმუშავეს რესპუბლიკაში სამშენებლო საქმის გაუმჯობესების ღონისძიებანი. სამშენებლო ორგანიზაციათა კომუნისტები, მუშები, სპეციალისტები, ხელმძღვანელები დარაზმეს პარტიისა და მთავრობის მიერ დასახულ ამოცანათა გადასაწყვეტად³⁰.

სამშენებლო საქმის გაუმჯობესებისა და მშენებლობის გაიაფებისათვის ბრძოლაში პარტიული და პროფკავშირული ორგანიზაციები ძირითად ყურადღებას უთმობდნენ შრომისა და წარმოების უფრო მაღალ ორგანიზაციას. ამას ხელი შეუწყო მშენებელთა სტახანოვურმა მოძრაობამაც.

სტახანოვურმა მოძრაობამ მშენებლობაში დაამსხვრია მოძველებული და დაშემცირებული ნორმები, დღის წესრიგში დააყენა მათი გადასინჯვის საკითხი. მაგალითად, ხრამქსის მშენებლობაზე 1936 წლის თებერვალ-აპრილში ძველ ნორმებს 200—250%-ით ასრულებდნენ³¹. მშენებელთა დაახლოებით 55% ორ ნორმაზე მეტს ასრულებდა³². ასეთივე მდგომარეობა შეიმჩნეოდა რესპუბლიკის სხვა მსხვილ მშენებლობებზეც.

სსრ კავშირის სახკომსაბჭოსა და საკავშირო კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1936 წლის 11 თებერვლის დადგენილებისა და „სამშენებლო საქმის გაუმჯობესებისა და მშენებლობის გაიაფების შესახებ“ საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოს 1936 წლის 3 აპრილის დადგენილების შესრულების თაობაზე საქართველოს სსრ სახალხო კომისარიატსა და 1936 წლის 29 ივნისის № 760 დადგენილების საფუძველზე შემუშავდა ახალი ნორმები³³. რამდენადმე უფრო აღრე ახალი ნორმები დაადგინა მშენებელთა სრულიად საკავშირო კონფერენციამ და დამტკიცა შრომისა და თავდაცვის საბჭომ³⁴. ახალი ნორმების პროექტი რესპუბლიკის მშენებლობებს დაეგზავნათ 1936 წლის მაისიდან³⁵.

გადასინჯული ნორმების პროექტი განიხილეს სტახანოველთა, ათისტავთა, ბრიგადირთა კრებაზე, მუშათა კრებებზე. ასეთი ნორმების შესასრულებლად

²⁷ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, ს. 56, გვ. 73.

²⁸ იქვე. გვ. 74.

²⁹ იქვე. ს. 58, ფ. 56.

³⁰ იქვე, ფ. 1, აღწ. 1, ს. 6227, ფურც. 167—169.

³¹ იქვე, ს. 6392, გვ. 66—67—68.

³² იქვე.

³³ იქვე, ს. 6394, გვ. 72.

³⁴ Журн. „Опыт стройки“, № 4, 1936, გვ. 9.

³⁵ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღწ. 1, ს. 6394, გვ. 72—73.

დიდი მუშაობა წარმოეპოვა. დროზე ამოწმებდნენ და ასწორებდნენ მოწყობილობას, უკეთ ამზადებდნენ მშენებლის სამუშაო ადგილს, რაციონალურად ანაწილებდნენ კვალიფიციურ და დამხმარე მუშებს. ამ პასუხსაგებ საქმეს პარტიული ორგანიზაციები ხელმძღვანელობდნენ. პარტიის თბილისის საქალაქო კომიტეტის ერთ-ერთ დადგენილებაში ნათქვამი იყო: „ანიჭებს რა უაღრესად დიდ მნიშვნელობას ნორმების გადასინჯვისა და დანერგვის საკითხს, პარტიული კომიტეტი ადგენს: „დაევალოთ პარტიულ ორგანიზაციებს ახალი ნორმები განიხილონ კრებაზე, რის შემდეგ დაამუშაონ მუშათა ცვლის კრებებზე, დარაზმონ მუშები ახალი ნორმების არა მარტო მთლიანად, არამედ აგრეთვე გადაჭარბებით შესრულებისათვის“³⁶.

ახალი ნორმების შემოღებასთან ერთად იხვეწებოდა ხელფასის სისტემაც. ძირითადი ხდებოდა შრომის ანაზღაურების პროგრესულ-სანარდო ფორმა, რომელიც შემოღებული იყო მატერიალური დაინტერესების პრინციპის გათვალისწინებით. ანაზღაურების ახალი ფორმა სტიმულს აძლევდა მუშებს გადაჭარბებით შესრულებინათ ახალი ნორმები. „საქმშენის“ სამშენებლო უბნების მუშათა შრომის პროგრესულ-სანარდო ანაზღაურების შესახებ დებულებაში ნათქვამი იყო: „ნორმის გადაჭარბება ანაზღაურდება პროგრესულად მზარდი შეფასებებით, შრომის ნაყოფიერების მაჩვენებელთა მიხედვით. ნორმის 10 პროცენტით გადაჭარბების დროს ნორმის გადაჭარბებული ნაწილისათვის შეფასებანი მატულობს 25 პროცენტით, ნორმების 25 პროცენტამდე გადაჭარბებისას გადაჭარბებული ნაწილისათვის შეფასებები მატულობს 50 პროცენტით, 25 პროცენტზე მეტით გადაჭარბების დროს შეფასებები გადაჭარბებული ნაწილისათვის მატულობს 100 პროცენტით“. ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკებისათვის ხელფასის დარიცხვის დროს გათვალისწინებული იყო სამუშაოთა ერთი თვის გეგმის შესრულება სახარჯთაღრიცხვო ღირებულების მიხედვით, სამშენებლო სამუშაოთა ღირებულებისა და სამუშაო ძალის რაოდენობის შემცირება შრომის ნაყოფიერების გადიდების გზით³⁷. ამრიგად, მუშებისა და ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკების მატერიალური დაინტერესება ხელს უწყობდა საწარმოო გეგმების შესრულებას ძირითადი მაჩვენებლების მიხედვით. შემოღებული იყო აგრეთვე პრემიების ზუსტი წესი. პრემიების სახსრები გამოიყოფოდა მშენებლობის ღირებულების გაიაფების ხარჯზე.

ახალი ნორმებისა და შეფასების მასობრივმა დამუშავებამ და ბრიგადამდე და თითოეულ მუშამდე დაყვანამ, მშენებლობებზე შრომის უფრო ზუსტმა ორგანიზაციამ დიდი სარგებლობა მოიტანა. 1937 წლის თებერვალში „საქმშენის“ მშენებლობებზე ნორმები შესრულდა 135%-ით, „თბილმშენის“ მშენებლობებზე — 123%-ით³⁸.

შრომისა და წარმოების ორგანიზაციაში მოპოვებულმა პირველმა წარმატებებმა საშუალება მისცეს სამეურნეო და პარტიულ ორგანიზაციებს გაეშალათ ბრძოლა მშენებლობის გაიაფებისათვის. 1936 წლის დამლევს რესპუბლიკის მოწინავე კოლექტივებმა გამოიჩინეს ინიციატივა, რომ გადასულიყვნენ რენტაბელური მუშაობის რელსებზე, მიეღწიათ კაპიტალურ დაბანდებათა მაქსიმალური ეფექტიანობისათვის, ობიექტები საექსპლუატაციოდ გადაეცათ დადგენილ ვადაში და შეემცირებინათ სამშენებლო სამუშაოთა ღირებულება.

³⁶ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, ს. 58, გვ. 56.

³⁷ იქვე, ფ. 17, აღწ. 18, ს. 61, გვ. 29.

³⁸ იქვე, საქ. 72, გვ. 89—91.

რესპუბლიკის პარტიულ და სამეურნეო ორგანიზაციათა მუშაობამ სამშენებლო საქმის გაუმჯობესების შესახებ პარტიისა და მთავრობის გადაწყვეტილებათა შესრულებისათვის, გაშლილმა მასობრივმა სტახანოვურმა მოძრაობამ, შრომისა და წარმოების ორგანიზაციის ღონისძიებებმა საშუალება მისცეს მშენებლებს პირველი წარმატებანი მოეპოვებინათ მშენებლობის ღირებულების შემცირებაში. 1937 წლის ათ თვეში რესპუბლიკის მშენებლებმა შრომის ნაყოფიერება 133%-ით გაადიდეს და მშენებლობის ღირებულება 23,7%-ით შეამცირეს³⁹. ეს იყო რესპუბლიკის მშენებელთა კოლექტივების სერიოზული წარმატება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყველა წელს არც ერთ მშენებელს არ შეუძლებოდა თვითღირებულების შემცირების გეგმა. მაგრამ დადებითი შედეგები მიღწეული იყო მხოლოდ მოწინავე კოლექტივების წყალობით. 1936 წელს მშენებლობათა უმრავლესობა ვერ ჩაეტია საგეგმო თვითღირებულებაში, ხოლო აწვესის ფეხსაცმლის ფაბრიკისა და შემოქმედის ჩაის ფაბრიკის მშენებლებმა და ბევრმა სხვა კოლექტივმა გადავირა მშენებლობა ხარჯთაღრიცხვასთან შედარებით. ამის შედეგად თვითღირებულების შემცირების 1936 წლის გეგმა რესპუბლიკის მშენებლობებმა შეასრულეს მხოლოდ 80,2%-ით⁴⁰. გეგმის შეუსრულებლობით გამოწვეულმა ზარალმა 23,7 მილიონი მანეთი შეადგინა⁴¹. მთლიანად 1936 წლის კაპიტალურ დაბანდებათა გეგმა 86,9%-ით შესრულდა⁴².

სამრეწველო მშენებლობის გეგმის შეუსრულებლობის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ სამშენებლო ორგანიზაციათა სტრუქტურა არ გარდაქმნილა საკავშირო კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს 1936 წლის 11 თებერვლის გადაწყვეტილების შესაბამისად და ნელა ხორციელდებოდა გადასვლა სამუშაოთა წარმოების საიჯარო წესზე. ფაქტობრივად 1936 და 1937 წლებში რესპუბლიკაში კვლავ არსებობდა სამშენებლო ორგანიზაციათა წინანდელი სტრუქტურა. მშენებლობის შესახებ პარტიისა და მთავრობის დადგენილების შესრულებაში რესპუბლიკური ორგანიზაციების ნაკლოვანებათა რიცხვს განეკუთვნება საშენ მასალათა მრეწველობის სუსტი განვითარება. მშენებელ მუშათა მუდმივი კადრების შექმნის პრობლემა უკიდურესად ნელა წყდებოდა. ცენტრალური ორგანიზაციები აჭიანურებდნენ მშენებლობის დაგეგმვას.

არასაკმაო იყო პარტიული გავლენა მშენებელთა კოლექტივებში. მშენებლობათა პარტიული ორგანიზაციები, როგორც წესი, მცირერიცხოვანი რჩებოდნენ სამრეწველო საწარმოთა პარტორგანიზაციებთან შედარებით. საშუალოდ პარტიული ფენა რესპუბლიკის მშენებლობებზე 1937 წელს არ აღემატებოდა მომუშავეთა საერთო რიცხვის 18%-ს⁴³.

ამ ნაკლოვანებათა მიუხედავად, რესპუბლიკის სამეურნეო და პარტიულმა ორგანიზაციებმა 1936—1937 წლებში უზუნველყვეს ახალი სამრეწველო ობიექტების მწყობრში ჩადგომა და მოქმედი ობიექტების რეკონსტრუქცია.

³⁹ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 17, აღწ. 18, ს. 67, გვ. 134.

⁴⁰ იქვე, საქ. 74, გვ. 52.

⁴¹ იქვე, გვ. 53.

⁴² იქვე, გვ. 54.

⁴³ საქართველოს კომუნისტური პარტია ციფრებში (1921—1970 წწ.) (სტატისტიკური მასალების კრებული), გვ. 73.

ბევრ სამრეწველო საწარმოში განხორციელებული რეკონსტრუქცია ნიშნავდა წარმოების შექმნას თანამედროვე ტექნიკურ საფუძველზე, რომელიც მოცულობითა და ხასიათით არ ჩამოუვარდებოდა ახლად აშენებული ქარხნების წარმოებას. მეორე ხუთწლედის მანძილზე რესპუბლიკის სხვადასხვა დარგში შენდებოდა 76 სამრეწველო საწარმო და ხორციელდებოდა 43 საწარმოს რეკონსტრუქცია. პირველ ხუთწლედში დაიწყო 39 საწარმოს მშენებლობა, მეორე ხუთწლედში — 28 საწარმოს მშენებლობა. 1933—1937 წლების პერიოდში საექსპლუატაციოდ გადაეცა 73 საწარმო. სულ ხუთწლედის წლებში ინდუსტრიის ყველა დარგში აშენდა და რეკონსტრუირებულ იქნა 115-ზე მეტი სამრეწველო ობიექტი.

ამრიგად, მეორე ხუთწლედის განმავლობაში პარტიულმა ორგანიზაციებმა, რომლებიც ახორციელებდნენ სისტემატურ ხელმძღვანელობას სამრეწველო საწარმოთა მშენებლობისა და რეკონსტრუქციისადმი, უზრუნველყვეს ათობით ქარხნის, ფაბრიკის, ელექტროსადგურის, შახტის, მაღაროს ამოქმედება. პირველი ეტაპისათვის (1933—1935 წწ) დამახასიათებელი იყო მთელი მატერიალური და ადამიანთა რეზერვების მობილიზაცია, გეგმის „რადიკუნდა დამჭდარიყო“ შესრულება, რათა რაც შეიძლება სწრაფად გადაეცათ საექსპლუატაციოდ მსხვილი სამრეწველო ობიექტები. მეორე ეტაპზე (1936—1937 წწ), ხელმძღვანელობდნენ რა პარტიისა და მთავრობის მითითებებით, რესპუბლიკის კომუნისტები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ მშენებლობაში არსებულ სერიოზულ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრას, შრომისა და წარმოების უფრო ზუსტ ორგანიზაციას, მშენებლობის ღირებულების შემცირებასა და შრომის ნაყოფიერების გადიდებას. თუ პირველი პერიოდისათვის დამახასიათებელია მშენებლობის პათოსი, მეორე პერიოდისათვის დამახასიათებელი იყო წარმოების ათვისების პათოსი.

Г. Э. ДАРИМЕЛИЯ

ОСНОВНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ВОСПИТАНИЮ НОВОГО ЧЕЛОВЕКА В СОВЕТСКОЙ ШКОЛЕ 30-Х ГОДОВ

Исключительно большое значение в развитии советской школы имеет постановление Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года. Это постановление положило конец левацким экспериментам и восстановило в советской школе предметное обучение. В связи с этим Центральный Комитет партии поручил органам народного образования научно-марксистскую разработку программ — таким образом, чтобы в них обеспечивались точно очерченные систематизированные знания.

В связи с этим при Наркомпросе Грузинской ССР была образована **«Центральная программная комиссия»** под руководством Марии Орахелашвили. В комиссию вошли видные работники научной педагогики и советской школы: Л. Цихистави, И. Сихарулидзе, Д. Лордкипанидзе, А. Гвахария и Е. Одишария. В то же время были сформированы бригады по разработке программ отдельных предметов. В работе бригад участвовали известные ученые нашей страны — А. Шанидзе, К. Кекелидзе, А. Чикобава, В. Топурня, В. Хуродзе, И. Сихарулидзе и другие.

В пояснительной записке к новым программам по существу правильно очерчены основные принципы коммунистического воспитания, формы и методы воспитательной работы в советской школе. Пояснительная записка целиком опирается на постановление Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года, в котором подчеркивалось, что в условиях обострившейся классовой борьбы в период строительства социализма огромное значение придается ограждению учащейся молодежи от влияния вражеской идеологии.

В указанном постановлении основным недостатком в работе советской школы признавалось то, что школа не давала молодежи надлежащего общего образования и при этом неудовлетворительно решала задачу подготовки для техникумов и высшей школы кадров, вооруженных основами наук (физика, химия, математика, родной язык, география и др.); ввиду всего этого политехнизация школ приобрела формальный характер, затруднялось дело подготовки из учащейся молодежи всесторонне развитых строителей социализма. Это происходило потому, что «до сегодняшнего дня перед школами очень слабо ставился вопрос о нужном объеме и степени знания основ наук. Зачастую с политехнизмом не связывали задач систематического и твердого усвоения знаний. Политехнизм был сведен к узкой практике, ремесленничеству. Учебно-воспитательные задачи школы были подчинены фактам участия в общественно-производительном труде»...

Искажение марксистско-ленинского политехнизма, слабое усвоение основ наук и низкое качество работы школы во многом зависели от содержания старых школьных программ. Комплексы и общие темы в большинстве случаев представляли собой кучу механически собран-

ных фактов. В комплексах учебная дисциплина была обезличена, подчинялась «интересам комплекса», теряла характер систематизированных знаний, изучалась раздробленно и отрывочно — в той мере, в какой это требовалось для комплексов, и таким образом задача усвоения знаний была сочтена второстепенной и третьестепенной.

В «проектных» программах, выпущенных Наркомпросом в 1931 году, на первое место были поставлены практицизм и делчество, и школа, действующая по этой программе, объективно стала бы на путь упразднения.

Программы, составленные по комплексной и проектной системе, в основном противоречили тому требованию, которое ставит постановление ЦК: в программах ничем не обеспечено усвоение систематизированных основательных знаний, — напротив, здесь теория полностью подчинена практическим задачам, делчеству и теряется в «общих» разговорах вокруг тем и «проектов»¹.

В новых программах были отвергнуты расположение подлежащего разработке материала по комплексной системе, а также общие комплексы и темы.

Программы строились по предметному принципу (родной язык, математика, русский язык, обществоведение, история, география, естествознание, труд, изобразительное искусство, музыкальное воспитание, физкультура). С первого же года обучения учащиеся должны были усваивать приведенные в систему, последовательно расположенные и разработанные знания и навыки в пределах учебных дисциплин.

Марксистско-ленинская педагогика признает, что «чем полнее и прочнее знания и навыки их применения, тем надежнее вооружен молодой человек для активного плодотворного участия в строительстве социалистического и коммунистического общества. Научная подготовка, марксистско-ленинская теория — неперемное оружие борьбы и созидания. Этим оружием должны мы познавать и преобразовывать природу и общественную жизнь». По новым программам учебные дисциплины уже в школе первой ступени в обязательном порядке увязывались с задачами строительства социализма, в них очень хорошо сочеталась теория с практикой, и эта связь в то же время служила средством закрепления, усвоения и расширения теории. Со своей стороны практика ставила перед учащимися новые вопросы для их теоретического освещения.

По новым программам, — как мы увидим ниже, — все учебные предметы, каждый своим путем, увязываются с практикой социалистического преобразования хозяйства и жизни.

В борьбе за политехнизм новые программы опирались на вышеуказанное постановление Центрального Комитета ВКП(б), где подчеркивалось, что политехнизм является составной частью коммунистического воспитания, которая должна дать ученикам «основы наук», теоретически и практически познакомить их со всеми основными отраслями производства, осуществить связи обучения с производительным трудом.

Следует отметить, что в отличие от старых, новые предметные программы предназначались в одном варианте как для города, так и для деревни. Выпуск одного варианта программ был оправдан и тем, что они строились на принципе предметности, а объем знаний и навыков должны были быть одинаковыми и для городской, и для деревенской школы. Но при этом методическая статья предупреждала,

¹ Программы трудовой школы первой ступени, 1932 (на груз. яз.).

что выпуск программ в одном варианте ни в коем случае не должен быть понят так, будто их следует везде применять механически — в таком виде, как они есть. Школа должна была руководствоваться ими применительно к хозяйственному профилю, к конкретным задачам социалистического хозяйства и культуры того района, где она действовала.

Для достижения высокого качества работы школы, говорилось в методической статье, одного только обновления программ недостаточно; надо намечать и применять такие методы и средства, которые смогут обеспечить решение стоящих перед школой задач и воспитание активных строителей социализма.

В известном постановлении Центрального Комитета ВКП(б) отмечалось, что советская школа должна использовать различные активные методы, которые будут способствовать воспитанию деятельных и инициативы участников социалистического строительства. В то же время, говорилось в постановлении, надо развернуть решительную борьбу против поверхностного методического прожектерства и массового внедрения таких методов, которые заранее не проверены на практике, что в последнее время особенно отчетливо проявилось в применении так называемого «проектного метода».

Попытки положить в основу всей работы школы так называемый «метод проектов», вытекавшие из антиленинской теории постепенного упразднения школы, фактически вызвали ее разрушение. Так ставился вопрос в постановлении Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года.

«Работа по новым программам, — говорилось в новой «методической статье», — возлагает на учителя огромную роль и ответственность. Учитель должен быть всесторонне активным с тем, чтобы суметь вызвать инициативу и активность учащихся, чтобы быть способным руководить и воспитывать. Выдвинутая левым оппортунизмом «теория» о приращении роли учителя, самовоспитании и свободном воспитании учащихся должна быть пресечена энергичным наступлением. Учитель — центральная фигура в педагогическом процессе, — так определяют роль учителя новые программы. Быть энтузиастом и знатоком социалистического строительства, вооруженным марксистско-ленинским мировоззрением; организатором педагогического процесса, вооруженным теоретическими знаниями и навыком увязывания теории с практикой; методистом, владеющим техникой педагогического процесса, хорошо знающим учебные дисциплины и надежно вооруженным теорией и практикой их методики, — такое требование предъявляют учителю новые программы»².

После этого считаем необходимым рассмотреть хотя бы вкратце и в общих чертах программы и «методические статьи» по некоторым предметам, — с тем, чтобы показать те мероприятия и средства, которыми предполагалось осуществлять коммунистическое воспитание молодежи, способствовать формированию нового человека еще со школьной скамьи. Но прежде чем перейти конкретно к вопросу, считаем необходимым отметить, что, как известно, направление учебно-воспитательной работы определяют такие документы, как учебные планы и учебные программы.

Учебные планы, составленные на основании постановления Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года, решали вопросы связи школы с жизнью, теории с практикой в основном удовлетво-

² Программы трудовой школы первой ступени. 1932 (на груз. яз.).

нительно³. Однако как они, так и составленные на их основании программы все же имели некоторые недостатки, основной из которых заключался в том, что ни объем и ни характер курса «Обществоведения» и «Изучения истории» не соответствовали возрасту учащихся. Внесенные в них сложные и отвлеченные вопросы оказались неодолимыми для учащихся. Такие учебные планы и программы просуществовали до 1935 года, а с 1935 года были подвергнуты существенным изменениям.

На основании постановления Центрального Комитета ВКП(б) от 23 сентября 1935 года были пересмотрены учебные планы. Часы обществоведения из первых двух классов были изъяты, а в III и IV классах сокращены на один час в каждом. Таким образом, вместо предусмотренных учебным планом 1932 года 8 часов, обществоведению было оставлено два часа в неделю, а родному языку отводился в неделю 31 час вместо предусмотренных планом 20 часов. Если до пересмотра учебного плана русскому языку отводилось 10,2 процента всех недельных часов, то после пересмотра было оставлено 9,6 процента и т. д. Тем самым явно ухудшалось состояние преподавания русского языка в школе, что не могло долго продолжаться. И действительно, 13 апреля 1938 года ЦИК и Совнарком Грузинской ССР приняли постановление об улучшении преподавания русского языка в неполной средней школе, после чего в III и IV классах русскому языку было отведено по пять часов в неделю. С этого же года чистописание было выделено как самостоятельный предмет. Таким образом, перед войной, в 1940—41 учебном году, в неполной средней школе 35,3 процента всех недельных часов приходилось на грузинский язык, 9,8 процента — на русский язык, 4,9 процента — на естествознание, 3,9 процента — на историю и т. д.⁴

Введение обучения по этим новым программам вернуло самостоятельность и авторитет многим гуманитарным дисциплинам. Изучение грузинской литературы предусматривалось в программах на основе ленинского принципа партийности, — оно должно было способствовать выработке у учащихся марксистско-ленинского мировоззрения.

Авторы методической статьи, предпосланной программам грузинской литературы, исходя из постановления Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года, отмечали необходимость вести сокрушительную борьбу против всякой антиленинской идеологии в литературе, особенно усилить борьбу против меньшевистской механической концепции Переверзева, отрицающей партийность литературы, ее социально-классовый характер. «Стойкой борьбой против троцкистской контрабанды, гнилого либерализма, оппортунизма всех мастей и примиренцев в сфере литературы мы должны обеспечить прочное вооружение подрастающего поколения марксистско-ленинским мировоззрением, воспитание активных участников строительства социализма»⁵.

В старых программах, как известно, родной язык и литература были полностью обезличены, служили только иллюстративным материалом для истории и обществоведения.

Обеспечение высокого уровня обучения в большей степени зависело от применения активных методов работы и рационализации педагогического процесса. Наряду с применением в советской школе раз-

³ См. Указ. учебный план. — «Бюллетень» Наркомпроса, № 7-8, 1932 (на груз. яз.).

⁴ У. Оболадзе, *Общеобразовательная школа в Советской Грузии*, т. II. Тб., 1962, стр. 145—150.

⁵ Программа грузинского языка и литературы для фаб.-зав. школ и школ колхозн. молодежи, Тб., 1932, стр. 27—28 (на груз. яз.).

личных новых методов обучения, могущих способствовать воспитанию сознательных и инициативных участников социалистического строительства, требовалось вести решительную борьбу против поверхностного методического прожектерства и массового внедрения в школьную практику заранее не проведенных методов — таких, например, как так называемый «проектный метод». В методических статьях отмечалось, что необходимо применять — там, где это нужно — разного рода активные методы: экскурсионный, иллюстративный, метод живой беседы и т. д.; что ни один метод не следует возводить в степень универсальности, как это имело место в прошлом — при применении комплексного и проектного методов.

Каждый метод должен был соответствовать содержанию материала предмета, характеру и возрасту учащихся, конкретным условиям школы и т. д.

Новая программа грузинского языка и литературы представляла систематизированный курс. Наряду с образцами новой литературы в программе были представлены и образцы творчества классиков. На основе их марксистско-ленинского анализа учащиеся должны были получить определенное знание и представление о путях и перспективах развития литературы, овладеть классическим наследием; учителям же следовало вести решительную борьбу как против недооценки классиков, так и против их реакционно-националистической оценки.

Как известно, в прежних программах ознакомление с творчеством классиков было если не полностью исключено, то, во всяком случае, представлено в весьма ограниченном объеме. Изъятие классиков из школьных программ делало невозможным научное овладение литературой. В новых программах эта ошибка была исправлена. В них были включены также образцы творчества писателей братских советских республик и зарубежных революционных писателей, что способствовало воспитанию молодежи в духе социалистического интернационализма⁶.

В «комплексных» программах родной язык был представлен не как самостоятельный предмет: он, без необходимой ему системы и последовательности, подчинялся комплексам и темам. Ввиду этого у учащихся нередко отсутствовала культура речи и письма.

Новые программы родного языка школы первой и второй ступени намного отличались от комплексных программ с точки зрения увеличения внимания и интереса к языку. А это улучшило состояние изучения родного и других языков в школах первой и второй ступени. Однако в тот период марристское языкознание наложило отрицательный отпечаток и на новые программы. Вот что говорилось в «пояснительной записке» программы грузинского языка школы второй ступени:

«В нашей советской школе язык... должен стать мощным оружием классовой борьбы и коммунистического воспитания. Язык — неотъемлемая часть социалистического строительства. Школа второй ступени должна сделать значительный шаг в направлении превращения нашего языка в классовый язык пролетариата. Надо очистить язык от слов и высказываний, выражающих старый быт. Необходимо упорядочить устную и письменную речь нашего подрастающего поколения, так как упорядоченная речь проявляет ясное мышление»⁷.

⁶ Программа грузинского языка и литературы для фаб.-зав. школ и школ колхозн. молодежи. Тб., 1932, стр. 29—44 (на груз. яз.).

⁷ Там же, стр. 7-8, см. также «Программы трудовой школы первой ступени», Тб., 1932, стр. 12-13 (на груз. яз.).

Коммунистическая партия всегда обращала большое внимание на обучение в школе родному языку и литературе, так как родной язык и литература является главнейшим участком национальной культуры, а развитие национальной культуры партия считала одной из главных своих задач, ибо без этого она не смогла бы вовлечь в социалистическое строительство народные массы в прошлом угнетенных и отсталых национальных окраин, воспитать их сознательными строителями социализма, утвердить в массах новое, революционное мировоззрение, т. е. не смогла бы обеспечить успешного решения основной задачи культурной революции — воспитание нового человека, что в конечном счете было бы равно провалу ленинского плана социалистического строительства. Таким образом, в системе широких мероприятий, которые осуществляла партия в направлении развития и расцвета национальной культуры, серьезное место отводилось введению всеобщего начального образования на родном языке. Только в условиях развития национальной культуры считала партия возможным активное вовлечение в социалистическое строительство народов бывших национальных окраин. Успешному решению этой задачи в значительной мере способствовало то большое внимание, которое проявляла партия к вопросу преподавания родного языка и литературы в системе народного образования.

Большое значение в деле воспитания молодежи в социалистическом духе имела выработка у подрастающего поколения умения правильно разбираться в текущих социально-политических событиях, распознать их смысл и исторические перспективы. Весьма эффективную роль в этом отношении могло сыграть преподавание обществоведения, на которое возлагалась большая задача в осуществлении постановления Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года. Поэтому естественно, что перед обществоведением ставились исключительно важные задачи:

1) Идеологически разгромить взгляды и мнения относительно путей общественного развития, которые бытуют в лагере враждебного пролетариату класса — буржуазии и которые открыто или в виде троцкистской контрабанды стремятся подчинить своему влиянию колеблющиеся элементы.

2) Наметить практические пути строительства социалистического общества и на основе марксистско-ленинской теории дать армии строителей социализма «силу ориентации, ясность перспектив и непоколебимую веру в полную победу нашего дела»⁸.

Выполнение этой задачи, как видим, дало бы учащейся молодежи твердую основу для выработки марксистско-ленинского мировоззрения.

В программах по обществоведению с начала же заострялось внимание на международных союзах пролетариата и пролетарской молодежи; тем самым обществоведение способствовало воспитанию молодежи на принципах социалистического интернационализма. Наряду с этим программа закладывала основы атеистического воспитания молодежи, выработки у нее классового, пролетарского подхода к общественным проблемам.

Еще одна характерная особенность программы по обществоведению заключалась в увязывании теоретических знаний с практикой социалистического строительства. Вся задача школы заключалась в

⁸ Программы трудовой школы первой ступени, Тб., 1932, стр. 126 (на груз. яз.).

том, чтобы, наряду с подачей систематических знаний по обществоведению овязать учащуюся молодежь с практикой социалистического строительства. Кроме того, обществоведение изучалось в связи со смежными дисциплинами, но это была естественная и необходимая связь между ними. Наряду с этим из школьной работы были решительно вытеснены все случаи искусственной и неуместной связи между дисциплинами, имевшие место в прежних программах, при работе по комплексоному методу.

Таким образом, обучение обществоведению было одним из существенных средств правильного разъяснения молодежи сущности происходивших вокруг нее общественно-политических событий в систематизации полученных ею в связи с этим знаний, одним из важных средств формирования у молодежи революционного мировоззрения, воспитания нового человека.

«Задачи построения бесклассового общества и установления коммунизма выдвигают неотложную задачу воспитания и обновления всего населения, — заявлял автор одной из методических статей. — Огромную роль в решении этой задачи должно сыграть методически правильно поставленное обществоведение, опирающееся на идеологию Маркса—Энгельса—Ленина»⁹.

Правильное, научное преподавание естествознания имело и сегодня имеет исключительно большое значение в деле формирования у молодежи научного мировоззрения, материалистического объяснения мира и изгнания из сознания молодежи религиозных суеверий и вредных пережитков прошлого. В ранних, старых программах этот момент учитывался не по всей своей полноте, был обезличен; его элементы были бессистемно разбросаны в «комплексах» и «проектах». Но, как отмечалось выше, постановление Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года положило конец обезличиванию учебных предметов, в том числе и естествознания. Составителям новых программ уже было ясно, что «на естествознание возлагается весьма важная роль в выработке основ марксистско-ленинского мировоззрения: распознавание разнообразных явлений природы с точки зрения материалистической диалектики и на этой основе — разоблачение полной беспочвенности идеалистических, религиозных, механистических воззрений и других взглядов враждебной идеологии... «Такая работа должна стать краеугольным камнем работы школы» — заявлял в заключение автор «методической статьи»¹⁰.

«Естествознание, — отмечается в «методической статье», — должно выработать правильный с точки зрения материалистической диалектики взгляд по основным вопросам эволюции органической природы. Для этого необходимо, чтобы во всех группах при рассмотрении объектов живой природы обращалось внимание и изучались (в доступных для детей формах) те стороны и явления организма, на правильное знание которых должно опираться верное осознание эволюционного взгляда (зависимость организмов от условий существования, их смена, борьба за существование, естественный отбор и др.).

Естествознание должно быть активно использовано с точки зрения антирелигиозных целей — воспитания воинствующих безбожников»¹¹. При этом подчеркивается и ответственная роль учителя: «Велики и ответственны обязанности учителя при работе по этим прог-

⁹ «Программы единой школы первой ступени», Тб., 1932, стр. 128—129 (на груз. яз.).

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же.

раммам: для него необходимы хорошее знание самого предмета, теоретическая и практическая подготовка для его методической постановки, необходимы желание и организаторские способности.

С этой точки зрения учитель обязан бороться для повышения своей квалификации с тем, чтобы превратить естествознание, поставленное на марксистско-ленинскую основу, в одно из сильнейших орудий воспитания такого поколения, которое сможет окончательно установить коммунизм»¹².

По новым программам обучение математике также было связано с задачами социалистического строительства. «Марксистско-ленинская политехническая школа, — говорилось в «пояснительной записке» к программе по математике, — ставит своей задачей воспитание борцов за дело рабочего класса. Как отмечает ЦК ВКП(б), вся школьная работа должна быть направлена к осуществлению этой цели. Математика, наряду с другими учебными дисциплинами, служит неперенным звеном в построении педагогического процесса. Математика, поставленная по диалектико-материалистическому методу, выполняет в системе коммунистического воспитания двойную роль: способствует развитию диалектико-материалистического мировоззрения против всяческих идеалистических и механистических взглядов и дает учащимся знание, умение и навыки измерения, учета, расчета и составления конструкций, что необходимо для непосредственного строительства жизни.

Математика играет большую роль в деле разрушения идеалистически метафизического понимания мира и выявления классового содержания религии.

Не менее примечательна математика в системе коммунистического воспитания и с другой стороны. Усвоение счетных и измерительных приемов и навыков дает учащемуся возможность принять непосредственное участие в социалистическом строительстве»¹³.

Постановление Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года о начальной и средней школе произвело существенный перелом и в преподавании физики. До этого постановления главный недостаток программы по физике заключался в таком расположении материала, который предусматривал вовлечение учащихся в работу по проектам, вследствие чего отдельные вопросы, извлеченные из разных областей физики, непоследовательно группировались вокруг практических тем. Особое внимание привлекало бессистемное дробление курса механики. В результате в программе были упущены «Свет», «Кинетическая теория» и другие разделы. Молодежь, обученная по такой программе, была лишена возможности продолжать учение в средней и высшей школе. Это обстоятельство обуславливало отрыв политехнизации школы от прочного усвоения основ наук, в частности физики, химии, математики. А это было грубым искажением идеи политехнизации советской школы, что категорически осудил Центральный Комитет ВКП(б) в вышеупомянутом постановлении.

«Программа должна обеспечить усвоение точно очерченных систематизированных знаний — с тем, чтобы школа могла подготавливать всесторонне развитых строителей социализма, способных увязывать теорию с практикой и овладевать техникой. Для этого необходимо вести беспощадную борьбу, с одной стороны, с правооппортунисти-

¹² Программы трудовой школы..., стр. 16.

¹³ Там же, стр. 46.

ческими тенденциями, стремящимися оторвать учение от задач политехнического образования и коммунистического воспитания и, с другой стороны — с «левым» оппортунизмом, пытающимся оторвать политехнизацию школы от систематического и основательного усвоения наук, особенно физики»¹⁴.

Большое значение для выработки у молодежи прогрессивного мировоззрения имеет постановка на научной основе преподавания химии, астрономии и других дисциплин. В старых программах теоретический курс химии был приведен в соответствие с темой-проектом, ввиду чего порядок расположения материала, как и в физике, носил хаотический, бессистемный характер.

Обучение химии, физике, математике и смежным с ними дисциплинам имело решающее значение для политехнизации советской школы. «Цель политехнической школы, — говорится в «пояснительной записке» к программе по химии, — подготовить всесторонне развитого строителя социализма, способного увязать теорию с практикой и освоить технику. Разработка курса химии также должна служить этой цели. Курс химии в фабрично-заводской школе и школе колхозной молодежи должен представлять собой пропедевтический курс, который облегчит учащейся молодежи продолжение учебы в средних специальных учебных заведениях и даст ей соответствующую теоретическую и практическую подготовку для того, чтобы разбираться в химической природе сельскохозяйственных и промышленных процессов и овладевать техникой.

Весь курс химии должен быть разработан на основе материалистической диалектики. Единство противоположностей, переход количества в качество и качества в количество, взаимопроникновение явлений, проявление законов материалистической диалектики в химических процессах — непременное условие научного распознавания этих процессов. Весь программный материал следует развернуть и осветить таким образом, чтобы выявить материалистическую диалектику, как внутреннюю закономерность процесса, — с тем, чтобы воспитать молодежь, вооруженную марксистско-ленинским мировоззрением»¹⁵.

Велико значение астрономии для выработки мировоззрения молодежи. В советской школе цель преподавания астрономии заключается в том, чтобы «разрушить двустороннее представление о вселенной (земля и небо) и привести учащихся к единому представлению, делающему невозможным разделение вселенной на землю и небо (Земля — небесное тело). Это дает возможность развертывания следующих тем и антирелигиозного построения всего курса»¹⁶.

Таковы в общих чертах характер и главное направление школьных программ 1932 года. Следует отметить, что в этих программах были не до конца учтены требования постановления Центрального Комитета ВКП(б) от 5 сентября 1931 года о работе начальной и средней школы. Работа советской школы по-прежнему характеризовалась серьезными ошибками. Ввиду этого Центральный Комитет ВКП(б) был вынужден снова вернуться к вопросам школьного строительства в своем постановлении от 25 августа 1932 года — «Об учебных программах и режиме в начальной и средней школе».

¹⁴ Программы трудовой школы.... стр. 4.

¹⁵ Программы фаб.-зав. школ и школ колхозн. молодежи, Тб., 1932, стр. 63—64 (на груз. яз.).

¹⁶ Там же, стр. 78.

Серьезное внимание уделяли вопросам школьного строительства Центральный Комитет Компартии Грузии, органы народного образования республики. В одном из документов ЦК КП(б) Грузии, касаясь недостатков в работе советской школы, отмечал:

«ЦК КП(б) Грузии констатирует, что после сентябрьского постановления ЦК ВКП(б) в школе в области перестройки начальной и средней школы имеют место известные сдвиги: в основном закончен всеобщ в пределах начальной школы, осуществлен всеобщ в пределах 7-летки в городах, в районах промышленности, сплошной коллективизации и крупных совхозов; проведено прикрепление к предприятиям, совхозам, колхозам, МТС; проработаны новые учебные программы, значительно отличающиеся от программ предыдущих лет в отношении идеологической выдержанности и систематизированных знаний; развернута борьба против правого оппортунизма, пытающегося реставрировать старую буржуазную школу, и против «левацких» заскоков с их антиленинской теорией «отмирания школы». Достигнуто повышение активности масс трудящихся в школьном строительстве. Наряду с этими достижениями в области начальной и средней школы ЦК отмечает существенные недостатки: еще не преодолен «коренной недостаток» школы, заключающийся в том, что «обучение в школе не дает достаточного объема общеобразовательных знаний и неудовлетворительно разрешает задачу подготовки для техникумов и для высших школ вполне грамотных людей, хорошо владеющих основами наук (физика, химия, математика, родной язык, география и проч.). Основную причину этого крупнейшего недочета нужно видеть в серьезных недостатках программ, в особенности второго концентрa (5, 6 и 7 группы), в неудовлетворительности методов преподавания, в слабом руководстве со стороны органов просвещения. Роль учителя пока еще не стала ведущей; порядок и дисциплина в школе недостаточны. Учебные программы страдают крупными недостатками: программы по предметам перегружены материалом..., учебные предметы недостаточно систематизированы и не увязаны между собой; в программах слабо отражен принцип историзма; не обеспечено изучение жизни и культуры народов СССР и ЗСФСР. В отд. программах имеются грубые политические ошибки (программы по обществоведению, литературе и др.).

Несмотря на указания ЦК ВКП(б) о том, что ни один метод не может быть признан основным, универсальным, за последний год массовое распространение получил так называемый «бригадно-лабораторный метод» с организацией постоянных обязательных бригад. Школьное строительство и обеспечение школ учебниками, рабочими комнатами, мастерскими и учебными пособиями неудовлетворительно¹⁷.

Признавая, что решение ЦК ВКП(б) от 25 августа с. г. представляет собой развернутую программу борьбы за поднятие работы школы до высоты требований второй социалистической пятилетки, Центральный Комитет Компартии Грузии наметил целый ряд конкретных мероприятий по немедленному исправлению указанных недостатков. Отметим главные из них:

«1) Организовать пересмотр программ начальной и средней школы (изд. 32), с необходимыми поправками, изменениями и уточнениями оставить их в действии до 1 января 1933 года.

¹⁷ Партийный архив (Тбилиси), ф. 14, оп. 1, ч. III, д. 4824, л. 14.

2) На основах директив ЦК ВКП(б) от 25 августа, с. г. переработать все программы начальной и средней школы и обеспечить работу школ по новым переработанным программам с января 1933 года.

При проработке программ в числе других важнейших требований иметь в виду разрешение следующих задач: провести частичное сокращение программ и четко систематизировать материал по учебным дисциплинам с учетом осуществления всеобщего в пределах 7-летней и строительства 3-го концентратора 10-летней политехнической школы.

Устранить в программах факты неувязки между учебными предметами (математика, физика, химия, политехнический труд, черчение, а также обществоведение, история, литература, язык и т. д.) в программах, в особенности по труду; конкретизировать и уточнить содержание и формы связи обучения с производительным трудом в соответствии с возрастными особенностями учащихся, согласно указаниям Ленина обеспечив «обучение основам современной индустрии вообще» и овладение основными инструментами и получение навыков по обработке дерева, металла и проч.

В программах обществоведения, истории, географии, литературы и языка обеспечить важнейшие сведения из национальных культур народов СССР, истории, литературы, искусства народов СССР и ЗСФСР.

Усилить элементы историзма в программах обществоведения, литературы, географии, языка.

Учитывая, что программы и постановка обществоведения и родного языка все еще неудовлетворительны, обеспечить решительное улучшение учебных программ и преподавания этих дисциплин.

3) Ликвидировать извращение бригадно-лабораторного метода. При безусловном обеспечении ведущей роли и ответственности учителя основной формой организации учебной работы в начальной, средней школе ввести урок с обязательным включением в него, под руководством учителя, самостоятельной работы учащихся в мастерских, на пришкольном участке, в кабинетах, лабораториях, на экскурсиях с широким использованием разных видов активных методов обучения и всемерным поощрением коллективной работы учащихся, однако не допуская организации постоянных обязательных бригад.

На основе директив ЦК от 25 августа до 10 сентября довести до школ конкретные инструкции о методах преподавания и организации учебной работы;

4) По линии систематической работы над повышением идейно-политического уровня общего образования и педагогического мастерства учителя «решительно перестроить работу пед. ВУЗа и педтехникумов, в начале же этого учебного года заочным пединститутом охватить не менее 40% учителей со средним образованием, организовать заочные педтехникумы на грузинском, армянском и тюркском языках; во всех районных центрах организовать базовые педагогические библиотеки; во всех районах, городах и автономных республиках организовать с учителями семинарские занятия по общественно-политическим, специальным, педагогическим и методическим вопросам с прикреплением к семинарам высококвалифицированных сил и обеспечением их руководством»¹⁸.

В постановлении Центрального Комитета ВКП(б) от 25 августа 1932 года и в мероприятиях по его осуществлению, намеченных Цент-

¹⁸ Партийный архив (Тбилиси), ф. 14, оп. 1, ч. III, д. 4824, л. 14.

ральным Комитетом Компартии Грузии, как видим, уже заострено внимание на преподавании в советской школе гражданской истории. А несколько позднее партия и правительство обратили на этот вопрос особое внимание, что сопровождалось существенным переломом в работе советской школы. В этом отношении следует отметить:

1. Постановление Центрального Комитета ВКП(б) и Совнаркома СССР от 16 мая 1934 года «О преподавании гражданской истории в школах Союза ССР». В постановлении отмечается, что «преподавание истории в школах Союза ССР поставлено неудовлетворительно. Учебники да и само обучение носят отвлеченный, схематический характер. Вместо обучения гражданской истории в живой интересной форме, рассказов о важнейших событиях и фактах в их хронологической последовательности, характеристики исторических деятелей учащимся преподносят абстрактные определения общественно-экономических формаций и, таким образом, подменяют стройное изложение гражданской истории отвлеченными социологическими схемами»¹⁹.

2. Решение Центрального Комитета ВКП(б) и Совнаркома СССР от 9 июня 1934 года о введении в начальной и неполной средней школе элементарного курса истории СССР.

3. Одобрение Центральным Комитетом ВКП(б) и Совнаркомом СССР 14 августа 1934 года замечаний И. Сталина, С. Кирова и А. Жданова к конспектам новых учебников истории СССР и новой истории.

4. Постановление Центрального Комитета ВКП(б) и Совнаркома СССР от 26 января 1936 года — «Об учебниках истории».

5. Постановление Центрального Комитета ВКП(б) и Совнаркома СССР от 3 марта 1936 года — о проведении конкурса на создание лучшего учебника по элементарному курсу истории СССР для начальной школы.

В результате мероприятий, осуществленных Коммунистической партией и Советским правительством, были достигнуты значительные успехи в создании марксистских учебников для полной и неполной средней школы. 22 августа 1937 года выделенное правительством жюри одобрило учебник истории народов СССР для третьего и четвертого классов, составленный под руководством А. В. Шестакова и изданный под его редакцией.

Так начался в СССР, а, следовательно, и в Грузии, новый, подданный духом эпохи, этап в обучении исторической науке и в развитии исторических исследований; было раз и навсегда покончено с ликвидаторским отношением к исторической науке, в частности к преподаванию истории в советской школе.

¹⁹ К изучению истории, Тб., 1937, стр. 42—43.

გამია ღვინა

სოციალისტური კვანძის თანამეგობრობა ახალი ტიპის საერთაშორისო კავშირისა

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით კაცობრიობის ისტორიაში ახალი ერა დაიწყო.

კაპიტალისტური სისტემის კრიზისმა და პირველმა მსოფლიო ომმა, რომელმაც კიდევ უფრო გაამწვავა ეს კრიზისი, გამოიწვიეს რუსეთის პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვება და დედამიწის 1/6 ნაწილზე სოციალისტური წყობილების დამყარება. „ოქტომბრის გამარჯვება მოასწავებდა ისტორიულ შემობრუნებას ჩვენი ქვეყნის ხალხთა ცხოვრებაში...

მრავალეროვან რუსეთის პროლეტარიატს წილად ხვდა ახალი საზოგადოების შექმნის პირველმკვალავის ძნელი, მაგრამ საპატიო როლი“¹.

იმპერიალიზმის ბანაკი ადვილად ვერ შეურიგდებოდა მომხდარ ფაქტს. მან რამდენჯერმე სცადა გასწორებოდა სოციალიზმის პირველ ქვეყანას. გამოეწვია სამოქალაქო ომი რუსეთში, რომელიც იმპერიალისტებისა და მათი თეთრგვარდიელი დამკავშირების მარცხით დამთავრდა; ამის შემდეგ კაპიტალისტური სახელმწიფოები დიდხანს ადგნენ საბჭოთა ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური იზოლაციის პოლიტიკას, მაგრამ საბჭოთა კავშირი მრავალი წლის განმავლობაში კაპიტალისტური სახელმწიფოების გარემოცვაში, გარედან რაიმე დახმარებას მოკლებული, აშენებდა სოციალიზმს და იმდენად დიდ წარმატებებს მიაღწია, რომ წარმატებით შეძლო გაენადგურებინა იმპერიალიზმის ყველაზე მძლავრი დამკვერელი ძალა — გერმანიის ფაშიზმი და თავისუფლება მოეტანა პიტლერული რეჟიმის უღლის ქვეშ მგმინავი ხალხებისათვის.

მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვებას უდიდესი მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ფაშისტური გერმანიისა და მილიტარისტული იაპონიის განადგურებამ, ევროპისა და აზიის მთელ რიგ ქვეყნებში სოციალისტური რევოლუციების გამარჯვებამ დააჩქარა მსოფლიო განვითარება. დიდი ოქტომბრით დაწყებულმა რევოლუციურმა პროცესმა ახალ თვისებრივ მიჯნას მიაღწია, ჩამოყალიბდა სოციალიზმის მსოფლიო სისტემა. ძირეულად შეიცვალა ძალთა თანაფარდობა საერთაშორისო ასპარეზზე².

სოციალიზმის მსოფლიო სისტემის შექმნა კაპიტალისტური სისტემის კრიზისის მეორე ეტაპის დასასრულის კანონზომიერ შედეგს წარმოადგენდა. ამიერიდან ეპოქის მთავარი წინააღმდეგობა გახდა წინააღმდეგობა სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის.

ახალშექმნილ სოციალისტურ სახელმწიფოებსა და საბჭოთა კავშირს შორის, აგრეთვე მსოფლიო სოციალისტური სისტემის შიგნით დამყარდა სრულიად ახალი ტიპის ურთიერთობა, რომელიც აგებულია ყოველი ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტის, საშინაო საქმეებში ჩაურევლობის,

¹ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავის შესახებ, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1977 წლის 31 იანვრის დადგენილება, თბ., 1977, გვ. 4—5.

² იქვე, გვ. 16.

სრული თანასწორობისა და ძმური სოლიდარობის პრინციპზე. „სოციალისტურ ქვეყნებთან ურთიერთობაში — აღნიშნავდა ლ. ი. ბრეჟნევი სკკპ XXV ყრილობაზე — საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია მტკიცედ იცავს ნაცად წესს: გაუძღვეს საქმეს სრული თანასწორუფლებიანობისა და ერთმანეთის წარმატებით დაინტერესების სულისკვეთებით, გადაწყვეტილებათა შემუშავებისას ახსოვდეს არა მარტო ნაციონალური, არამედ ინტერნაციონალური ინტერესებიც. რა პრობლემაც უნდა წამოგვეჭრას, ისინი ჩვენი რწმენით, უნდა წყდებოდეს მეგობრობის, ერთიანობისა და თანამშრომლობის განმტკიცების სულისკვეთებით“³.

სოციალისტური ქვეყნების ურთიერთობა ჭეშმარიტად ახალი — მანამდე არნახული სახის ურთიერთობაა. რაც დრო გადის, ეს ურთიერთობა უფრო და უფრო მჭიდრო თანამშრომლობაში გადადის და ყოველი სოციალისტური ქვეყნის, სოციალიზმის მსოფლიო სისტემის, მთელი პროგრესული საზოგადოების მშრომელი მასების ინტერესებს ემსახურება. „წყობილების ერთიანობით, მშვიდობის, სოციალიზმის, დემოკრატიისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის საქმის ერთგულებით გაერთიანებული სოციალისტური სახელმწიფოები ნებაყოფლობით ავითარებენ ერთმანეთთან ყოველმხრივ თანამშრომლობას, რომლის საფუძველია მარქსიზმ-ლენინიზმისა და ინტერნაციონალური სოლიდარობის პრინციპები...“⁴.

თანამედროვე ისტორიული განვითარების პროცესში სოციალისტური ქვეყნებს მრავალმხრივი ურთიერთობა აკავშირებდა ერთმანეთთან და ამ ურთიერთობაში ეკონომიკური თანამშრომლობა ერთ-ერთ გადამწყვეტ როლს ასრულებს.

ჯერ კიდევ 1949 წელს სოციალისტური ქვეყნების ინიციატივით შეიქმნა ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭო, სადაც გაერთიანდა მაშინ არსებული სოციალისტური ქვეყნების უმრავლესობა: სსრკ, ბულგარეთი, უნგრეთი, პოლონეთი, ჩეხოსლოვაკია, მალე მათ შეუერთდა ალბანეთი. ამ ორგანიზაციის დაარსება განპირობებული იყო ობიექტური სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზებით. ცენტრალური და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ევროპის მთელი რიგი ქვეყნები, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ სოციალისტური განვითარების გზას დაადგნენ, ძლიერ იყვნენ ომის შედეგად ეკონომიკურად დაზარალებული, ამიტომ აღსანიშნავია ისიც, რომ მეტწილად ამ ქვეყნებში შედარებით საერთოდ დაბალი იყო ეკონომიკური განვითარების დონე⁵.

სოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკური გაერთიანების სისწორე და მიზანშეწონილობა მალე დადასტურდა. ადრე ეკონომიკურად ჩამორჩენილმა ქვეყნებმა სწრაფი ტემპით განავითარეს თავიანთი საწარმოო ძალები და მოწინავეთა რიგებში ჩადგნენ. სამრეწველო წარმოება ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრ ქვეყნებში 1950 წელთან შედარებით 1955 წელს გაიზარდა 187%-ით, 1958 წელს — 250, 1960 წელს — 306; 1961 წელს — 334, 1962 წელს — 364%-ით და ა. შ. ეს მაშინ, როდესაც „საერთო ბაზრის“

³ სკკპ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 9.

⁴ სკკპ ც/დ აღგანილება დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავის შესახებ, გვ. 17.

⁵ იხ. ვ. შ. ე. ლ. ი. ა., მსოფლიო სოციალისტური სისტემა თანამედროვეობის მთავარი რევოლუციური ძალაა, თბ., 1975, გვ. 11.

ქვეყნებში სამრეწველო წარმოება 1950 წელთან შედარებით გაიზარდა შემოსავლისად: 152, 170, 211, 223, 236%-ით⁶.

შემდგომ წლებში სოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკური წარმატებანი უფრო თვალსაჩინო გახდა. ეს, უპირველეს ყოვლისა, აისახა ეროვნული შემოსავლის ზრდაში. ამ მხრივ ახალი სურათი გვაქვს: ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრი ქვეყნების ეროვნული შემოსავალი 1950 წელთან შედარებით გაიზარდა: 1970 წელს 4,8-ჯერ, ხოლო 1976 წელს 6,5-ჯერ. ევროპის ეკონომიკურ თანამშრომლობაში შემავალი ქვეყნების ეროვნული შემოსავალი კი გაიზარდა 1970 წელს 1950 წელთან შედარებით მხოლოდ 2,5-ჯერ, ხოლო 1975 წელს 2,8-ჯერ⁷. მოყვანილი ფაქტები კომენტარს არ საჭიროებს.

ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს სამრეწველო წარმოების ზრდის სფეროშიც, სადაც მატებამ საერთოდ ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრი ქვეყნების მრეწველობაში 1975 წელს 1970 წელთან შედარებით შეადგინა დაახლოებით 47%. ყურადღების ღირსია ის ფაქტიც, რომ იზრდებოდა მრეწველობაში ისეთი დარგების ხვედრითი წილი, როგორიცაა — მანქანათმშენებლობა, რადიოელექტრონიკა, ელექტროენერგეტიკა და სხვა. ამ დარგებზე მოდის ამჟამად მრეწველობის მთელი პროდუქციის 36—56%⁸.

თანამედროვე ეტაპზე სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების ეკონომიკური ურთიერთობა თავისი განვითარების ახალ, უფრო მაღალ ფაზაში შედის. ლაპარაკია სოციალისტური ეკონომიკური ინტეგრაციის კომპლექსური პროგრამის განხორციელებაზე, რომელიც ჯერ კიდევ 1971 წლის ივლისში მიიღო ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს XXV სესიამ. ამ დოკუმენტმა უახლოესი 15—20 წლისათვის განსაზღვრა მოძმე ქვეყნების მიზნები და საშუალებანი დაახლოებისა და ეკონომიკური განვითარების შეთანასწორებისათვის, საფუძვლები მათი საერთო სტრატეგიისა და შემდგომი ეკონომიკური განვითარებისათვის.

ინტეგრაციის პროგრამის განხორციელების პირველი ხუთი წლის შედეგები ასეთია: შრომის ნაყოფიერება ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრ ქვეყნებში 1971—1975 წწ. გაიზარდა 30%-ით, მაშინ, როცა ეროვნული შემოსავალი გაიზარდა 36%-ით.

1971—1975 წლებში ახალი წარმატებები მოიპოვეს ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრი ქვეყნების მრეწველობის ძირითადმა დარგებმა. ასე მაგალითად, ელექტროენერგიის წარმოებამ ამ ქვეყნებში მთლიანად მიაღწია 1386 მლრდ კილოვატსაათს, რაც თითქმის 400 მლრდ-ით მეტია, ვიდრე 1970 წლის გამოშვებება. ნავთობის მოპოვებამ მიაღწია 510 მლნ ტონას, ანუ 145 მლნ ტონით მეტს, ვიდრე 1970 წელს. ფოლადის გამოდნობამ შეადგინა 193 მლნ ტონა (37 მლნ ტონით მეტი 1970 წ. დონეზე)⁹ და ასე შემდეგ.

ხდება სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის მეთოდების სრულყოფა, მიმდინარეობს სამუშაოები გრძელვადიანი პროგნოზირების მეცნიერული დასაბუთებისათვის.

⁶ Экономика социалистических стран в цифрах 1963, М., 1964, гл. 212.

⁷ Проблемы Мира и Социализма, № 11, ноябрь 1976 года, гл. 34.

⁸ Б. Н. Л а д ы г и н, О. К. Р ы б а к о в, В. И. С е д о в, Социалистическое сотрудничество на новом этапе, М., 1976, гл. 15.

⁹ იქვე, გვ. 16.

ეკონომიკური ინტეგრაციის პროგრამას მაღალი შეფასება მისცა სკკპ XXV ყრილობამ. „ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად მიაჩნია სოციალისტური ეკონომიკური ინტეგრაციის ხანგრძლივი პროგრამა, რომელიც ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს სხვა წევრებთან ერთად მივიღეთ 1971 წელს. ამ პროგრამას... სოციალისტური ქვეყნების თანამშრომლობა აპყავს გაცილებით მაღალ საფეხურზე, ვიდრე ვაჭრობის უბრალო განვითარებაა. იგი ნიშნავს, მაგალითად, ბუნებრივი რესურსების ერთობლივ ათვისებას საერთო სარგებლობისათვის, მსხვილი სამრეწველო კომპლექსების ერთობლივ მშენებლობას ყველა მისი მოხაწილის საჭიროებათა დამაკმაყოფილებლად, მრავალი წლისათვის დაგეგმილ კოოპერაციას ჩვენი ქვეყნების საწარმოებსა და მრეწველობის მთელ რიგ დარგებს შორის“¹⁰.

საბჭოთა კავშირი უაღრესად დადებით როლს ასრულებს სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების ეკონომიკაში. სოციალიზმის პირველი ქვეყნის მხარდაჭერისა და დახმარების შედეგად მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებულმა სოციალისტურმა ქვეყნებმა შედარებით უფრო ადვილად და მოკლე ვადებში მიაღწიეს განვითარების მაღალ დონეს. ამჟამად ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრი ქვეყნები ერთმანეთთან ვაჭრობით იკმაყოფილებენ თავიანთ საიმპორტო მოთხოვნილებას ჭვანახშირზე 98%-ით, ნავთბროლუქტებზე — 88%-ით, რკინის მადანზე 82%-ით და ა. შ.

იზრდება სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების ეკონომიკური ძლიერება და შესაბამისად იზრდება მათი ავტორიტეტი მსოფლიოში. ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ან ნაკლებგანვითარებული ქვეყნები რწმუნდებიან იმაში, რომ ურთიერთობა და თანამშრომლობა საბჭოთა კავშირთან და სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნებთან უფრო ხელსაყრელი და სასარგებლოა, ვიდრე კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან. ამიტომ ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოსთან თანამშრომლობის ინტერესს იჩენენ მექსიკა, იემენი, ერაყი, არგენტინა და სხვ.

სოციალისტური ქვეყნების თანამეგობრობამ გაუძლო ისტორიის გამოცდას. ამან მისცა საფუძველი ლ. ი. ბრეჟნევის XXV ყრილობის ტრიბუნიდან განცხადებინა: „თითოეული ერის აყვავებასთან, სოციალისტურ სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის განმტკიცებასთან ერთად სულ უფრო მჭიდრო ხდება მათი კავშირურობა, იქმნება მათს პოლიტიკაში, ეკონომიკაში, სოციალურ ცხოვრებაში ერთობის სულ უფრო მეტი ელემენტები, მიმდინარეობს განვითარების დონეთა თანდათანობითი გათანაბრება, სოციალისტური ქვეყნების თანდათანობით დაახლოების ეს პროცესი სრულიად გარკვეულად ვლინდება ამჟამად როგორც კანონზომიერება“¹¹.

ამავე აზრს გამოთქვამდნენ ყრილობაზე დამსწრე სოციალისტური ქვეყნების ხელმძღვანელები. პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ედვარდ გერეკი ამბობდა: „ეკონომიკური თანამშრომლობა, რომელსაც ჩვენ ვაღრმავებთ ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს წევრი ქვეყნების სოციალისტურ ეკონომიკური ინ-

¹⁰ სკკპ XXV ყრილობის მასალები, გვ. 11.

¹¹ იქვე, გვ. 7.

ტეგრაციის პროგრამის განხორციელების განმავლობაში, აადვილებს და აჩქარებს თითოეული მათგანის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას¹².

სოციალისტური თანამეგობრობის განვითარებისათვის საბჭოთა კავშირის წარმატებათა უდიდეს მნიშვნელობას ხაზი გაუსვა თავის გამოსვლაში გერმანიის ერთიანი სოციალისტური პარტიის პირველმა მდივანმა ე. ჰონეკერმა: „საბჭოთა ქვეყნის წარმატებები მეცნიერების, კულტურისა და ეკონომიკის სფეროში, თავდაცვითი ძლიერების განმტკიცებაში, — თქვა მან, — წარმოადგენს ამავე დროს სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების შემდგომი განმტკიცებისა და აყვავების საფუძველს“¹³.

სოციალისტური ქვეყნების თანამეგობრობა ამყარებს ყველაზე დინამიკური ეკონომიკური ძალაა. სოციალიზმის ქვეყნები ვითარდებიან გეგმაზომიერად და განუხრელად. მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება, მისი რეალური შემოსავლის ზრდა, უდიდესი წარმატებები სახალხო მეურნეობის, მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში თვალნათლივ ამტკიცებს ჩვენი სისტემის უპირატესობას, სისტემისა, რომლისთვისაც უცხოა ეკონომიკური კრიზისები, უმუშევრობა, ინფლაცია და სხვა სიმძნელები, რაც კაპიტალისტური სისტემის მუდმივი თანამგზავრია.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის საანგარიშო მოხსენებაში XXV ყრილობაზე აღინიშნა: „სოციალისტური ქვეყნები სულ უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ მსოფლიო ეკონომიკაშიც. სოციალისტური თანამეგობრობა ახლა ყველაზე დინამიკური ეკონომიკური ძალა გახდა მსოფლიოში. განვლილი ხუთწლედის მანძილზე მასში შემავალი ქვეყნების ინდუსტრია ვითარდებოდა ოთხჯერ უფრო სწრაფად, ვიდრე განვითარებული კაპიტალისტური სახელმწიფოების მრეწველობა. 1975 წელს ჩვენი თანამეგობრობის ქვეყნებმა გამოუშვეს ორჯერ უფრო მეტი სამრეწველო პროდუქცია, ვიდრე „საერთო ბაზრის“ ქვეყნებმა“¹⁴.

სოციალისტური ქვეყნების ურთიერთობა არ ამოიწურება მარტო ეკონომიკით. ერთსულოვნად გაჰყვანილი თანამეგობრობის წევრი ქვეყნები პოლიტიკის სფეროშიც.

ახალი სოციალისტური პოლიტიკის პირველი გამოვლინება იყო საბჭოთა დეკრეტი ზავის შესახებ, რომელიც 1917 წლის 7—8 ნოემბერს გამართულმა მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების სრულიად რუსეთის II ყრილობამ მიიღო. სოციალიზმის პირველი ქვეყანა გამოდიოდა წინადადებით დაუყოვნებლივ დაწყებულიყო მოლაპარაკება მეომარ სახელმწიფოებს შორის სამართლიანი, დემოკრატიული ზავის დასადგენად. „ასეთ ზავად — აღნიშნული იყო ყრილობაზე — მთავრობას (საბჭოთა მთავრობას. — მ. დ.) მიაჩნია დაუყოვნებლივი ზავი უანექსიოდ (ე. ი. სხვისი მიწა-წყლის მიუტაცებლად, უცხო ეროვნებათა ძალდატანებით შემოუერთებლად) და უკონტრიბუციოდ“¹⁵.

¹² გაზ. „პრავდა“, 1976 წლის 26 თებერვალი.

¹³ იქვე

¹⁴ სკკპ XXV ყრილობის მასალები, გვ. 11.

¹⁵ ე. ი. დღვილაძე, თხზულებანი, ტ. 26, გვ. 287.

საბჭოთა მთავრობის ამ ჰუმანურ წინადადებაში თითქოს არფერი იყო მიუღებელი, იგი მთელი პროგრესული კაცობრიობის აზრს გამოხატავდა, მაგრამ იმპერიალისტური სახელმწიფოები თავიდანვე დაადგნენ საბჭოთა რუსეთის „არ ცნობის“, იზოლაციის პოლიტიკას, და, გამომდინარე აქედან, მათ ზაფის შესახებ საბჭოთა დეკრეტი, საბჭოთა სამშვიდობო წინადადება არ მიიღეს, უკუაგდეს.

1922 წელს გენუის კონფერენციაზე საბჭოთა დელეგაცია განიარაღების წინადადებით გამოვიდა. იმავე წლის დეკემბერში მოსკოვში მოწვეულ იქნა კონფერენცია შეიარაღების შემცირების პრობლემათა განსახილველად. „სსრ კავშირის ბრძოლამ განიარაღებისათვის 20—30-იან წლებში მთელ მსოფლიოს უჩვენა, რომ იგი წარმოადგენს საერთაშორისო უშიშროების განმტკიცებისათვის ნამდვილ და თანმიმდევრულ მეზობლს.

ფაშისტური გერმანიისა და მილიტარისტული იაპონიის დამარცხებამ მეორე მსოფლიო ომში, შემდგომ კი სოციალიზმის მსოფლიო სისტემის შექმნამ ახალი მძლავრი დარტყმა მიაყენა იმპერიალიზმს, მაგრამ ამან კი არ შეამცირა, არამედ კიდევ უფრო გაზარდა მშვიდობის განმტკიცებისათვის ბრძოლის მნიშვნელობა.

ომის შემდგომ წლებში დასავლეთის სახელმწიფოები დაადგნენ ე. წ. „ცივი ომის“ პოლიტიკას. ამ პოლიტიკის წარმმართველი და ხელმძღვანელი ამერიკის იმპერიალიზმი იყო, რომელიც ომის დასასრულს უკვე ფლობდა ატომურ იარაღს და ცდილობდა მის გამოყენებას მსოფლიო ბატონობის მისაღწევად. 50-იანი წლების დასაწყისში ასეთი იარაღი სსრ კავშირშიც შეიქმნა, ხოლო მალე მოხდა მისი გაუმჯობესება და მიღებულ იქნა წყალბადის ბომბი, მისი სიმძლავრე რამდენჯერმე ჭარბობდა წინაპრის სიმძლავრეს. 60-იან წლებში შექმნილმა ბალისტიკურმა რაკეტებმა და სხვა საშუალებებმა შესაძლო გახადეს მომავლინებული ტვირთის მიტანა მსოფლიოს ყველა წერტილში.

1949 წელს იმპერიალისტური ქვეყნების უმრავლესობა გაერთიანდა ჩრდილოეთ ატლანტიკის სამხედრო ბლოკში — „ნატო“-ში. ამ ორგანიზაციამ თავი მოუყარა საერთაშორისო მშვიდობის წინააღმდეგ მეზობლ ყველაზე აქტიურ ძალებს. მაგრამ მდგომარეობა მსოფლიოში ისეთი აღარ იყო როგორც ომის წინ. საბჭოთა კავშირი მართლ არ იყო, მას უკვე გააჩნდა ერთგული მოკავშირეები. მსოფლიო მშვიდობისათვის ბრძოლა ახალ ფაზაში შევიდა. პროგრესულ ძალებს ყოველთვის შეუძლიათ იქონიონ სოციალიზმის მსოფლიო სისტემის მხარდაჭერის იმედი თავიანთ სამართლიან ბრძოლაში.

დროის მოთხოვნა იყო 1949 წელს ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს შექმნა, დრომ მოითხოვა სოციალისტურ ქვეყნებს შორის პოლიტიკური და თავდაცვითი კავშირის დადება. 1955 წლის 14 მაისს პოლონეთის დედაქალაქ — ვარშავაში ევროპის სოციალისტურმა ქვეყნებმა ხელი მოაწერეს კოლექტიურ სამოკავშირეო ხელშეკრულებას, მეგობრობის თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების შესახებ.

ვარშავის ხელშეკრულება მიზნად ისახავდა მასში შემავალი სახელმწიფოების თავდაცვითი ძლიერების განმტკიცებას და მიმართული იყო იმპერიალიზმის აგრესიული პოლიტიკის წინააღმდეგ. სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნები ერთობლივად განდიდნენ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში მშვიდობისმოყვარე ხალხთა ინტერესების დასაცავად.

სოციალისტური ქვეყნები გამოდიან ისეთი წინადადებებით, რომლებიც მსოფლიოში მტკიცე მშვიდობისა და მშვიდობიანი თანაარსებობის საქმეს ემსახურება. შედეგები მშვიდობიანი პოლიტიკისა სახეზეა: 1963 წელს მოსკოვში დაიდო შეთანხმება ატომური იარაღის გამოცდის აკრძალვის შესახებ ატმოსფეროში, კოსმოსში და წყალქვეშ. მას 100-ზე მეტი სახელმწიფო შეუერთდა. დიდი გამარჯვება იყო შეთანხმების მიღწევა ატომური იარაღის გაუფრთხილებლობის შესახებ. 1968 წელს დადებულ ამ შეთანხმებას 1976 წლის დასაწყისისათვის მიემხრო 95 სახელმწიფო. ორი დიდი ატომური ქვეყნის ჩინეთისა და საფრანგეთის გამოკლებით.

მშვიდობის განმტკიცებისა და გამაღებელი შეიარაღების შემცირების საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სსრ კავშირის საგარეო-პოლიტიკურ ინიციატივებს. განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა ეს მუშაობა სკკპ XXIV ყრილობის შემდგომ პერიოდში. უშუალო შედეგები მრავლისმეტყველია: 1972 წლის 10 აპრილს მოსკოვში, ვაშინგტონსა და ლონდონში ხელმოწერილ იქნა კონვენცია ბაქტერიოლოგიური (ბიოლოგიური) და ტოქსიკური იარაღის მარაგების მოსპობისა და მათი დამუშავების, წარმოების და დაგროვების აკრძალვის შესახებ. სსრ კავშირმა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში შეიტანა წინადადებები უშიშროების საბჭოს მუდმივი წევრი ქვეყნების სამხედრო ბიუჯეტების 10%-ით შემცირებისა და დაზოგილი თანხის ნაწილის განვითარებადი ქვეყნების დასახმარებლად გამოყენების შესახებ; ბუნებაზე და კლიმატზე სამხედრო მიზნებით ზემოქმედების, მასობრივი განადგურების ახალი სისტემების დამუშავების წინააღმდეგ და ატომური იარაღის მთლიანად აკრძალვის თაობაზე ხელშეკრულების დადების შესახებ.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური ასამბლეის სხდომაზე (XXIX სესია, 1974 წ.) საბჭოთა დელეგაციამ მხარი დაუჭირა რიგი ქვეყნების წინადადებებს აფრიკაში, ახლო აღმოსავლეთში და სამხრეთ აზიაში უატომო ზონების შექმნის შესახებ.

საერთაშორისო სარბიელზე ამყამად დიდი პოლიტიკური ძვრები შეინიშნება. ეს განსაკუთრებით საგრძნობია სკკპ XXIV ყრილობის შემდეგ, რომელმაც მიიღო მშვიდობის ნათლად ჩამოყალიბებული და ყველასათვის გასაგები პროგრამა, რომელიც წარმატებით ხორციელდება სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების ეკონომიკური და პოლიტიკური ძლიერების ზრდის, კოლონიური და ნახევრად კოლონიური ქვეყნების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის აღმავლობის საფუძველზე.

დიდი მნიშვნელობის ფაქტია ვიეტნამის პრობლემის მშვიდობიანი მოწესრიგება. ომის კერას მოსპობამ ვიეტნამში დადებითი გავლენა მოახდინა მთელი მსოფლიოს და პირველ რიგში სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის მდგომარეობაზე. „ეს გამარჯვება, — როგორც აღნიშნავდა თავის გამოსვლაში სკკპ XXV ყრილობაზე ლე-ზუანი, — სოციალისტური ქვეყნების, კომუნისტური და მუშათა მოძრაობის, ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის, მთელ მსოფლიოში მშვიდობის და პროგრესის ძალთა ზეიმაა“¹⁶.

ომის საშინი კერების მოსპობისათვის ბრძოლა არის უპირველესი ნაბიჯი მსოფლიოში დაძაბულობის შენელებისა და მშვიდობიანი შეტევის შემდგომი გაფართოების გზაზე, ამიტომ სსრ კავშირი და სხვა სოციალისტური ქვეყ-

¹⁶ გაზ. „პრავდა“, 1976 წლის 26 თებერვალი.

ნები ძალ-ლონის დაუზოგავად იბრძვიან მახლობელი აღმოსავლეთის საკითხის მშვიდობიანი მოწესრიგებისათვის, ერთადერთ რეალურ გზად ამ მიზნის მისაღწევად მათ მიაჩნიათ ისრაელის ჯარების გაყვანა ოკუპირებული არაბული ტერიტორიებიდან.

სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების ერთ-ერთ უცილობელ ისტორიულ დამსახურებად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ მათ პირველად წამოაყენეს ევროპაში მშვიდობის განმტკიცებისათვის ბრძოლის კომპლექსური პროგრამა. 1966 წლის 5 ივლისს ვარშავის ხელშეკრულების წევრ სახელმწიფოთა პოლიტიკურმა საკონსულტაციო საბჭომ ბუქარესტში მიიღო დეკლარაცია ევროპაში მშვიდობისა და უშიშროების განმტკიცების შესახებ. აუცილებლად მიიჩნეეს საერთო ევროპული თათბირის მოწვევა¹⁷.

ამ იდეას მაშინვე გამოუჩნდნენ მოწინააღმდეგენი. მათ ხმა გაავრცელეს თითქმის სოციალისტური ქვეყნების წინადადების მიზანი იყო განხეთქილების მიღწევა აშშ და დასავლეთ ევროპას შორის, მაგრამ სოციალისტურმა ქვეყნებმა თანხმობა განაცხადეს თათბირში აშშ-ს მონაწილეობაზე და ამით ეს ყალბი მონაჭორი უკუგდებულ იქნა.

თათბირი მიმდინარეობდა სამ ეტაპად. პირველ ეტაპზე 1973 წლის 3 ივლისს ფინეთის დედაქალაქში შეიკრიბნენ მონაწილე სახელმწიფოთა საგარეო საქმეთა მინისტრები. მეორე ეტაპი დაიწყო ენევაში 1973 წლის 18 სექტემბერს და გრძელდებოდა 1975 წლის 21 ივლისამდე. 1975 წლის 30 ივლისიდან 1 აგვისტომდე ჰელსინკში მიმდინარეობდა თათბირის მესამე — დასკვნითი ეტაპი. თათბირი გახსნა ფინეთის პრეზიდენტმა უ. კ. კეკონენმა. შემდეგ გამოვიდა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური მდივანი კურტ ვალდჰეიმი. ხელმოწერილ იქნა დასკვნითი აქტი. მიიღეს საერთაშორისო მშვიდობიანი თანაარსებობის ძირითადი პრინციპები: 1. სუვერენული თანასწორობა და სუვერენიტეტისათვის დამახასიათებელ უფლებათა პატივისცემა; 2. ძალისა და ძალით მუქარის გამოუყენებლობა; 3. საზღვრების ურღვევობა; 4. სახელმწიფოთა ტერიტორიული მთლიანობა; 5. სადავო საკითხების მშვიდობიანი მოწესრიგება; 6. შინაგან საქმეებში ჩაურევლობა; 7. ადამიანის უფლებათა პატივისცემა აზრის, სინდისის, რელიგიისა და რწმენის თავისუფლების ჩათვლით; 8. თანამშრომლობა სახელმწიფოთა შორის; 9. საერთაშორისო სამართლით მიღებული ვალდებულებების კეთილსინდისიერად შესრულება¹⁸ და სხვა.

სოციალისტური ქვეყნები მტკიცედ იცავენ ჰელსინკის თათბირის მიერ მიღებულ ნორმებს საერთაშორისო ურთიერთობებში და ახალ-ახალ ინიციატივას იჩენენ, რათა უფრო ქმედითი გახადონ ამ დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიებების ცხოვრებაში გატარება.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკვანძო საკითხი თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკისა ეს არის გამაღებელი შეიარაღების შემცირებისა და შეზღუდვის საკითხი. სულ უფრო ინტენსიური ზდება სოციალისტური ქვეყნების ხელმძღვანელთა კავშირურობითობა და კონტაქტები. XXV ყრილობის შემდეგ სამი შეხვედრა მოეწყო: ბერლინში, ბუქარესტში და მოსკოვში, და ამ შეხვედრებზე განიარაღების საკითხი ყოველთვის პოულობდა ასახვას.

¹⁷ А. В а л е н т и н о в, Европа на новых рубежах, М., 1976, гл. 7.

¹⁸ იქვე, გვ. 28—30.

ბერლინის კონფერენცია მიმდინარეობდა 1976 წლის 29—30 ივლისს. მან უდიდესი შეფასება მისცა ჰელსინკის თათბირის მიერ მიღებულ დებულებებს და დაძაბულობის შენელებას კონტინენტზე. აღნიშნეს რა მსოფლიო პოლიტიკაში მომხდარი პოზიტიური ძვრების შესახებ, კონფერენციის დელეგატებმა მიუთითეს, რომ საყოველთაო მშვიდობა ჯერ კიდევ არ არის გარანტირებული, უშიშროებისა და თანამშრომლობის გზაზე ჯერაც არსებობს სერიოზული დაბრკოლებანი¹⁹.

კონფერენციაზე აღინიშნა, რომ სოციალისტური სისტემის წარმატებანი ეკონომიკისა და პოლიტიკის სფეროში წარმოადგენს მყარ საფუძველს ჰელსინკის თათბირის მიერ მიღებული პროგრამის განხორციელებაში²⁰.

სოციალისტური ქვეყნების წარმომადგენელთა შეხვედრები, კომუნისტური და მუშათა პარტიების თათბირები, აზრთა გაცვლა-გამოცვლა საერთაშორისო პოლიტიკის მნიშვნელოვან საკითხებზე ხელს უწყობს პროგრესულ ძალთა შეკავშირებას, მათ ერთობლივ გამოსვლას იმპერიალიზმის რეაქციული კურსის წინააღმდეგ.

ახორციელებს რა სკკპ XXV ყრილობის მიერ მიღებულ ახალ საგარეო-პოლიტიკურ პროგრამას სსრკ კავშირი სხვა სოციალისტური ქვეყნების მხარდაჭერით და მსოფლიოს პროგრესულ ძალებთან ერთად გამოდის ახალი დიდმნიშვნელოვანი წინადადებებით, რომელთა მიზანია განიარაღება, იარაღის ახალი სისტემების დამუშავების წინააღმდეგ ბრძოლა, ბირთვული იარაღის გამოცდის აკრძალვა და სხვა.

1976 წლის 21 სექტემბრიდან 22 დეკემბრამდე მიმდინარეობდა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური ასამბლეის XXXI სესია, სადაც სსრკ კავშირი გამოვიდა წინადადებით საერთაშორისო ურთიერთობებში ძალის გამოუყენებლობის თაობაზე საყოველთაო ხელშეკრულების დადების შესახებ. გენერალურმა ასამბლეამ ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით მიიღო — საბჭოთა პროექტი. დიდმნიშვნელოვანი იყო საბჭოთა მემორანდუმი შეიარაღების შეწყვეტისა და განიარაღების საკითხებზე და სხვა²¹.

მიმდინარე წლის თებერვალში განიარაღების კომიტეტის სესია განიხილავდა საბჭოთა წინადადებას ბირთვული იარაღის გამოცდის აკრძალვის შესახებ ხელშეკრულების დადების თაობაზე. შენევის ეროვნებათა სასახლის დარბაზში, სადაც მიმდინარეობდა სესიის მუშაობა, აღინიშნა საბჭოთა წინადადების კონსტრუქციული ხასიათი²².

ზემოთქმულიდან ნათლად ჩანს საბჭოთა ქვეყნის პოზიცია მსოფლიო პოლიტიკის სფეროში.

უკანასკნელ ხანს მსოფლიოს ხალხთა ყურადღება მიპყრობილი იყო სსრკ — აშშ-ის მოლაპარაკებაზე მოსკოვში, რომელიც მიმდინარეობდა 28—30 მარტს. ამერიკის შეერთებული შტატების პოზიცია ჩაშლით ემუქრებოდა ვლადივოსტოკში მიღწეულ შეთანხმებებს სტრატეგიული შეიარაღების შეზღუდვის თაობაზე. ამერიკის მხარემ წამოაყენა მიუღებელი მოთხოვნები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ ცალმხრივ დათმობებს სსრკ-ს მხრიდან და არა შეიარა-

¹⁹ «Мировая экономика и международные отношения», № 8, 1976, გვ. 7.

²⁰ იქვე, 1976, გვ. 13.

²¹ «Международная жизнь», № 3, 1977, გვ. 12—13.

²² გაზ. „პრავდა“, 1977 წლის 26 თებერვალი.

ლებს ნამდვილ შემცირებას. ასეთ წინადადებებს კი, როგორც სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრი ა. გრომიკო აღნიშნავდა თავის პრეს-კონფერენციაზე, საბჭოთა კავშირი ვერ მიიღებს (აშშ მოითხოვდა სტრატეგიული შეიარაღების სფეროში არ მოექციათ ე. წ. ფრთიანი რაკეტები. — მ. დ.), მაგრამ ეს დროებითი წარუმატებლობა არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს შეუძლებელი იყოს მისაღები შეთანხმების მოღწევა მხარეებს შორის. ჯერ კიდევ მოლაპარაკებების დაწყებამდე სსრ კავშირის პროფკავშირთა XVI ყრილობაზე თავის გამოსვლაში ლ. ი. ბრეჟნევი გამოთქვამდა რწმენას, რომ „ორი ჩვენი ქვეყნის ხალხის ინტერესები და საყოველთაო მშვიდობის შენარჩუნების ინტერესები გზას გაიკვლევს და სსრ კავშირისა და ამერიკის შეერთებული შტატების ურთიერთობა ბოლოს და ბოლოს მოგვარდება“²³.

მსოფლიოში მიმდინარე პროცესები ამჟამად უფრო ცხადად ვიდრე ოდესმე ადასტურებენ სოციალისტური თანამეგობრობის თანმიმდევრული ერთობლივი პოლიტიკის დადებით გავლენას მოვლენათა მსვლელობაზე. პროგრესის ძალთა შეტევა მთელი ფრონტით გაიშალა. მშვიდობისა და განიარაღებისათვის ბრძოლას არ შეიძლება ჰქონდეს რაიმე ალტერნატივა. „საგარეო პოლიტიკაში — ამბობდა ლ. ი. ბრეჟნევი პროფკავშირთა XVI ყრილობაზე — ჩვენ და ჩვენი სოციალისტური მოკავშირეები მტკიცედ ვიცავთ მშვიდობის ლენინურ კურსს. სოციალიზმის ქვეყნები, რომლებიც თანამშრომლობას ავითარებენ და აღრმავებენ კოლონიური ჩაგვრისაგან განთავისუფლებულ ქვეყნებთან და სადაც ეს შესაძლებელია ურთიერთმოქმედებენ ბურჟუაზიული სახელმწიფოების რეალისტურად მოაზროვნე წრეებთან, კონკრეტულ ინიციატივებს იჩენენ მსოფლიო პოლიტიკური კლიმატის გასაუმჯობესებლად“²⁴.

ახლოდება დიდი ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავი. ამ ღირსშესანიშნავ თარიღს შეკავშირებული და განმტკიცებული ხვდება სოციალიზმის მსოფლიო სისტემა — სოციალისტური თანამეგობრობა. კომუნისტური და მუშათა პარტიების ცენტრალური კომიტეტების მდივნების (სოციალისტური ქვეყნების. — მ. დ.) სოფიის თათბირზე, რომელიც 1977 წლის 2—3 მარტს გაიმართა, ყურადღება გამახვილდა ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავისათვის მზადების საკითხებზეც, რაც ხელს შეუწყობს სოციალისტური თანამეგობრობის ქვეყნების — საერთაშორისო ურთიერთობის ახალი კავშირის, მსოფლიოში ყველაზე დინამიკური ეკონომიკური ძალის მსოფლიო პოლიტიკის წამყვანი ფაქტორის შემდგომ განმტკიცებას.

სოციალისტური თანამეგობრობა, რომ ყველაზე დინამიკური ეკონომიკური რაიონია ახლანდელ მსოფლიოში, ეს უკანასკნელი წლების მონაცემებით უდავო ფაქტია, და, თუ „პოლიტიკა ეკონომიკის კონცენტრირებული გამოხატულებაა“ — ეს თანამეგობრობა უნდა იყოს და არის კიდევ მსოფლიო პოლიტიკის წამყვანი ფაქტორი.

²³ გაზ. „კომუნისტი“ 1977 წლის 22 მარტი.

²⁴ იქვე.

მახვალა ნათელაძე

წერა-კითხვის ცოდნის მდგომარეობა საქართველოს ქალაქებში 1921—1926 წლებში

სოციალისტური კულტურის მშენებლობისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სახალხო განათლების რეორგანიზაციას, ახალი, საბჭოთა სკოლის მშენებლობას, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა უკვე 1921 წლიდან. ამ მიმართულებით გატარებულ პირველ ღონისძიებას წარმოადგენდა — სსსრ რევოლუციური კომიტეტის 1921 წლის 15 აპრილის დეკრეტით სახელმწიფოსაგან ეკლესიის და ეკლესიისაგან — სკოლის გამოყოფა¹; იმავე წლის 4 ივლისის დეკრეტით წერა-კითხვის უცოდინრობის ლიკვიდაციის დაწყება². ამ დეკრეტის განხორციელებისათვის აუცილებელი იყო წერა-კითხვის უცოდინართა რაოდენობის განსაზღვრა და შემდეგ შესაბამის ღონისძიებათა დასახვა.

საქართველოს ქალაქებში მოსახლეობის მიერ წერა-კითხვისმცოდნეობის შესახებ სრული ცნობები მიიღეს ქალაქთა მოსახლეობის 1922 წლის 30 ნოემბრის აღწერით. ეს ფრიად ფასეული წყარო დღემდე არც ერთ მკვლევარს არ გამოუყენებია სრული სახით. ხსენებული სტატისტიკური წყაროს ანალიზი განსაკუთრებით საინტერესოა იმ მხრივ, რომ მან უნდა წარმოაჩინოს საქართველოს ქალაქების კულტურული განვითარების დონე და თავისებურება. ამიტომ, უწინარეს ყოვლისა, შევეცადეთ ხსენებული აღწერის მონაცემებზე დაყრდნობით, წარმოგვეჩინა წერა-კითხვისმცოდნეობის მდგომარეობა საქართველოს ქალაქებში.

განვიხილოთ აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვისმცოდნეობა 1922 წლის ნოემბრისათვის ქვემოთ მოტანილი ცხრილის მიხედვით (ცხრ. 1).

საინტერესოა წერა-კითხვისმცოდნეობის დონის განსაზღვრა ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით. როგორც განსახილველი წყაროს ანალიზი გვიჩვენებს, ცალკეულ ასაკობრივ ჯგუფებში წერა-კითხვისმცოდნეობის დონე სხვადასხვა ქალაქში სხვადასხვაგვარი იყო, რაც ამ ქალაქების კონკრეტულ-ისტორიულ თავისებურებაზე მიგვანიშნებს. ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი ახასიათებდა, 8—9, 10—11 და 12—14 წლების ასაკობრივ ჯგუფებს³, რაც იმით უნდა აიხსნას, რომ ყველა ეს ჯგუფი წარმოადგენდა საბჭოთა ხელისუფლების მიერ გახსნილი ახალი სკოლების მოსწავლეთა ასაკს.

¹ საქართველოს სსრ ოქტომბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფ. 281, აღწ. 1, ს. 202, ფურც. 53.

² იქვე, ფ. 334, ს. 35, სრულიად საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობის 1922 წ. 30 ნოემბრის აღწერის ქაზები, ნაწ. 1, ნაკვ. 3, გვ. 2—10. ცხ. 11.

³ იქვე, 334, ს. 35, გვ. 2, ცხ. 8.

ცხრილი 1

ქალაქები	სულ მოსახლეობის აბს. რაოდენობა	მათ შორის წერა-კითხვის მცოდნე %%-ში	წერა-კითხვის მცოდნე		წერა-კითხვის უცოდინარი	
			მამრ. სქესის	მდედრ. სქესის	მამრ. სქესის	მდედ. სქესის
აღმოსავლეთ საქართველოში						
ახალქალაქი	2381	64,0	58,2	41,8	44,0	56,0
ახალციხე	8968	56,1	50,1	49,9	47,9	52,1
ბორჯომი	3429	74,0	53,6	46,4	35,0	65,0
გორი	8272	65,0	49,5	50,5	48,4	54,6
ღუშეთი	1334	76,6	49,9	50,1	42,7	57,3
ველისციხე	4418	50,0	52,8	47,2	49,2	50,8
თელავი	8273	70,2	45,6	54,4	48,9	51,1
თიანეთი	1222	49,1	60,1	39,9	38,2	61,8
ლაგოდეხი	1332	59,1	50,1	49,9	52,6	47,4
ლუქსემბურგი	4011	75,4	51,5	48,5	55,4	44,6
სიღნაღი	3761	71,9	46,4	53,6	49,1	50,9
სურამი	3603	46,2	52,5	47,5	42,7	57,3
თბილისი	213541	73,2	50,4	49,6	40,3	59,7
შულავერი	4595	39,4	58,7	41,3	45,5	54,5
ხაშური	6206	72,8	52,3	47,7	39,9	60,1

თითქმის ყოველ ქალაქში ყველაზე მაღალი იყო წერა-კითხვის უცოდინარობის პროცენტი 60 და მეტი წლის ასაკის მოსახლეობისა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში 5—7 წლის ასაკობრივ ჯგუფს (იგი ზოგიერთი ქალაქის მიხედვითაა დამოწმებული), რომელიც ჩვენი აზრით, როგორც სკოლამდელი ასაკი, არც უნდა ყოფილიყო შეტანილი აღწერის ჯამებში.

აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობის წერა-კითხვის ცოდნის დონის ამსახველი მონაცემებიდან გამომდინარე, რომ მის მოსახლეობაში (275 344, სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის გარდა) წერა-კითხვის მცოდნე იყო 191 519 ანუ 70,5%. მასში მამაკაცთა ხვედრითი წილი უდრიდა 50,5%-ს, წერა-კითხვის უცოდინარი იყო ქალთა 49,5%. წერა-კითხვის უცოდინარ მამაკაცთა ხვედრითი წილი შეადგენდა 42%-ს, ხოლო ქალთა — 58%-ს. წერა-კითხვის ცოდნის ყველაზე მაღალი პროცენტი მოდიოდა 10—29 წლის ასაკობრივ ჯგუფებზე⁴.

ახლა მოვიყვანთ ცხრილს დასავლეთ საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვის მცოდნეობის დონის დასახასიათებლად⁵ (ცხრ. 2).

ქვემოთ დამოწმებული მონაცემების ანალიზი (აფხაზეთისა და აჭარის ასსრ ქალაქების გარდა) ასეთი დასკვნის შესაძლებლობას იძლევა: ქალაქების მოსახლეობიდან (89 400) წერა-კითხვის მცოდნე იყო 65 435 ანუ 67,3%. ეს მაჩვენებელი, უფრო ნაკლებია, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქების მიხედვით გაანგარიშებული შესაბამისი მაჩვენებელი. მამაკაცთა ხვედრითი წილი წერა-კითხვის მცოდნეთა შორის უდრიდა 54,3%-ს. ამ მაჩვენებლის მიხედვით დასავლეთ საქართველოს ქალაქები უფრო წინ იდგნენ. წერა-კითხვის უცოდინარი იყო სულ მოსახლეობის 32,7%, მათ შორის ქალები შეადგენდნენ 62,4%. ცალკე ასაკობრივ ჯგუფებს შორის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი წერა-კითხვის ცოდნისა მოდიოდა 10—25 ასაკის ჯგუფებზე.

⁴ საქართველოს სსრ ოქტომბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი. გვ. 5, ცხრ. 8.

⁵ იქვე.

ცხრილი 2

ქალაქები	სულ მოსახლეობის აბს. რაოდენობა	მათ შორის წერა-კითხვის მცოდნე %%-ში	წერა-კითხვის მცოდნე		წერა-კითხვის უცოდინარი	
			მამრ. სქესის	მდედრ. სქესის	მამრ. სქესის	მდედრ. სქესის
დასავლეთ საქართველოში:						
ზესტაფონი	4451	75,1	56,1	43,9	40,9	59,1
ზუგდიდი	4115	56,9	57,4	42,6	37,0	63,0
ლანჩხუთი	3300	61,7	57,0	43,0	39,3	60,7
ოზურგეთი	5154	76,7	54,5	48,5	35,4	64,6
ორი	2302	62,7	55,1	44,9	40,1	59,9
სამტრედი	5737	67,5	57,0	43,0	32,5	67,5
სენაკი	4094	72,8	55,7	44,3	34,4	65,6
ტყიბული	1589	53,4	65,9	34,1	37,0	63,0
ფოთი	10178	67,9	55,4	44,5	38,3	61,7
ქუთაისი	40864	67,0	52,3	47,7	38,3	61,7
ყულევი	627	39,4	68,2	31,8	36,6	63,4
ცაგერი	1389	49,3	64,7	35,3	45,1	54,9
ქიათურა	2981	83,3	58,3	41,7	44,1	55,9
ბონი	8347	67,7	51,8	48,2	32,8	67,2

ახლა ცალკე განვიხილოთ ავტონომიური რაიონების ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვის მცოდნეობის მდგომარეობა:

ცხრილი 3

ქალაქები	სულ მოსახლეობის აბს. რაოდენობა	მათ შორის წერა-კითხვის მცოდნე % %-ში	წერა-კითხვის მცოდნე		წერა-კითხვის უცოდინარი	
			მამრ. სქესის	მდედრ. სქესის	მამრ. სქესის	მდედრ. სქესის
გუდაუთა	2541	62,7	58,2	41,8	35,2	64,8
სოხუმი	15716	68,1	56,5	43,5	38,1	61,9
ბათუმი	55349	61,7	58,1	41,9	47,6	52,4
ცხინვალი	3911	45,8	53,7	46,3	43,2	56,8

სულ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობიდან (451261) წერა-კითხვის მცოდნე იყო 304 812 ანუ 68,5%. წერა-კითხვის მცოდნეთა შორის მამაკაცთა ხვედრითი წილი უდრიდა 52,4%-ს, ქალთა წილი — 47,6%-ს, ხოლო წერა-კითხვის უცოდინართა შორის მამაკაცთა ხვედრითი წილი უდრიდა 41,7%-ს, ქალთა ხვედრითი წილი კი — 58,3%-ს.

როგორც ზემოთ დამოწმებული ცხრილიდან ჩანს, აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობა (რომელიც რაოდენობრივად 2,5-ჯერ მეტად აღემატებოდა დასავლეთ საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობას) წერა-კითხვის მცოდნეთა ხვედრითი წილის მიხედვით მხოლოდ 3,2%-ით აღემატებოდა დასავლეთ საქართველოს შესაბამის მაჩვენებელს. თუ შევადარებთ წერა-კითხვის მცოდნეობის დონის მხრივ ცალკეულ ქალაქებს, გამოჩნდება, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქებს შორის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა ღუშეთი, შემდეგ ლუქსემბურგი, ბორჯომი, თბილისი, ხაშური, სიღნაღი, თელავი, გორი და ახალქალაქი. ყველაზე მაღალი იყო წერა-

კითხვის უცოდინართა აბსოლუტური რაოდენობა და შესატყვისად მათი ხვედრითი წილი შულავრის, სურამისა და თიანეთის მოსახლეობაში, ხოლო ლაგოდეხის, ახალციხის და ველისციხის მოსახლეობაში იგი მოსახლეობის ნახევარზე მეტს ან ნახევარს მოიცავდა. ამრიგად, წერა-კითხვის უცოდინართა რაოდენობა ქარბობდა წერა-კითხვის მცოდნეთ შულავრის, სურამის და თიანეთის მოსახლეობაში.

დასავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობის შემადგენლობის განხილვისას, წერა-კითხვის მცოდნეობის დონის მიხედვით ჩანს, რომ ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით (წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობით) ხასიათდებოდა კიათურა, ოზურგეთი, ზესტაფონი და სენაკი. შემდეგ მოდიოდა ფოთი, სამტრედია და ქუთაისი. ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით ხასიათდებოდა ყუღევი და ცაგერი, ხოლო ზუგდიდსა და ტყიბულში წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობა მოსახლეობის ნახევარს აღემატებოდა. ავტონომიური რაიონების ქალაქებს შორის ყველაზე მაღალი იყო წერა-კითხვის მცოდნეობის დონე სოხუმში, გუდაუთაში და ბათუმში, ხოლო ცხინვალში წერა-კითხვის უცოდინართა რაოდენობა აღემატებოდა წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობას.

აღსანიშნავია, რომ ყოველი ქალაქის მიხედვით მოტანილი მონაცემების შეპირისპირება და ანალიზი მიგვანიშნებს ზოგიერთ ტენდენციაზე. კერძოდ, წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობრივი თანაფარდობა მოსახლეობის ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით, უმთავრესად, ერთნაირი ხასიათის იყო ყოველი ქალაქის მიხედვით. ყველაზე მაღალი დონე წერა-კითხვის მცოდნეობისა ჩანს 10-დან 40 წლამდე ასაკის მოსახლეობაში (ზოგიერთ ქალაქში 8—9 წლის ასაკის მოსახლეობა წარმოდგენილი იყო უფრო ნაკლები ხვედრითი წილით, ვიდრე მისი მომდევნო ასაკი), რაც ძნელი ასახსნელია, თუ გამოვრიცხავთ ქალაქს მექანიკური მატერის გზით მოსახლეობის წერა-კითხვის მცოდნეობის დონის ზრდას. აღნიშნულის გათვალისწინება კი, როგორც ჩვენ მიერ დემოგრაფიული პროცესების შესწავლამ გვიჩვენა, აუცილებელია.

ამასთან ყურადღება მივაქციეთ მამაკაცთა და ქალთა ხვედრით წილს წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობაში ყოველი ქალაქის მიხედვით. ქალაქების უმრავლეს ნაწილში მამაკაცთა რაოდენობა და შესაბამისად ხვედრითი წილიც აღემატებოდა ქალთა რაოდენობას წერა-კითხვის მცოდნეთა შორის, მაგალითად, ახალქალაქის, ბორჯომის, ველისციხის, თიანეთის, ლაგოდეხის, ლუქსემბურგის, სურამის, თბილისისა და ხაშურის მოსახლეობაში, სადაც წერა-კითხვის მცოდნე მამაკაცთა ხვედრითი წილი აღემატებოდა წერა-კითხვის მცოდნე ქალთა წილს. ამ მხრივ ძლიერ დიდი იყო სხვაობა ლანჩხუთის, ზუგდიდის, ოზურგეთის, ზესტაფონის, ტყიბულის, სამტრედიის, ფოთის, ონის, ქუთაისის მოსახლეობაში.

შეიშინება მეორე ტენდენციაც, როდესაც ზოგიერთი ქალაქის — გორის, დუშეთის, თელავის და სიღნაღის მოსახლეობაში ქალთა ხვედრითი წილი აღემატება მამაკაცთა ხვედრით წილს წერა-კითხვის მცოდნეთა შორის. სულ დასავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობაში, აფხაზეთისა და აჭარის ასსრ ჩათვლით, ქალთა ხვედრითი წილი მამაკაცთა ხვედრით წილს წერა-კითხვის მცოდნის დონის მიხედვით აღემატებოდა 8,6%-ით, ხოლო მთლიანად საქართველოს მოსახლეობაში ეს მონაცემი უდრიდა 4,5%-ს.

წერა-კითხვის ცოდნის მიხედვით ქალაქების მოსახლეობის შემადგენლობის განხილვა სრული არ იქნება თუ არ გავანალიზებთ მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობაც.

ქვემოთ მოტანილი ცხრილი უჩვენებს ქართველთა და სხვა ეროვნების მოსახლეობას შორის წერა-კითხვის უცოდინარობის მდგომარეობას აღმოსავლეთ საქართველოს ყოველი ქალაქის მიხედვით.

ცხრილი № 4

ქალაქები	წერა-კითხვის უცოდინარობა ხვედრითი წილი % -ში	მათგან ქართველთა შორის	სომეხთა შორის	რუსთა შორის	ებრაელთა შორის	სპარსელთა შორის	აზერბაიჯანელთა შორის
ახალქალაქი	35,9	17,9	38,2	27,2			
ახალციხე	43,9	38,8	45,1	21,6	67,9	41,4	54,1
ბორჯომი	21,1	25,2	34,0	20,8			
გორი	35,0	30,4	43,9	13,5	59,0		
დუშეთი	23,4	23,4	23,1	20,6			
ველსიციხე	50,0	42,6	54,7	18,8	46,6		
თელავი	29,8	24,5	36,2		48,3		
თიანეთი	50,8	51,6	51,3				
ლაგოდეხი	40,8	31,8	50,4	37,3		95,2	87,6
ლუქსემბურგი	24,6	28,9	55,9	12,6			
სიღნაღი	28,1	20,6	55,4	13,3			
სურამი	53,8	39,7	53,5	36,4	83,5		
თბილისი	26,8	18,1	35,6	16,4	30,0	67,9	67,5
შუღავერი	60,4	23,5	60,9	6,7			100
ხაშური	27,2	25,3	50,1	12,2			

ამას გარდა წერა-კითხვის უცოდინარი იყო ბერძენთა 19% ახალქალაქში, და 18,4% — ბორჯომში, ოსთა შორის 33,3% — დუშეთში და 18,7% — ხაშურში. აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვის უცოდინარობა შორის ქართველების ხვედრითი წილი სხვა ეროვნებათა შორის უფრო დაბალი იყო თითქმის ყველა ქალაქში, გარდა დუშეთისა და თიანეთისა, სადაც იგი რამდენადმე აღემატებოდა სომეხთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობა ხვედრით წილს. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ქართველთა აბსოლუტური რაოდენობა აღემატებოდა სხვა ეროვნების მოსახლეობის რაოდენობას (თუნდაც და განსაკუთრებით იმავე დუშეთსა და თიანეთში) და ასეთ პირობებში კი ქართველთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობა ხვედრითი წილი დაბალი იყო, ცხადი ხდება, რომ ცალკეულ ქალაქებში წერა-კითხვის უცოდინარობის საერთო მაჩვენებელს ადიდებდა ამ ქალაქებში მცხოვრებ სხვა ეროვნებათა წერა-კითხვის უცოდინარობის მაღალი მაჩვენებელი. მაგალითად, 15 ქალაქიდან 8 ქალაქში სომეხთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობა ხვედრითი წილი აღემატებოდა 50%-ს, ხოლო სპარსელთა და აზერბაიჯანელთა შორის უცოდინარობა წილი 60-დან 100 პროცენტსაც კი აღწევდა. მაღალი იყო წერა-კითხვის უცოდინარობის მაჩვენებელი ებრაელთა შორისაც. არაქართველი, უმთავრესად კი სომეხი ეროვნების მოსახლეობის წერა-კითხვის უცოდინარობის მაჩვენებელი აღემატებოდა, და მნიშვნელოვნადაც, უკლებლივ ყოველი ქალაქის მოსახლეობის წერა-კითხვის უცოდინარობის საშუალო მაჩვენებელს. განსაკუთრებით მკაფიოდ ჩანს იგი ლუქსემბურგის, ხაშურის, სიღნაღის, ბორჯომის, გორის, თბილისის, თელავის მაგალითზე.

ახლა მოვიტანოთ ანალოგიური ხასიათის ცხრილი დასავლეთ საქართველოს ქალაქების მიხედვით.

ცხრილი № 5

ქალაქები	წერა-კითხვის უცოდინართა ხვედრითი წილი % -ში	მათგან ქართველთა შორის	სომეხთა შორის	რუსთა შორის	ებრაელთა შორის	სპარსელთა შორის
ზესტაფონი	24,9	24,0	64,7	13,6		
ზუგდიდი	41,1	41,3	76,5	23,3		
ლაჩხუთი	38,3	38,2	84,6	7,5		
ოზურგეთი	23,3	23,2	62,6	10		
ონი	37,3	18,5	32,7	1,2	66,1	
სამტრედი	32,5	32,1	70,0	20,0		
სენაკი	27,2	26,8	80	21,9		
ტყიბული	46,5	47,4	16,7	12,8		
ფოთი	32,1	32,3	48,7	21,7	37,1	
ქუთაისი	33	30,3	35,0	11,6	59,9	66,7
ჟუღევი	60,7	61,0	50,0	66,7		
კაგევი	50,7	51,1	—	53,3		
ჭიათურა	16,7	14,9	35,2	15,9		
ზონი	32,3	32,4	60,9	18,5		

ცხრილში დამოწმებულ ეროვნებათა გარდა, წერა-კითხვის უცოდინართა შორის ბერძენთა ხვედრითი წილი შეადგენდა 31,8%-ს სენაკის მოსახლეობაში, 61,1%-ს — ტყიბულში, 32,7%-ს — ფოთში და 33,5%-ს — ჭიათურაში.

ზემოთ მოტანილი ცხრილის მიხედვით ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვის უცოდინართა შორის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა რუსი და შემდეგ ქართველი მოსახლეობა, გარდა ჭიათურისა, სადაც რუსი ეროვნების მოსახლეობა წერა-კითხვის უცოდინარობის მხრივ აღემატებოდა ქართველების შესატყვის მაჩვენებელს. ქართველთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობის მაჩვენებელი თითქმის ემთხვეოდა საშუალო მაჩვენებელს ყოველი ქალაქის მიხედვით. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ დასავლეთ საქართველოს ქალაქები უფრო ქართული იყო, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოსი, უფრო ნაკლებად სახლობდა იქ სხვა ეროვნების მოსახლეობა, მაგრამ სადაც იყო, იქაც წერა-კითხვის უცოდინარობის შედარებით მაღალ მაჩვენებელს იძლეოდა. ასევე, ქ. ონში მაღალი იყო ებრაელთა, ხოლო ტყიბულში — ბერძენთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობის მაჩვენებელი.

საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვის მცოდნეობის დონე განვიხილეთ ეროვნების მიხედვით. მაგრამ არ შეიძლება ყურადღება არ მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ წერა-კითხვას ზოგიერთი ეროვნების მოსახლეობა საქართველოში სწავლობდა არა თავის მშობლიურ ენაზე.

ჩვენს ხელთ არსებული სტატისტიკური მასალების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში არ იყო ისეთი ქალაქი, რომლის ყოველი ეროვნების მოსახლეობას სცოდნოდეს წერა-კითხვა დედაენაზე. ქართველთა შორის ყველამ იცოდა წერა-კითხვა დედაენაზე ბორჯომში, ველისციხეში, თელავში, თიანეთში, სურამსა და ხაშურში. ქართველთა მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილმა იცოდა წერა-კითხვა სხვა ენაზე ზოგიერთ ქალაქში, კერძოდ, ახალ-

ციხეში (0,4%-მა), ღუშეთში (0,3%-მა), თბილისში (0,7%-მა). უფრო მაღალი პროცენტი ქართველებისა, რომელთაც წერა-კითხვა იცოდნენ სხვა ენაზე, ჩანს ლაგოდეხის, ლუქსემბურგის და შულავერის ქართველ მოსახლეობაში.

რუსი ეროვნების მოსახლეობიდან დედაენაზე წერა-კითხვა იცოდა ყოველმა მათგანმა ახალქალაქში, ბორჯომში, ღუშეთში, ველისციხეში, თიანეთში, ლაგოდეხში, სურამში და შულავერში. ამით იყო განპირობებული ის ვარაუდები, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობაში დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მაჩვენებელი (99,7%) რუსი ეროვნების მოსახლეობას შორის აღემატებოდა ქართველთა შორის დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მაჩვენებელს (99,5%). რუსებს შორის დედაენაზე წერა-კითხვა არ იცოდა უმნიშვნელო ნაწილმა ახალციხეში, ხაშურში, თელავში, ლუქსემბურგში, სიღნაღსა და თბილისში. მოსახლეობის ამ ჯგუფის ხვედრი წილი საშუალოდ არ აღემატებოდა 0,5%-ს.

როგორც ჩვენ მიერ ქალაქების მოსახლეობის ეროვნული შენადგენლობის შესწავლამ გვიჩვენა, მოსახლეობის ნაწილი, ცხადია, მცირე, თავის თავს აღიარებდა ქართველად, მაგრამ სწავლობდა სხვა ენაზე. ამ ვარაუდებს, უდავოა, არ შეეძლო გავლენა არ მოეხდინა ხსენებულ მონაცემებზე. ამ ვარაუდს ამაგრებს სომეხი ეროვნების დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მაჩვენებლები ანალიზი. ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი (98—99%) სომეხი მოსახლეობის დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნისა იყო ახალქალაქში, ახალციხეში, ველისციხეში, თელავში, ლაგოდეხში, სიღნაღში, შულავერში, ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი კი — ღუშეთში, სურამში, ლუქსემბურგში. თბილისში მცხოვრებ სომეხთა შორის დედაენაზე წერა-კითხვა იცოდა 90,6%-მა. სამწუხაროდ, ჩვენ ხელთ არსებულ წყაროებში არ არის მითითება იმის შესახებ კონკრეტულად რომელ ენაზე იცოდა წერა-კითხვა მოსახლეობის ნაწილმა, თუ არ იცოდა წერა-კითხვა დედაენაზე.

განსხვავებული ტენდენცია შეიმჩნევა დასავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობაში დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მაჩვენებელთა თანაფარდობის მხრივ. იმასთან დაკავშირებით, რომ მოსახლეობა ამ ქალაქებში უფრო ქართული იყო, წერა-კითხვის ცოდნა დედაენაზე უფრო მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა. 14 ქალაქიდან 7 ქალაქში ყოველი ეროვნების მოსახლეობის დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის საერთო მაჩვენებელი 100%-ს შეადგენდა. დანარჩენ 7 ქალაქში კი მხოლოდ უმნიშვნელო სხვაობა შეიმჩნევა, მაგალითად, ლანჩხუთში, ქუთაისში, ონში, ქიათურაში, ცაგერში, ფოთსა და ტყიბულში.

რუსი ეროვნების მოსახლეობის დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნა თუ აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქებში ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა და შედარებით სტაბილური იყო, დასავლეთ საქართველო ქალაქების შესატყვისი მაჩვენებლების მიხედვით მეორე ადგილზე იდგა ქართველების შემდეგ. წერა-კითხვის მცოდნე რუსი ეროვნების მოსახლეობის აბსოლუტური რაოდენობა არ ემთხვეოდა მათ შორის დედაენაზე წერა-კითხვის მცოდნეთა აბსოლუტურ რაოდენობას. მაგალითად, წერა-კითხვა დედაენაზე არ იცოდა ონისა და ფოთის რუსი მოსახლეობის 4,3—5,3%-მა და ა. შ.

სომეხი ეროვნების მოსახლეობიდან დედაენაზე წერა-კითხვა არ იცოდა დასავლეთ საქართველოს ქალაქებში: ქუთაისში 5,7%-მა, ტყიბულში — 6,7, ფოთში 8,2, ხონში 11,1%-მა. განსაკუთრებით დაბალი იყო ეს მაჩვენებელი

ცაგერში, სადაც სომეხი მოსახლეობის მხოლოდ ერთმა მესამედმა იცოდა წერა-კითხვა დედაენაზე. სომეხი მოსახლეობის დედაენისადმი დამოკიდებულება შედარებით აქტიური ჩანს დასავლეთ საქართველოს ქალაქებში, სადაც დედაენაზე წერა-კითხვა იცოდა სომეხთა 94,6%-მა, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქებში. აქ შესაბამისი მაჩვენებელი 92,1%-ს შეადგენდა.

განხილულ ქალაქებს შორის უფრო მაღალი მაჩვენებლით დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მხრივ ხასიათდებოდა ბათუმი, ხოლო ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი იყო ცხინვალში, სადაც ადგილობრივი ეროვნების მოსახლეობაში, რუსებს შორის დედაენაზე წერა-კითხვა იცოდა მხოლოდ 7,6%-მა. ისიც ჩანს, რომ ძირითადად, ქართული ენა დომინირებდა იმ დროის ცხინვალში, რადგან მოსახლეობის მთავარ ეროვნულ ჯგუფს ქართველები შეადგენდნენ. იქაც შეიმჩნევა სომეხი ეროვნების მოსახლეობის არასტაბილური დამოკიდებულება დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნისადმი. ცხინვალში მცხოვრებ სომეხთაგან დედაენაზე წერა-კითხვა არ იცოდა 28,2, გულდუთაში — 13,3 და სოხუმში — 11,5%-მა. რუსებს შორის კი დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მაჩვენებელი ამ შემთხვევაშიც მაქსიმალური იყო.

ქართველებს შორის დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის დონე მაღალი იყო ცხინვალსა და ბათუმში. წერა-კითხვა არ იცოდა დედაენაზე ქართველების 3,6%-მა სოხუმში და 7,2%-მა — გულდუთაში.

თუ დავაჯამებთ მთლიანად საქართველოს ქალაქების მოსახლეობაში დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის ამსახველ მონაცემებს, გამოჩნდება, რომ ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით დედაენაზე წერა-კითხვის ცოდნის მხრივ (99,6%) ხასიათდებოდნენ ქართველები და რუსები. სომეხი ეროვნების მოსახლეობიდან წერა-კითხვა დედაენაზე იცოდა 92,1%-მა, ებრაელთა 81,2, აზერბაიჯანელთა 90,2, დანარჩენი ეროვნების მოსახლეობის 90,5%-მა.

ფრიალ საინტერესოა 1922 წლის საქალაქო მოსახლეობის აღწერის შემადგამებელ დოკუმენტებში არსებული ცნობა იმის შესახებ, რომ ქალაქების მოსახლეობის ნაწილმა ერთსა და იმავე დროს იცოდა წერა-კითხვა რამდენიმე ენაზე. ავიღოთ თბილისის მაგალითი, აქ მცხოვრებ ქართველთაგან (59 419 კაცი) ქართულად იცოდა წერა-კითხვა 99,1, მათგან სომხურად — 0,6, ხოლო რუსულად — 58,1%-მა. სომეხებს შორის დედაენაზე იცოდა წერა-კითხვა 81,8, მათგან ქართულად — 27,6, ხოლო რუსულად 59,6%-მა,

რუსებს შორის წერა-კითხვა დედაენაზე იცოდა 97,9, მათგან ქართულად — 11,1, სომხურად — 11,8%-მა; ებრაელთაგან წერა-კითხვა დედაენაზე იცოდა 74,6%-მა, მათგან ქართულად — 10,5, სომხურად — 0,2, ხოლო რუსულად — 74,3%-მა; სპარსელებს შორის ქართულად — 7,5, სომხურად — 1,6, ხოლო რუსულად — 42,4%-მა. აზერბაიჯანელთაგან ქართულად — 8,6, სომხურად — 0,7, რუსულად კი 51,9%-მა; პოლონელთაგან ქართულად — 9,3, სომხურად — 0,6, ხოლო რუსულად — 76,4%-მა. ამ მაგალითზე ჩანს, რომ დედაენასთან ერთად თბილისში მცხოვრებ ეროვნებათა შორის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა იცოდა წერა-კითხვა რუსულ ენაზე, ქართულად შორის ეს მაჩვენებელი უფრო დაბალი იყო, ვიდრე ეროვნულ უმცირესობათა შორის. ქართულ ენაზე წერა-კითხვა უფრო გავრცელებული ჩანს

* საქართველოს სსრ ოქტომბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ენტაზუზმის სახელმწიფო არქივი, ფ. 334, ს. 35, ფურც. 12.

სომხებსა და ებრაელებს შორის. რაც შეეხება სომხურ ენაზე სხვა ეროვნებათა მიერ წერა-კითხვის ცოდნას, იგი ძლიერ მცირე მოცულობისა ჩანს.

იგივე ტენდენცია შეიმჩნევა მთლიანად საქართველოს ქალაქების მიხედვით. სულ რესპუბლიკის ქალაქების მოსახლეობაში ერთდროულად იცოდა წერა-კითხვა ქართველთა შორის ქართულად 99,6, მათგან სომხურად — 0,3 და რუსულად — 48,8%-მა⁷. სომეხ მოსახლეობას შორის წერა-კითხვა იცოდა სომხურად 80,9%-მა, მათგან ქართულად — 30,0 ხოლო რუსულად 52,3%-მა. რუს მოსახლეობას შორის დედაენის გარდა ქართულად იცოდა წერა-კითხვა 10,7, ხოლო სომხურად — 0,6%-მა.

ასეთი იყო საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობაში წერა-კითხვის მცოდნეობის მდგომარეობა საერთო რაოდენობის, ასაკის, სქესისა და ეროვნების მიხედვით.

ჩვენ მიერ შესწავლილი სტატისტიკური მასალა გვიჩვენებს საქართველოს ქალაქებში მოსახლე ეროვნებათა შორის დედაენაზე წერა-კითხვის მცოდნეობის საკმაო უთანაბრობას. იგი მნიშვნელოვნად საგრძნობი ჩანს ეროვნულ უმცირესობათა შორის. მათმა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა წერა-კითხვა იცოდა არამშობლიურ ენაზე. აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ქალაქების მოსახლეობის ნაწილმა წერა-კითხვა იცოდა დედაენასთან ერთად სხვა ენებზეც. სამწუხაროდ, ვერ მიგვიწვდა ხელი წერა-კითხვის მცოდნე ამ ჯგუფების სოციალური მდგომარეობის მაჩვენებელ მასალაზე, რაც საშუალებას მოგვცემდა ეს ტენდენცია უფრო სრულყოფილად შეგვესწავლა.

⁷ საქართველოს სსრ ოქტომბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფურც. 14.

В конце 50-х — начале 60-х годов в Советском Союзе появился ряд статей, авторы которых «оправдывали» Энгельса³. Но позиции этих авторов нам не кажутся убедительными. Так, например, по мнению В. Платковского, Энгельс в данном предисловии подразумевал то, что наряду с экономикой рост населения также является необходимым и достаточным условием материальной жизни общества. По С. Э. Крапивенскому выходит, что здесь речь идет о переходном периоде от животного состояния к обществу. Тем самым, «когда Энгельс говорит о двух основах развития, он имеет в виду, что в ходе развития первобытного общества оба эти закона по своей значимости, по своей определяющей роли постепенно менялись местами»⁴. По мысли Н. Н. Ланина, подчеркивание Энгельсом роли родовых отношений вовсе не снимает их вторичности по отношению к производственным отношениям, а означает лишь то, что взаимодействие экономики с надстроечными факторами в первобытном обществе опосредствуется родоплеменными отношениями и что последние именно в этом смысле оказывают решающее влияние на характер общественного строя⁵.

Другую позицию занимает Н. Б. Тер-Акопян. По его мнению, в отдаленные эпохи, вследствие ничтожного развития труда, семейно-родственные связи играли определяющую роль в развитии общества, и в отличие от этого рост народонаселения, основанный на производстве людей в семье, играл решающую роль⁶. Исходя из этого, Тер-Акопян первую («первичную») формацию не считает экономической. Такую интерпретацию энгельсовской мысли разделяет и Г. А. Багатурян⁶.

В какой-то степени круг замкнулся. Однаково понятую мысль Энгельса у нас прежде считали «ошибкой», а ныне ее считают результатом творческого развития материалистической концепции истории применительно к пониманию первобытного общества⁹. Но чтобы прийти к последнему выводу, требуется, нам кажется, углубление в сущность приведенной мысли Энгельса.

³ См. В. Платковский. Выдающееся произведение научного коммунизма, («Коммунист», 1959, № 14); К. И. Власов. Означении родовых отношений в первобытном обществе, («Вопросы философии», 1962, № 11); С. Э. Крапивенский, По поводу так называемой ошибки Энгельса, («Философские науки», 1963, № 2).

⁴ С. Э. Крапивенский, По поводу... стр. 169.

⁵ См. рецензию автора на сборник «Маркс-историк», («Вопросы философии», 1969, № 6, стр. 156).

⁶ См. труды автора: «2-ое издание как источник для изучения развития взглядов Энгельса на историю первобытного общества», (ИМЛ, Научно-информационный бюллетень сектора произведений К. Маркса и Ф. Энгельса, М., 1966, № 14); «К. Маркс и Ф. Энгельс о характере первичной общественной формации», (в сборнике «Проблемы истории докапиталистических обществ», М., 1968).

⁷ Критика Л. П. Лашуком позиции Тер-Акопяна (см. его статью «О некоторых аспектах трактовки первичной формации», «Советская этнография», 1970, № 5), очень неубедительна.

⁸ См. его «Первое великое открытие Маркса. Формирование и развитие материалистического понимания истории», (в сборнике «Маркс-историк», М., 1968, стр. 165, 172).

⁹ В первобытном обществе, как думают некоторые советские этнографы, кровно-родственные отношения складывались с производственными и тем самым представляли основу общества. Оставляя другие возражения в стороне, спрашивается: как обуславливали примитивные производственные отношения, не выходящие за пределы одного родового коллектива, кровно-родственные связи родовой системы (другие роды, фратрии, племена, союз племен), общую собственность (племенную, союза племен) на землю.

Очень коротко остановимся на сути мысли одного из основоположников исторического материализма. В отличие от Н. Б. Тер-Акопяна, мы не считаем возможным утверждать, что мысль, подобная высказанной в предисловии к первому изданию «Происхождения семьи»..., у классиков марксизма зародилась уже в 1845-46 годах при написании «Немецкой идеологии». В этом произведении говорилось о значении роста народонаселения, и его авторы рассматривали этот фактор не как основу существования общества, а как одну из сторон материальной жизни общества. В этот период, исходя из патриархальной формы семьи как исходного пункта социального развития, Маркс и Энгельс не могли уяснить себе значения кровно-родственных связей в жизни первобытного общества.

В работе Энгельса «Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека» (написан в 1876 году) автор с позиций исторического материализма развил новую концепцию возникновения человека. В основе этого процесса, как известно, по Энгельсу, лежал труд: на основе развития данного фактора развивались мышление, язык, соответственно мозг и т. д. Более того, как указывал Энгельс, «с другой стороны, развитие труда по необходимости способствовало более тесному сплочению членов общества, так как благодаря ему стали более часты случаи взаимной поддержки, совместной деятельности, и стало ясней сознание пользы этой совместной деятельности для каждого отдельного члена»¹⁰. Таким образом, сплавившим первобытные человеческие коллективы фактором Энгельс опять-таки считал труд, хотя к этому времени (см. его письмо к П. Л. Лаврову 1875 года) он ясно сознавал значение общественного инстинкта как одного из важнейших рычагов развития человека из обезьяны.

Мысль о большой роли кровно-родственных отношений в первобытном обществе у Энгельса оформилась уже в 1882 году, после ознакомления с книгой Г. Г. Банкрофта „The Native races of the Pacific states of North America“ (т. 1). Об этом он так сообщает Марксу (8 декабря 1882 года): «Чтобы, наконец, полностью уяснить себе параллель между германцами Тацита и американскими краснокожими, я сделал небольшие выдержки из первого тома твоего Банкрофта. Сходство, действительно, тем более поразительно, что способ производства так различен — здесь (т. е. у индейцев — Г. К.) рыболовство и охота без скотоводства и земледелия, там (т. е. у германцев — Т. К.) кочевое скотоводство, переходящее в земледелие. Это как раз доказывает, что на данной ступени способ производства играет не столь решающую роль, как степень распада старых кровных связей и старой взаимной общности полов (sexus) у племени. Иначе тлинкиты в бывшей русской Америке не могли бы быть чистой копией германцев, и, пожалуй, в еще большей мере, чем твои ирокезы»¹¹. В этом высказывании Энгельса особого внимания заслуживает фраза о не столь решающей роли способа производства по сравнению со степенью распада кровных связей. Отсюда следует заключение о кровно-родственных связях как основе первобытного общества. Не останавливаясь пока на сути вопроса, укажем, что это заключение нельзя увязать с мыслями, высказанными Энгельсом в письме к К. Каутскому почти в тот же период (от 26 июня 1884 года). В письме мы читаем: «Орудия дикаря обуславливают его

¹⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс. Избр. произведения, т. II, М., 1919, стр. 73.

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 35, стр. 103.

общество совершенно в той же мере, как новейшие орудия — капиталистическое общество»¹². Адресату высказан упрек, что согласно ему (Каутскому) материальное производство будто только при капитализме определяет общественный строй, но не определяло его до капиталистического производства. В отличие от такого взгляда, Энгельс подчеркивает, что при рассуждении о средствах производства подразумевается общество, именно то общество, которое определяется этими средствами производства¹³. Таким образом, все сказанное в письме относительно решающей роли средств производства и, тем самым, экономики на любой докапиталистической фазе эволюции общества, не вызывает никаких сомнений. Затем в письме читаем: «Но вот что следовало бы показать: каким образом средства производства, которые в более ранние периоды, включая простое товарное производство, господствовали лишь в очень незначительной мере по сравнению с нынешними, дошли до современного деспотического господства»¹⁴. Но между вышеприведенными мыслями Энгельса и последней никакой неувязки нет. В последнем случае говорится лишь о господстве средств производства в смысле отчуждения их от общества, господстве их над обществом.

В письме к К. Каутскому Энгельс писал о Моргане, что он в границах своего предмета самостоятельно вновь открыл марксово материалистическое понимание истории. Такая же оценка научной деятельности выдающегося американского этнографа Энгельсом не раз была высказана и впоследствии, в том числе в предисловии к первому изданию книги «Происхождение семьи...».

Как понять самостоятельное открытие Морганом исторического материализма в рамках изучения первобытного общества? Неужели это заключалось лишь в показе решающей роли кровно-родственных отношений в жизни этого общества? Отнюдь нет. Морган в своей главной книге довольно систематически провел мысль о прогрессе в производстве средств существования, как основе жизни общества в первобытную эпоху. Этот критерий, как мы знаем, был положен им в основу выделения эпох и периодов первобытного общества. И в этом Энгельс, как известно, следовал Моргану¹⁵.

В «Происхождении семьи...» Энгельс не раз указывал на материальное производство, как определяющий другие стороны общества фактор. Так, например, брачные классы австралийцев, по мнению Энгельса, соответствовали уровню общественного развития дикарей-кочевников, а пуналуальная семья предполагала уже сравнительно устойчивые поселения коммунистических общин¹⁶.

Находившийся в полном расцвете родовой строй, наблюдаемый в Америке, как указывал Энгельс, предполагал крайне неразвитое производство, следовательно, крайне редкое население на обширном пространстве, вытекавшее отсюда почти полное подчинение человека враждебно противостоящей и непонятной ему окружающей природе¹⁷. В IX главе, рассматривая родовой строй в Америке, Энгельс указы-

¹² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 36, стр. 146.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Во введении Энгельс говорил о прогрессе в производстве средств жизни и отмечал, что наряду с этим происходит развитие семьи, но оно не дает таких характерных признаков для разграничения периодов (см. стр. 28).

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 21, стр. 50.

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 21, стр. 99.

вал, что эта простая организация вполне соответствует общественным условиям, из которых она возникла. И здесь охарактеризован экономический базис этого строя. С другой стороны, экономический базис родового строя Энгельсом мыслится как совокупность ряда элементов: редкость населения, естественное разделение труда между полами, формы собственности (у мужчин — оружие, охотничьи и рыболовные принадлежности, у женщин — домашняя утварь; общая собственность на дом, огород, лодку), ведение общего домашнего хозяйства¹⁸.

Нет нужды распространяться здесь о мысли Энгельса относительно смены матриархального рода патриархальным по причине новых экономических условий (развитие скотоводства).

Все это, думается, нам дает право заключить, что по Энгельсу способ производства материальной жизни общества оставался решающим фактором и в условиях первобытного общества, обуславливая многие социальные, демографические и духовные явления в жизни данного общества. Важная особенность этой фазы эволюции общества заключалась, по Энгельсу, в том, что ее социальный строй, основанный на родах, фратриях и племенах, наряду с определенным уровнем материального производства вытекал из определенных (групповых) форм брака и семьи. При дальнейшем развитии производительных сил форма семьи и тем самым обусловленные ею кровно-родственные связи потеряли свое огромное значение для социального строя последующих исторических эпох.

В 1888 году в предисловии к английскому изданию «Манифеста Коммунистической партии» Энгельс писал о сущности исторического материализма, согласно которому «в каждую историческую эпоху преобладающий способ экономического производства и обмена и необходимо обуславливаемое им строение общества образуют основание, на котором зиждется политическая история этой эпохи и история ее интеллектуального развития, основание, исходя из которого она только и может быть объяснена»¹⁹. Как видим, действие основного принципа исторического материализма Энгельс распространял на каждую историческую эпоху, следовательно, и на первобытную.

Итак, по нашему мнению, в 80-х годах прошлого столетия Энгельс отнюдь не пришел к выводу о решающей роли роста населения или семьи в условиях первобытного общества в отличие от такой роли способов производства в последующих общественно-экономических формациях. Основная мысль исторического материализма об обусловленности социальных и духовных процессов общества материальными условиями жизни, по Энгельсу, сохраняла свою действительность и в архаическую историческую эпоху. Но специфика этой фазы эволюции общества заключалась в том, что развитый социальный строй данного общества, основанный на родах, фратриях, племенах вытекал из группового брака и связанной с ним формы семьи.

¹⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 21, стр. 159.

¹⁹ Там же, стр. 367.

Е. А. ДЖИОЕВА

КУЛЬТУРНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ГРУЗИНСКОЙ ССР ИСТОРИОГРАФИИ ПЕРВОГО ПОСЛЕВОЕННОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ

Сложный и многообразный процесс культурной революции, начавшийся с победой Советской власти, прошли все народы нашей многонациональной страны. За это время историографическая наука накопила ряд ценных исследований, монографий, статей, отражающих многогранную историю духовного прогресса народов нашей страны.

В настоящее время интересные, оригинальные работы по истории культурной революции имеются во всех советских республиках.

Историческая наука Грузии также располагает содержательными научными исследованиями и статьями, обобщающими практику культурного строительства в грузинской советской республике. Настало время, когда необходимо проанализировать достигнутые результаты в области научного изучения истории культурной революции в Грузинской ССР.

Особенно важно сделать это перед 60-летием Великой Октябрьской социалистической революции, чтобы ярче представить исторический процесс развития науки, важнейшие события, составляющие его содержание.

В. И. Ленин неоднократно подчеркивал, что познание истории необходимо для более глубокого понимания современности. В данной работе делается первая попытка историографического анализа литературы по проблеме культурного строительства в Грузии за период первого послевоенного десятилетия.

До 50-х годов историческая наука Грузии не располагала обобщающими научными работами по истории культурного строительства. И только в этот период «культурная революция» как исследовательская проблема впервые привлекает внимание историков республики. К этому времени относится появление первых диссертационных исследований, создание обобщающих работ по истории отдельных отраслей культурной революции в Грузии, включая Абхазию, Аджарию и Юго-Осетию.

Тема культурной революции в комплексном и отраслевом аспектах была разработана в ряде диссертационных исследований историков, философов, экономистов, педагогов, этнографов.

В середине 50-х годов появляются диссертации, посвященные вопросам теории культуры (Д. И. Чхиквишвили)¹, ее конкретно историческому процессу (З. П. Бабунашвили)². Автор поднимает широкий круг вопросов, включая основные компоненты культурной ре-

¹ Д. И. Ч х и к в и ш в и л и, Марксизм-ленинизм о национальной форме культуры, Канд. диссерт. (на грузинском языке), Тб., 1952, в 1955 г. была издана отдельной книгой.

² З. П. Б а б у н а ш в и л и, Культурное строительство Грузии в восстановительный период (1921—1925 гг.) Канд. дисс. (на грузинском языке), Тб., 1955.

волюции. Хотя не все сюжеты находят полное освещение, однако сама постановка проблемы, попытка ее научного раскрытия представляет серьезный интерес. Освещаются отдельные хронологические этапы и аспекты темы.

К исследованию послевоенного периода культурного строительства по материалам статистических разработок обратился Ш. К. Какурня³. Г. Ф. Сихарулидзе освещает историю возникновения и развития системы низшего профтехнического образования.

В Юго-Осетии история культурного строительства частично освещена в кандидатской диссертации В. З. Алборова⁴. В III главе работы автор показывает мероприятия партийной организации по борьбе за культурную революцию в области в 1921—1941 гг.

Абхазский историк В. И. Нарсия⁵ исследует одну из важных проблем культурной революции — историю народного образования.

На общем фоне достижений социалистического сельского хозяйства говорится о материальном благосостоянии и достижениях культуры колхозного крестьянства Аджарии в кандидатской диссертации экономиста и историка Д. С. Диасамидзе⁶.

В отдельных работах исследователи впервые обратились к изучению коренных изменений в материальной культуре и быте народов Грузии в связи с победой колхозного строя (Л. А. Витунховская⁷, Л. Х. Акаба⁸).

Следует сказать, что данный этап историографии культурной революции характеризуется, прежде всего, постановкой самой проблематики. Тематика исследований носила пока односторонний характер и охватывала проблему в целом. Исследователи не обращали внимания на глубокую разработку отдельных отраслей истории культурной революции в республике. Сравнительно узким оставался и круг исследуемых проблем.

Авторы опирались в основном на материалы местных архивов, что и дало возможность тесно увязать ход культурной революции на местах с общесоюзным процессом. Мало использовалась уже имеющаяся в тот период общесоюзная и местная историко-партийная и специальная литература, а также статистические источники. Вместе с тем, к заслуге авторов можно отнести то, что они впервые обобщили определенный материал, характеризующий специфику и общие черты процесса культурной революции в Советской Грузии, ввели в научный

³ Ш. К. Какурня. Культурное строительство Грузинской ССР в 1946—1950 гг. (по материалам статистических разработок), Канд. дисс. (на грузинском языке), Тб., 1952.

⁴ В. З. Алборова. Борьба большевиков Юго-Осетии за социалистическое преобразование области (1920—1941 гг.), Канд. дисс., М., 1955.

⁵ В. И. Нарсия. Советская школа Абхазии за первые 10 лет советской власти 1921—1931 гг. (По историческому постановлению ЦК ВКП (б) от 5 сентября 1931 г., Диссертация на соискание уч. степени канд. пед. наук, Тб., 1954 (в 1956 г. диссертация в переработанном виде была издана отдельной книгой).

⁶ Д. С. Диасамидзе. Рост материального благосостояния и культурного уровня колхозного крестьянства Грузинской ССР на примере Аджарской ССР. Диссертация на соискание уч. степени канд. экон. наук (на грузинском языке), Тб., 1955.

⁷ Л. А. Витунховская. Опыт монографического исследования социалистической культуры абхазской колхозной деревни (по материалам Гудаутского района), автореф. канд. дисс., М., 1950.

⁸ Л. Х. Акаба. Абхазы Очамчирского района (опыт этнографического исследования культуры и быта колхозников), автореф. канд. дисс., М., 1951.

оборот большое количество ранее неизвестных архивных источников. Работы были написаны, главным образом, на основе документальных источников. Важно, что сама постановка проблемы положила начало дальнейшей ее разработке. Из всего этого следует, что на данном этапе было положено начало научному изучению истории культурной революции в Грузинской Советской республике.

В рассматриваемое время шел процесс накопления материала. И в этом большое значение имела публикация документов съездов Компартии Грузинской республики. В них имеются не только основополагающие указания, но и разнообразные сведения, итоговые показатели достижений народного хозяйства, культурного строительства, позволяющие всесторонне раскрыть руководящую роль Коммунистической партии в коренных экономических и духовных преобразованиях общества. Партийные документы явились ведущей основой научных исследований. Конечно, эта группа источников не содержит материала о самом ходе культурной революции, не показывает процесса ее прогрессирующего развития, но специфика партийных документов заключается в том, что в них наиболее ярко видна государственная политика, руководящая роль партии в деле культурного строительства. Наряду с расширением источниковедческой базы, выход в свет материалов партийных съездов имел весьма важное значение для определения методологической направленности научных исследований. Круг источников расширился также за счет издания материалов сессии Верховного Совета Грузинской ССР, автономных республик и областей. Значение этих источников заключается, главным образом, в том, что в них содержатся, помимо директивных положений, фактические данные, богатый цифровой материал о государственных и местных бюджетных ассигнованиях на культурное строительство и его отдельные объекты. Данные источники, в частности, убедительно показывают финансовую политику Советского государства, направленную на ликвидацию фактического, экономического и культурного неравенства народов СССР.

Следует обратить внимание на публикации, казалось бы, не имеющие прямого отношения к проблеме. Было издано немало приказов и распоряжений Министерства просвещения Грузинской ССР. В них можно проследить реализацию важнейших партийных и государственных постановлений и решений по вопросам культурного строительства. Некоторые из них рассматривают мероприятия по осуществлению решений съездов по различным вопросам культурной революции в республиках. Наряду с тем, что они расширяют источниковедческую базу, существенно и то, что в них так же, как и в партийных документах, отражена направляющая и организующая роль КПСС, Компартии Грузинской республики и Советского государства в социалистических преобразованиях в области культурной революции.

В 50-х годах появляются работы общеисторического характера, в которых проявилась тенденция рассматривать духовные преобразования как составную часть социалистического строительства. Однако в них освещение вопросов культурного строительства, естественно, носит ограниченный характер.

В изучаемое время в Грузии еще не было создано серьезных обобщающих исследований, которые бы охватили весь комплекс проблем культурной революции. Они стали появляться позже. Конкретно историческое исследование культурной революции в Закавказье облегчалось появлением исследований П. М. Кима, И. С. Смирнова, Г. Г. Карпова и др., посвященных этой проблеме в общесоюзном мас-

штабе, в которых наряду с обобщением большого фактического материала были разработаны общие методологические принципы, поставлен ряд концептуальных положений, определяющих дальнейшие направления исторических исследований по истории культурной революции в стране⁹. Показывая общие черты процесса культурной революции, они помогают видеть конкретные проявления специфических ее особенностей. Вполне понятно, что в них не были подробно затронуты аспекты национально-культурного строительства, не уделено специального внимания этому процессу в союзных и автономных республиках. Подобные сводные работы историков, естественно, представляют интерес не только для широкого круга читателей, но и для исследователей, занимающихся конкретной историей культурной революции на местах.

Как уже отмечалось выше, в историографии Грузии послевоенного десятилетия еще не было создано обобщающих исследований по истории культурной революции.

В 1955 году вышла из печати небольшая книга Д. И. Чхиквишвили «О национальной форме социалистической культуры». Автор раскрывает философский аспект исследования, формы и социалистическое содержание культуры, ее национальные и интернациональные черты. Но в силу своей специфики работа Д. И. Чхиквишвили не содержит исторического материала о культурном строительстве в Грузии, мало приводится в ней документальных источников.

В периодической печати за исследуемый период опубликовано несколько статей, главным образом, научно-популярного характера, содержащих некоторые конкретные сведения о культурно-просветительной работе, науке, литературе, искусстве Грузии и ее автономиях. Статьи акцентируют внимание на итогах культурных достижений в республиках в различных сферах.

Общей темой периодической печати является сравнение культур в дореволюционной и советской Грузии. Авторы, как правило, пытались наглядно иллюстрировать сравнительную культурную отсталость грузинского народа в условиях российского самодержавного строя, затем господства меньшевиков, так как на этом фоне удалось особенно ярко показать пропасть между отсталостью трудящихся Грузии в период царизма и меньшевистского господства и достижениями культуры в условиях новой социальной системы.

Следует сказать о состоянии изучения методологических проблем. Эти проблемы грузинскими историками специально не изучались. Исследователи делали лишь определенные выводы на основе имеющегося у них материала. Поэтому в исторической литературе и периодике встречаются разночтения в датировке хронологических рубежей отдельных этапов культурной революции. Так, В. Ониани в статье «Мощный подъем социалистической культуры в пятой пятилетке» считает, что проблема ликвидации неграмотности в Грузии была решена в

⁹ М. П. К и м, Коммунистическая партия — организатор культурной революции в СССР, М., 1955; И. С. С м и р н о в, Из истории строительства социалистической культуры в первые годы советской власти, М., 1949; Г. Г. К а р п о в, О советской культуре и культурной революции в СССР, М., 1954; С. В. К а ф т а н о в, Высшее образование в СССР, М., 1950; Е. Н. М е д ы н с к и й, Очерки по истории советской школы РСФСР за 30 лет, М., 1948; А. М. И в а н о в а, Что дала Советская власть по ликвидации неграмотности среди взрослых, М., 1949, и др.

1937 г.¹⁰. Что касается определения начального рубежа культурной революции (хотя об этом говорят конкретно), авторы придерживаются единого мнения, т. е. — с момента установления Советской власти.

В рамках журнальных статей в этот период уже обобщаются высказывания классиков марксизма-ленинизма о культуре и роли народных масс в строительстве социалистической культуры.

Этому вопросу посвящены статьи В. Шадури¹¹, Д. Какабадзе¹², Д. Киладзе¹³. В них широко используются произведения В. И. Ленина. Б. З. Плиев преимущественно исследует время довоенных пятилеток в Юго-Осетии. Автор справедливо указал на особенности социалистической культуры в истории духовного развития человечества.

Эти статьи имели большое значение в популяризации ленинских идей культурной революции, освещении национальной формы социалистической культуры.

Конечно, публикация в периодической печати культурной проблематики представляла интерес для популяризации достижений социализма среди широких народных масс республики. Кроме того, историческая периодика сыграла определенную роль в накоплении материала, она стимулировала развитие исследовательской работы, дальнейшую разработку проблемы.

Многопроблемный научно-исследовательский характер носит статья Ц. Каладзе «К вопросу о культурном строительстве в Советской Грузии (1921—1925 гг.)»¹⁴—одна из первых статей по истории культурного строительства в Советской Грузии. На большом фактическом материале архивных источников партийных документов, статистических сборников, прессы автор рассказывает о первых шагах культурной революции и начале борьбы за ликвидацию неграмотности; поднимает вопросы просвещения, дошкольного воспитания, профессионального образования, высшей школы, печати, издательства, литературы, искусства и др.

В статье подчеркивается также исторический опыт культурной революции в Грузинской республике и его международное значение.

Общие сведения о достижениях культуры в Аджарии за период Советской власти приводит в своей работе «Мощный подъем социалистической культуры в Аджарии» Л. Давитадзе¹⁵. О социалистическом соревновании в свете ленинских работ говорится в статье М. Л. Кублашвили¹⁶. Нельзя не обратить внимания на тот факт, что разра-

¹⁰ В. О н и а н и, Мощный подъем социалистической культуры в пятой пятилетке, «Сакартвелос комуньсти» («Коммунист Грузии»), 1953, № 11, 1953, стр. 77 (на грузинском языке).

¹¹ В. Шадури, Классики марксизма-ленинизма о культуре, „Мнатоби“, № 8, 1957, (на грузинском языке).

¹² Д. Какабадзе, В. И. Ленин и социалистическая культура, «Дроши», («Знамя»), № 4, 1956, (на грузинском языке).

¹³ Д. Киладзе, Народные массы — создатели культуры общества, («За коммунистическое просвещение»), № 11, 1955, стр. 9-15.

¹⁴ Ц. Каладзе, К вопросу о культурном строительстве в Советской Грузии (1921—1925 гг.), труды института истории АН ГССР, т. I, 1955 (на грузинском языке).

¹⁵ Л. Давитадзе, Мощный подъем социалистической культуры в Аджарии, «Талга», («Волна»), «Литератури Аджара» («Литературная Аджария»), № 18, 1956 (на грузинском языке).

¹⁶ М. Л. Кублашвили, В. И. Ленин о социалистическом соревновании и повышении культурно-технического уровня трудящихся, Труды грузинского политехнического института, 1955, № 4 (на грузинском языке).

ботка истории культурной революции в Грузии началась, в основном, с отраслевой проблематики.

Важнейшее значение в процессе формирования социалистической культуры имели революционные преобразования в сфере просвещения. Поэтому вполне понятен интерес к исследованию сложного пути новой системы народного образования в национальных республиках в этой области, возникший в середине 50-х гг. В 1956 г. вышли три работы: У. П. Оболадзе¹⁷, В. И. Нарсия¹⁸ и В. Д. Чантурия¹⁹. Хронологически в разные периоды времени эти исследования воссоздают историю народного просвещения в дореволюционной и Советской Грузии, включая Абхазию и Аджарию. Они написаны в историко-педагогическом аспекте, имеют в своей основе довольно широкий круг архивных документов, учебно-методической литературы о школе, материалов учительских конференций и т. д., характеризующих состояние просвещения в дореволюционное и советское время.

Эти публикации содержат большой материал, показывающий становление и развитие советской системы просвещения в Грузинской республике.

Авторы поднимают также целый ряд проблем учебно-методического характера.

В создании ряда серьезных фундаментальных исследований по истории народного образования большая заслуга принадлежит У. Оболадзе. Он одним из первых обратился к изучению проблемы народного образования в Грузии. Упомянутая его книга — «Очерки по истории начального обучения в Советской Грузии» — состоит из пяти глав и охватывает период второй половины XIX в. и конец первой послевоенной пятилетки. Освещая политику самодержавия и меньшевистского правительства в области просвещения, (1 и 2 главы) автор убедительно показывает, что в дореволюционной Грузии не было народной школы.

На большом фактическом материале У. Оболадзе поэтапно (1921—1930, 1930—1941, 1941—1950 гг.) прослеживает историю развития советской школы в Грузии в целом, исследует революционные преобразования в сфере просвещения. Опираясь на декреты Ревкомов Грузии, автор показывает государственные формы организации советской школы в республике.

До работы У. Оболадзе история народного образования Грузинской республики монографически не исследовалась. В труде дана характеристика основных типов школ, освещены вопросы коренизации армянских, азербайджанских, осетинских школ. Кропотливое изучение многочисленных архивных источников, партийных документов, опубликованной литературы, статистики, сборника законов и постановлений Советского государства о просвещении и школе, учебно-методической литературы, периодической печати позволяют ему заключить, что важнейшие успехи в области строительства общеобразовательной школы в Грузии заключаются в завершении коренизации школ, освобождении школы от религиозного влияния, утверждении социалистической системы народного образования и относятся к концу 30-х годов.

¹⁷ У. П. Оболадзе, Очерки по изучению истории начального обучения в советской Грузии, Второе дополнительное издание (на грузинском языке), Тб., 1956.

¹⁸ В. И. Нарсия, Советская школа в Абхазии, 1921-1931 гг. (до исторического постановления ЦК ВКП(б) от 5 сентября 1931г.), Сухуми, 1956.

¹⁹ В. Д. Чантурия, Просвещение в Аджарии, Тб., 1956.

Известно, какое значение в ходе развития культурной революции В. И. Ленин отводил изучению народами Советского Союза русского языка²⁰. 13 марта 1938 года ЦК ВКП(б) и СНК СССР приняли специальное постановление об улучшении изучения русского языка в нерусских школах. Соответствующие решения были приняты в национальных республиках, в том числе в Грузинской ССР.

В послевоенные годы в системе народного образования Грузии ставился вопрос об усилении внимания к изучению русского языка в национальных школах. Этого требовали интересы межнационального, межкультурного общения. Только таким путем достижения культуры народов СССР могли стать достоянием каждой нации. Общие сведения о росте народного образования в советской Грузии за годы советской власти содержатся в статьях В. И. Нарсия²¹, З. Кубладзе²², В. Ахвеледiani²³, Н. Герия²⁴.

История народного образования в одной из национальных автономий Грузии — Абхазии, обстоятельно исследована в названном труде В. И. Нарсия «Советская школа в Абхазии 1921—1931 гг.», который охватывает сравнительно узкий хронологический период — первое десятилетие Советской власти. Формирование советской системы народного образования в республике он рассматривает как результат осуществления ленинского учения о культурной революции, реализации национальной политики Советской власти. Он так же, как грузинский исследователь У. Оболадзе, справедливо акцентирует внимание на освещении вопросов развития народного образования национальных меньшинств, национального состава первых школ, их материальной базы и т. д., поднимает также вопросы подготовки учительских кадров, программно-методических вопросов учебного процесса и т. д.

Существенным вкладом в разработку проблем народного образования в Грузии в этот период явилась книга В. Д. Чантурия. Книга состоит из 4-х глав и охватывает большой исторический отрезок времени, начиная со времен господства турок в Аджарии (XVI в.), до середины 50-х гг. Это также первое научное исследование по истории народного просвещения в Аджарской автономной республике. Богато документированный и содержательный материал книги освещает состояние просвещения сначала в мусульманский период турецкого господства в Аджарии (с XVI столетия), затем в период русского самодержавия (с конца XIX в.) и в социалистическую эпоху.

Весь педагогический процесс после победы советской власти, подчеркивает В. Д. Чантурия, был построен в соответствии с основными классовыми задачами Советской власти.

Глубочайший переворот в сфере духовной жизни происходит в обстановке классовой борьбы, сопровождающейся известными трудностями. Советское государство не имело перед собой опыта социалистической системы народного образования. Это порождало известные

²⁰ См. В. И. Ленин, ПСС, т. 24, стр. 294-295.

²¹ В. И. Нарсия, Просвещение в области народного просвещения после установления советской власти в Абхазии, Труды Сухумского госпединститута им. А. М. Горького, VII-а, Сухуми, 1955.

²² З. Кубладзе, Народное просвещение в Советской Грузии накануне 30-летия, Труды научно-исследовательского института под. наук, 8-9, 1952 (на грузинском языке).

²³ В. Ахвеледiani, Подъем народного просвещения в Аджарии, «Коммунистури агрдисатвис» («За коммунистическое просвещение»), № 7, 1956 (на грузинском языке).

²⁴ Н. Герия, Народное образование в Абхазии, «Коммунистури агрдисатвис» («За коммунистическое просвещение»), № 11, 1956, (на грузинском языке).

ошибки, неудачи в строительстве советской школы, в учебно-методическом процессе обучения. В названных исследованиях довольно значительное место уделено этим вопросам.

Все авторы придерживаются единого мнения, считая ошибочными искусственно вводимые в школах Грузинской республики в 20--30-е гг. методы обучения вроде «Дальтон-плана», получившего название «бригадно-лабораторного метода» и т. п. У. Оболадзе отмечает, что обучение чтению и письму в школах Грузинской республики осуществлялось не по букварям, а с помощью плакатной системы.

Нельзя было не учесть и того, что хотя указанные методы обучения в тот период подверглись справедливой критике педагогической общественности, однако они все же в некоторой мере способствовали развитию у учащихся навыков трудового и профессионального обучения. В ликвидации этих недостатков В. И. Нарсия подчеркивает большую роль исторического постановления ЦК ВКП(б) от 5-го сентября 1931 г. «О начальной и средней школе».

Названные работы, несомненно, представляют большой вклад в разработку проблемы культурной революции в республиках. Однако их авторы исследуют все узко локальные вопросы. Они не раскрывают многообразия и особенностей других социалистических преобразований в области культуры. Их проблематика не охватывает ряда весьма важных сторон культурной революции.

В 50-х годах исследователи обратили внимание на другие вопросы, связанные с практическими задачами народного образования. Важной задачей являлась политехнизация школы. Ее актуальность особенно ощущалась в общеобразовательной школе, особенно в послевоенный период. Политехнизация была связана с необходимостью снабжения народного хозяйства страны квалифицированными кадрами специалистов. В сочетании с названными работами появился ряд статей²⁵, освещающих на конкретных примерах ряда школ Грузии первые шаги политехнизации народного образования. В них подчеркивается, с одной стороны, необходимость этого важного мероприятия, с другой — вскрываются недостатки, имевшие место в этом деле. По мнению исследователей, главными из них были отсутствие в ряде школ надлежащей материально-технической базы (оборудования кабинетов, школьного земельного участка, квалифицированных специалистов и т. д.). З. Б. Бабунашвили считает, что политехнический характер общеобразовательная школа принимает с 1923 года. По замечанию В. Чантурия, по существу возможности политехнического обучения в республике представились лишь после окончания второй мировой войны²⁶.

²⁵ У. Оболадзе, Из истории высшего технического образования Грузии, Тб., 1953, (на грузинском языке); И. Кипшидзе, О задачах политехнической учебы, Тб., 1953, (на грузинском языке); З. Бабунашвили, Борьба Коммунистической партии Грузии за народное образование («Коммунистиური აგრძნისთვის», — «За коммунистическое просвещение»), 1956, № 2 (на грузинском языке); Ш. Жгенти, О состоянии политехнического обучения в некоторых школах, (Там же: № 8, 1956, на грузинском языке); Г. Сакавarelidze, Общеобразовательная школа на путях политехнического обучения, (Там же: 1956, № 2, на грузинском языке); Р. Чантурия, Возможности перехода к политехническому обучению в Батумской действительности, (Труды Батумского госпединститута им. Ш. Руставели.. Батуми, 1956).

²⁶ В. Чантурия, Возможности перехода к политехническому образованию в батумской действительности, (Труды Батумского пединститута им. Ш. Руставели), Батуми, 1956, стр. 27

Важнейшей задачей культурной революции, особенно в первые годы, была проблема подготовки педагогических кадров из местной интеллигенции. Практика культурного строительства в советских республиках Закавказья имела богатый и многообразный опыт подготовки специалистов различных отраслей народного хозяйства. Эта задача решалась на местах, главным образом, путем организации специальных техникумов, временных педагогических курсов, что помогло частично ликвидировать дефицит в педагогических кадрах. Однако важнейшим условием решения этой проблемы при отсутствии высшей школы на территории национальных республик и областей вплоть до начала 30-х годов была помощь, главным образом, РСФСР и других союзных республик. Этот интересный по своей специфике материал еще никак не был обобщен монографически. Правда, вопрос этот ставился еще в тот период, о чем говорят появившиеся в печати статьи, в которых внимание исследователей привлекло состояние подготовки специалистов в республиках в период социалистического строительства.

Так, А. Толуридзе в статье «Об улучшении работы среди кадров»²⁷, поставил вопрос о путях подготовки работников партийного и советского аппарата, специалистов для высшей и средней школы. Анализируемый материал приводил его к заключению, что первые послевоенные годы Грузинская республика испытывала острую нехватку педагогических кадров высшей квалификации: в 1946 г. педагогов с высшим образованием было всего 18,3%, с незаконченным высшим — 23%, средним — 57,5% и незаконченным средним — 1,2%²⁸. Автор увязывает этот вопрос с необходимостью изучения русского языка в средней и высшей школе²⁹. Он подчеркивает, что этот вопрос решался через специальные отделы, открытые при университете и педагогическом институте, где шла подготовка преподавателей русского языка.

В рассматриваемые годы вопрос о путях подготовки работников партийного и советского аппарата никак не был разработан монографически. Однако нельзя сказать, что в этот период проблема не ставилась. В периодической печати найдено небольшое количество статей, в которых обобщен некоторый фактический материал. О путях формирования кадров партийного и советского аппарата, руководящей роли Коммунистической партии и создании национальной интеллигенции, роли высшей школы в подготовке специалистов и т. д.³⁰. То же можно сказать об истории высшей школы. О ней писались также только брошюры или статьи. Несколько из таких публикаций принадлежат ректорам вузов и опубликованы к юбилейным датам. Авторы имели целью показать историю создания и развития высшей школы в республиках, при этом они обращали внимание на такие вопросы, как рост и расширение вузов из года в год, увеличение общего контингента студентов, повышение квалификации профессорско-препо-

²⁷ «Б о л ь ш е в и к и» («Большевик»), 1947, № 8 (на грузинском языке).

²⁸ Там же.

²⁹ Вопрос о преподавании русского языка в школах Грузии обсуждался еще в 30-х годах. См. ПА ГФФ ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 14. д. 2247, л. 2, об., 123; также ф. 14, д. 66, л. 14 и др.

³⁰ А. Т о л у р и д з е, Об улучшении работы среди кадров, («Большевик», 1947, № 8, на грузинском языке); В. С. О н и а н и, Борьба Коммунистической партии за создание советской интеллигенции (Труды Тбилисского мед. института, т. 2 1949), и др.

давательского состава, подготовка и выпуск специалистов, материально-техническая база и т. д.³¹ Конечно, эти статьи сыграли определенную роль в постановке самой проблемы.

Представляет большой интерес изданная Академией Наук Грузинской ССР в 1946-м году в 2-х томах сводная работа «Наука за 25 лет», в которой подведены итоги развития и достижения различных отраслей науки Грузинской республики за четверть века. Она содержит обзоры о развитии физики, астрономии, химии, географии, геологии, зоологии, физиологии, медицины, философии, психологии, педагогики, языкознания, истории грузинской литературы, права, техники. Но в ней ничего нет о развитии общественных наук и кроме того, почти не прослеживается связь истории науки с преобразованиями общественных отношений, как предпосылка подъема науки.

Довольно подробно деятельность Академии наук, включая другие научные учреждения в ее системе, анализируется в содержательных статьях академиков Н. И. Мухелишвили, И. Н. Векуа. Авторы прослеживают направление и развитие научно-исследовательской работы, отмечают помощь ученых Москвы, Ленинграда и других городов Союза в создании основ советской науки в республиках, их непосредственное участие в разработке научных исследований, создании научных центров, подготовке кадров. Об огромной помощи русских и закавказских ученых не только союзным республикам, но и автономным областям в разработке истории, этнографии, археологических исследованиях, изучении природных богатств, языка, фольклора южных осетин пишет в своих статьях В. Д. Абаев. Исследователи единодушно подчеркивают, что открытие национальных Академий явилось качественно новым этапом в развитии науки в союзных республиках.

В грузинской историографии послевоенного десятилетия проблемы национального искусства исследованы в основном в искусствоведческом аспекте, поэтому в них мало конкретного исторического материала. Содержательными в области театрального искусства являются работы Д. Джанелидзе, Н. Гваддзе, З. С. Герсамия, А. Буртикашвили, В. Цабаева, Г. Бухникашвили, Н. Гурабанидзе, Ш. Ш. Кашмадзе, Русудан Сакварелидзе, Г. Н. Чубинашвили.

Авторы также датируют творческий размах и расцвет искусства времен установления советской власти. Подчеркнуто, что именно в советское время зародились многие виды и жанры художественного и изобразительного искусства.

В. Беридзе, М. Дудучава, Н. Джаши, Р. Я. Агабабян, И. А. Урушадзе, И. Адамия посвятили свои работы грузинскому изобразительному искусству.

Таким образом, все вышесказанное дает основание считать рассматриваемый период началом научной разработки истории культурной революции в Грузии. Исследователи вплотную обратились к изучению партийных документов, архивных фондов. Впервые в научный оборот вводится ранее неизвестный материал, статистические сведения, дающие определенное представление о ходе культурного строительства в Грузии.

³¹ Н. Кецховели, Большой очаг нашей культуры («Мецниереба да техника» — Наука и техника», 1951, № 2, на грузинском языке); Г. Кометани, Кузница национальных инженерных кадров (Там же, 1951, № 2, на грузинском языке); З. А. Джиоев, Сталинский государственный пед. институт (1932—1952 гг.), Труды Сталинского государственного университета, Сталинири, 1952, т. 1); Г. Урушадзе, Подготовка кадров для сельского хозяйства («Мецниереба да техника», — «Наука и техника», 1952, № 2,) и др.

В первое послевоенное десятилетие историография Грузии еще не создала обобщающих монографических исследований, которые бы всесторонне раскрыли процесс формирования социалистической культуры. Можно сказать, что фундамент исследований истории культурной революции был заложен более прочно только по отраслевой проблематике.

В послевоенное десятилетие начался и получил определенное развитие процесс накопления материала по истории культурной революции, сделаны первые шаги его осмысления. Но историческая мысль, по крайней мере, по этой отрасли, значительно отставала от требований того времени, от колоссальных преобразований, которые произошли за годы Советской власти в Грузии. Анализируемые источники показывают, что еще мало обращалось внимания на выяснение трудностей и специфических особенностей национально-культурного строительства.

Слабой стороной первых исследований являлся неглубокий анализ самого процесса. История культурной революции, как правило, не рассматривалась на фоне общесоюзного материала, а источники сводились к данным местных архивов и периодической печати, преимущественно на национальных языках. Многообразный материал центральных и местных архивов в целом изучался весьма недостаточно. Научная литература этого периода не давала достаточно четкого представления о глубинных процессах в ходе культурных преобразований в Грузинской республике. Исторической науке Грузии предстоит серьезная работа в разработке важнейших проблем культурной революции, показе закономерностей духовного прогресса трудящихся Грузинской Советской республики.

საქართველოში სოციალისტური საზოგადოების განმტკიცება- განვითარების პერიოდის ისტორიოგრაფია

(1937 წელი — 1941 წ. ივნისი)

სოციალიზმის აშენებისა და მისი განმტკიცება-განვითარებისათვის ბრძოლაში, საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხებთან ერთად, ქართველმა ხალხმა დიდი ისტორიული გამოცდილება დააგროვა. ეს გამოცდილება და სამამულო ომისწინა პერიოდის საქართველოს ისტორია უკანასკნელ ხანამდე მონოგრაფიულად არ ყოფილა შესწავლილი და განზოგადებული, არც იმის თქმა შეიძლება, რომ საერთოდ შეუსწავლელი იყოს საქართველოს ისტორიის სამამულო ომამდელი პერიოდი.

საქართველოს ისტორიის საბჭოთა პერიოდის შესწავლას განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო სამამულო ომის შემდგომ პერიოდში. შეიქმნა არაერთი საყურადღებო მონოგრაფია და ნარკვევი, რომლებშიც სრულყოფილად არის შესწავლილი ქართველი ხალხის შრომისა და ბრძოლის ისტორიის ცალკეული პერიოდი და პრობლემა. ამ მხრივ, პირველ ყოვლისა, აღსანიშნავია კოლექტიური ნაშრომები, ნარკვევები და სტატიების კრებულები, რომლებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

ასეთ ნაშრომებს მიეკუთვნება: საქართველოს კომუნისტური პარტიის ისტორიის ნარკვევები, თავი მეცამეტე, სადაც გადმოცემულია საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის უდიდესი ორგანიზატორული მუშაობა მშრომელთა დასარაზმავად მესამე ხუთწლიანი გეგმით დასახული ამოცანების წარმატებით შესრულებისათვის¹.

საქართველოს ისტორიის მესამე ტომის, როგორც ქართული ისე რუსული გამოცემის შესაბამის თავებში, გაშუქებულია ქართველი ხალხის გმირული შრომითი საქმიანობა სოციალიზმიდან კომუნიზმში თანდათანობით გადასავლისათვის. ეს საკითხები შედარებით ვრცლად და ღრმად მოცემულია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ VII ტომში (1976 წ.); აგრეთვე, დოკუმენტებისა და მასალების კრებულებში².

პ. გუგუშვილის რედაქციით გამოცემულ კოლექტიურ ნაშრომში „საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1921—1967 წწ“. გაშუქებულია ახალი, სოციალისტური სახალხო მეურნეობრივი სისტემის აშენების მოვლენათა სიღრმისეული პროცესების ძირითადი მომენტები; ნაჩვენებია სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის განხორ-

¹ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ისტორიის ნარკვევები 1883—1970, თბ., 1971.

² საქართველოს ისტორია, ტ. III, დამხმარე სახელმძღვანელო, ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, თბ., 1960; История Грузии, т. III, учебное пособие, под редакцией М. В. Н а т м е л а д з е и Н. И. С т у р у ა, Тб., 1963; История коллективизации сельского хозяйства Грузинской ССР (1927—1937 гг.) Документы и материалы под редакцией проф. П. В. Г у г у ш в и л и, Тб., 1970; История индустриализации Грузинской ССР, Документы и материалы под редакцией А. К о ч л а в а ш в и л и, Тб., 1968.

ციელების, მწარმოებლურ ძალთა გაადგილების თავისებურებანი საქართველოში³.

აღნიშნულ პერიოდზე საყურადღებო მასალებია აგრეთვე სტატიების კრებული⁴.

ჩვენს მონოგრაფიაში „საქართველო სოციალისტური საზოგადოების განმტკიცებისა და განვითარების პერიოდში“ (გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1972) გადმოცემულია საქართველოს მშრომელთა ბრძოლის ისტორია სოციალისტური საზოგადოების განმტკიცება-განვითარებისათვის, სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის დამთავრებისა და კომუნისმში თანდათანობით გადასვლისათვის. აღნიშნული მონოგრაფია ომამდელი პერიოდის საქართველოს ისტორიის სრულყოფილად შესწავლის პირველი ცდაა.

ზემოთ დასახელებული ნაშრომებისა და სტატიების კრებულებისაგან განსხვავებით ჩვენს ნაშრომში ნაჩვენებია ის ადამიანები — მუშები, გლეხები, ინტელიგენცია, რომელთა შემოქმედებითა შრომამ ღზრუნველყო სოციალიზმის გამარჯვება საქართველოში. მოცემულია სოციალიზმიდან კომუნისმში თანდათანობითი გადასვლისათვის ბრძოლის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორია ომამდელი პერიოდის საქართველოში.

ჩვენს ნაშრომში გაშუქებულია სოციალიზმის გამარჯვებისათვის საქართველოს ხალხის თავდადებული შრომისა და ბრძოლის, ჩამორჩენილი აგრარული ქვეყნიდან, მოწინავე ინდუსტრიულ-აგრარულ რესპუბლიკად გარდაქმნის ისტორია და მოცემულია სოციალიზმის გამარჯვების შედეგად საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებების ანალიზი.

გარდა ამისა, სოციალიზმის მშენებლობის პერიოდის საქართველოს ისტორია გაშუქებულია სპეციალურ გამოკვლევებსა და ცალკეულ მონოგრაფიებში: ა. კიკვიძის ნაშრომში⁵ განკუთვნილია დამხმარე სახელმძღვანელოდ ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. წიგნის მეხუთე თავში სპეციალურად განხილულია რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის განვითარება მესამე ხუთწლეულში.

მ. ნათელაძის სადიქტორო მონოგრაფიაში⁶ დახასიათებულია მრეწველობის განვითარება საქართველოში, მუშათა კლასის ზრდა, რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებები მის შემადგენლობაში⁷.

მ. ნათელაძისა და ნ. სტურუას ნაშრომში⁸ საქართველოს მუშათა კლასის ისტორიის თანმიმდევრული გადმოცემის პირველი წარმატებითი ცდაა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან კომუნისტური საზოგადოების გაშლილ

³ საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1921—1957 წლებში, პ. გ. უ. გ. უ. შ. ვ. ი. ლ. ის. რედაქციით, თბ., 1957.

⁴ საქართველოში სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების 20 წლისთავისათვის, თბ., 1911; საბჭოთა საქართველოს და საქართველოს კომპარტიის 40 წელი, თბ., 1961; სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება საქართველოში, თბ., 1957.

⁵ ო. ჩიქავა, საქართველო სოციალისტური რევოლუციის დამთავრების პერიოდში, თბ., 1969.

⁶ ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, ნაწ. III, თბ., 1967.

⁷ მ. ნათელაძე, საქართველოს მუშათა კლასის ისტორია 1921—1941 წწ. (სადიქტორო დისერტაცია), თბ., 1969; მ. ისიკიძე, საბჭოთა საქართველოს მუშათა კლასის ისტორია (1921—1932), თბ., 1970.

⁸ М. В. Натмеладзе, Н. И. Стур у а, Из истории рабочего класса Грузии (1921—1958 гг.), Тб., 1961.

მშენებლობამდე ჩვენს ქვეყანაში. ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოს მუშათა კლასის განვითარების შინაგანი პროცესები, მათი პოლიტიკური და შრომითი აქტივობის მთავარი წყაროები და ფაქტორები, რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებები. გამაზვიებელია ყურადღება მუშათა მატერიალური კეთილდღეობის ზრდის შესახებ. მრავალი საინტერესო ფაქტორივი მისალის საფუძველზე გაკეთებულია სწორი დასკვნები და განზოგადებანი.

ს. ჩხარტიშვილის ნაშრომი⁹ ფართოდ და საფუძვლიანად აშუქებს სოციალისტური შრომის და მისი ახალი ორგანიზაციის ფორმების განვითარების ისტორიას, მუშათა კლასის აქტივობისა და შემოქმედებითი ინიციატივის უწყვეტ აღმავლობას. ახალ საყურადღებო წინადადებებსა და დასკვნებს იძლევა ამ საკითხის ირგვლივ.

აღ. კოჭლავაშვილი თავის ნაშრომებში¹⁰ აშუქებს საქართველოში ლითონდასამუშავებელი და მანქანათმშენი მრეწველობის ისტორიის ძირითად პრობლემებს, უჩვენებს საქართველოს მანქანათმშენებლობის სწრაფი განვითარების კანონზომიერებას, მის მჭიდრო ურთიერთგანპირობებულ კავშირს სახალხო მეურნეობის დარგებთან. ამასთან განიხილავს საქართველოს ინდუსტრიულ განვითარებას ომამდელ პერიოდში და სავსებით მართებულ დასკვნას აკეთებს, რომ საქართველოს მრეწველობა მაშინ ვითარდებოდა თანამედროვე ინდუსტრიულ სპეციალიზებულ დარგებად, ეს იყო უდიდესი თვისებრივი ნახტომი, რომლის განხორციელების შედეგად საბჭოთა საქართველო სსრ კავშირის ერთ-ერთ მოწინავე ინდუსტრიულ რესპუბლიკად გადაიქცა.

ქართველი ხალხის გმირული ისტორიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პერიოდს ეძღვნება ა. იოსელიანის მონოგრაფია¹¹, რომელშიც შესწავლილი და გაანალიზებულია ის ისტორიულ-პატრიოტული თავდადება, რაც საქართველოს მშრომელებმა, სსრ კავშირის სხვა მოძმე ხალხებთან ერთად, დიდ სამამულო ომში საბჭოთა სამშობლოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის გამოიჩინეს. მონოგრაფიის პირველ განყოფილებაში მოცემულია საქართველო საბჭოთა კავშირი დიდ სამამულო ომამდე. გაშუქებულია საკითხი: საქართველოს მშრომელები სოციალიზმის აშენებისა და ქვეყნის თავდაცვის განმტკიცებისათვის ბრძოლაში. აქ ავტორი საკვლევ თემასთან დაკავშირებით მოკლედ მიმოიხილავს ომამდელი პერიოდის ვითარებას საქართველოს ეკონომიკისა და კულტურის განვითარების დარგში.

მუშათა კლასის კულტურულ-ტექნიკური დონის განვითარების ისტორიას აშუქებს მ. კანტერეს სადოქტორო დისერტაცია და მონოგრაფია¹².

სოციალიზმის მშენებლობისა და ომამდელ პერიოდში მრეწველობისა და მუშათა კლასის ისტორიის შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ეკონომისტ-მკვლევრებმა პ. გუგუშვილმა, ი. მიქელაძემ, ა. გუნიამ, ი. ბა-

⁹ ს. ჩ ხ ა რ ტ ი შ ვ ი ლ ი, სოციალისტური შევიძრების ისტორია საქართველოს მრეწველობაში (1921—1973 წწ.), თბ., 1974.

¹⁰ აღ. კ ო კ ლ ა ვ ა შ ვ ი ლ ი, მანქანათმშენებლობის ისტორია საქართველოში (1921—1941 წწ.) (სადოქტორო დისერტაცია) თბ., 1966; მ ი ს ი ე ვ ე, მანქანათმშენებლობის ისტორია საბჭოთა საქართველოში (1921—1932 წწ.), აბ., 1966.

¹¹ ა. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი, საქართველო საბჭოთა კავშირის დიდ სამამულო ომში, თბ., 1958; მ ი ს ი ე ვ ე, საქართველოს მუშათა კლასის ისტორიიდან, თბ., 1957.

¹² М. Я. К а н т е р е, История развития культурно-технического уровня рабочего класса Грузии, Тб., 1972.

ჯაძემ, ნ. ტყემელაშვილმა, კ. ჩარკვიანმა, ვ. მელქაძემ, გ. ბაქრაძემ, ი. კოდუამ, ვ. დათუნიშვილმა, ლ. ჩიქავამ, ა. ბრეგვაძემ და სხვ¹³.

ბ. გუგუშვილმა გარდა კოლექტიური ხასიათის დასახელებული ნაშრომისა. რომლის რედაქტორიც თვითონაა, საქართველოს მძიმე მრეწველობის განვითარების შესწავლას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მრავალ სხვა ნაშრომშიც.

ა. გუნიას ნაშრომში¹⁴, მარქსისტულ-ლენინური თეორიის საფუძველზე, გაანალიზებულია მუშა ძალის გაფართოებული აღწარმოება საქართველოს სსრ მრეწველობაში. წიგნში წამოყენებულია საყურადღებო წინადადებანი, რომლებსაც დიდი სახალხომეურნეობრივი მნიშვნელობა აქვთ. საკმაო აღგზნებით აქვს დათმობილი მასობრივი კვალიფიკაციის მუშათა კატეგორიების მომზადების საკითხს, გამახვილებულია ყურადღება მუშათა კლასის შევსების წყაროებზე და სხვა. მდიდარი ფაქტობრივი მასალის შესწავლისა და მეცნიერული განზოგადების საფუძველზე მოცემულია მრავალი დასკვნა და დებულება.

ნ. ტყემელაშვილის მონოგრაფიაში¹⁵ მოცემულია საქართველოს მრეწველობის აღდგენისა და განვითარების ანალიზი, რომლებიც, გამომდინარეობენ მისი, სოციალისტურ რევოლუციამდელ, სოციალურ-ეკონომიური განვითარების თავისებური პირობებიდან. შრომაში ახსნილია რევკომის პირველი რევოლუციურ-ეკონომიკურ ღონისძიებათა არსი. საქართველოს ინდუსტრიალიზაციის პროცესი განხილულია, როგორც სსრ კავშირის ინდუსტრიალიზაციის საერთო გეგმის ორგანული ნაწილი. ნაჩვენებია სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის გატარების პოლიტიკის ზოგიერთი თავისებურება რესპუბლიკაში. საქართველოს ინდუსტრიული განვითარების ყველა ძირითადი პრობლემა ნაშრომში განხილულია სსრ კავშირში მრეწველობის განვითარებასთან მჭიდრო კავშირში.

ნ. ტყემელაშვილის აღნიშნული მონოგრაფია სერიოზული გამოკვლევაა და საგულისხმო ეკონომიკურ ანალიზებსა და დასკვნებს შეიცავს საქართველოს მრეწველობის განვითარების საკითხებზე.

¹³ ბ. გუგუშვილი, საქართველოს სსრ მძიმე მრეწველობა 1921—1946 წლებში, ჟურნ. „ბოლშევიკი“, № 2, 1946, №1; ი. მ. ჩიქავა, საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარების ეტაპები და პრობორეები, თბ., 1966; მ. ისაევ, საქართველოს საბურთაო თანამშრომლობა სხვა რესპუბლიკებთან, ჟურნ. საქართველოს კომუნისტი, 1961, № 5; ი. ბაქაძე, დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია და საბჭოთა საქართველოს სოციალისტური განვითარება, თბ., 1957; ვ. მელქაძე, სოციალისტური აღაფრთოვანება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1966; კ. ჩარკვიანი, მეღვინეობა და მისი ადგილი საქართველოს სსრ მრეწველობაში; მ. ისაევ, საბჭოთა საქართველოს ელექტროენერგეტიკა, 1, თბ., 1965; გ. ბაქრაძე, საქართველოს მრეწველობა განვითარების ზოგიერთი საკითხი სოც. აღმზრდელ კომუნისმზე გადასვლის პერიოდში, თბ., 1967; ი. კოდუა, საბჭოთა საქართველოს სოციალისტური ინდუსტრიალიზაცია, თბ., 1950; ვ. დათუნიშვილი, ნარკვევები საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის განვითარების ისტორიიდან, თბ., 1966; ო. ჩიქავა, საქართველოს სსრ კვების მრეწველობის ადგილი და როლი შრომის საერთო საკავშირო დანაწილებაში, თბ., 1965; ალ. ბრეგვაძე, ჩაის მრეწველობის განვითარება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1969; მ. ისაევ, თევზის მრეწველობის განვითარება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1971.

¹⁴ А. Л. Гуния, Воспроизводство рабочей силы в промышленности Советской Грузии (1921—1940), Тб., 1961.

¹⁵ Н. М. Ткешелашвили, Очерки развития промышленности Советской Грузии (1921—1940), Тб., 1970.

საკოლმეურნეო მშენებლობის ისტორია საქართველოში დეტალურად გაშუქებულია ა. კიკვიძის, ი. მირცხულავას, თ. ჟღენტის, ე. ქვათაძის, ს. შარიასა და სხვათა ნაშრომებში.

ა. კიკვიძის ნაშრომი¹⁶ საქართველოში საკოლმეურნეო წყობილების ჩასახვისა და განვითარების ისტორიის შესწავლის პირველი ნაყოფიერი ცდაა. მასში მოცემულია საკოლმეურნეო წყობილების დამკვიდრებისა და გამარჯვების ისტორია.

ილ. მირცხულავას ნაშრომში¹⁷ გაშუქებულია კომუნისტური პარტიის ბრძოლა ლენინური კოოპერაციული გეგმის განხორციელებისათვის. პარტიული დოკუმენტებისა და საარქივო მასალების საფუძველზე ავტორი გვიჩვენებს, როგორ ვითარდებოდა საქართველოში საკოლმეურნეო მშენებლობა და როგორ განხორციელდა ომამდელი ხუთწლეულების პერიოდში მთლიანი კოლექტივიზაცია, ხოლო მის საფუძველზე — კულაკობის, როგორც კლასის ლიკვიდაცია.

საკოლმეურნეო მშენებლობის ისტორიას საქმომ ხანია საფუძვლიანად აწელობს თ. ჟღენტი¹⁸. მან აღნიშნული საკითხის შესწავლა დაიწყო, ჯერ ერთი კოლმეურნეობის, შემდგომ აფხაზეთის ასსრ რაიონების და ბოლოს, მოგვცა განმაზოგადებელი ნაშრომი „საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვება საქართველოში“. ამ ორიგინალურ მონოგრაფიაში საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნის საკითხებია გაშუქებული. მასში განხილულია საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნისათვის პირობების მომზადება, მთლიანი კოლექტივიზაციის პროცესის განვითარება და მის ბაზაზე პარტიის მიერ გატარებულ ღონისძიებათა შედეგად კულაკობის, როგორც კლასის, ლიკვიდაციის განხორციელება, საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვება-განმტკიცება, სოფლის მეურნეობის გადაქცევა მრავალდარგოვან მეურნეობად. საქართველოს სოფელში მომხდარი ძვრები და სოფლის სოციალისტური გარდაქმნა.

ელ. ქვათაძის ნაშრომი¹⁹ ერთ-ერთი სერიოზული მონოგრაფიული გამოკვლევაა. მასში განხილულია სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნის ლენინური გეგმის განხორციელების, კოლმეურნეობათა სამეურნეო-ორგანიზაციული განმტკიცების საკითხები საქართველოში, ნაჩვენებია ის ძირითადი ცვლილებები, რომლებიც მოხდა საერთოდ სოფლად, კერძოდ, გლეხობის მატერიალურ-კულტურულ ყოფაში. განსაკუთრებით საგულისხმოა ავტორის რეკომენდაციები სასოფლო-სამეურნეო წარმოების შემდგომი განვითარებისა და საკოლმეურნეო მშენებლობის ცალკეულ საკითხებზე, რომლებსაც დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვთ.

ს. შარიას ნაშრომში²⁰ გაშუქებულია აფხაზეთის სოფლის მეურნეობის მდგომარეობა მასობრივ კოლექტივიზაციის გაშლის წინ, საკოლმეურნეო მშენებლობის სიძნელენი და თავისებურებანი, აფხაზეთის პარტიული ორგანიზა-

¹⁶ ა. კიკვიძე, საკოლმეურნეო მშენებლობა საქართველოში, თბ., 1961 (რუსულ ენაზე).

¹⁷ ი. მირცხულავა, ლენინური კოოპერაციული გეგმის განხორციელება საქართველოში, თბ., 1968.

¹⁸ თ. ჟღენტი, საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვება საქართველოში, თბ., 1967.

¹⁹ ელ. ქვათაძე, საქართველოში საკოლმეურნეო მშენებლობის ისტორიისათვის, თბ., 1967.

²⁰ ს. შარია, აფხაზეთის სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნა (1921—1932 წწ.).

ციის ბრძოლა ლენინური კოოპერაციული გეგმის განხორციელებისათვის, ასევე კოლმეურნეობათა ორგანიზაციულ-სამეურნეო განმტკიცება.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარებისა და საკოლმეურნეო მშენებლობის ისტორიაზე რამდენიმე საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაცია დაიწერა²¹. ამ ნაშრომთა ავტორები საკოლმეურნეო მშენებლობის საინტერესო მომენტს ეხებიან, ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების განზოგადების საფუძველზე საყურადღებო დასკვნებს იძლევიან.

მათ შორის შეიძლება აღენიშნოთ ა. მახარაშვილი, რომელიც მიღის დასკვნამდე, რომ საქართველოში სოციალურ-ეკონომიური განვითარების სპეციფიკური პირობებისა და სოფლის მეურნეობის თავისებურებათა გამო მთლიანი კოლექტივიზაციისა და სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პროცესი, კოლექტივიზაციის პირველი ჯგუფის რაიონებთან შედარებით 3—3,5 წლით გვიან დამთავრდა, ხოლო კოლექტივიზაციის მესამე ჯგუფის რაიონებისათვის დადგენილ ვადასთან შედარებით 2—2,5 წლით გვიან. საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქცია დამთავრდა 1936 წლის დასაწყისისათვის, როდესაც რესპუბლიკის კოლმეურნეობებში გაერთიანებული იყო მთელ გლეხურ მეურნეობათა 70%-ზე მეტი. ეს უდავოდ საყურადღებო დასკვნაა.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის ისტორიის ცალკეული საკითხების შესწავლისა და პოპულარიზაციის ნაყოფიერ ცდას წარმოადგენს გ. სურმაეას, კ. ლოლობერიძის, ალ. გაჩეჩილაძის, ლ. დოიჯიშვილის, დ. დარახველიძის, ა. კობაიძის, გ. კუპრეიშვილის, ფ. ლომაშვილის ნაშრომები²².

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის საკითხები სრულიად ახლებურადაა გაშუქებული ფ. ლომაშვილის მეტად საინტერესო გამოკვლევებში²³.

ნაშრომში უაჩყოფილია ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ტრადიციული თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ რესპუბლიკაში მა-

²¹ **А. М. Махарашили, Создание и укрепление колхозного строя в Грузии, М., 1954;** ს. ნ უ ტ ბ ი ძ ე, საქართველოს საკოლმეურნეო მშენებლობის ისტორიისათვის, ქუთაისი, 1950; ლ. ჩ ი ქ ა ვ ა, მანქანა-ტრაქტორთა სადგურები და მათი როლი კოლმეურნეობათა განვითარება-განმტკიცებაში (საქ. სსრ გორის რაიონის მტკვრის მაგალითზე), თბ., 1953; ე. ჯ ა დ უ ა, პოლიტგანყოფილებანი მანქანა-ტრაქტორთა სადგურებთან (1933—1934 წწ. საქართველოს სსრ მაგალითზე), თბ., 1955; გ. ჯ ვ ე ლ ე ს ი ა ნ ი, მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების მშენებლობა საქართველოში და მისი ფინანსური მეურნეობის საკითხები, თბ., 1955; ა. ე ს ა კ ი ა, საქართველოს კომუნისტების ბრძოლა სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის ლენინური გეგმის განხორციელებისათვის, თბ., 1966; ჯ. პ ა ტ ა რ ა ი ა, საქართველოს მშრომელნი სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის ბრძოლაში მეორე ხუთწლეულში (1933—1937 წწ.), თბ., 1970; **А. Метрели, „Коммунистическая партия Грузии в борьбе за социалистическое преобразование сельского хозяйства и победу колхозного строя (1921—1937 гг.)**, автореферат докт. дисс., Тб., 1971.

²² გ. ს უ რ მ ა ე ა, ახალი ეტაპი საკოლმეურნეო წარმოებას განვითარებაში, თბ., 1957; კ. ლ ო ლ ბ ე რ ი ძ ე, კოლმეურნეობებში საზოგადოებრივი და პირადი ინტერესების სწორი შეხამება, თბ., 1953, ალ. გა ჩ ე ჩ ი ლ ა ძ ე, საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისათვის ბრძოლაში, თბ., 1958; ლ. დ ო ი ჯ ი შ ვ ი ლ ი, ბრძოლა კოლმეურნეობათა პოლიტიკურ-სამეურნეო განმტკიცებისათვის, თბ., 1959; დ. დ ა რ ა ხ ვ ე ლ ი ძ ე, სახელმწიფო უზრუნველყოფის საკითხები, თბ., 1958; ა. კ ო ბ ა ი ძ ე, ზემოქმედების ახალი გზით, თბ., 1959; გ. ე უ პ რ ე ი შ ვ ი ლ ი, სოცულ-ეკონომიური ცვლილებები სოფლად, თბ., 1949.

²³ **П. Л о м а ш и л и, Великий переворот, Тб., 1972; Из истории колхозного строительства в Закавказье („საქართველოს კომპარტიის ისტორიის საკითხები“, № 15, 1967).**

სობრძე საკოლმეურნეო მოძრაობა, ე. ი. საშუალო გლეხობის ძირითადი მასის მობრუნება კოლმეურნეობებისაკენ დაიწყო 1929 წლის დამლევსა და 1930 წლის დამდეგს. ამის ნაცვლად ფ. ლომაშვილმა წამოაყენა დებულება, რომ ჩვენში ეს მოხდა 1931 წლის პირველ ნახევარში.

უდავოდ დიდი მეცნიერული ღირებულება აქვს ყველა ზემოთ დასახელებულ ნაშრომს, რომლებიც დაწერილია ფართო ლიტერატურულ და წყაროთმცოდნეობით ბაზაზე დაყრდნობით.

საბჭოთა საქართველოს სოფლის მეურნეობისა და საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვების შესახებ ბევრი საყურადღებო ისტორიულ-ეკონომიური ლიტერატურაა შექმნილი. მათ შორის აღსანიშნავია ა. ნუცუბიძის, ბ. ხასიას, ვ. კახეთელიძის, ნ. იაშვილის, რ. გოგოხიას, გრ. ქარჩავას, დ. ქორიძის და სხვათა ნაშრომები.

ა. ნუცუბიძე საკითხის ღრმა მეცნიერული ცოდნით განიხილავს საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარებას ომამდელ პერიოდში, იძლევა ეკონომიურ ანალიზებს და უამრავი ფაქტობრივი მასალით ასაბუთებს სოფლის მეურნეობაში მოპოვებულ წარმატებებს. იგი საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის განვითარებას ეკონომიკური ისტორიის შესანიშნავი მკვლევარია, მისი ანალიზები და დასკვნები მაღალი მეცნიერული და პრაქტიკული ღირებულებისაა²⁴.

ბ. ხასია თავის მონოგრაფიებში²⁵ განიხილავს საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნას, მიწათმოქმედების კაპიტალისტური სპეციალიზაციის შეცვლას სოციალისტური სპეციალიზაციით, კოლექტივიზაციის თავისებურებებს საქართველოში, მარცვლეულის მეურნეობის განვითარებას ომამდელ პერიოდში. ყურადღება გამახვილებულია ჩაისა და სხვა მრავალწლიანი ნარგავების მოვლის სამუშაოთა მექანიზაციაზე და ნაჩვენებია მათი დიდი მეურნეობრივი მნიშვნელობა. აგრეთვე ფართოდაა გაშუქებული მიწათმოქმედების ტექნიკის როლი კოლმეურნეობრივი წარმოების განვითარებაში.

მ. კახეთელიძე განიხილავს საქართველოს სსრ კოლმეურნეობრივი პროდუქტიული მეცხოველეობის ეკონომიკის საკითხებს. ნაშრომში მეცხოველეობის, როგორც სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი ძირითადი დარგის სახალხო მეურნეობრივ მნიშვნელობის გაშუქებასთან ერთად, ნაჩვენებია მეცხოველეობის დარგობრივი სტრუქტურა და გაადგილება, სოფლის მეურნეობის წარმოებრივი სპეციალიზაცია ზონების მიხედვით. შესწავლილია მეცხოველეობის განვითარების ისეთი ძირითადი მაჩვენებლები, როგორიცაა პირუტყვის სულადობის აღწარმოება, პროდუქტიულობა, ნაყოფიერება, შრომის მწარმოებლურობა. ცალკეული დარგის ეკონომიკური ეფექტიანობის, საკვები ბაზის საკითხები და სხვა²⁶.

²⁴ ა. ნუცუბიძე, რამესა ოქტომბრის რევოლუციამ საქართველოს გლეხობას, თბ., 1957; მ. ხასია, საქართველოს სოფლის მეურნეობა (1925—1940 წწ.), ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XII, თბ., 1952; საკოლმეურნეო მშენებლობის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1950.

²⁵ ბ. ხასია, სოციალისტური მიწათმოქმედების განვითარება საქართველოში, ტ. 1, თბ., 1962; ტ. II, თბ., 1963.

²⁶ მ. კახეთელიძე, საქართველოს სსრ კოლმეურნეობრივი პროდუქტიული მეცხოველეობის ეკონომიკის საკითხები, ნაწ. 1, თბ., 1962; ნაწ. II, 1964.

ნ. იაშვილი თავის მეცნიერულ გამოკვლევაში²⁷ ფართოდ აშუქებს საქართველოს სსრ მიწის ფონდებს და მასთან დაკავშირებით იძლევა სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგების განვითარების სურათს, იხილავს საკოლმეურნეო მშენებლობის საკითხებს.

რ. გოგოხიას ნაშრომში²⁸ გაშუქებულია საბჭოთა მეურნეობების მშენებლობა საქართველოში, მათი როლი მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნაში, საბჭოთა მეურნეობების განვითარების ძირითადი ეკონომიური მაჩვენებლები კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის პერიოდში და წარმოების სრულყოფის ზოგიერთი საკითხი. აღნიშნულ ნაშრომში რ. გოგოხია გაცვრით ეხება საბჭოთა მეურნეობის განვითარებას ომამდელ პერიოდში.

ასევე აქტუალურ საკითხებს განიხილავენ ეკონომისტ-მკვლევარები გრ. ქარჩავა და დ. ქორიძე²⁹.

აჭარისა და აფხაზეთის ასსრ და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სოფლის მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნისა და კოლექტივიზაციის საკითხებზე რამდენიმე ნაშრომია გამოქვეყნებული, მათ შორის აღსანიშნავია ა. კუპრავას, თ. ჟღენტის, ა. ბაუჟაძის გამოკვლევები³⁰.

საქართველოს სოციალისტური კულტურის წარმატებები გაშუქებულია ც. კალანდაძის, დ. ჩხიკეიშვილის, გრ. ჩხიკვაძის, კ. გოგოძის, ე. გუგუშვილის, ზ. ბაბუნაშვილის, დ. მაისურაძის და სხვათა ნაშრომებში³¹.

სახალხო განათლების ისტორია შესწავლილია: თ. ლაშქარაშვილის, გ. ჯიბლაძის, უ. ობოლაძის, მ. ჭანტურიას და სხვათა ნაშრომებში³².

ქართული საბჭოთა ლიტერატურისა და ხელოვნების ისტორიის კვლევაში დიდი დამსახურება მიუძღვით ალ. ბარამიძეს, შ. რადიანს, ბ. ჟღენტს, ს. კილაიას, მ. დუდუჩავას, ვ. ბერიძეს, ი. ურუშაძეს და სხვებს³³.

²⁷ ნ. იაშვილი, საქართველოს სსრ მიწის ფონდი, თბ., 1961.

²⁸ რ. გოგოხია, საბჭოთა მეურნეობის როლი სოფლის მეურნეობაში, თბ., 1966; მ. ს. ი. გ. ე, საბჭოთა მეურნეობრივი წარმოების განვითარების ეკონომიკის საკითხები, თბ., 1971.

²⁹ გრ. ქარჩავა, საქართველოს სსრ ჩაის მეურნეობების რენტაბელობა და მისი გადიდება გზები, თბ., 1958; მ. ს. ი. გ. ე, საქართველოში ჩაის წარმოებას განვითარების ძირითადი ფაქტორები, თბ., 1963; დ. ქორიძე, აგრარულ ურთიერთობათა განვითარება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1971.

³⁰ ა. ზაუჟაძე, აჭარის მშრომელთა ბრძოლა საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვებისათვის, ბათუმი, 1962; А. К у п р а в а, Крестьянство Абхазии в годы восстановительного периода (1921—1925); Т. Ж е н т и, История колхоза им. В. И. Л е н и н а села Охуми Галицкого района Абхазской АССР, Сухуми, 1921—1965 гг. (Автореферат), Тб., 1966.

³¹ დ. ჩიქავა, სოციალისტური კულტურის ნაციონალური ფორმის შესახებ, თბ., 1955; მ. ს. ი. გ. ე, სოციალზმი და ნაციონალურა კულტურის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1964; პ. ხუტუა, ქართული სამუსიკო კულტურა, თბ., 1961; გრ. ჩიქავა, საქართველოს საბჭოთა კომპოზიტორები, თბ., 1956; კ. გოგოძე, ქართული საბჭოთა კინემატოგრაფიის 40 წელი; თბ., 1961; გ. გუგუშვილი, თეატრალურ პორტრეტები, თბ., 1965; მ. ს. ი. გ. ე, ქართული საბჭოთა თეატრი; თბ., 1971, ზ. ბაბუნაშვილი, კულტურული რევოლუცია საქართველოში, თბ., 1959; Д. Г. М а й с у р а д з е, Культура Советской Грузии, Тб., 1966.

³² თ. ლაშქარაშვილი, სახალხო განათლება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1967; გ. ჯიბლაძე, ოქტომბერი და სახალხო განათლება, ჟურნ., „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1957, № 11, მ. ს. ი. გ. ე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 40 წლისთავზე (კრებული, თბ., 1957); უ. ობოლაძე, სახალხო განათლება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1961; მ. ჭანტურია, სახალხო განათლება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1956.

³³ ალ. ბარამიძე, შ. რადიანი, ბ. ჟღენტი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1958; ბ. ჟღენტი, ქართული საბჭოთა მწერლობა 40 წლის მანძილზე, თბ., 1961; ს. კილაია,

ლენინური კომკავშირის 50 წლისთავის იუბილეს ეძღვნება ვ. მერკვილაძისა და გრ. ქვანიას ხელმძღვანელობით გამოცემული ავტორთა კოლექტივის მონოგრაფია. ნაშრომში. ბევრი ახალი, მეტად ძვირფასი პარტიული და კომკავშირული დოკუმენტისა და მასალის საფუძველზე ახლებურადაა გაშუქებული საქართველოს კომკავშირის ისტორიის საკითხები. მასში განსაკუთრებით ფართოდაა ნაჩვენები კომკავშირისადმი პარტიის მზრუნველობა და ხელმძღვანელობა³⁴.

ქართველი სოციალისტური ერის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საკითხებს იკვლევენ: ლ. ებანოიძე, გ. ბრეგაძე, ი. კაჭარავა და სხვ.³⁵.

საბჭოთა ეროვნული სახელმწიფოებრივი მშენებლობისადმი მიძღვნილი ვ. მერკვილაძის, ვ. ესაიაშვილის, გრ. ერემოვის, ვ. ფარქოსაძის მონოგრაფიები³⁶.

მშრომელთა მატერიალური კეთილდღეობის ცალკეული საკითხები შესწავლილია ვ. აბულაძის, კ. ლოლობერიძის, ვ. ჩანტლაძის, ა. კაკაბაძის ნაშრომებში³⁷.

ამრიგად, განხილულ კოლექტიურ ნაშრომებში, მონოგრაფიებსა და სხვა სახის ნარკვევებში საკმაოდ მდიდარი მასალაა მოტანილი საქართველოს ომამდელი პერიოდის ისტორიის შესასწავლად. ბევრი მკვლევარი სწორ ანალიზს აკეთებს და საინტერესო და სასარგებლო დასკვნებს გვაძლევს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დასახელებული ნაშრომები სრულად ვერ აშუქებენ სოციალისტური საზოგადოების განმტკიცებისა და განვითარების, სოციალიზმიდან კომუნიზმში თანდათანობითი გადასვლის საწყისი პერიოდის საქართველოს ისტორიას; ზოგიერთი მათგანი მხოლოდ ცალკეულ პრობლემას სწავლობს.

ქართული საბჭოთა ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევა. თბ., 1950; მ. ა. ს. ი. ვ. ე. XX საუკუნის ქართული მწერლობა. თბ., 1960; მ. ა. ს. ი. ვ. ე. Галактион Табидзе, М., 1958; მ. დ. უ. დ. უ. ჩ. ა. ვ. ა. ახალი ქართული ხელოვნება, თბ., 1950; ვ. ბ. ე. რ. ი. დ. ე. ქართული საბჭოთა ხელოვნების მემკვიდრეობა, თბ., 1961; ი. უ. რ. უ. შ. ა. ე. ქართული საბჭოთა სახეობის ხელოვნება, თბ., 1961;

³⁴ „საქართველოს კომკავშირის ისტორია“, თბ., 1968.

³⁵ ლ. ე. ბ. ა. ნ. ი. დ. ე. სსრ კავშირის ხალხთა დიდი მეგობრობა. თბ., 1953; გ. ბ. რ. ე. გ. ვ. ა. დ. ე. ქართველი სოციალისტური ერის ისტორიისათვის, თბ., 1959; მ. ა. ს. ი. ვ. ე. საქართველოში ეროვნული საკითხის ლენინური გადაწყვეტის ისტორიულ-მნიშვნელობა, თბ., 1970; ი. კ. ა. კ. ა. რ. ა. ე. ქართველი ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციის ეტაპებისათვის, თბ., 1959.

³⁶ В. Н. Мерквиладзе, Создание и укрепление советской государственности в Грузии, Тб., 1969. ე. ესაიაშვილი, ე. ი. ლენინი და საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები (1895—1924), თბ., 1959; გ. ერემოვი, საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციის განვითარების ეტაპები, თბ., 1960; В. В. Паркониадзе, Историческая роль Закавказской федерации, журн. «Вопросы истории», № 7, 1968.

³⁷ ვ. ა. ბ. უ. ლ. ა. დ. ე. საქართველოს სსრ საშინაო ვაჭრობა (1921—1941 წწ.) თბ., 1964; კ. ლ. დ. ო. ბ. ე. რ. ი. დ. ე. საქართველოში საბჭოთა ვაჭრობის განვითარება 40 წლის მანძილზე (1921—1961 წწ.); ვ. ჩანტლაძე, ფინანსების შესახებ შეცნობები საგანი და ამოცანები, თბ., 1966; ა. კ. ა. კ. ა. ბ. ა. დ. ე. საქართველოს სსრ ფინანსების განვითარების კანონზომიერებანი, თბ., ნაწ. 1, 1962.

ბათან ზაფაძიძე

მეჩაიეობის კოლმეურნეობების სამეურნეო-ეკონომიკური განმტკიცების ისტორიიდან (1933—1937 წწ.)

საქართველოში სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთ-წლედის წარმატებით განხორციელების საფუძველზე პარტიამ მეორე ხუთ-წლედის ძირითად ამოცანად დასახა კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების სამეურნეო-ორგანიზაციული განმტკიცების ამოცანა.

საკოლმეურნეო მოძრაობის შემდგომ განვითარებაში დიდი როლი შეასრულა საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ინიციატივით მოწვეულმა დამკვრელ კოლმეურნეთა სრულიად საკავშირო პირველმა ყრილობამ 1933 წლის თებერვალში, რომელზედაც ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ გლეხობა საბოლოოდ დაადგა კოლმეურნეობების გზას. ეს იყო პირველი ნაბიჯი, დიდი მიღწევა საკოლმეურნეო მშენებლობის გზაზე. ამასთან დაკავშირებით ი. ბ. სტალინი ყრილობაზე ამბობდა: „არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, რომ ჩვენ უნდა შევჩერდეთ ამ პირველ ნაბიჯზე, ამ პირველ მიღწევაზე. ..., რომ დავიძრათ წინ და საბოლოოდ განვაშტეტოთ კოლმეურნეობები, ჩვენ უნდა გადავდგათ მეორე ნაბიჯი, ჩვენ უნდა მივაღწიოთ ახალ წარმატებას. რაში მდგომარეობს ეს მეორე ნაბიჯი? იგი მდგომარეობს იმაში, რომ ავიყვანოთ კოლმეურნეები, ყოფილი ღარიბი გლეხებიც, ყოფილი საშუალო გლეხებიც — უფრო მაღლა. იგი მდგომარეობს იმაში, რომ ყველა კოლმეურნე გავხადოთ შეძლებული“¹.

დამკვრელ კოლმეურნეთა სრულიად საკავშირო ყრილობამ, თავის ცნობილ მიმართვაში საბჭოთა კავშირის ყველა კოლმეურნისადმი, წამოაყენა ლოზუნგი კოლმეურნეთა შეძლებული ცხოვრებისათვის ბრძოლის, შრომის დისციპლინის განმტკიცების, სოციალისტური შეჯიბრების გაშლის, გამწევი ძალის მოვლა-პატრონობის გაუმჯობესების, ბრიგადების შიგნით დისციპლინის დაცვისა და სახელმწიფოს წინაშე აღებული ვალდებულებების შესრულების შესახებ, რამაც უდიდესი როლი შეასრულა კოლმეურნეობებში სამეურნეო საქმიანობის გაუმჯობესებაში².

დამკვრელ კოლმეურნეთა პირველი ყრილობის ლოზუნგები მოკლე დროში შეიჭრა ქართველ კოლმეურნეთა შეგნებასა და ყოფა-ცხოვრებაში და გადაიქცა კოლმეურნეობების განმტკიცებისა და სოფლის მეურნეობის შემდგომი საერთო აღმავლობისათვის ფართო მასების მობილიზაციის პრაქტიკულ საბრძოლო პროგრამად.

¹ ი. ბ. სტალინი, სტყვა დამკვრელ კოლმეურნეთა სრულიად-საკავშირო პირველ ყრილობაზე, 1933 წლის 19 თებერვალი, თბ., 1937, გვ. 25.

² Обращение Первого Всесоюзного съезда колхозников-ударников по всем крестьянам-колхозникам Союза ССР, Свердловск, 1933, гв. 5—18.

მშრომელი ხალხის მრავალმხრივი მცდელობის შედეგად შესაძლებელი გახდა კოლმეურნეობების სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობა, რამაც განსაკუთრებით მკვეთრად იჩინა თავი მეჩაიეობის ტიპურ კოლმეურნეობებში.

1934 წლისათვის საქართველოში არსებულ 3 238 კოლმეურნეობაში განსაზოგადოებული ფონდების ღირებულება 88 მილიონ მანეთს არ აღემატებოდა, რაც მოკლე დროში 1937 წლისათვის 371 მანეთამდე გაიზარდა³. რესპუბლიკაში არსებული ყველა კოლმეურნეობის შემოსავალი 1933 წელს 79,2 მილიონ მანეთიდან 1936 წლისათვის 234 მილიონ მანეთამდე გაიზარდა.

დღითი დღე იზრდებოდა კოლმეურნეობების განუყოფელი ფონდიც. თუ იგი 1933 წელს 12,1 მილიონ მანეთს არ აღემატებოდა, 1936 წელს 27,7 მილიონი მანეთი შეადგინა.

კოლმეურნეობებში შემოსავლის მოცულობის ყოველწლიურ ზრდასთან ერთად იზრდებოდა კოლმეურნეობებზე გაცემული ფულადი და ნატურალური ნაწილის მოცულობაც. ასე მაგალითად, თუ 1934 წელს კოლმეურნეებს გაუნაწილდა 28 მილიონი მანეთი, მთელი შემოსავლის მხოლოდ 30%, 1936 წელს გაუნაწილდა 145,8 მილიონი მანეთი, მთელი შემოსავლის 62 პროცენტი⁴.

კოლმეურნეობების საერთო შემოსავლის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა შრომადღებზე გაცემული ფულადი და ნატურალური ნაწილის მოცულობაც. 1934 წელს შრომადღის ღირებულება რესპუბლიკაში თუ იყო საშუალოდ 0,82 მანეთი⁵ 1936 წლისათვის 1,9 მანეთამდე, ანუ 219,6%-ით გაიზარდა⁶. 1937 წლის დასასრულისათვის კი კოლმეურნე საქართველოში საშუალოდ შრომადღეზე ღებულობდა 2,2 მანეთს ფულის სახით და 4 კილოგრამ მარცვლეულს⁷. მოყვანილი ფაქტები ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ რესპუბლიკის კოლმეურნეობები განიცდიდნენ სწრაფ სამეურნეო-ეკონომიკურ აღმავლობას. 1938 წლისათვის მილიონური კოლმეურნეობების რიცხვი 13-მდე გაიზარდა⁸. მათ შორის მნიშვნელოვანი ნაწილი მეჩაიეობის კოლმეურნეობები იყო.

რესპუბლიკის კოლმეურნეობების სწრაფ ეკონომიკურ აღმავლობასთან ერთად იზრდებოდა მეჩაიეობის კოლმეურნეობების ეკონომიკა. ამას ადასტურებს მეჩაიეობის კოლმეურნეობებში შრომადღის ღირებულების მკვეთრი ზრდა რესპუბლიკის კოლმეურნეობებში შრომადღის საშუალო ღირებულებასთან შედარებით. თუ შრომადღის ღირებულება რესპუბლიკაში 1937 წელს საშუალოდ 2,2 მანეთს არ აღემატებოდა ქობულეთის, მახარაძის, ზუგდიდის, ხობისა და ქუთაისის რაიონებში მეჩაიეობის კოლმეურნეობებში შრომადღის საშუალო ღირებულებამ 4,22 მანეთი შეადგინა⁹. მეჩაიეობის ცალკეულ კოლმეურნეობაში შრომადღის ღირებულება კიდევ უფრო დიდი იყო. ასე მაგალითად: მახარაძის რაიონის სოფელ ჭუმათის კოლმეურნეობაში შრომადღის ღირებულება 1936 წელს 9,3 მანეთიდან 1937 წლისათვის 14,3 მანეთამდე გაიზარდა. ოჩამჩირის რაიონის სოფელ ღიბრის კოლმეურნეობაში

³ ჟურნ. „ბოლშევიკი“, 1936, № 5, გვ. 32.

⁴ იქვე.

⁵ მლისფა, ფ. 14, აღ. 1, ს. 6844, ფ. 65.

⁶ იქვე, ს. 7855, ფ. 51.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე.

⁹ ჟურნ. „ბოლშევიკი“, 1938, № 6, გვ. 33.

1,7 მანეთიდან 11 მანეთამდე, ქობულეთის რაიონის სოფელ ბობოყვათის კოლმეურნეობაში 10,1 მანეთიდან 11,2 მანეთამდე, სოფელ დაგვას კოლმეურნეობაში 14,1 მანეთიდან 16,6 მანეთამდე, სოხუმის რაიონის კოლმეურნეობა „საპკოთა აფხაზეთში“ 2,9 მანეთიდან 8,3 მანეთამდე¹⁰. გალის რაიონის სოფელ ოქუმის კოლმეურნეობაში შრომადღის ღირებულებამ 1936 წლისათვის 6 მანეთს მიაღწია მაშინ, როცა 1934 წელს 1,9 მანეთს არ აღემატებოდა¹¹. კიდევ მეტა: თუ ვიმსჯელებთ მოწინავე კოლმეურნეობების შედეგების მიხედვით მეჩაიეობის კოლმეურნეობებში შრომადღის საშუალო ღირებულებამ 1937 წლისათვის 10,67 მანეთს მიაღწია.

ჩაის კულტურის ფართოდ განვითარების შედეგად სწრაფად გაიზარდა მეჩაიეობაში გამოიმუშავებული შრომადღეებისა და ჩაისაგან მიღებული შემოსავლის ხვედრითი წონა.

მახარაძის რაიონის სოფელ ნაგომრის კოლმეურნეების მიერ 1933 წელში გამოიმუშავებულ 32 480 შრომადღიდან მეჩაიეობაზე მოდიოდა 17 168 შრომადღე, რომლის ხვედრითი წონა შრომადღეების საერთო რაოდენობაში 52,1%-ს შეადგენდა¹², ხოლო 1937 წელში 88 400 შრომადღიდან მეჩაიეობაში გამოიმუშავეს 64 479 შრომადღე¹³, რომლის ხვედრითი წონა შრომადღეების საერთო რაოდენობაში 72,9%-ს აღემატებოდა. სოფელ ნატანების კოლმეურნეობის მიერ 1937 წელში გამოიმუშავებულ 13 1519 შრომადღიდან მეჩაიეობაზე მოდიოდა 62 677 შრომადღე¹⁴, რომლის ხვედრითა წონამ შრომადღეების საერთო რაოდენობაში 49,2%-ს მიაღწია. სოფელ „შრომის“ კოლმეურნეობაში გამოიმუშავეს 115 000 შრომადღე. მათ შორის 51 510 შრომადღე მეჩაიეობაზე მოდიოდა, რომლის ხვედრითი წონა 44,8%-ს აღწევდა¹⁵. სოფელ გურიანთის კოლმეურნეების მიერ გამოიმუშავებულ 155 000 შრომადღიდან 77 938 შრომადღე მეჩაიეობაზე მოდიოდა¹⁶, რომლის ხვედრითი წონა შრომადღეების საერთო რაოდენობაში 50%-ზე მეტი იყო. სოფელ ჭუმათის, ძიმითისა და ასკანის კოლმეურნეების მიერ გამოიმუშავებულ შრომადღეებში საშუალოდ 50,6% მეჩაიეობაზე მოდიოდა¹⁷.

ზუგდიდის რაიონის სოფელ ნარაზენის კოლმეურნეობებმა 1937 წელში გამოიმუშავეს 65 332 შრომადღე, მათ შორის 41 000 შრომადღე მეჩაიეობაზე მოდიოდა, რომლის ხვედრითა წონა კოლმეურნეების მიერ გამოიმუშავებულ შრომადღეების საერთო რიცხვში 62,7%-ს ჰქარბობდა. ამასთან ერთად გაიზარდა მეჩაიეობიდან მიღებული შემოსავლის ხვედრითი წონაც. 495 527 მანეთი შემოსავლიდან 216 886 მანეთი მეჩაიეობაზე მოდიოდა¹⁸. რაც კოლმეურნეობის საერთო შემოსავლის 43,7%-ს შეადგენდა. შემდგომ წლებში მეჩაიეობიდან მიღებული შემოსავლის წილი კიდევ უფრო გაიზარდა და 1940 წლისათვის 84,3%-ს მიაღწია¹⁹. სოფელ დარჩელის კოლმეურნეობაში გამო-

¹⁰ მღისფა, ფ. 14, აღ. 1, ს. 7855, ფ. 52.

¹¹ ეურნ. „ბოლშევიკი“, 1936, № 9, გვ. 30.

¹² საქართველოს სსრ ცსიკ, მახარაძის ფილიალი, ფ. 182, აღ. 2, ს. 8, ფ. 1—4.

¹³ იქვე, ფ. 1, 82, აღ. 2, ს. 65, ფ. 134—146.

¹⁴ იქვე, ფ. 182, აღ. 2, ს. 65, ფ. 1—12.

¹⁵ იქვე, ფ. 13—24.

¹⁶ იქვე, ფ. 86—97.

¹⁷ იქვე, ფ. 98—336.

¹⁸ საქ. სსრ ცსიკ. ზუგდიდის ფილიალი, ფ. 103, ს. 2, ფ. 1—15.

¹⁹ იქვე, ფ. 103, ს. 5, ფ. 31. -

იმუშავეს 97 849 შრომადღე. მათ შორის 79 671 შრომადღე მეჩაიეობაზე მოდიოდა, რომლის ხვედრითი წონა შრომადღეების საერთო რიცხვში 81,4%-ს აღწევდა. ამასთან ერთად მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა კოლმეურნეობის საერთო შემოსავალში მეჩაიეობიდან მიღებულმა შემოსავალმა. ასე მაგალითად, 1936 წელს კოლმეურნეობის მიერ მიღებულ 567 510 მანეთი შემოსავლიდან 137 047 მანეთი მეჩაიეობიდან იყო მიღებული²⁰. 1937 წლისათვის კოლმეურნეობის შემოსავალი კიდევ უფრო გაიზარდა და 859 552 მანეთს მიაღწია²¹, რომელშიც დიდი ნაწილი მეჩაიეობაზე მოდიოდა. სოფელ რუხის კოლმეურნეობის შემოსავალი 1936 წლისათვის 696 651 მანეთით განისაზღვრებოდა. კოლმეურნეობამ მეჩაიეობიდან 273 795 მანეთი მიიღო²², რომლის ხვედრითი წონა საერთო შემოსავალში 39,3%-ს უდრიდა. 1937 წლისათვის კოლმეურნეობაში კიდევ უფრო გაიზარდა მეჩაიეობის ხვედრითი წონა, რაც კარგად ჩანს იქიდან, რომ გამომუშავეებული 75 239 შრომადღიდან მეჩაიეობაზე მოდიოდა 54 280 შრომადღე²³, ყველა შრომადღის 72,1%. სოფელ ინგირის კოლმეურნეობის საერთო შემოსავალი 1937 წელს 406 878 მანეთს შეადგენდა. მათ შორის 238 385 მანეთი მეჩაიეობიდან იყო მიღებული²⁴, რომლის ხვედრითი წონა საერთო შემოსავალში 58,5%-ს აღემატებოდა. დიდ წარმატებას მიაღწია „სოფელ ახალსოფლის“ კოლმეურნეობამ. მისი შემოსავალი 1938 წელს 618 021 მანეთამდე გაიზარდა, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი, 171 392 მანეთის რაოდენობით მეჩაიეობაზე მოდიოდა. მსგავს წარმატებებს მიაღწიეს აჭარის, აფხაზეთისა და მეჩაიეობის სხვა რაიონების კოლმეურნეობებმაც, სადაც მეჩაიეობა იქცა მრავალი კოლმეურნეობის წამყვან დარგად.

ამგვარად, მოყვანილი ფაქტებიდან ნათლად ჩანს, რომ სახალხო მეურნეობის განვითარების მეორე ხუთწლედის დასასრულისათვის ჩაის კულტურა იქცა სუბტროპიკული კოლმეურნეობების შემოსავლის ძირითად წყაროდ. პლანტაციების სრულმოსავლიანობის ასაკში შესვლასა და ახალის გაშენებასთან დაკავშირებით შეიმჩნეოდა მეჩაიეობისაგან მიღებული შემოსავლის სწრაფი ზრდის ტენდენცია. მეჩაიეობის კოლმეურნეობების წარმატებით განვითარებას მოჰყვა მათი მილიონერ კოლმეურნეობებად ქცევა. მილიონერი კოლმეურნეობების რიცხვს ეკუთვნოდნენ: მახარაძის რაიონის სოფელ ნატანების, შრომის, გურიანთის, სოფელ ჭუმათის, ქობულეთის რაიონის სოფელ დაგვას, ცხაკაიას რაიონის სოფელ ნოსირის, ზუგდიდის რაიონის სოფელ ორსანტიის, გალის რაიონის სოფელ ოქუმისა და სხვა კოლმეურნეობები.

მეჩაიეობის კოლმეურნეობების სამეურნეო-ეკონომიკურ განმტკიცებასთან ერთად მკვეთრად გაიზარდა კოლმეურნეობათა შემოსავალიც.

მახარაძის რაიონის სოფელ შემოქმედის კოლმეურნეობის წევრმა კ. სადრაძემ 1932 წელს გამოიმუშავა 130 შრომადღე. მან კოლმეურნეობიდან მიიღო 243 მანეთი ფულისა და ნატურალური პროდუქტების სახით, ხოლო ინდივიდუალური მეურნეობიდან 363 მანეთი. მომდევნო წელს კოლმეურნეობებიდან მრ-

²⁰ საქ. სსრ ზეგედიის ფილალ. ფ. 22, ს. 1, ფ. 16.

²¹ იქვე, ფ. 22, ს. 2, ფ. 1—14.

²² იქვე, ფ. 78, ს. 1, ფ. 1—15.

²³ იქვე, ფ. 78, ს. 2, ფ. 1.

²⁴ იქვე, ფ. 96, ს. 2, ფ. 8.

ღებულმა შემოსავალმა 921 მანეთი შეადგინა, ხოლო ინდივიდუალური მეურნეობიდან მიღებული შემოსავალი 44 მანეთს არ აღემატებოდა²⁵. კოლმეურნის საერთო შემოსავალში კოლმეურნეობიდან მიღებული შემოსავლის ხვედრითი წონა 1932 წელს 40,1%-იდან 1933 წლისათვის 67,5%-მდე გაიზარდა, რაც ნათლად მიუთითებს გლეხის მატერიალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაში კოლმეურნეობის როლის მკვეთრ ზრდასა და პერსპექტივებზე.

იმავე რაიონის სოფელ გურიანთის კოლმეურნეობის წევრმა ტ. კვაჭაბემ 1930 წელს კოლმეურნეობიდან მიიღო 92,4 მანეთი, ხოლო ინდივიდუალური მეურნეობიდან 121 მანეთი. კოლმეურნის საერთო შემოსავალში ინდივიდუალური მეურნეობიდან მიღებული შემოსავალი ჭარბობდა კოლმეურნეობიდან მიღებული შემოსავლის ხვედრით წონას და საერთო შემოსავლის 56,8%-ს შეადგენდა. მანვე კოლმეურნეობის სამეურნეო განმტკიცებასთან დაკავშირებით 1931 წელს კოლმეურნეობიდან მიიღო 1060 მანეთი, ხოლო ინდივიდუალური მეურნეობიდან 975 მანეთი. 1933 წელს კოლმეურნეობიდან ერგო 1530,4 მანეთი, ხოლო ინდივიდუალური მეურნეობებიდან 675,2 მანეთი²⁶. საერთო შემოსავალში კოლმეურნეობიდან მიღებული შემოსავლის ხვედრითი წონა 1930 წელს 43,2%-დან 1935 წლისათვის 69,4%-მდე გადიოდა.

მეჩაიეობის რაიონების კოლმეურნეობების დიდი შემოსავალი წარმოადგენდა კოლმეურნეობებში გლეხობის მასობრივად შესვლისა და მათი სამეურნეო პოლიტიკური განმტკიცების ფაქტორს. კოლმეურნე გლეხი უფრო შეძლებული გახდა, რაზედაც მეტყველებენ ჩვენ მიერ მოყვანილი ფაქტები.

1933 წელს მახარაძის რაიონის სოფელ „შრომის“ საშუალო კოლმეურნის ს. გაგუას საერთო შემოსავალი 3059 მანეთს შეადგენდა, მაშინ როცა ერთპირიონული საშუალო გლეხის ნ. ჩხარტიშვილის საერთო შემოსავალი 536 მანეთს არ აღემატებოდა²⁷. იმავე კოლმეურნეობაში მოწინავე კოლმეურნეები კიდევ უფრო დიდ შემოსავალს ღებულობდნენ. ასე მაგალითად, ა. ხომერკიმა 1936 წელს მიიღო 40 000 მანეთი, კ. ჩხაიძემ 34 000 მანეთი, მ. ლომაძემ 32 000 მანეთი, ხოლო სოფელ ნატანების კოლმეურნეების წევრმა მ. ბოლქვაძემ მიიღო 33 000 მანეთი, ნ. გორგილაძემ 32 000 მანეთი და ყ. მიმინოშვილმა 30 000 მანეთი²⁸. ზუგდიდის რაიონის სოფელ ორსანტიის კოლმეურნემ კ. ხასიამ იმავე წელს მიიღო 8 157 მანეთი და 280 ფუთი მარცვლეული²⁹.

მოყვანილი ფაქტები მიუთითებენ იმაზე, რომ მეჩაიეობის კოლმეურნეობების სამეურნეო-ორგანიზაციული განმტკიცების შედეგად კოლმეურნეთა მატერიალური მდგომარეობა დღითი დღე უმჯობესდებოდა. რაც ნიშნავდა იმას, რომ ჩაის კულტურა ფართოდ შეიჭრა ქართველი გლეხის ყოფაში კოლმეურნეობების გზით და გახდა მისი შემოსავლის ძირითად წყაროდ მეჩაიეობის რაიონებში.

²⁵ საქ. სსრ ცსაა, ფ. 660, აღ. 1, ს. 4, ფ. 11.

²⁶ იქვე, ფ. 12.

²⁷ იქვე, ფ. 11.

²⁸ მლისფა, ფ. 14, აღ. 1, ს. 6844, ფ. 65.

²⁹ იქვე.

ამრიგად, სახალხო მეურნეობის განვითარების მეორე ხუთწლედში ქართველმა ხალხმა უდიდეს წარმატებებს მიაღწია ჩაის კულტურის და მრეწველობის განვითარების საქმეში. წარმატებით ხორციელდებოდა პარტიის მიერ დასახული ამოცანა, მთელი საბჭოთა კავშირის მოთხოვნების ძირითადად ქართული ჩაით დაკმაყოფილების შესახებ. კიდევ უფრო გაფართოვდა ჩაის ნედლეულის წარმოების ბაზა და მისი გადამმუშავებელი მრეწველობა. ჩაის კულტურა, რომელიც მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზე დადგა, საქართველოს სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთ წამყვან დარგად გადაიქცა.

² ი. ენგელსი, ანტი-დუროინგი, 1952, გვ. 216.

დების გამოყენების მეშვეობით შეგვექმნა გარკვეული საფუძველი გვიანფეოდალური ხანის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ხასიათის დასადგენად.

ბუნებრივია, რომ ესოდენ რთულ საკითხებზე მეცნიერებაში გამოითქვა სხვადასხვა სა-
წინააღმდეგო მოსაზრება.

რაც შეეხება XVIII ს-ის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ხასიათის გარკვევას ისტორიოგრაფიულ ასპექტში, ჩვენ შემდეგი სურათი გვესახება.

1902 და 1904 წლებში ფ. გოვჩიაშვილმა, ხოლო 1912 წ. ს. ავალიანმა XVIII ს-ის მიწურულისა და XIX ს-ის საქართველო წარმოდგანეს ნატურალური მეურნეობის ტიპური ყორმების ფარგლებში ჩამორჩენილ ქვეყნად.

1924 წ. ს. კაკაბაძემ აღნიშნა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის ეკონომიკური ცხოვრების თვალსაზიროვნებით გამოცოცხლება, თუმცა იმავე დროს წერდა, რომ „მიუხედავად რუსეთთან საქარავნო გზის გახსნისა და მასთანამე ეკონომიკური განვითარებისათვის ახალ შესაძლებლობათა მიღებისა, ქართლ-კახეთი ჩიხში იყო მომწყვდეული და ვერ ახერხებდა თავისი ეკონომიკური მდგომარეობის თვალსაზიროვნებით გამაგრებას“³. 1930 წ. ს. კაკაბაძე წერდა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში ეკონომიკური ცხოვრების საგრძნობი აღორძინების შესახებ. ხოლო 1956 წ. ჟურნალ „Вопросы истории“-ს ფურცლებზე გამოქვეყნებულ რეცენზიაში დავით გვრიტიშვილის ნაშრომზე „სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში“ ს. კაკაბაძემ გაატარა ის მოსაზრება, რომ მიუხედავად მრავალი დამაბრკოლებელი გარემოებისა, XVIII ს-ის ქართლ-კახეთის ცხოვრებამ აღდგომა ჰქონდა გარკვეულ ძვრებს, რომლებიც ერთგვარ საფრთხეს უქმნიდნენ ფეოდალურ ურთიერთობას. თავის რეცენზიაში ს. კაკაბაძემ აღიარა კაპიტალისტური წყობის არსებობა აღმოსავლეთ საქართველოში.

1930 წ. გ. ნათაძემ მიმოიხილა XVIII ს-ის მიწურულის საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა და აღნიშნა სასაქონლო წარმოების განვითარება, საბაზრო კავშირურობითობა გაფართოება, მიწების ყიდვა-გაყიდვის გაძლიერება, მამულების დამრგვალება. აღიარა რაციონალურ საფუძველზე მოწყობილ მეურნეობებზე, შესაეალ-გასავლის ზუსტ აღრიცხვაზე მსხვილ მეურნეობებში და სხვ.

1934 წ. ნ. ბერძენიშვილმა მოხაზნება წაიკითხა, ხოლო 1937 წ. გამოაქვეყნა თავისი ნაშრომი „სამღებროთა შესახებ XVIII საუკუნის საქართველოში“. ფაქტობრივი მასალის ღრმა ანალიზის გზით ნ. ბერძენიშვილმა დაასკვნა, რომ სამღებრო საქმეში შუასაუკუნეობრივი ხელოსნური წარმოების გვერდით არსებობდა მანუფაქტურული წარმოება.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საკითხებს ნ. ბერძენიშვილი არაერთგზის შეეხო თავის მრავალრიცხოვან შრომებში. რაც შეეხება XVIII საუკუნეში, კერძოდ კი, მის მეორე ნახევარში მიმდინარე პროცესის ხასიათს, ნაშრომში „საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მნიშვნელობისათვის“ მან კონკრეტულად და მისთვის ჩვეულო ფართო განზოგადების უნარით გადმოგვცა თავისი შეხედულება. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთელ ამონაწერს აღნიშნული ნაშრომიდან.

„...XVI საუკუნეში საქართველოში თავი იჩინა მეტად მძიმე ნიშანდობლივმა მოვლენამ, რაც საზოგადოებრივი განვითარების დაჩიხულობის ნიშანდობლივად ფეოდალური საზოგადოების გადაგვარების, ფეოდალური საზოგადოების დაშლის მომასწავებელი იყო. ეს იყო „ტყეფთა სყიდვა“ და „ლეკიანობა“. ყველა და ყველაფერი, რაც კი ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში პროგრესული იყო, ამ სოციალური სენის წინააღმდეგ ბრძოლად იყო მოწოდებული, ყველა და ყველაფერი, რაც კი საქართველოში რეაქციული იყო, ხელს უწყობდა ამ სენის გავრცელებას-განმტკიცებას... ყველა ამათი (ე. ი. რეაქციული ძალების, — გ. პ.) მფარველი და წამქეზებელი იყო ყოილობაში სპარსეთი და, განსაკუთრებით ოსმალეთი.

საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილი მხნედ იბრძოდა ამ მოვლენის აღმოსაფხვრელად, თუმცა, ვიდრე ის ამ ბარბაროსულ გარემოებაში იმყოფებოდა, ვიდრე ქვეყნის შიგნით სათავადო-სამთავროების სისტემა მტკიცე იყო, ხოლო გარშემო მათი მფარველი ირან-ოსმალეთი ქვეყანას დასამონებლად შემოსდგომოდნენ, — ამ სოციალური სენისაგან გაჩუქნება ქართულ-

³ ს. კაკაბაძე, საქართველოს ეკონომიკური განვითარების შესახებ სტ-18-ე, საუკუნეში, ჟურნ. „ნათობა“, 1924, № 3, გვ. 272.

ფეოდალურ საზოგადოებას არ შეეძლო, მაგრამ, მეორე მხრით, თუ ეს მოეღწეა ქართული ფეოდალური საზოგადოების დაავადების მოწმობა იყო, ამ დაავადების წინააღმდეგ დაუღალავი ბრძოლა იმას ნიშნავდა, რომ ეს საზოგადოება სოციალისტური ხალხური ინარჩუნებდა, პროგრესისათვის იბრძოდა“⁴.

ერეკლე მეორის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის დახასიათებისას კი ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავდა:

„ბურჟუაზიის („ევროპის“) გამარჯვების ამ საუკუნეში ერეკლე II საქართველოს ტიპური მეფე აღარ იყო. ამის საბუთია მისი დაუცხრომელი ზრუნვა იმისათვის, რომ თავისი ქვეყანა „ევროპულად“ მოეწყო. ღონისძიებანი სამხედრო თუ სა-მოქალაქო ასპარეზზე, რეფორმები სახელმწიფო თუ კერძო სამართლის საქმეში, ახალი წამოწყებანი ეკონომიკისა თუ კულტურის დარგში, — თანხმობით მოწმობდნენ, რომ მზადდებოდა პირობები ახალი საქართველოს წარმოქმნისათვის, რომ თავადურ-ბატონყმური სისტემა პომეშჩიკურ-ბატონყმური სისტემით უნდა შეცვლილიყო, რომ ქვეყანა ბურჟუაზიული განვითარების გზაზე უნდა დამდგარიყო. მართლაც, თავადების შევიწროება (ზოგი სათავადოს სავსებით მოშლა, ზოგის შემცირება), „ახალთაყადების“ (პომეშჩიკების) გაჩენა (ლეონიძე, ოსეშვილი, არღუთაშვილი), საელეო კანონები, საქალაქო წყობილების წესები, კანონი მოქალაქის საკუთრების შესახებ, სახელმწიფო წყობილების საკითხები (მმართველობის დარგობრივი და-ნაწილება: სამხედრო, საგარეო საქმეთა, სასამართლო, სასწავლო-საგანათლებლო), სამხედრო რეფორმის ცდები (აზატ-მოლაშქრეთა ინსტიტუტის შექმნა, მორიგე, რეგული), მსაჯულთა შეკრებულობის ინსტიტუტი (მდივანბეგების სასამართლო), საქარხნო-საფაბრიკო წარმოების დანერგვის ცდები (შაქრის, მინის, შალის, იარაღის), სამთამადნო (სპილენძის, ოქრო-ვერცხლის, თუჯის, რკინის) წარმოების წამოწყება, ზარაფხანის განახლება, კულტურა-განათლების საქმეები: სტამბის განა-ხლება, სემინარიების დაარსება, განათლებულ მოღვაწეთა ძლიერი დასის წარმოქმ-ნა, გაცხოველებული თარგმნა სამეცნიერო-პოლიტიკური თუ მხატვრული ლიტე-რატურისა რუსული ენიდან, — ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, ფეოდალურ-თავადურ ქვეყანას აღარ ეგუებოდა და ამზადებდა პირობებს იმ პოლიტიკური ნახტომისათ-ვის, რომელსაც მხოლოდ ერთს შეეძლო საქართველოს სახელმწიფოებრივი არსე-ბობა გაქრობას გადაერჩინა“⁵.

1937 წ. დ. უჩანავიშვილი შეეხო XVIII ს-ის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოს ეკონომიკური განვითარების საკითხს. ავტორმა განიხილა აღმოსავლეთ საქართველო როგორც „ნატურალური მეურნეობის ქვეყანა და უარყო კომუტაციის თვით ცალკეული შემთხვევა კი.“

1941 წ. გამოქვეყნებულ ნაშრომში „კაპიტალიზმის წარმოშობა და განვითარება საქარ-თველოსა და ამიერკავკასიაში“ პ. გუგუშვილმა ხაზი გაუსვა მანუფაქტურული წარმოების არ-სებობას XVIII საუკუნეში.

დ. გვრიტიშვილმა მონოგრაფიულად შეისწავლა ქართლის სათავადოები და 1955 წ. გა-მოქვეყნებულ ნაშრომში „ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტო-რიიდან“ ხაზი გაუსვა იმ ვითარებას, რომელიც ზელს უწყობდა სათავადოების გამარჯვებას.

1954 წ. გამოქვეყნდა მ. დუმბაძის და ზ. ანჩაბაძის თვისები „საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ხასიათის საკითხისათვის XIX ს. რეფორმამდელ პერიოდში“, სადაც გატარებულია აზრი იმის შესახებ, რომ XVIII საუკუნეში საქართველოში „...ქვე-რ არ იყო შექმნილი სათანადო პირობები სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის“ და რომ „კაპიტალისტურმა ელემენტებმა ამ დროს სათანადო განვითარება ვერ პოვეს“.

აქვე საჭიროა აღინიშნოს, რომ შემდგომ მ. დუმბაძემ ნაწილობრივ შეიცვალა შეხედუ-ლება და XVIII საუკუნეში თავისუფალ გლეხთა ფენის არსებობა აღნიშნა, „ახალი საზოგა-დოების წანამდღვარ მოვლენებზე“ მიუთითა.

ა. როგავა დიდი ხნის განმავლობაში გამაღიოდა იმის მტკიცებით, რომ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოში მტკიცედ ჩამოყალიბდა კაპიტალისტური წყობა (капиталистический уклад). ამის შესახებ თავისი შეხედულება ა. როგავამ გაუზიარა მკითხველებს 1956 წ. გამოქვეყნულ

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. V, თბ., 1971, გვ. 167.

⁵ იქვე, გვ. 176—177.

ნაშრომში „Обозрение Грузии по части права и законодечения Давида Багратиони“ და 1974 წ. დაბეჭდილ მანუალებში „Зачатки капитализма в Грузии и политика Ираклия II“.

1959 წ. შ. მესხიამ თავის მონოგრაფიაში «Города и городской строй феодальной Грузии» დატყვევდა, რომ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოს ქალაქები თავისი ხასიათით ფეოდალური იყო, მაგრამ იქ მიმდინარე პროცესები მანუფაქტურული წარმოების წარმოშობის სახით, ვაჭრობის განვითარებისა და ვაჭარ-მოქალაქეთა უფლებების გაფართოებით და სხვ. ხელს უწყობდნენ ახალი ურთიერთობის განვითარებას.

იმავი 1959 წ. ვ. ჩანტლადემ ნაშრომში „სულხან-საბა ორბელიანის ეკონომიკური შეხედულებანი“ აღნიშნა სასაქონლო-ფულადი მეურნეობის განვითარება, ფულადი რენტის შედრითი წონის ზრდა, სოფელსა და ქალაქს შორის შრომის დანაწილების პროცესის გაღრმავება, მანუფაქტურების წარმოშობა, მიწების გაყიდვის ზრდა და ამ ფაქტებზე დაყრდნობით დაასკვნა, რომ „XVII საუკუნის მიწურულიდან და XVIII საუკუნის დასაწყისიდან, უფრო გამოკვეთილად კი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან“, საქართველოში შეიმჩნევა „ფეოდალიზმის დაშლის ელემენტები“.

XVIII ს-ის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიის საკითხებს არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა გ. აკოფაშვილმა. მან სამეცნიერო ბრუნვაში შემოიტანა ახალი მასალები, განიხილა ახალი ტიპის მებატონეების („პომეშჩიკების“) მეურნეობები, რომელსაც განსაკუთრებულად ახასიათებდა წარმოების პროცესის რაციონალიზაცია, მკვიდრო კავშირი ბაზართან. შეისწავლა ფულადი საბატონო გადასახადების ფაქტები, რენტის ფორმები, აღნიშნა თავისუფალ მწარმოებელთა რიცხვის ზრდა და სხვ. გ. აკოფაშვილის დასკვნით, XVIII ს-ის 40-80-იან წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში ადგილი ჰქონდა ეკონომიკური ცხოვრების გამოცოცხლებას, იგი შეუჩერებელი აღმავლობის გზით მიდიოდა, ხდებოდა ეკონომიკური ცხოვრების ახალი შინაარსით გამდიდრება. მიმდინარეობდა შრომის დანაწილების შემდგომი გაღრმავება, ვითარდებოდა ხელოსნური წარმოება, ფართოდებოდა საშინაო და საგარეო ვაჭრობა, საქალაქო ცხოვრება. მრეწველობაში ისახებოდა კაპიტალისტური ელემენტები. მიუხედავად იმისა, რომ ახალი ურთიერთობა იმ დროს ქვეყნის ეკონომიკაზე თვალსაჩინო გავლენას ჰქონდა კიდევ ვერ ახდენდა, ვინაიდან მას საერთო წარმოებაში შედარებით მცირე ადგილი ეკავა, მაგრამ მისი ჩასახვა იმის საწინდარი იყო, რომ ხელსაყრელი ვითარების პირობებში იგი სულ უფრო და უფრო მეტ ადგილს დაიკავებდა ქვეყნის საწარმოო ურთიერთობაში.

დ. ვოგოლაძის აზრით, XVIII საუკუნე საქართველოსათვის უნდა მივიჩნიოთ იმ გარდატეხის ხანად, როცა ქვეყნის სოციალურ აღმავლობას უნდა გამოეწვია სოციალურ-ეკონომიკური ძვრები, მაგრამ ეს ძვრები ჯერ კიდევ არ უნდა ნიშნავდეს ფეოდალური ურთიერთობის რღვევას.

მ. სამსონაძემ გამოიკვლია თბილისის სამრეწველო განვითარება XIX ს-ის რეფორმამდელ ხანაში და ახალი მასალების შესწავლის საფუძველზე დაასკვნა, რომ XVIII ს-ის დამლევს საქსოვი, კერძოდ კი ბამბეულის საქსოვი წარმოება აღმოსავლეთ საქართველოში განვითარების მაღალ დონეზე იდგა, რომ საფეიქრო მრეწველობა მანუფაქტურულ დონემდე დაწინაურდა, რაც ავტორს, ცხადია, სათანადო ფაქტობრივი მასალით აქვს დასაბუთებული.

XIX ს-ის საქართველოში სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში კაპიტალიზმის გენეზისის საკითხები გაშუქებული აქვთ ი. ანთელავას, ე. ორჯონიქიძეს, ე. ხოშტარიას.

ერთი სიტყვით, მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოში შეიმჩნევა ეკონომიკური აღმავლობა და რომ იმ დროს მიმდინარეობდა პროგრესული სოციალურ-ეკონომიკური პროცესები.

ეს საკვებთ სწორი და დოკუმენტურად დასაბუთებული დასკვნები კიდევაც აისახა საქართველოს ისტორიის სათანადო სახელმძღვანელოებში, მაგალითად, 1958 წ. ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით გამოცემულ დამხმარე სახელმძღვანელოს პირველ ტომში. შ. მესხიას და ე. გუჩუას ავტორობით გამოცემულ საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოშიც.

მკვლევართა მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი უარყოფს პროგრესული ხასიათის ძვრებს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოში. ხოლო რაც შეეხება იმ უმრავლესობას, რომელიც საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში ამ ძვრებს ხედავს, ასეთ მკვლევართა შორისაც აზრთა სხვადასხვაობაა. გამოიყოფა ნაწილი, რომელიც ამკარად აკარბებს და ამ ძვრებს წარმოგიდგენს როგორც ჩამოყალიბებულ კაპიტალისტურ წყობას;

ნაწილი ლაპარაკობს ფეოდალური ურთიერთობის ინტენსიურ რღვევაზე, ზოგიერთი კი რღვევის ნიშნებზე.

ი. ანთელავის მონოგრაფია მიზნად ისახავს, გაარკვიოს XVIII ს-ის საქართველოს სოფელში მიმდინარე პროცესების ხასიათი.

ავტორის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ მან თავი მოუყარა ყველა გამოცემულ დოკუმენტურ და ნარატიულ მასალას; ამასთანავე, რაც მთავარია, შეისწავლა მრავალი ახალი საარქივო საბუთი, მაგალითად, XVIII ს-ის მამულების ნასყიდობის 2390 სიგელი, გადასახადის ნუსხები და სხვა სახის საარქივო მასალა, რითაც საგრძნობლად გაამდიდრა საცვლევი პრობლემის წყარომცოდნეობითი ბაზა. ღრმად გაანალიზა ყველა მასალა და მოგვცა საყურადღებო დასკვნები.

ნაშრომის პირველი და ძირითადი დასკვნა უდავოდ სწორია. ი. ანთელავა სავსებით მართალი არის, როდესაც აღნიშნავს, რომ მკვლევართა ერთი ნაწილი ძალზე გადაჭარბებულად წარმოგვიდგენს XVIII ს-ის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეს, როდესაც მიიჩნევს, რომ XVIII ს-ის მეორე ნახევრიდან საქართველოში თითქმის უკვე სახეზე იყო კაპიტალისტური წყობა („უკლად“), რომელიც ინტენსიურად არღვევდა ფეოდალურ ურთიერთობას; მეორე ნაწილი კი, პირიქით, ლაპარაკობს ქვეყნის საზოგადოებრივი და ეკონომიკური ცხოვრების დაჩიხულობაზე, რაღაც საოცარ რეგრესზე, რომელიც შეუძლებელს ხდიდა რაიმე პროგრესული ხასიათის ძვრებსა და ცვლილებებს. ავტორის მართებული თქმით, ორივე თვალსაზრისი ცოდავს ჰერმეტიკურობის წინაშე.

აქ შეენიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ მიუხედავად შესანიშნავი ისტორიოგრაფიული მომხილვისა, რომელიც წიგნის შესავალ ნაწილშია წარმოდგენილი, დასკვნაშიც სასურველი იყო კონკრეტული მითითება იმ ავტორებისა, რომელთაც ი. ანთელავა გულისხმობს პირველსა და მეორე შემთხვევაში. მკითხველისათვის, მაგალითად, გაუგებარი რჩება, თუ ვინ იგულისხმება ქვეყნის „სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების სრული დაჩიხულობის“ მქადაგებლებად.

სიტყვა „ჩიხი“ და „დაჩიხულობა“ პირველად, როგორც ჩანს, ს. კაპაბაძემ იხმარა. ამ სიტყვებს ნ. ბერძენიშვილიც ხმარობდა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არამც თუ არ გამოირჩევადა პროგრესული ხასიათის ძვრებსა და ცვლილებებს XVIII ს-ის საქართველოში, არამედ, პირიქით, კიდევაც ამტკიცებდნენ ამას.

ი. ანთელავა სავსებით მართებულად აღნიშნავს, რომ: „მართალია, იმდროინდელი საქართველოს რთული საგარეო მდგომარეობა (ირან-თურქეთის აგრესია, ლეიკანობა) სერიოზულად აფერხებდა ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარებას, მაგრამ მას სრული დამუხრუჭება და პროგრესის შეჩერება არ გამოუწვევია. ხალხი არა მარტო იბრძოდა, არამედ შრომობდა, მატერიალურ დოვლათს კმნიდა, თავის სამეურნეო ჩვევებს ამდიდრებდა, სიახლეს ნერგავდა“, რომ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში XVIII საუკუნეში მომხდარი ძვრები და სიახლენი ნიადაგს აშუადგენდნენ „ბურჟუაზიული ურთიერთობისათვის მომავალში. XVIII ს-ის საქართველოში მიმდინარე ეს პროცესი მნიშვნელოვნად გაღრმავდა 1801 წლის შემდეგ, როდესაც ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების შედეგად შედარებით უკეთესი პირობები შეიქმნა ქვეყნის სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარებისათვის“.

სწორი ამოსავალი იმის შესახებ, რომ „განსახილველი ხანის საქართველოში მიმდინარეობდა პროგრესული ძვრები და რომ მას არ ჰქონდა დაკარგული შინაგანი განვითარების უნარი“, ავტორს, ბუნებრივია, ფაქტობრივი მასალის ჩვენების საფუძველზე აქვს წარმოდგენილი. XVIII ს-ის საქართველოს სოფლის ცხოვრებაში მომხდარი პროგრესული ძვრების ჩვენება და მათი ხასიათის დადგენა კიდევაც წარმოადგენს ი. ანთელავის მონოგრაფიის ძირითად მიზნს.

ბუნებრივია, რომ თავის ნაშრომს ავტორი იწყებს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოს საერთო მდგომარეობის ზოგადი დახასიათებით და ცენტრალური ხელისუფლების სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის კლასობრივი არსის ჩვენებით. ავტორი ეხება თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის მიერ გატარებულ ღონისძიებებს, როგორიც იყო მორიგე ჯარის დაწესება, ბრძოლა სათავადოების წინააღმდეგ, „ბატონყმობის რიგის“ დაცვა, კანონი ბეითალმანი მამულისა და ვაჭართა მესაკუთრული უფლებების შესახებ, გლეხების უმიწოდ გაყიდვის აპკრძალავი ძველი კანონის აღდგენა, მათი საგადასახადო ტვირთის რეგულირება შემსუბუქების ცდა და სხვ.

ავტორი კარგად გადმოგვცემს ბერძენიშვილისეულ შეფასებას ერეკლე მეორის მიერ გატარებული ღონისძიებების სოციალური არსისა, ნათლად გვიჩვენებს, რომ იგი იყო არა „გლეხური მეფე“, არამედ მეფე, რომელიც გაბატონებული კლასის ინტერესებით ხელმძღვანელობდა. ავტორის დასკვნით ერეკლეს მიერ განხორციელებული ღონისძიებები „მიზნად ისახავდნენ ძლიერი ფეოდალურ-ბატონყმური საქართველოს შექმნას, ხალხის სამეურნეო საქმიანობის გაშლა-გაფართოებას, აგრესიის უარყოფითი შედეგების ლიკვიდაციას, ზარალის კომპენსირებას. ამ უკანასკნელს მთავრობა... მართლაც აღწევდა თუ მთლიანად არა, მნიშვნელოვანწილად მაინც“. და რომ ყველაფერი ეს თავისი ობიექტური შედეგებით ხელს უწყობდა „ისეთი მოვლენების განვითარებას, რომლებიც, საბოლოო ჯამში, უპირისპირდებოდნენ არსებული წყობილების საფუძვლებს“.

ნაშრომის ამ თავის მიმართ შეენიშნაეთ მხოლოდ იმას, რომ მორიგი ჯარის შემოღება ქართლ-კახეთში უნდა დათარიღდეს 1756 წლით და არა 1774 წლით, როცა დამტკიცდა დებულება ამ სახის ჯარის შესახებ. პრაქტიკულად მორიგი ჯარი XVIII ს-ის 50-იან წლებში იყო შემოღებული. ეს საკითხი კარგადაა გაშუქებული და დამტკიცებული ა. კლიმაშვილის მიერ 1966 წელს დატუი საკანდიდატო დისერტაციაში.

ნაშრომის მეორე თავში განხილულია სასაქონლო წარმოებისა და საბაზრო კავშირურთიერთობათა განვითარება XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოში. ავტორმა შეისწავლა მსხვილი საერო თუ სასულიერო ფეოდალების მიერ შედგენილი დანახარჯების ნუსხები, რომლებიც, უდავოდ, საყურადღებო მასალას იძლევიან სასაქონლო წარმოებასა და საბაზრო კავშირურთიერთობაზე. ეს მასალები ნაწილობრივ გამოქვეყნებული აქვს ნ. ბერძენიშვილს ზუბლაკიაში „მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის“. მაგრამ გარდა ამ გამოცემული საბუთებისა, ი. ანთელავამ გამოიყენა მრავალი ახალი საბუთი, რომელიც საქართველოს სსრ სახელმწიფო არქივსა და კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება. ავტორის დასკვნით, XVIII ს-ის საქართველოს ბაზრებზე იყიდებოდა თითქმის ყველაფერი — ტყემლიდან დაწყებული და ადგილობრივი თუ უცხოური წარმოშობის ძვირფასი ნივთებით დამთავრებული, და რომ ამ საუკუნის არც ერთ მონაცემში, თვით ძნელბედობის ხანის ჩათვლითაც კი, სასაქონლო ურთიერთობა არ ჩამყვდარა, ქვეყანა ნატურალური მეურნეობის ნორმებს არ დაბრუნებია. ავტორი მართებულად აღნიშნავს, რომ „იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ მოცემული თბილისის ბაზრის აღწერა მკაფიოდ მეტყველებს მის ფართო მასშტაბზე, საქონლის სიუხეზე, ასორტიმენტის მრავალფეროვნებაზე“, რაც სასაქონლო ურთიერთობის განვითარება-დაწინაურების უდავო მოწმობაა.

თბილისს გარდა ავტორი აღნიშნავს სხვა მნიშვნელოვან საეპრო პუნქტებს: თელავს, სიღნაღს, დუშეთს, ქუთაისს, გორს, ცხინვალს, სურამს, ანანურს, ახალგორს, ახალდაბას, წილკანს, ონს, ხონს. იგი აკვირდება გიულდენშტედტის მონაცემებს და მართებულად შენიშნავს, რომ, როგორც ჩანს, იმ ხანად ხონს საქართველოს საეპრო ცენტრის მნიშვნელობა ჰქონია და რომ იქ თავს იყრიდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მყიდველ-გამყიდველი. წიგნში მოტანილი მასალა ნათელყოფს იმას, რომ ამ ბაზრებზე გლეხობა მყიდველიც იყო და გამყიდველიც. ი. ანთელავა მოწმობს გ. აკოფაშვილის შრომებს და აღნიშნავს, რომ ახალი ტიპის „პომეშჩიკები“ და მათი მეურნეობები მჭიდრო კავშირში იყვნენ ბაზართან, საბაზრო პროდუქციის მწარმოებელ მეამბულეთა რიცხვს თუ მანიშვილებისა და ყორღანაშვილების სახით. ანთელავა თარხნიშვილსაც უმატებს.

ავტორი გაკვირვებით ეხება აგრეთვე საქართველოს საგარეო ვაჭრობის განვითარების მაჩვენებლებსაც თბილისის საბაჟო მონაცემების მიხედვით.

ნაშრომის 52—53 გვერდებზე მოტანილია საინტერესო საარქივო საბუთი — კაცხის არქიმანდრიტის 1782 წლის ნალეაწის ანგარიში, საიდანაც ჩანს, რომ კაცხის ეკლესია, რომელიც ბევრ პროდუქტს საკუთარი ყმების ძალებით აყეთებდა, მაინც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბაზართან და სასაქონლო-ფულად ურთიერთობაში იყო ჩაბმული. სხვათა შორის, ამ საბუთში იმდროინდელი ფასებიც არის ნაჩვენები და ყურადღებას იმყრობს ის გარემოება, რომ ერთი ფილონის (სასულიერო პირის სამოსლის) შეკერვა 100 მარჩილი ღირებულა, ერთი ფარჩის შეკერვა სტიხრად 15 მარჩილი ღირდა, ხოლო კიდევ ერთი სხვა სტიხარში 73 მარჩილი გადაუხდია ამ არქიმანდრიტს, მაშინ როდესაც ყანა 24 მარჩილად უყიდა, ხოლო ერთი სახლის ადგილის ყიდვა — 80 მარჩილად მოუხდა. ერთი დიდი ქურჩი კი 4 მარჩილად უყიდა.

გვიჭირობთ, სასურველი იყო, რომ ავტორს ემსჯელა იმდროინდელ ფასებსა და ფულის კურსზეც საერთოდ. ამით ნაშრომი მხოლოდ მოიგებდა.

წიგნის მესამე თავში განხილულია დოკუმენტური მასალა, რომელიც მიწების ყიდვა-გაყიდვას ეხება. იმის გამო, რომ ამ საკითხზე არ არსებობს რაიმე სტატისტიკური მონაცემები, მკვლევარი იძულებული შეიქმნა გაეცნობოდა მიწების ნასყიდობის დიდი რაოდენობის სიგელებს და მათემატიკური გაანგარიშების საფუძველზე გამოეყვანა ის საშუალო არითმეტიკული თუ პროცენტული მონაცემები, რომლებიც რეალური სურათის გარკვევის საშუალებას დაახლოებით მაინც იძლევა. ეამბობთ „დაახლოებით“, რადგანაც მასალა უზუსტოა და მეთოდები პირობითი, „ალბათობაზე“ აგებული. როგორც ამას თვით ავტორი აღნიშნავს: „ნასყიდობის სიგელებში ნაჩვენებია გამყიდველისა და მყიდველის გვარი და სახელი, მიწის გაყიდვის მიზეზი და ცალკეულ შემთხვევაში გაყიდული მიწის ფართობი. მართალია ამ მონაცემებით, რა თქმა უნდა, ძალიან ძნელია საკვლევი საკითხის სასურველი სისრულთა და უშეცდომოდ შესწავლა, მაგრამ სხვა უკეთესი საშუალებების უქონლობამ“ გვაიძულაო, რომ ნასყიდობის სიგელებისათვის მიგვემართათ.

ზემოაღნიშნულ სირთულეს ისიც ემატება, რომ ნასყიდობის სიგელებში, როგორც ამას ავტორი ხაზს უსვამს, მყიდველ-გამყიდველთა მხოლოდ გვარებია ნახსენები სოციალური კუთვნილების გარეშე.

და აი, მიუხედავად ასეთი დიდი დამაბრკოლებელი ფაქტორებისა, ჩვენმა ავტორმა შეისწავლა 2 390 ნასყიდობის სიგელი, რის საფუძველზეც შეეცადა, რომ პროცენტული მონაცემები დაედგინა. ი. ანთელავას გაანგარიშებით 1700—1751 წლებში მამულების გაყიდვის 1 303 შემთხვევიდან 50,6% მოდიოდა გლეხობაზე, ხოლო 49,4% — ფეოდალებზე. ცხადია, რომ ამის შესაბამისად ავტორმა ის მონაცემებიც მიიღო, რომ მყიდველთა შორის 46,7%-ს გლეხობა შეადგენდა, ხოლო 53,3%-ს — ფეოდალები.

რაც შეეხება 1751—1800 წლების პერიოდს, ავტორმა შეისწავლა 813 შემთხვევა და მიიღო ის, რომ მიწების გაყიდვის 52,2% ფეოდალებზე მოდიოდა, ხოლო 47,8% — გლეხობაზე. ამ მონაცემებიდან ავტორმა გამოიყვანა, რომ მიწების მყიდველთა შორის 64,4% გლეხები იყო, 35,6% — ფეოდალები. ასეთივე მეთოდით ავტორი ცდილობს სოციალური წოდებების მიერ გაყიდული და შესყიდული მიწების ფართობის დადგენას. მისი გაანგარიშებით 310 სიგელით დამოწმებული გაყიდული 1 102 დღიური მიწიდან ფეოდალებს გაუყიდათ 519,5 დღიური ანუ 47,1%, გლეხებს კი გაუყიდათ 582,2 დღიური ანუ 52,9%.

ი. ანთელავას გაანგარიშებით გაყიდული მიწების უმეტესი ნაწილი — 716,5 დღიური ანუ 65,1% გლეხებს შეუძენიათ, ხოლო 385,5 დღიური ან 34,9% — ფეოდალებს.

ი. ანთელავა საკვებით სწორად შენიშნავს, რომ გლეხები მიწას უპირატესად წერილ ნაკვეთებად იძენდნენ, თუმცა მსხვილი ნაკვეთების შესყიდვის შემთხვევებსაც ჰქონდა ადგილი. მაგრამ მიღებული მონაცემების საფუძველზე (რაც, ვიმეორებთ, პირობითია და ამას თვით ავტორიც აღიარებს) გადაჭარბებულად გვეჩვენება ავტორის მტკიცება, რომ XVIII ს. საქართველოში ადგილი ჰქონია ფეოდალურ საკუთრებაზე გლეხების მხრივ იერიშის მიტანას.

გადაჭარბებულად მიგვაჩნია ის მტკიცებაც, რომ „ფეოდალთა კლასის ერთი ნაწილის მიერ მიწების ინტენსიური ყიდვა, ფულადი-სასაქონლო ურთიერთობის განვითარებით რომ იყო შეპირობებული, მიზნად ისახავდა მსხვილი რაციონალური მეურნეობების შექმნას, რომლებიც ოჯახის მოთხოვნილებასაც დააკმაყოფილებდნენ და საბაზრო პროდუქციასაც დაამზადებდნენ“.

ასეთი რაციონალური მეურნეობის შექმნის სურვილს ჩვენ ხომ მხოლოდ ახალი „პომეშიკები“ ტიპის მეზატონეების მხრივ ვხედავთ ჭერჯერობით და არა ყველა იმ ფეოდალისა, ვინც კი მიწას ყიდულობდა საერთოდ.

ერთი სიტყვით, ჩვენ იმის თქმა გვსურს, რომ მიწების ყიდვა-გაყიდვის ფაქტები თავისთავად ჯერ კიდევ არ მოწმობს ფეოდალურ მიწათმფლობელობაში მომხდარ რაღაც ცვლილებას. ამ შემთხვევაში ჩვენ არგუმენტად ის რეალური ვითარებაც გამოვავლებთ, რომ ქართველი გლეხი მიწის ყიდვა-გაყიდვას ადრეფეოდალური ხანიდან მოყოლებული ფეოდალური ურთიერთობის მთელ მანძილზე ეწეოდა, რაც ხაზგასმული აქვს ჩვენს ავტორსაც.

წიგნის აღნიშნულ თავში მოტანილი მასალა არ მოწმობს რაიმე ცვლილებებს საქართველოში ფეოდალურ მიწათმფლობელობაში. ამდენად ამ თავის სათაურის ფორმულირება: „ცვლილებები XVIII საუკუნის საქართველოს ფეოდალურ მიწათმფლობელობაში“, ჩვენი აზრით, არ არის გამართლებული.

ნაწილობის მეოთხე თავში განხილულია ფაქტობრივი მასალა გლეხების თავდახსნა-განთავისუფლებისა და მათი დაყმევების შესახებ, მოცემულია ამ პროცესების ურთიერთშეფარდების ცდაც.

ავტორი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ქართველი გლეხი ფეოდალურ ხანაში ყოველთვის ოცნებობდა ბატონყმური ურთიერთობიდან თავის დახსნაზე, სრულ თავისუფლებაზე. ამის მიღწევის ყველაზე კანონიერ და მშვიდობიან გზას გამოსყიდვა წარმოადგენდა, მაგრამ იგი სოფლის მშრომელი მოსახლეობის მხოლოდ მცირე პროცენტისათვის იყო ხელმისაწვდომი. ამიტომ გლეხობა სხვადასხვა გზას და საშუალებას მიმართავდა. მთავრობაში საჩივრების შეტანით, მოწმეთა დასახელებით, ხშირად არარსებული არგუმენტებითაც ცდილობდა შეებატონეთა პრეტენზიების უსაფუძვლოდ დაპყრობას. ავტორი აღნიშნავს, რომ გვიანფეოდალური ხანის სამართალი და სამართლებრივი აზროვნება, რომელიც თავისი არსით ფეოდალურ-ბატონყმური იყო, ერთგვარად ხელსაც კი უწყობდა ასეთი პროცესების გაშლას.

დოქტორ ახალ გამოუქვეყნებელ საარქივო მასალებსა და არსებულ პუბლიკაციებში ი. ანთელავამ XVIII ს-ის ფარგლებში აღწერა გლეხთა განთავისუფლება-გათარხნება-გააზატების 350 საბუთი. ავტორის დაანგარიშებით აქედან 250 შემთხვევაში ლაპარაკია სოფლის მშრომელი მოსახლეობის სრულ განთავისუფლებაზე ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობიდან. ხოლო 100 შემთხვევაში — გლეხების გათარხნება-გააზატებაზე, ე. ი. მათი სოციალურ-ეკონომიკური და იურიდიული მდგომარეობის საგრძნობ გაუმჯობესებაზე. განთავისუფლებულ გლეხთა 250 რიცხვს ი. ანთელავა უმატებს იმ 200 კომლს, ერეკლე II-მ 1755 წ. ყვარლის ბრძოლაში გმირული მონაწილეობისათვის რომ გაათავისუფლა, რაც ისტორიოგრაფიაში მ. დუმბაძემ გააშუქა. ამის საფუძველზე ი. ანთელავა მართებულად აღნიშნავს, რომ არსებული მასალების საფუძველზე XVIII საუკუნეში სრული თავისუფლება მიუღია 450 კომლს.

შემდეგ კი ავტორი მსჯელობს იმის თაობაზე, რომ რადგანაც ამ რიცხვის ზუსტი აღრიცხვა შეუძლებელია, უნდა გავითვალისწინოთ დღემდე მიუცვლელი მრავალი საბუთის არსებობაც და ამიტომ ეს რაოდენობა ორჯერ მაინც უნდა გავზარდოთ. აქედან მიღებული რიცხვი — 900 კომლის ოდენობით, თვით ავტორის შენიშვნით, ბევრი არ არის, მაგრამ თავისთავად ფრიად საყურადღებო ფაქტი არისო.

შემდეგ ავტორი მსჯელობს გათავისუფლებულ გლეხთა ნაწილის კვლავ დაყმაცებაზე. მისი აღრიცხვით იმ 450 შემთხვევიდან 125 დაყმაცების შემთხვევა მომხდარა, რაც 27,7%-ს შეადგენსო. გამომდინარე აქედან ი. ანთელავა დაასკვნის, რომ ყოველივე ეს მკაფიო მოწმობაა იმისა, „რომ XVIII საუკუნეში, უპირატესად მის მეორე ნახევარში, მიმდინარეობდა ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის სოციალური საფუძვლების მოშლის მეტ-ნაკლებად საგრძნობი პროცესი“.

ვფიქრობთ, რომ ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის სოციალური საფუძვლების მოშლის საგრძნობ პროცესზე ლაპარაკი XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოში ნაადრევია. ყოველ შემთხვევაში იმ 450 რიცხვის ჩვენება, რაც თავისთავად მნიშვნელოვანია და რითაც ი. ანთელავამ გარკვეული წვლილი შეიტანა თავისუფალ გლეხთა ფენის შემდგომი შესწავლის საქმეში, ფეოდალიზმის საგრძნობი რღვევის დასამტკიცებლად მაინც არ გამოდგება, მით უმეტეს, რომ ამ რიცხვიდან 125 შემთხვევაში მაინც დაყმაცება მომხდარა, რაც, ვფიქრობთ, ბატონყმური ურთიერთობის ჯერ კიდევ საგრძნობ ძლიერებაზე მიუთითებს. ე. ი. ამ მხრივაც XVIII ს-ის საქართველოს ფეოდალური ურთიერთობის სოციალური საფუძვლები რაიმე ცვლილებაზე ლაპარაკი ნაადრევია.

ეროთა ძვრები, შემდგომი პროგრესული განვითარების ნიშნები, ახლის ჩასახვა და ა. შ., მაგრამ სულ სხვაა ცვლილება საფუძვლებში. იგი ხომ მართლაც ცვლილებას უნდა ნიშნავდეს.

ნაშრომის მეხუთე თავში განხილულია საბატონო ფულადი რენტა-გადასახადები XVIII ს-ისა და XIX ს-ის დამდეგის საქართველოში.

ეს თავი ოთხი პარაგრაფისაგან შედგება. პირველში განხილულია საკითხის ისტორიოგრაფია, შემდეგ ცალ-ცალკე განხილულია საბატონო ფულადი რენტა-გადასახადები XVIII ს-ის აღმოსავლეთ საქართველოში, XIX ს-ის დამდეგის აღმოსავლეთ საქართველოში და საბატონო ფულადი რენტა-გადასახადები XVIII ს-ისა და XIX ს-ის დამდეგის დასავლეთ საქართველოში.

ამ თავში ისტორიოგრაფიულ ასპექტში ი. ანთელავამ განიხილა ს. ავალიანის, ს. კაკაბაძის, დ. გვრიტიშვილის, ნ. ქანთარია, ა. ფანცხავას, მ. როჟოვას, მ. დუმბაძის, ე. ხოშტარიას, ნ. ქოიავას, ივ. სურგულაძის, გ. აკოფაშვილის, თ. სოსელიას შრომები, რომლებიც რენტა-გადასახადების საკითხს ამა თუ იმ კუთხითა და მოცულობით ეხება. გამოცემული შრო-

მების და, რაც მთავარია, დიდძალი გამოქვეყნებული და გამოუქვეყნებელი დოკუმენტური მასალის კრიტიკული შესწავლის საფუძველზე ი. ანთელავამ კონკრეტული ფაქტების ილუსტრირებისა და მათი დაქალების და პროცენტული მაჩვენებლების დადგენის გზით ღრმად გააშუქა აღნიშნული პრობლემა. განსაკუთრებით გვსურს ხაზის გასმა იმ გარემოებებისთვის, რომ დასავლეთ საქართველოში ფულადი რენტა-გადასახადების საკითხს მიჰქონდა სპეციალური პარაგრაფი; ცხადია, რომ ამის საშუალებას, პირველ რიგში, თვით მასალა იძლევა, რაც, სამწუხაროდ, ავტორისათვის გამორიცხული იყო სხვა საკითხების შესწავლა-გაშუქების დროს.

ი. ანთელავას საკვებით მართებული დასკვნით, ფულადი რენტა (გადასახადები), რომელიც რენტის სხვა ფორმებთან იყო გადახლართული, საქმოდ გავრცელებული იყო XVII საუკუნეში და გაცილებით მეტ როლს თამაშობდა საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში, ვიდრე ეს დღემდე იყო აღიარებული ჩვენს ისტორიოგრაფიაში.

ავტორი აღნიშნავს, რომ განსახილველ ხანაში მკვეთრად შეიმჩნევა პროდუქტადი რენტის შეცვლის შეუწინაღებელი ტენდენცია, რაც ხშირ შემთხვევაში არა მარტო მეტატონეთა, არამედ მწარმოებელი კლასის ინტერესებსაც ემთხვეოდა.

ავტორის დაკვირვებით ფულადმა რენტამ XVIII ს-ის დასასრულსა და XIX ს-ის დამდეგს საქართველოს ეკონომიკაში მტკიცე ადგილი დაიკავა. ავტორის აზრით, იგი მეორე ადგილზე იდგა. პირველი და მესამე ადგილები შესაბამისად პროდუქტადი და შრომით რენტას ეკუთვნოდა.

ი. ანთელავა ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ სათანადო მასალების უქონლობა საშუალებას არ იძლევა ფულადი რენტა-გადასახადების ხვედრითი წონის განსაზღვრისა. ავტორის ვარაუდით იგი 15—20%-ზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. ხოლო რადგანაც სახელმწიფო გადასახადებს შორის ფულადი სახეობა დომინირებდა, ეს პროცენტიც შეიძლება უფრო ბევრად წარმოვიდგინოთ.

ფულადი რენტა-გადასახადები აღმოსავლეთ საქართველოში უფრო გავრცელებული იყო, ვიდრე დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ იქაც 4%-ზე მეტი უნდა ყოფილიყო. დასავლეთ საქართველოში ამ რენტის განსაზღვრა 4%-ით მ. დუმბაძეს და ო. სოსელიას ეკუთვნოდა.

წიგნის მეექვსე თავში განხილულია საკითხი გლეხობის ქონებრივი დიფერენციაციის შესახებ XVIII ს-ის მეორე ნახევარსა და XIX ს-ის დამდეგს. კონკრეტული მასალის გაანალიზების საფუძველზე ი. ანთელავა გვიჩვენებს, რომ დოკუმენტური მასალა დაბეჭდილობით ლაპარაკობს სხვადასხვა ეკონომიკური მდგომარეობის და შეძლების მქონე გლეხთა ჯგუფების არსებობაზე. უმაღლეს ან მცირემაღლიანი გლეხების გვერდით წყაროები ასახელებენ ეკონომიკურად აღზევებულ და მატერიალური შესაძლებლობით გამორჩეულ ყმებს.

ავტორის აზრით, საქართველოს ისტორიის XVIII ს-ის მეორე ნახევრის შესახებ შეიძლება ლაპარაკი როგორც ისეთ დროზე, როდესაც გლეხთა ქონებრივი დიფერენციაციის კლასობრივში გადაზრდის პროცესი თავის საწყისს პოულობს.

ნაშრომის მეშვიდე თავი გლეხთა კლასობრივ ბრძოლას ეძღვნება. იგი შეიცავს მრავალ საინტერესო კონკრეტულ მონაცემებს ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის წინააღმდეგ სოფლის მშრომელი მოსახლეობის ბრძოლის სხვადასხვა ფორმის შესახებ, აგრეთვე ფაქტობრივ მასალას გლეხობის ანტიფეოდალური მოძრაობის წინააღმდეგ გაბატონებული კლასის ინტერესებიდან გამომდინარე სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკისა და მოქმედების შესახებ. ეს თავი უდავოდ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მაწილია მწოდო მწოდოგრაფიისა.

ჩვენ აღვნიშნავთ მხოლოდ უზუსტობას, რომელიც, როგორც ჩანს, მექანიკურად გაიპარა ტექსტში. მაგალითად, წიგნის 201 გვერდზე ავტორი საკვებით მართებულად აღნიშნავს, რომ განსახილველი პერიოდის პირველი მასობრივი მღელვარება დაიწყო კახეთში 1700 წელს და დაკავშირებული იყო ბოდბის მონასტრის გლეხობის სახელთან. შემდეგ ავტორი ეხება ამ მღელვარების საბაბს და წერს, რომ იგი დაკავშირებული იყო „ძროხის რიგის“ დაბეგრასთან, „რაც ითვალისწინებდა ყოველწლიურად ძროხის გარკვეული რაოდენობის მირთმევას მონასტრისათვის“. ამ ფაქტს ყმებში დილა უკმაყოფილება გამოუწვევია და მათ, დოკუმენტის სიტყვით, „ბუნტი უქმნიათ“. გამოდის, რომ XVIII ს-ის დასაწყისის ქართულ საბუთში სიტყვა „ბუნტია“ ნაზმარი, რაც ყოვლად შეუძლებელია. აღნიშნული საბუთი გამოცემული აქვს ნ. ბერძენიშვილს პუბლიკაციაში „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან“, თბ., 1940 წ., გვ. 384, საბ. 535. ტექსტში სიტყვა „ბუნტი“ მართლაც არის

ნახსენები, მაგრამ საქმეც ის არის, რომ თვით ეს ტექსტი XIX ს-ის დასაწყისის ჩანაწერია, რომელიც მოკლედ გადმოგვცემს ნამდვილი დოკუმენტის შინაარსს.

აღნიშნულ თავში ავტორი გვაძლევს საინტერესო დასკვნებს. ი. ანთელავას დაკვირვებით, კლასობრივი ბრძოლის სხვადასხვა ფორმას შორის ყველაზე გავრცელებული იყო აყრავაქცევა, რომელსაც გლეხი აღრეც მიმართავდა. მაგრამ XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მან მასობრივი ხასიათი მიიღო. შედარებით მასობრივი ხასიათი მიიღო წინა პერიოდში ოდნავ საგრძნობმა ისეთმა მოძრაობამ, როგორიცაა ბრძოლა სამეფო (სახაზინო) უწყებაში გადასვლისათვის, რაც, მართალია, არ ათავისუფლებდა გლეხს ფეოდალურ-ბატონყმური ჩაგვრისაგან, მაგრამ რამდენადმე მაინც უმსუბუქებდა მდგომარეობას.

ავტორის დასკვნით, XVIII ს-ის მეორე ნახევარში სრულიად ახალი იყო კლასობრივი ბრძოლის ისეთი ფორმა, როგორიცაა ყმური დამოკიდებულების სრული უარყოფა გლეხის მიერ. ე. ი. როდესაც გლეხები ბატონს არ სცნობდნენ, ყმურ სამსახურზე უარს აცხადებდნენ და თავისუფლებას იჩემებდნენ. თანაც ყოველივე ამას აკეთებდნენ ყალბი ცნობების და ცრუ მოწმეების დასახელების გზით. ავტორი საესებით მართალია, როდესაც გლეხთა კლასობრივი ბრძოლის ყველა ფორმას განიხილავს როგორც ანტიბატონყმურ მოძრაობას. მაგრამ ამ მოძრაობის საერთო შეფასებაში, ვფიქრობთ, ცდება, როდესაც წერს, და წერს ამას რამდენჯერმე (იხ. გვ. 191, 200, 209—210), რომ „XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში გაბატონებულ კლასს ჩვეულებრივზე მეტად უჭირდა თავისი მდგომარეობის შენარჩუნება, ხოლო გლეხობას არ სურდა ძველებურად ცხოვრება“.

ფაქტობრივად ეს ხომ პერიფრაზია რევოლუციური სიტუაციის განმარტებისა, რომელიც ვ. ი. ლენინმა მოგვცა. მაგალითად, რევოლუციური სიტუაციის ნიშნების განსაზღვრისას ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ „ჩვენ უეჭველად არ შევიცდებით, თუ აღვნიშნავთ შემდეგ სამ მთავარ ნიშანს: 1. შეუძლებლობა გაბატონებული კლასებისთვის — შეინარჩუნონ უცვლელი სახით თავიანთი ბატონობა; „ზედაფენების“ ესა თუ ის კრიზისი, გაბატონებული კლასების პოლიტიკის კრიზისი, რომელიც ქმნის ბზარს, რაშიც ამოხეთქავს ჩაგრული კლასების უკმაყოფილება და აღშფოთება. რევოლუციის დაწყებისათვის ჩვეულებრივ საკმარისი არ არის, რომ „ქვედა ფენებს არ უნდოდეთ“ ძველებურად ცხოვრება, არამედ საჭიროა კიდევ, რომ „ზედაფენებს არ შეეძლოთ“ ძველებურად ცხოვრება (ხაზგასმა ჩვენია.—გ. პ.). 2. ჩაგრული კლასების გაჭირვებისა და უბედურების გამწვავება ჩვეულებრივზე მეტად. 3. აღნიშნული მიზეზების გამო, მასების აქტიუობის მნიშვნელოვნად გადიდება“.

ამრიგად, რევოლუციური სიტუაციის პირველი ნიშნის დასახელებისას ვ. ი. ლენინი აღნიშნავს, რომ ეს ისეთი დროა, როდესაც ქვედაფენებს არ უნდათ, ხოლო ზედაფენებს არ შეუძლიათ ძველებურად ცხოვრებაო. ასეთი სიტუაცია, ანუ კრიზისი რუსეთის ფეოდალურ საზოგადოებაში, როგორც ცნობილია, პირველად შეიქმნა მხოლოდ XIX ს-ის 50-იან წლებში, ე. ი. ბურჟუაზიული რეფორმების გატარების წინა ხანაში და XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოს მიმართ ამგვარი დებულების გამოყენება არაფრით გამართლებული არ არის.

გვსურს აღვნიშნოთ წიგნის მაღალი კულტურა. ის ღიდი ინტერესით და ადვილად იკითხება.

ძალიან იშვიათია (მაგრამ, სამწუხაროდ, მაინც გვხვდება) კორექტურული ხასიათის შეცდომები.

ტექნიკური ხასიათის შეცდომებს შორის აღვნიშნავთ მხოლოდ შემდეგს: წიგნის მეხუთე თავი ოთხი პარაგრაფისაგან შედგება. ყველა პარაგრაფს თავისი სათაური და ნუმერაცია აქვს. მაგრამ არ ჩანს პირველი პარაგრაფის არც სათაური და არც ნუმერაცია. სარჩევში საერთოდ არ არის ამ პარაგრაფის ჩვენება. არ არის ნაჩვენები აგრეთვე წიგნის მეშვიდე თავიც. წიგნის შესავლისა და მეოთხე თავის დასათაურება განსხვავდება სარჩევში მითითებული დასათაურებისაგან.

დასასრულ, უნდა ითქვას, რომ ი. ანთელავას ნაშრომი არის პროფესიული თვალთშეწავილი ღიდილი წყაროებისა და მასალების საფუძველზე მაღალკვალიფიციურად დაწერილი მონოგრაფია, რომელიც კარგი შენამუშაოა ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის.

* ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 21, გვ. 246.

სახელოვან იუბილეს მიძღვნა

ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავი საბჭოთა ხალხის ცხოვრების, მთელი მსოფლიო-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარების დიდმნიშვნელოვანი ნიშანს ეტია. ჩვენი ქვეყანა, მთელი პროგრესული კაცობრიობა, ამ ღირსშესანიშნავ თარიღს ეგებებიან სოციალიზმის, მარქს-ენგელს-ლენინის მოძღვრების, პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის იდეების ახალ გამარჯვებათა ნიშნით, რომლებიც ნათლად ცხადყოფენ თავის დიად რევოლუციურ — გარდამქნელ ძალას.

ახორციელებენ რა კომუნისტური პარტიის XXV ყრილობის ისტორიულ გადაწყვეტილებებს, საბჭოთა ადამიანები ოქტომბრის სახელოვან იუბილეს უდიდესი მორალურ-პოლიტიკური აღმავლობით, ახალი პატრიოტული საქმეებით აღნიშნავენ¹.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავის იუბილესთან დაკავშირებით განსაკუთრებული როლი დაეკისრათ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებს და მათ შორის პირველ რიგში მუზეუმებს.

სკკპ ცენტრალურა კომიტეტის 1977 წლის 31 იანვრის დადგენილებაში — დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავის შესახებ ნათქვამია: „ღრმად და ყოველმხრივ გავაშუქოთ ოქტომბრის რევოლუციის მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობა... ფართოდ გავაშუქოთ კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელი, რევოლუციურ-გარდამქმნელი საქმიანობა ისტორიაში პირველი სოციალისტური სახელმწიფოს შექმნა-განმტკიცებაში, ხალხთა მასების გადამწყვეტი როლი რევოლუციასა და ახალი საზოგადოების მშენებლობაში... მკაფიოდ ავსახოთ საბჭოთა ადამიანების შრომითი და პოლიტიკური აქტივობა კომუნისტური მშენებლობის დიადი გეგმების განხორციელებისათვის, პარტიის XXV ყრილობის ისტორიულ გადაწყვეტილებათა შესრულებისათვის ბრძოლაში, მუშათა კლასის, კოლმეურნე გლეხობისა და სახალხო ინტელიგენციის თავდადებული შრომის უდიდესი სოციალური მნიშვნელობა. ყოველნაირად გავუწიოთ პროპაგანდა პარტიის ეკონომიკურ სტრატეგიასა და სოციალურ პოლიტიკას“².

ამ რთულ და საპასუხისმგებლო ამოცანათა წარმატებით გადაჭრაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წვლილი მუზეუმებმაც უნდა შეიტანონ.

საბჭოთა კავშირის კულტურის სამინისტროს 1977 წლის 18 იანვრის № 33 ბრძანებულებით — „სსრკ რევოლუციის ცენტრალურ მუზეუმში დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილ

¹ სკკპ ც-ს 1977 წ. 31 იანვრის დადგენილება „დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავის შესახებ, თბ., 1977. გვ. 3.

² იქვე, გვ. 30.

რესპუბლიკურ გამოფენათა ორგანიზაციის შესახებ“ — მოკავშირე რესპუბლიკათა წამყვან მუზეუმებს დაევალოთ მოსკოვში, სსრკ რევოლუციის ცენტრალური მუზეუმის შენობაში სახელოვან იუბილესადმი მიძღვნილი გამოფენების ორგანიზაცია.

გამოფენის „საბჭოთა საქართველო დიდი ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავზე“ მოწყობა იკისრა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა. ამ გამოფენასთან ერთად უნდა მოწყობილიყო აზერბაიჯანის სსრ და სომხეთის სსრ ანალოგიური გამოფენები, რომელთა ორგანიზაცია დაეკისრათ აზერბაიჯანის ისტორიის და სომხეთის სსრ რევოლუციის სახელმწიფო მუზეუმებს.

ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა გამოფენები უნდა გახსნილიყო მოსკოვში სსრკ რევოლუციის ცენტრალური მუზეუმის შენობის პირველ სართულზე განლაგებულ 6 დარბაზში, რომელთა საერთო ფართი უდრის 276 კვ მ.

გამოფენის ავტორთა შეთანხმებით საგამოფენო ფართობის პირველი დარბაზი საერთო უნდა ყოფილიყო სამივე რესპუბლიკისათვის და აქ უნდა წარმოედგინათ შემდეგი თემები: 1. ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვება და მისი გამოძახილი ამიერკავკასიაში; 2. ამ მხარის მშრომელთა რევოლუციური ბრძოლა და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება აზერბაიჯანში, სომხეთსა და საქართველოში. შემდეგ კი ორ-ორი დარბაზი უნდა დათმობოდა საქართველოსა და აზერბაიჯანის სსრ გამოფენებს, ხოლო სომხეთის სსრ გამოფენისათვის რჩებოდა მხოლოდ ერთი საგამოფენო დარბაზი.

გამოფენები ძირითადად გაკეთდა ადგილებზე. მოსკოვში სამონტაჟო სამუშაოები დაიწყო 3 მაისს. 5 მაისს გამოფენა მიიღო სსრკ რევოლუციის ცენტრალური მუზეუმის კომისიამ, ხოლო 6 მაისს — სპეციალურმა კომისიამ, რომელშიც შედიოდნენ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის სექტორის გამგე ვ. კოსტეცკი, სსრკ კულტურის სამინისტროს კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებათა განყოფილების გამგე ლ. დანილოვა და სხვა პასუხისმგებელი პირები.

6 მაისს საღამოს ხუთ საათზე საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა საქართველოს სსრ, აზერბაიჯანის სსრ და სომხეთის სსრ გამოფენები. გახსნაზე მოწვეულნი იყვნენ მოსკოვის წარმომება-დაწესებულებათა მოწინავე ადამიანები, შრომის გპირები, დეპუტატები, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკათა წარმომადგენლები.

გამოფენა „საბჭოთა საქართველო დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავზე“ მოკლედ მოგვითხრობს საქართველოს მშრომელთა მიერ ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ განვლილ სახელოვან გზაზე და იმ წარმატებებზე, რომელიც მოიპოვა რესპუბლიკამ მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, მეცნიერებისა და კულტურის დარგში.

გამოფენა იხსნება ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით, რომელმაც დასაბამი მისცა ახალ ერას კაცობრიობის ისტორიაში. მას დიდი სიზარულით შეხვდნენ ამიერკავკასიის მშრომელები, მაგრამ კონტრრევოლუციურმა ძალებმა შეიძლება რამდენიმე წლით შეეჩერებინათ ამიერკავკასიის საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება. 1917 წლის 15 ნოემბერს ქართველმა ინჟინერებმა, აზერბაიჯანელმა მუსავატელებმა და სომეხმა დაშნაკებმა შეაკოწიწეს კონტრრევოლუციური ბლოკი — ამიერკავკასიის კომისარიატის სახით,

რომელიც 1918 წლის 23 თებერვალს გარდაიქმნა ამიერკავკასიის სეიმად. 1918 წლის 26 მაისს ეს უკანასკნელი დაიშალა და ამიერკავკასიაში ჩამოყალიბდა „დამოუკიდებელი“ რესპუბლიკები. საქართველოში შეიქმნა მენშევიკურ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მთავრობა, რომლის ანტიხალხურმა საგარეო და საშინაო პოლიტიკამ მშრომელთა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია.

1917—1921 წწ. აღსავსეა საქართველოს მშრომელთა რევოლუციური ბრძოლით საბჭოთა ხელისუფლების დასამყარებლად, რომელსაც ხელმძღვანელობდა რკპ(ბ) კავკასიის სამხარეო კომიტეტი და 1920 წლის მაისში შექმნილი საქართველოს კომუნისტური პარტია. გამოფენაზე წარმოდგენილია ამ ბრძოლების ამსახველი მასალები, მათ შორის რუკა, სადაც აღნიშნულია საქართველოში უმნიშვნელოვანესი რევოლუციური გამოსვლების ადგილები, რკპ(ბ) კავკასიის სამხარეო კომიტეტისა და საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი შემადგენლობის წევრთა სურათები და სხვა.

1921 წლის დამდეგისათვის ყველა პირობა არსებობდა საქართველოში მენშევიკური მთავრობის დასაშლად. აჯანყების უშუალო ხელმძღვანელობისათვის 1921 წლის 16 თებერვალს შეიქმნა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი. გამოფენაზე წარმოდგენილია რევკომის წევრთა სურათები, აქვეა საქართველოს რევკომის 1922 წლის 16 თებერვლის მიმართვა რსფსრ-ს სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის ვ. ლენინისადმი და 18 თებერვლის მოწოდება — კონტრევოლუციური მენშევიკური მთავრობის დამხობის შესახებ.

ვ. ი. ლენინის მიათითებით XI წითელი არმიის ნაწილებმა დახმარება აღმოუჩინეს აჯანყებულ ქართველ მშრომელებს და 1921 წლის 25 თებერვალს თბილისში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. გამოფენის ცენტრალურ ადგილზე წარმოდგენილია ს. ორჯონიკიძის მიერ 1921 წლის 25 თებერვალს ვ. ლენინისა და ი. სტალინისადმი გაგზავნილი დეპეშის ფოტო ასლი: „თბილისზე ფრიალებს საბჭოთა ხელისუფლების წითელი დროშა, გაუმარჯოს საბჭოთა საქართველოს“.

გამოფენაზე ნაჩვენებია უნიკალური ფოტოსურათები, რომლებიც ასახავენ თბილისში XI წითელი არმიის შემოსვლას და საქართველოს მშრომელთა მიტინგებს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების აღსანიშნავად. აქვეა აგრეთვე ვ. ლენინის მიერ საქართველოს კომუნისტებისადმი გამოგზავნილი წერილების მულაჟები, რომლებშიც პროლეტარიატის დიდი ბელადი მხურვალედ მიესალმება საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას საქართველოში.

უშუალოდ საბჭოთა საქართველოს ისტორიის ამსახველი გამოფენა იწყება იმ მძიმე მემკვიდრეობის ჩვენებით, რომელიც მიიღო საბჭოთა ხელისუფლებამ ჩვენში და საქართველოს სახალხო მეურნეობის აღდგენის გეგმით, რომელიც ვ. ლენინმა ქართველი კომუნისტების წინაშე დასახა.

რესპუბლიკის მშრომელები ახორციელებდნენ რა საქართველოში სოციალისტური მშენებლობის ლენინურ გეგმას, დიდ წარმატებას აღწევდნენ სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში. ამ დროს ფართოდ გაჩაღდა საირიგაციო და ელექტრიფიკაციის სამუშაოები, მწყობრში ჩადგნენ ახალი საწარმოები. გამოფენაზე ნაჩვენებია საქართველოში „გოელროს“ გეგმის პირშეშის — ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურისა და ალაზნის სარწყავი სისტემის პირველი რიგის მშენებლობის ამსახველი მასალები.

გამოფენაზე შემდგომი თემა დათმობილი აქვს საქართველოს გადაქცევის ინდუსტრიულ რესპუბლიკად. სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში აშენდა ისეთი დიდი საწარმოო ობიექტები როგორიცაა: ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა, ზესტაფონის ფეროშენადნობის ქარხანა, თბილისის ს. კიროვის სახელობის ჩარხმშენებელი ქარხანა, ს. ორჯონიკიძის სახელობის მანქანათმშენებელი ქარხანა, კასპის ცემენტის ქარხანა და სხვები.

შრომისადმი სოციალისტური დამოკიდებულება ბადებდა ახალ-ახალ მოძრაობებს და შრომის გმირებს. 30-იანი წლების შუახანებში ფართოდ მოიქცა ფეხი სტახანოვურმა მოძრაობამ, რომელსაც საქართველოში ბევრი მიმდევარი ჰყავდა. გამოფენაზე ნაჩვენებია ერთ-ერთი სტახანოვური ბრიგადა თბილისის ორთქმავალ-ვაგონმშენებელი ქარხნიდან, რომელსაც ხელმძღვანელობდა დავით ჭიჭინაძე.

საქართველოს მშრომელებმა დიდი წარმატებები მოიპოვეს აგრეთვე სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რელსებზე გადაყვანის საქმეში. II ხუთწლედის ბოლოს საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა 76,5% კოლმეურნეობებში იყო გაერთიანებული. ნათესი ფართობი 170 ათასი ჰექტარით გადიდდა. გაზვითარდა მევენახეობა, მებაღეობა, ჩაის და ციტრუსების მეურნეობა.

გამოფენაზე წარმოდგენილია საქართველოში საკოლმეურნეო მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწეების გ. ჯგუზურიას და კ. ლავასასის ფოტოები და დოკუმენტური მასალები. აქვე წარმოდგენილი ექსპონატები და ფოტოსურათები ასახავენ სოფ. ვარდისუბნის ახლად ჩამოყალიბებული კოლმეურნეობების წევრთა გასვლას სამუშაოდ, პირველ ტრაქტორს სოფ. მეტეხის საკოლმეურნეო შინდერებში, პირველ შრომის გმირებს მესიმინდე ჩ. ქვაჩახიას, მეჩაიეს ქ. სარსანიას და სხვებს.

მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში მოპოვებული დიდი წარმატებებისათვის 1935 წ. საქართველოს სსრ დაჯილდოვდა ლენინის ორდენით. გამოფენაზე წარმოდგენილია ფოტოსურათი, სადაც კ. ვოროშილოვი ლენინის ორდენს გადასცემს საქართველოს სახკომსაბჭოს თავმჯდომარეს ფ. მახარაძეს.

საბჭოთა ხალხის მშვიდობიანი შრომა შეწყვიტა ფაშისტური გერმანიის თავდასხმამ. საქართველოს მშრომელები, როგორც მთელი საბჭოთა ხალხი, აღდგა სოციალისტური სამშობლოს დასაცავად.

გამოფენაზე სამამულო ომისადმი მიძღვნილი თემა იწყება ქართველი მხატვრის ი. თოიძის ცნობილი პლაკატით — „დედა სამშობლო გვეძახის!“ აქვეა თემის წამყვანი ტექსტი: „დიდ სამამულო ომში ფაშისტური გერმანიის წინააღმდეგ საქართველოდან იბრძოდა 600 ათასი მებრძოლე, აქედან თითქმის ნახევარი დაიღუპა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. საქართველოდან 137 მემობარს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება, ხოლო 240 ათასი დაჯილდოვდა საბჭოთა კავშირის ორდენებითა და მედლებით“.

სამამულო ომში ქართველ მებრძოლთა მონაწილეობის თემა გამოფენაზე გახსნილია საბჭოთა კავშირის გმირის, გენერალ-პოლკოვნიკ კ. ლესელიძის მასალების ჩვენებით. გამოფენაზე წარმოდგენილია მისი პირადი მემორიალური ნივთები: პარტიული ბილეთი, საბჭოთა კავშირის გმირის დიპლომი, სათუთუნე, საათი, კომპასი, მედალი კავკასიის დაცვისათვის. საველე ჩანთა და სხვა. აქვეა ლ. ი. ბრეჟნევის მისასალმებელი წერილი კ. ლესელიძის ოჯახისადმი.

სამამულო ომისადმი მიძღვნილი თემა მთავრდება ფოტოსურათებით, რომელზედაც აღბეჭდილია თბილისში გამარჯვების პარკში „უცნობი ჯარისკაცის საფლავის“ და მარნეულში მ. ბერძენიშვილის სკულპტურის „კიდეცაც დაიზრდებიან“ საზეიმო გახსნის ცერემონიალი 1975 წელს.

ომისშემდგომ ხუთწლეულებსა და განვითარებული სოციალიზმის პერიოდში საქართველოს მშრომელებმა კიდევ უფრო დიდ წარმატებებს მიაღწიეს. დიდად გაიზარდა საქართველოს მრეწველობა: შეიქმნა ახალი დარგები. ამ პერიოდში მწყობრში ჩადგნენ მძიმე ინდუსტრიის ისეთი მსხვილი ობიექტები, როგორიცაა: რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა და ქიმიური კომბინატი, ქუთაისის ს. ორჯონიკიძის სახელობის საავტომობილო ქარხანა, თბილისის ვ. ლენინის სახელობის ელმავალმშენებელი ქარხანა, ჭიათურის გამამდიდრებელი კომბინატი, ბათუმის გემომშენებელი ქარხანა და სხვები. გამოფენაზე წარმოდგენილია ამ საწარმოთა ფერადი ხედები. აქვეა ამ საწარმოთა გამოჩენილი ადამიანების ფოტოსურათები და დოკუმენტური მასალები; სსრკ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი ვ. მეტრეველი — რუსთავის მეტალურგიული ქარხნიდან, სოციალისტური შრომის გმირი გ. ნანიტაშვილი — ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხნიდან, ცნობილი რაციონალიზატორი და გამომგონებელი შ. გიგინეიშვილი — ქუთაისის საავტომობილო ქარხნიდან, სოციალისტური შრომის გმირი ე. სოლომონია — თბილისის მაუდ-კამეოლის ქარხნიდან და სხვ.

მრეწველობისადმი მიძღვნილი I თემა გამოფენაზე მთავრდება რუკა-სქემით, სადაც შეჯამებულია ჩვენს რესპუბლიკაში მრეწველობის განვითარების შედეგები. აქვეა მოთავსებული წამყვანი ტექსტი: „დიდი ოქტომბრის 60 წლისთავს საბჭოთა საქართველო ხედება განვითარებული მსხვილი სოციალისტური მრეწველობით, შეირალებული უახლესი ტექნიკით, რომელსაც შესწევს უნარი წარმატებით გადაწყვიტოს ყველაზე რთული სახალხო-მეურნეობრივი ამოცანები. 1976 წელს რესპუბლიკის მრეწველობის საერთო წარმოებამ 124-ჯერ გადააჭარბა 1913 წლის სამრეწველო წარმოების დონეს“.

საგამოფენო დარბაზის ცენტრში ექსპონირებულია თბილისის ვ. ლენინის სახელობის ელმავალმშენებელი ქარხნის პროდუქციის ნიმუშის — „ვლ — 10“-ის მაკეტი. II დარბაზის ცენტრში გამოფენილია საქართველოს სსრ კვების მრეწველობის პროდუქციის ნიმუშები: ქართული ღვინოების, კონიაკების, მინერალური წყლების, ჩაისა და თამბაქოს ნიმუშები. აქვეა მათ მიერ სხვადასხვა საერთაშორისო კონკურსში მოპოვებული ოქროს, ვერცხლის და ბრინჯაოს მედლები.

გამოფენაზე მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი საქართველოში ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის განვითარების ჩვენებას.

განვითარებული სოციალიზმის პერიოდში ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე ავიდა საქართველოს სოფლის მეურნეობა. იგი გახდა მრავალდარგოვანი და მაღალმექანიზებული. სოფლის მეურნეობისადმი მიძღვნილი თემა გამოფენაზე იხსნება ტექსტით: „ამჟამად საქართველოს სსრ წარმოადგენს ჩვენს ქვეყანაში ჩაისა და ციტრუსების კულტურის ძირითად მწარმოებელს და ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უჭირავს სამრეწველო ხარისხის ყურძნის, ხეხილის, აბრეშუმის პარკის, მაღალხარისხოვანი თამბაქოს, ეთერზეთოვანი და სხვა ტექნიკური კულტურის წარმოებაში“.

გამოფენაზე ნაჩვენებია ჩაის, ციტრუსების და ვენახის ფართობისა და მოსავლის ზრდის დინამიკა, ფოტოსურათები, რომლებიც ასახავენ საქართველოში სოფლის მეურნეობის განვითარებას. აქვეა მსოფლიოში პირველი ჩაის საკრეფი მანქანის „საქართველოს“ მოქმედი მოდელი და მის მიერ საერთაშორისო გამოფენაზე მოპოვებული ოქროს მედლის დიპლომი.

ეკონომიკის დარგში მიღწეულმა წარმატებებმა პარტიას საშუალება მისცა განუხრელად განეხორციელებინა მთავარი ამოცანა — ცხოვრების დონის გაუმჯობესება და მშრომელთა კეთილდღეობის ამაღლება. 1976 წელს რესპუბლიკის ნაციონალურმა შემოსავალმა 5.558,3 მილიონ მანეთს გადაამეტა. IX ხუთწლედში გაიზარდა ხელფასის მინიმალური ოდენობა, პენსიები, სტიპენდიები. 1976 წელს აშენდა 25,8 ათასი საცხოვრებელი სახლი 1,670 ათასი კვ. მ. ფართის ოდენობით, 141 ათასმა კაცმა გაიუმჯობესა საცხოვრებელი პირობები.

საბჭოთა საქართველო წარმოადგენს საკავშირო მნიშვნელობის გამაჯანსაღებელ კერას. რესპუბლიკაში ბევრი მსოფლიო მნიშვნელობის კურორტია, სადაც ყოველწლიურად დასასვენებლად ჩამოდის დაახლოებით მილიონი ადამიანი. გამოფენაზე წარმოდგენილია განთქმული კურორტების — ბორჯომის, წყალტუბოს, ბიჭვინთის, გაგრის და სხვათა ფერადი ხედები.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში საქართველო გადაიქცა წერა-კითხვის მთლიანად მცოდნე რესპუბლიკად. 1976 წელს 4,4 ათას საგანმანათლებლო სკოლაში სწავლობდა 1,025 ათასი, ხოლო 97 სპეციალურ საშუალო სასწავლებელში — 49,4 ათასი მოსწავლე. ამჟამად რესპუბლიკის 19 უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებაში სწავლობს 82,8 ათასი სტუდენტი. გამოფენაზე წარმოდგენილია რესპუბლიკაში სახალხო განათლების ამსახველი მასალები.

განსაკუთრებით დიდი წარმატება მოიპოვა ქართულმა მეცნიერებამ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიას, რომელიც წარმოადგენს ქართული მეცნიერების ჰემმარიტ ცენტრს, უაღრესად დიდი წვლილი შეაქვს მთელი ჩვენი ქვეყნის მეცნიერების განვითარების საქმეში. რესპუბლიკის 193, სამეცნიერო დაწესებულებაში მუშაობს 24,941 მეცნიერ-თანამშრომელი, მათ შორის 1,228 მეცნიერებათა დოქტორი, 7,679 მეცნიერებათა კანდიდატი და 110 მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი და წევრ-კორესპონდენტი. გამოფენაზე წარმოდგენილია ცნობილი ქართველი მეცნიერების ი. ჯავახიშვილის, ნ. მუსხელიშვილის, რ. ბერიტაშვილის, ი. ვეკუას ფოტოსურათები და დოკუმენტური მასალები, აქვეა ქართველ მეცნიერთა შრომებიც.

საბჭოთა საქართველომ დიდ წარმატებას მიაღწია კულტურული მშენებლობის სფეროშიც. დიდმა ოქტომბრის რევოლუციამ შექმნა ფორმით ნაციონალური, შინაარსით სოციალისტური კულტურა, რომელიც დაფუძნებულია ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული მემკვიდრეობის საუკეთესო ტრადიციებზე. 1976 წელს საქართველოში იყო 23 თეატრი, 81 მუზეუმი, 3,8 ათასი ბიბლიოთეკა, 1,9 ათასი კინოდანადგარი და 2,2 ათასი კლუბი.

საყოველთაოდ ცნობილია ქართველი მწერლების, კომპოზიტორების, მხატვრების, ხელოვნების, თეატრისა და კინოს მუშაკთა დიდი წვლილი საბჭოთა სოციალისტური კულტურის განვითარების საქმეში. გამოფენაზე ერცლად არის წარმოდგენილი ქართული კულტურის განვითარება საბჭოთა ხელისუფლების წლებში. ნივთიერი მასალებიდან აქ წარმოდგენილია ქართვე-

ლი მწერლების წიგნები, გამოცემული სსრკ ხალხთა ენებზე, ქართული ენ-
რამიკისა და ჰედური ხელოვნების ნიმუშები.

საკავშირო და მსოფლიო სარბიელზე დიდი წარმატებით გამოდიან ქარ-
თველი სპორტსმენები. ანჟამად საქართველოში ფიზკულტურელთა რიცხვი
1. 049, 044 კაცს აღწევს. მათ შორის 4,609 სპორტის ოსტატია, ხოლო 125 —
სპორტის დამსახურებული ოსტატი. ქართველ სპორტსმენთაგან 41 მსოფ-
ლიოს ჩემპიონი, ხოლო 19 — ოლიმპიური ჩემპიონია. გამოფენაზე ნაჩვე-
ნებია თბილისის სპორტის სასახლისა და ვ. ლენინის სახელობის „დინამოს“
სტადიონის ხედები, სახელგანთქმული ქართველი სპორტსმენების ნ. გაფრინ-
დაშვილის, ლ. თედიაშვილის, ვ. სანეიკის, ა. მეტრეველის და სხვათა მასალები.
აქვეა თბილისის „დინამოს“ ფეხბურთელთა და კალათბურთელთა გუნდე-
ბის ფოტოსურათები და სხვა.

სამეურნეო და კულტურულ მშენებლობაში მიღწეული წარმატებები-
სათვის საქართველოს სსრ 1965 წ. მეორედ დაჯილდოვდა ლენინის ორდენით.
1971 წელს — ოქტომბრის რევოლუციის ორდენით, ხოლო 1973 წელს ხალხთა
მეგობრობის ორდენით. გამოფენაზე ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭი-
რავს ფოტოსურათს, სადაც ლ. ი. ბრეჟნევი ოქტომბრის რევოლუციის ორ-
დენს ამაგრებს საქართველოს სსრ დროშაზე.

რესპუბლიკის პარტიული ორგანიზაციებისათვის დიდმნიშვნელოვან მოვ-
ლენას წარმოადგენდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1972 წლის 22 თებერვ-
ლის, 1974 წლის 14 იანვრისა და 1976 წლის 22 ივნისის დადგენილებები, რომ-
ლებიც ქართველი კომუნისტებისათვის საბრძოლო პროგრამულ დოკუმენტე-
ბად იქცნენ. გამოფენაზე ექსპონირებულია ამ დადგენილებათა ტექსტები.
აღნიშნულმა პარტიულმა დოკუმენტებმა მთელ ჩვენს რესპუბლიკაში შრომი-
თი და პოლიტიკური ენთუზიაზმის ახალი მოზღვავება გამოიწვია.

თანამედროვე ეტაპზე უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა სკკპ და საქართვე-
ლოს კპ XXV ყრილობებს. გამოფენაზე ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭი-
რავს ამ ყრილობათა ამსახველ მასალებს: სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გე-
ნერალური მდივნის ლ. ი. ბრეჟნევის, საქართველოს კპ ცენტრალური კომი-
ტეტის პირველი მდივნის ე. შევარდნაძისა და საქართველოს სსრ მინისტრთა
საბჭოს თავმჯდომარის ზ. პატარიძის გამოსვლებს ყრილობებზე, სკკპ და საქარ-
თველოს კპ XXV ყრილობის უმნიშვნელოვანეს გადაწყვეტილებებს, ჩვენი
რესპუბლიკის წარგზავნილებს სკკპ XXV ყრილობაზე და საქართველოს კპ
XXV ყრილობის დელეგატთა ერთ-ერთ ჯგუფს.

საქართველოს მშრომელები აღფრთოვანებულნი სკკპ და საქართველოს
კპ XXV ყრილობათა ისტორიული გადაწყვეტილებებით კიდევ უფრო დიდ წარ-
მატებებს აღწევენ. 1976 წელს სახალხომეურნეობრივი გეგმის წარმატებით
შესრულებისათვის და საკავშირო სოციალისტურ შეჯიბრებაში გამარჯვებისა-
თვის საქართველოს მეოთხედ ზედიზედ გადაეცა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის,
სსრკ მინისტრთა საბჭოს, საკავშირო პროფსაბჭოსა და ალკკ ცენტრალური
კომიტეტის გარდამავალი წითელი დროშა. გამოფენაზე ნაჩვენებია გარდა-
მავალი წითელი დროშის გადაცემა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რეს-
პუბლიკისადმი. აქვეა საქართველოს მშრომელთა წერილი — სკკპ ცენტრალუ-
რი კომიტეტისა და ამხანაგ ლ. ი. ბრეჟნევისადმი მიღებული საქართველოს
სსრ პარტიულ-სამეურნეო აქტივის კრებაზე 1977 წლის 17 მარტს.

ექსპოზიცია მთავრდება რუკა-სქემით, რომელზედაც წარმოდგენილია რესპუბლიკის X ხუთწლედის უმნიშვნელოვანესი მშენებლები, აქვეა ამ მშენებლობათა ფოტოები.

გამოფენას „საბჭოთა საქართველო ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლის-თავზე“ წითელ ხაზად გასდევს აზრი, რომ ის წარმატებები, რომლებიც საბჭოთა საქართველომ მიაღწია სამეურნეო და კულტურული მშენებლობის დარგ-ში მოპოვებულია კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა მთავრობის ბრძნული ხელმძღვანელობით, ქართველი ხალხის უმაგალითო შრომის შედეგად.

გამოფენას გაეცნო ათასობით მოსკოველი და ფართო საზოგადოების აღი-არება მოიპოვა, ამაზე მეტყველებს ის ჩანაწერები, რომელიც დატოვეს დამ-თვალეირებლებმა შთაბეჭდილებათა წიგნში.

გურამ ჩხაიძე

ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ლია ცის ქვეშ

1976 წლის 17 ივლისს პირველი დამთვალეიერებლები მიიღო თბილისის ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმმა ლია ცის ქვეშ. ამ ტიპის მუზეუმები იხსნება ეტაპობრივად — ნაწილ-ნაწილ. მუზეუმის მშენებლობა გრძელდება. გენერალური გეგმით გათვალისწინებულია ხანგრძლივი მუშაობა. ნაწილი ექსპოზიციისა კი, მზად არის მნახველთა მისაღებად.

ლია ცის ქვეშ მუზეუმების მშენებლობა ახალი ეტაპია საბჭოთა სამუზეუმო მშენებლობაში, საქართველოში ამ საქმეს საყურადღებო ისტორია აქვს. 60-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოებასთან დაარსდა საზოგადოებრივ საწყისებზე ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ლია ცის ქვეშ. მისთვის შეირჩა და დამტკიცდა კუს ტბასა და გამარჯვების პარკს შორის 50 ჰექტარი ტერიტორია. 1966 წლიდან მუზეუმი კულტურის სამინისტროს სისტემაშია. 1968 წელს, მოსამზადებელი მუშაობის დამთავრების შემდეგ, დამტკიცდა მუზეუმის მშენებლობის გენერალური გეგმა.

რამდენადაც ლია ცის ქვეშ მუზეუმების მშენებლობა ახალი საქმეა, მათი სტრუქტურისა და ორგანიზაციის ძირითადი პრინციპები მსჯელობას იწვევს. 1962 წელს ქ. რიგაში ლია ცის ქვეშ მუზეუმის მშენებლობის საკითხებს მიეძღვნა საკავშირო სამეცნიერო სესია. იგივე საკითხები განხილული იყო ეთნოგრაფიულ და ანთროპოლოგიურ მეცნიერებათა VII საერთაშორისო კონგრესის მუზეოლოგიის სექციის სხდომაზე, ევროპის ეთნოგრაფთა კონგრესზე პარიზში. აქ მუშაობდა ცალკე სექცია — „Muse du plain ain“. იმავე საკითხზე დაგეგმილია ცალკე სექციის მუშაობა ეთნოგრაფიულ და ანთროპოლოგიურ მეცნიერებათა საერთაშორისო კონგრესზე დელიში, 1978 წელს.

1966 წელს ბოკრიიკში (ბელგია) შედგა ლია ცის ქვეშ მუზეუმების ხელმძღვანელთა (შეკრება) ყრილობა. ამ ყრილობაზე შემდეგი სამუშაო-დღეისა მიიღეს ლია ცის ქვეშ მუზეუმებისათვის: „ლია ცის ქვეშ მუზეუმი წარმოადგენს მეცნიერულად წარმართულ (ყოველ შემთხვევაში მეცნიერულ პრინციპებზე მოწყობილ) დასახლებათა, არქიტექტურის, საცხოვრებელი და სამეურნეო ფორმების მთლიანობაში გამოსახულ ეთნოგრაფიულ კოლექციას გადაუხურავ შემოკავებულ ადგილებში“. და, მართლაც, ლია ცის ქვეშ მუზეუმი პრინციპულად განსხვავდება ერთ ჰერქვეშ მოქცეული „დახურული“ ტიპის მუზეუმისაგან. ამგვარ მუზეუმებში წარმოდგენილია უშუალო მწარმოებლის მიერ შექმნილი მატერიალური და სულიერი კულტურის ნიმუშები, ეთნოგრაფიული ექსპონატები, კოლექციები, ხალხური შემოქმედების, ყოფის, გამოყენებითი ხელოვნების ნიმუშები არა ერთმანეთისაგან იზოლირებულად — მუზეუმის სხვადასხვა დარბაზში, არამედ ერთ კომპლექსში, საცხოვრებელ, სამეურნეო თუ წარმოების ნაგებობებთან, რომლებიც მუზეუმში გადმოტანილია თავისი პირვანდელი ფორმით და დადგმულია მისთვის ჩვეულ ბუნებრივ გარემოში. ასეთი მუზეუმი საშუალებას გვაძლევს საცხოვრებელ თუ სამეურნეო

ნაგებობათა და მათ შიდა მოწყობილობათა მაგალითზე თვალი გავადევნოთ ისტორიულ განვითარებას, სოციალურ განსხვავებებს, ყოფის და ხუროთმოძღვრების, ხალხური შინაგანობის სხვადასხვა დარგის და სხვათა მრავალფეროვნებას. ამასთან იგი საშუალებას იძლევა განადგურებისაგან დაეცვათ საცხოვრებელი თუ სამეურნეო ნაგებობანი, რომელთაც დიდი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა აქვთ. ამ ტიპის მუზეუმში დაცული ექსპონატები უტყვი მოწმენი არიან მათი შემქმნელი ხალხის სამეურნეო და ეკონომიკური შესაძლებლობებისა, ისინი ცხადად გვიჩვენებენ მშენებელთა ტექნიკურ და მხატვრულ შესაძლებლობებს, ესთეტიკურ მხარეს, და შესაბამის კლასობრივ ურთიერთობათა საფუძველზე, ყოფა-ცხოვრებისა და მეურნეობის სახეს. ამიტომ შესაფერის დაფასებასაც მოითხოვენ: ისინი უნდა დავიცვათ და შევინარჩუნოთ მომავალი თაობებისათვის.

1918 წლის იანვარში სრულიად რუსეთის საბჭოების ყრილობამ მიიღო დადგენილება ქვეყანაში სამუზეუმო საქმის განვითარების შესახებ და მიუთითა წარსულისაგან მემკვიდრეობით მიღებული კოლოსალური კულტურის ფასეულობათა დაცვის აუცილებლობის შესახებ.

„მთელი სიძველე ჩვენ უნდა დავიცვათ, არა მარტო როგორც ხელოვნების ძეგლები, ეს თავისთავად, არამედ, როგორც ძველი დროის ცხოვრებისა და ყოფის ძეგლები. აქ უნდა მოვიდნენ ექსკურსიები, აქ უნდა მოეწყოს მუზეუმები, აქ მნახველებს უნდა მიეცეს დაწვრილებითი, ყოველმხრივი ახსნა-განმარტებანი“ (ვ. ი. ლენინი).

თბილისში ღია ცის ქვეშ მუზეუმის გახსნა მნიშვნელოვანი ეროვნული მოვლენაა. იგი შესაძლებელი გახდა ბრძნული ლენინური ეროვნული პოლიტიკის შედეგად, რომელსაც თანამიმდევრულად ახორციელებს საქართველოს კომუნისტური პარტია.

საბჭოთა მუზეუმებისა და სამუზეუმო მუშაობის საფუძველს სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა წარმოადგენს, საბჭოთა მუზეუმები არიან სამეცნიერო-კვლევითი და სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებები. გამონაკლისს არც თბილისის მუზეუმი წარმოადგენს. ამ მუზეუმის სამეცნიერო მუშაობას ხელმძღვანელობს სამეცნიერო საბჭო, რომლის თავმჯდომარეა აკადემიკოსი გ. ჩიტაია, მისი კონსულტაციით შეიქმნა მუზეუმის განაშენიანების გენერალური პროექტი, ჩვენს მსოფიან მეცნიერს ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის აგრეთვე მუზეუმის მეცნიერ მუშაკთა კადრების შერჩევისა და მათი კვალიფიკაციის ამაღლებაში. გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობითა და უშუალო მონაწილეობითაა შექმნილი ყველა სამუზეუმო ექსპოზიცია. მის მიერაა შემუშავებული საქართველოში ღია ცის ქვეშ მუზეუმის მოწყობის ძირითადი პრინციპები¹. მუზეუმის გენერალური პროექტის ავტორია პროფესორი ლონგინოზ სუმბაძე.

მუზეუმის საველე მუშაობის პრობლემებია: დასახლების ტიპი, კარმიდამო, საცხოვრებელი ნაგებობები, სამეურნეო ნაგებობანი, შრამელ-ბურთულები, აგრეთვე, სხვადასხვა სახის ნაგებობა: საკულტო, თავდაცვითი, საცხოვრებელი ნაგებობა ინტერიერით. ოთახთა და სათავსთა განლაგება და მოწყობილობა, სამეურნეო ნაგებობათა ინტერიერი, სამეურნეო იარაღ-ჭურჭელი,

¹ ლ. სუმბაძე, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ღია ცის ქვეშ, „ძეგლის მემკვიდრე“, № 1, 7. 25.

ტრანსპორტი, ხალხური შინახელოსნობა, გამოყენებითი ხელოვნება. სპორტი, ქალაქი და ქალაქის ტიპის დასახლებები. რასაკვირველია, საქართველოს ყოფისა და არქიტექტურის სრულყოფილი ასახვა მუზეუმში მეტად ძნელი საქმეა, ამიტომ აირჩია მთავარი, წამყვანი და ტიპიური. კარმიდამოსა თუ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ინტერიერისა და ექსტერიერის მოწყობის, ექსპონატების შერჩევის დროს შეიძლებისდაგვარადაა გათვალისწინებული საგნის აღნაგობა, ტექნიკა, მისი დანიშნულება, ბუნებრივი არე და ისტორიული მონაცემები. და ეს იმიტომ, რომ თითოეულ ექსპონატში ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის ელემენტია აღბეჭდილი. იგი შეიცავს, ხშირად, ჯერ კიდევ, ბოლომდე გაუხსნელ ინფორმაციას ხალხის სულიერი და მატერიალური კულტურის ისტორიიდან.

ნაგებობათა და ექსპონატთა მოძიებას მუზეუმის თანამშრომლები ახორციელებენ ველზე. სპეციალურ-ეთნოგრაფიულ მუშაობას მუზეუმში აწარმოებს ქართული საბჭოთა ეთნოგრაფიული სკოლის ხელმძღვანელის გ. ჩიტაიას მიერ შემუშავებული, მსოფლიოში უკვე აღიარებული — კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდით. საკითხების შესწავლა ხდება ოჯახის, გვარის (ან უბნის), სოფლის, ხეობის, კუთხის, მხარის მიხედვით. რასაკვირველია, ამ საკითხების შესწავლა არ შეიძლება იზოლირებულად, მათი შესწავლა ხდება მოძრაობაში, ისტორიულ განვითარებაში. ტექსტუალური მასალა გროვდება პირველწყაროების მიხედვით, ნივთიერი კი ორიგინალების მიხედვით.

მუზეუმში გადმოტანილ ექსპონატთა აბსოლუტური უმრავლესობა — ორიგინალებია. მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში, როდესაც ესა თუ ის ობიექტი (იქნება ეს ნაგებობა თუ ეთნოგრაფიული ექსპონატი) აღარ არსებობს, მაგრამ მას აქვს გარკვეული კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა (მაგალითად, საცხოვრებლის ევოლუციის ანდა მშენებლობის ტექნიკის და სხვ. საჩვენებლად) იგება მისი ზუსტი ასლი ანაზომებისა და ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით.

უმეტეს შემთხვევაში ცენტრალურ ლია ცის ქვეშ მუზეუმში ძეგლის გადმოტანა მისი ხსნის ერთადერთი გზაა, მაგრამ ეს რასაკვირველია, არ გამოირჩევა რეგიონალური ლია ცის ქვეშ მუზეუმების, ეთნოგრაფიული ანსამბლების და ტექნიკის ძეგლების ადგილებზე დაცვას, მათ კონსერვაციას.

საქართველოს ბუნებრივ-სამეურნეო არეების ძირითადი მაჩვენებელია ვერტიკალური ზონალობა. ეს გათვალისწინებული იყო, როგორც მუზეუმის ტერიტორიის შერჩევისას, ასევე მისი დაპროექტებისას. მუზეუმის ტერიტორია საშუალებას იძლევა მუზეუმის დაგეგმარება მოხდეს ვერტიკალური პრინციპის დაცვით.

ჩვენში მეურნეობის სამ განსხვავებულ ზონას გამოჰყოფენ — ბთა, მთისძირი, ბარი. ამის შესაბამისად ხუროთმოძღვრული ნაგებობის სამი ძირითადი თემის გამოყოფა შეიძლება³.

³ გ ა ხ ჯ შ ტ ი, აღწერა საქართველოსა და საქართველოს, თბ., 1942, გვ. 46; Гулисашвили, Природные зоны и естественно-исторические области Кавказа. М., 1964; В. Докучаев, Предварительный отчет об исследованиях на Кавказе летом 1899 г.; М. Сабашвили, Почвы Грузии. Тб., 1947; ნ. კეცხოველი, კულტურულ მცენარეთა ზონები საქართველოში, თბ., 1957.

³ ლ. სუშბაძე, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ლია ცის ქვეშ, „ძეგლის შეგობარა“, კრ. № 8, კრ. № 25.

ამ სამ ძირითად ზოლს თუ სამეურნეო თვალსაზრისით გავსინჯავთ, დავინახავთ. რომ არსებობს მკაფიოდ გამოხატული ნიშნები: „ასე მაგალითად, ბარისათვის დამახასიათებელია: დიდი გუთანა 7-8 უღელი ხარით, დიდი მოდგამი, დიდი ქვევრი, დიდი გელაზი, დიდი ბარტული ურემი, კევრი, ხოლო მთისათვის: აჩაჩა სახვნელი ერთი უღელი ხარით, ჩოჩიალა ურემი და ბოლოთრია, მოდგამი და სხვ.“⁴

მეურნეობის სამ ზოლად დაყოფა, რასაკვირველია, ამომწურავი არ არის, მაგრამ ძირითად სურათს მაინც იძლევა. დასახლების ტიპის და ხუროთმოძღვრების მრავალფეროვნება პრაქტიკულად ამოუწურავია. ჩვენში თითქმის ყოველი ხეობის დასახლებას თავის შიგნით გააჩნია როგორც ბარის, ასევე მთისძირის თუ მთის ზოლები. ამასთან განსხვავებულია მეურნეობის წარმოების ფორმები. მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს ბარისა და მთისძირისათვის დამახასიათებელია მეურნეობის წარმოების პარციალური ხასიათი, რასაც კარგად ეგუება სოფლები მიმობნეული კარ-მიდამოებით (Streudorf). აღმოსავლეთ საქართველოს ბარსა და მთისძირში მეურნეობის წარმოების შედარებით კოლექტიურ ფორმებს შეესაბამება სოფლები შეჭგუფებული კარ-მიდამოებით (Heufendorf), ეს განსხვავება კარგად ჩანს აგრეთვე ტრანსპორტის, სამიწათმოქმედო იარაღების და სხვ. სფეროშიც.

როგორც აღვნიშნეთ, ქართულ ხუროთმოძღვრებაში გამოყოფენ სამ ძირითად თემას: ბარისათვის ძირითადი მაჩვენებელია — ნაგებობების ჰორიზონტალური განლაგება, ცალკე ნაგებობა ცალკე სახურავით თითოეული დახიშნულების შენობისათვის. ასეთ ნაგებობათა რიცხვი ერთ კარ-მიდამოში ზოგჯერ ოცს აღწევდა. მთისათვის — ნაგებობების ვერტიკალური განლაგება, ხოლო მთისძირისათვის შეიძლება მათ შორის გარდამავალი ტიპის ძირითად მაჩვენებლად მიჩნევა.

მუზეუმის დაგეგმარებისას გათვალისწინებული იყო აგრეთვე განსხვავება თვით ბარის, მთის ძირისა და მთის საკარმიდამო კომპლექსებში, სწორედ ამიტომ თითოეულ ზონაზე 6-10 საკარმიდამო კომპლექსის მოწყობაა ნაგარაუდები. აიგება აგრეთვე სეზონურ მეურნეობასთან დაკავშირებული ნაგებობებიც სვანური ლაბაგი, მეგრული კარავი, აჭარული ზიილი და სხვ.

მუზეუმში გათვალისწინებულია აგრეთვე ხალხური ხელოსნობის სხვადასხვა დარგის წარმოჩენა, — სახელდობრ, ადგილობრივი ხელოსნები ძველი, ხალხური ტრადიციების მიხედვით დაამზადებენ მეთუნეობის, მჭედლობის, ხის კეთილობის, ქსოვილების ნიმუშებს, ლითონისა თუ გიშრის სამკაულებს დამთვალე რეზებელთა შორის გასაყვრებლად.

მუზეუმში უნდა აისახოს ქართველი ხალხის რევოლუციამდელი ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის საუკეთესო ტრადიციული ნიმუშები (ეს ყველაფერი ნაჩვენები იქნება ისტორიულ კრილში). ამ ნიმუშების გამომუშავებაში მონაწილეობა მიიღო ქართველმა ერმა. მუზეუმი ვერ მოგვეცემს ხალხური საცხოვრებლის თუ სამეურნეო ნაგებობების და ყოფის სრულყოფილ სურათს, თუ არ იქნა წარმოდგენილი საქართველოს გარეთ, ქართველთა კომპაქტურ

⁴ გ. ზ ი ტ ა ი ა, ლია ცის ქვეშ მუზეუმის მოწყობის ძირითადი პრინციპები, „ქველის მეგობარი“, კრ. 25, გვ. 28.

⁵ ლ. ს უ მ ბ ა ძ ე, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ლია ცის ქვეშ, „ქველის მეგობარი“, № 8, № 25.

დასახლებებში (შავშეთ-კლარჯეთი, ფერეიდანი, ლაზეთი, საინგილო) შექმნილი ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის ნიმუშები.

პირველად დანიის ერთ-ერთ ღია ცის ქვეშ მუზეუმში აჩვენეს ხალხური საცხოვრებლის ევოლუცია, ამასთან ეს სურათი სრულყოფილი რომ ყოფილიყო, დანიაში სამხრეთ შვედებიდან (დანის ყოფილი ტერიტორიიდან) გადმოიტანეს საცხოვრებელი ნაგებობა, რომელიც აჩვენებდა დანიური საცხოვრებლის ევოლუციის ერთ-ერთ საფეხურს.

ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის ტერიტორია ისეა შერჩეული, რომ მუზეუმის დაგეგმარება მოხდეს ვერტიკალური ზონალობის პრინციპის დაცვით, რომ საქართველოს ბარისათვის დამახასიათებელი ძველებური საკარმიდამო კომპლექსები მოთავსდეს მუზეუმის ტერიტორიის ბარში, ფერდასი — ფერდაზე, ხოლო მთისა მოის ზოლში.

მუზეუმის ტერიტორია დაყოფილია 10 ძირითად ზონად, რომელთაგან 5 აღმოსავლეთ საქართველოზე მოდის და 5 — დასავლეთ საქართველოზე. ეს ზონებია:

აღმოსავლეთ საქართველო: 1. ცენტრალური ზონა (შიდა და ქვემო ქართლი); 2. აღმოსავლეთის ზონა (შიდა და გარე ქახეთი); 3. სამხრეთის ზონა (სამცხე და ჭავჭავეთი); 4. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი და 5. აღმოსავლეთ მაღალმთიანეთი — ფშავ-ხევსურეთი, თუშეთი, მთიულეთი, ხევ.

დასავლეთ საქართველო: 1. შავიზღვისპირეთი (კოლხეთის დაბლობი) — გურია, სამეგრელო; 2. რიონის ზეგანი ან დასავლეთის ზონა — იმერეთი, რაჭა-ლეჩხუმი; 3. სვანეთი, 4. აფხაზეთის ასსრ და 5. აჭარის ასსრ.

აღნიშნული ათი ძირითადი ზონის გარდა, მუზეუმის ტერიტორიაზე გამოყოფილია კიდევ რამდენიმე ადგილი, სადაც მოეწყობა ისტორიულ-არქეოლოგიური ზონა, მწვანე ზონები, აქვე იქნება დასასვენებელი ადგილები, ზონა ადმინისტრაციულ-ტექნიკური ნაგებობისათვის და სხვ.

ნაგულისხმებია ზღვის ნაპირის დასახლებისა და წყლის ხალხური ტრანსპორტის ჩვენება. კოლხეთი ხომ ზღვის გარეშე წარმოუდგენელია. ამ ამოცანის შესრულება მხოლოდ მაშინ გახდება შესაძლებელი, თუ მუზეუმს საშუალება მიეცემა თავის ტერიტორიაზე მოაქციოს კუს ტბის ნაწილი მაინც. ამას ექნება მეცნიერული მნიშვნელობა (აღდგენილი წყლის ტრანსპორტის სახეობები ხელს შეუწყობს ახალი ინფორმაციის მიღებას, თვალნათლივ გამოჩნდება ტრანსპორტის შემქმნელთა მიღწევები და ტექნიკური შესაძლებლობები, გემოვნება, კოლექტიური შრომის ფორმები, შრომის იარაღ-ხელსაწყოები და სხვ.), ამასთანავე დამთვალეირებლებს ექნებათ საშუალება იმოგზაურონ ნავებით თუ ტივებით და სხვ.

მუზეუმში მშენებლობას აწარმოებს საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვისა და სახვითი ხელოვნების სამმართველოს სპეციალური სამეცნიერო სარემონტო-სარესტავრაციო სახელოსნო. რამდენიმე ნაგებობა მუზეუმში გადმოტანილია ადგილობრივ ხელოსანთა მიერ.

პირველი ზონა, რომელშიც დამთვალეირებელი ხედება — კოლხეთის ზონაა, აქ გენგევმით 6 საკარმიდამო კომპლექსი მოეწყობა. № 1 კარმიდამო XIX ს-ის I ნახევრის ღარიბი გლეხის კარ-მიდამოა, რომელიც ხარხის ღობით მოიზღუდება, საცხოვრებელი სახლი ნაგებია ზომაზე დახერხილი და შემდეგ დახეთქილი მოკლე ფიცრებისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან კოჭები-

თავა დაკავშირებული და ორივე მხრივ ბოყვებშია ჩამჯდარი. ბოყვების თავზე სარტყელშუა გასკვნილი გადახურვა ორფერდაა. საინტერესოა კარის ბოყვების გადაწყვეტა: აქ მთლიანი მასიური ხისაგან ბოყვთან ერთად გამოთლილია დიდი ზომის საურდულეები, რომლებიც კოჭობებადაც (სხვადასხვა საგნის ჩამოსადებად) გამოიყენებოდა. კვადრატული ტიპის ამ ნაგებობას ორი პარალელური კარი აქვს. შენობას წინ აივანი და მოჩუქურთმებული საყრდენი სვეტები აქვს. ოდნავ ზემოთ შეძლებული მეგრელი გლეხის კარმიდამოა, იგი როგორც ქრონოლოგიურად, ასევე სოციალურად განსხვავდება № 1 კარ-მიდამოსაგან. თხილის წნელით მოზღუდულ კარ-მიდამოს სამხრეთ მხარეს ღარიანი კრამიტით გადახურული ალაყაფის კიშკარი აქვს. დიდი წინა ეზოს გავლით ვხვდებით ოდა სახლში. ოდა სახლის უკან მოთავსებულია სამზადი სახლი და ბელელი, აქვეა დაგეგმილი სასიმიინდე, სამზადი სახლის უკან მოეწყობა სამეურნეო ეზო, სამეურნეო ეზოს კარი სახლის უკან, აღმოსავლეთის მხარეზეა და ამდენად სამეურნეო (უკანა) ეზო ცალკე ერთეულადაა გამოყოფილი. ოდა სახლის დასავლეთით განსაზღვრულია მარნის მოწყობა.

ოდა სახლი ნაგებია ცაცხვისა და წაბლის ხისაგან, იგი დგას ქვის ბოკონებზე, რაც განპირობებულია ამ კუთხეში ნესტიანი ჰავითა და ნიადაგით. წინა აივანი გაგრძელებულია ერთი მალთ. ეს სახლს აძლევს როგორც გარეგან იმპოზანტურობას, ასევე გადიდებულია აივნის ფართობი (კიბე, სწორედ ამ გაგრძელებულ მალაშია მოთავსებული). დასავლური ოდების ეს დამახასიათებელი თვისება კარგად ჰქონდა შემჩნეული ქართული საცხოვრებლის შესანიშნავ გერმანელ მკვლევარს ფრ. ბაუმჰაუერს⁶. წინა აივანზე გამოდის ორი ოთახი: პირველი, მისაღები ყველა ოთახზე დიდია, და განსაკუთრებითაა მოწყობილი, მის გვერდით საწოლი ოთახია, წინა ოთახებს შორის, დიდი გემოვნებით დამუშავებული, გასახსნელი ტიხარია, საწოლი ოთახის უკან — სასაიდლო ოთახი, ამ სამივე ოთახს ათბობს სამთვალისანი ბუხარი. ბუხარს ამავე დროს კონსტრუქციული დანიშნულებაც აქვს, იგი შენობის ცენტრშია და ერთგვარად „იჭერს“ შენობას. სახლის ჩრდილოეთ მხარეს (მისაღების უკან) მომცრო ზომის ოთახია — საკუჭნაო, აქ ინახავდნენ პროდუქტებს, ეს ოთახი არ თბება.

დიდი გემოვნებითაა დამუშავებული კარ-ფანჯრები, მისაღები ოთახის ჭერი. ოდა სახლის მისაღებ ოთახში ყურადღებას იპყრობს კედელზე გაჭრილი ადგილობრივი ოსტატების მიერ მოქმადი ფარდაგი, ტახტზე გადაფარებული ნოხი, ნაბადი, ამ ექსპონატების მაღალხარისხოვნებას — დამუშავებასთან ერთად მასალის (შალის) სიძვირფასეც განსაზღვრავს. კოლხური ცხვრის მატყლის სიფაქიზე, მისი უპირატესობა სხვა ჯიშის ცხვრის მატყლთან ანტიკური ხანიდანაა ცნობილი. აქვეა სელისაგან დამზადებული ლეიბის პირები (კოლხური სელი ხომ ეგვიპტურსაც უწევდა კონკურენციას საერთაშორისო ბაზარზე).

XVII—XIX საუკუნეებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ადგილობრივი აბრეშუმი. საბნის პირებად სწორედ დარაია (მაღალხარისხოვანი აბრეშუმი) გამოყენებული. აქვეა დარაიას განუმეორებელი ხელოვნებით მოქსოვილი თავსაფრები.

⁶ Forschungen über die Hausformen in Georgien von Dr. Fr. Baumhauer, Mitteilungen... aus dem Museum für Völkerkunde, Hamburg, 1928, зг. 34.

ამავე კარმიდამოშია ბეღელი „დათვა ბოყვას“ სისტემის საკეტით. საკეტის ამ ტიპს, რომელმაც დღემდე შეინარჩუნა თავისი პირვანდელი სტრუქტურა, სულ ცოტა 4 ათასი წლის ისტორია აქვს⁷.

კოლხეთის ზონაშია გამოფენილი მახასა და ზანდურას თავთავები და მათი ასაღები იარაღი შნაკვი, რომელსაც დიდი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. საქართველო ხომ კულტურული მიწათმოქმედების უძველესი ქვეყანაა.

კოლხეთის ზონის № 4 კარ-მიდამოში ხის ტრადიციული ჭიშკრის გავლით ეხვდებით XIX ს-ის II ნახევრის გურული გლეხის წინა ეზოში. წამყვანი ელემენტი (როგორც ჩვეულებრივ დასავლური კარ-მიდამოსთვისაა და მახასიათებელი) აქ ოდა სახლია, ტიპიური სამოთახიანი, დამხმარე სათავსოთ (საქუქნაოთი), ფართო აივნით, დიდი მისაღები ოთახით, გასახსნელი ტიხრით მისაღებსა და საძილე ოთახებს შორის, ცენტრში ბუხრით, თალიანი ფანჯრებითა და კარებით, იგი დადგმულია ქვის ბოკონებზე. ქვის კიბით და აივნის გავლით ეხვდებით მისაღებ ოთახში, სადაც ყურადღებას იპყრობს ადგილობრივი ხელოსნების ნაკეთები გასაშლელი მაგიდა, ტახტი, ხის კარადა, სკამები, კედელზე გაკრული ფარდაგი, რომელიც ტახტზე ეშვება, საძილე ოთახში თვალს იტაცებს ხის საწოლი და კამოდი. ოდა სახლის წინ, მარჯვნივ, ღია ცის ქვეშ მარანია ირგვლივ. ბროწეულის, კომშისა და წყავის ხეებით შემოფარგლული (ძველად მარნის ახლოს რგავდნენ ისეთ ხეებს, რომლებიც ნაყოფს იძლეოდნენ გვიან შემოდგომაზე, ტყბილის დამაჭრებისას, ეს ხილი ერთგვარი მისატანებელი იყო ჭაშნიკის გასინჯვისას, ამასთან ამ ხეებს არ უნდა ჰქონოდათ ღრმად მიწაში მიმავალი, მაგარი ფესვები, რათა არ დაეზიანებინათ ქვევრები). ქოხის გვერდზე ყვავილნარია, მარნის მახლობლად ფორჩხზე გასულია კაპიჭი, კარ-მიდამო შემოზღუდულია მოწნული ღობით, მოწნული ღობითვეა გამოყოფილი წინა (სუფთა) და უკანა (შავი) ეზოები. ოდა სახლის სამხრეთ აღმოსავლეთით ისლით დახურული სამზადი სახლია, წინგარდათი, ცენტრში კერიითა და შუა ცეცხლით, სამზადი ხის ტიხრით ორადაა გაყოფილი: საცხოვრებელი და საქონლის სადგომი: საქონლის სადგომის კარები უკანა (შავ) ეზოში გადის. აქ არის მოწყობილი ბაგა, სახზორე, ჭერზე ჩალის სახმობი და შესანახი. სამზადში ყურადღებას იპყრობს ადგილობრივი ხელოსნების ნაკეთები თიხის საწყლე და საღვინე ჭურჭელი, ქოთნები, დერგები, უზანდარა, ტაბაკა, ხის სათოფისწამლე, აქვე კედელზეა დაკიდებული თხილამურები, რომლებსაც ძირითადად, ნადირობის დროს იყენებდნენ, ეს რეგიონი ხომ მდიდარია საქვეყნოდ განთქმული ხოხბებით, დათვებით, ტახებით, ირმებით (საინტერესოა, რომ დიდი სამამულო ომის დროს, როდესაც გააფრთხილები ბრძოლები მიმდინარეობდა კავკასიონის მისადგომებთან, ადგილობრივმა მოსახლეობამ რამდენიმე ათასი ცალი თხილამური დაამზადა საბჭოთა მეომრებისათვის). სამზადის გვერდით სამზადისავე ჭერქვეშ მოწყობილია დოშკანი, სადაც საწნახელი და საცეხელი დაცულია წვიმისაგან.

უკანა ეზოში განლაგებულია მაღალ ქვის სვეტებზე შემდგარი ფიცრული სასიმინდე, რომელსაც დატანებული აქვს ღიობები. სასიმინდესაც აქვს „დე-

⁷ გ. ჩ ი ტ ა ი ა, აჭარული დათვა-ბოყვა, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, X, 1940, გვ. 307—327.

რეფანი“, სადაც აწყვეია მოწნული გოდრები სიმინდის ტარების ტრანსპორტირებისათვის. სასიმინდის დერეფანზე მიდგმულია აწყალა, აქვე დგას ქართული ორბორბლიანი (ერთი ბორბალი „გახერშილია“, ღერძთან ერთად ბრუნავს) ურემი. იგი კარგადაა შეგუებული მიხვეულ-მოხვეულ შედარებით ვიწრო გზებს — მცირე ფართობი ყოფნის შემოსაბრუნებლად.

სასიმინდის დასაელეთით, უკანა ეზოშივე წაბლის ხისაგან ნაგები, პატარა ქვის ბოძებზე შემდგარი ბელელია მოთავსებული.

ქარჭიანი მოწნული ღობითაა შემოზღუდული გლეხის კარ-მიდამო ზემო იმერეთიდან. კარ-მიდამო ასახავს XIX ს-ის მეორე ნახევრის ზემო იმერელი გლეხის საცხოვრებელს. ამავე პერიოდს განეკუთვნება ამ კარ-მიდამოში მოთავსებული წაბლის ხის ფიცრისაგან ნაგები საჯალაბო სახლი ოთხბოძიანი აივნით. საჯალაბო სახლის ცენტრში კერიაა. აღწერილი სამზადებისაგან განსხვავებით საჯალაბო სახლს აქვს სხვენი, ხოლო ბოლის გასასვლელად სხვენის ცენტრში (კერიის პირდაპირ) ამოჭრილია რვაკუთხედის ფორმის ღობი, როგორც კვადრატული ტიპის ცენტრში შუაგეცხლიანი ნაგებობებისათვისაა დამახასიათებელი. ამ შენობას აქვს ორი ერთმანეთის მოპირდაპირედ მდებარე კარები. გვერდის კედლებში ამოჭრილია ორი მცირე ზომის კვადრატული ფორმის სარკმელი, რომლებიც დარბით იხურება. სხვენზე, რომელსაც სხვადასხვა პროდუქტის შესანახად და აგრეთვე საშობად იყენებდნენ, აღიოდნენ ერდოზე მიდგმული კიბით. სახლის სამზრეთის კედელს მთელს სიგრძეზე ჩაშენებული აქვს ტახტი, ტახტზე ჭილოფებია დაგებული, აქვეა ხის სასთუმალი, რომლის ერთ მხარეზე ტახტზე ქვეშაგების დასაწყობია მოწყობილი, ხოლო მეორე მხარეს ხის მოჩუქურთმებული კილობანია თეთრულისა და სხვადასხვა ნივთის შესანახად. აქვეა ხისვე პატარა მაქალოზები და ტაგარუტები, საფულე ძვირფასეულობის და ფულის შესანახად. კედელზე მიშენებულია ხის კარადა, ერთ კუთხეში დიდი ზომის ხის ბუყუნია მარცვლეულის შესანახად, მის ზემოთ კი ტყავის ტიკები ჰყიდია. აქვეა ტაბლა, სამფეხები, საჭარიკე მაგიდა სახელგანთქმული იმერული დოკებით და მეთუხეობის სხვა ნიმუშები. ამავე კარ-მიდამოში, სახლის სამზრეთით არის ბელელი, წინ ორსვეტიანი დერეფნით, შემკული სხვადასხვა ჩუქურთმითა და სამი ჩუქურთმიანი როზეტით.

ეზოშია სახვნელი იარაღი — კავი და აჩაჩა ურემი, რომლის ანალოგიც მსოფლიო ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში არაა ცნობილი, იგი უნივერსალურადაა შეგუებული იმერეთის ბუნებრივ პირობებს.

1972 წელს მუზეუმის ტერიტორიაზე გადმოიტანეს 2 საცხოვრებელი სახლი ზემო იმერეთის სოფ. ხანიდან. პირველი სახლის პირველი სართული ქვითაა ნაშენი და წარმოადგენს ერთოთახიან სათავსს ბუხრით. ბუხრის თალი მოჩუქურთმებულია. მასზე ორივე მხარეს ამოტვიფრულია ჭვრის გამოსახულება. ამ სათავსს იყენებდნენ საცხოვრებლად ზამთარში, ასევე მას აქვს დაკისრებული ის ფუნქცია, რასაც ბარის რაიონებში ცალკე ნაგებობა — სამზადი სახლი ასრულებს. აქ უკვე იგრძნობა გადასვლა ჰორიზონტალურად განლაგებული ნაგებობებიდან ვერტიკალურ სივრცეზე. მეორე სართულზე ორი დიდი ზომის ოთახია, ხოლო აივნის კუთხეში ჩაშენებულია მომცრო ზომის სათავსი. აივანს ორივე მხარეს გასდევს საჯდომი მერხი. აივანს აქვს რიკულებიანი მოაჯირი.

როგორც მისაღები ოთახის კარის თავზე შემორჩენილი ორენოვანი წარწერიდან ირკვევა, ეს სახლი ლაზ ოსტატს აუშენებია. ლაზები საერთოდ საკმაოდ ცნობილი ხელოსნები იყვნენ და მათ ხანის წყლის ხეობაშიც არაერთი მაღალმხატვრული ხალხური ხუროთმოძღვრების ნიმუშები შეუქმნიათ. სწორედ ერთ-ერთია თბილისის ღია ცის ქვეშ მუზეუმში გადმოტანილი სახლი, მხატვრულად მაღალ დონეზე შესრულებული ჩუქურთმებით, მსხვილ ბოძებზე, კარისა და დარაბების მაღალმხატვრულად დამუშავებული გულელებით, ფიცრის ნაშევრების დამამთავრებელი პროფილებით, მოაჯირის რიკულები განუუმეორებელ შთაბეჭდილებას ახდენენ მნახველზე.

როგორც წარწერიდან ირკვევა, სახლი გასული საუკუნის 70-იან წლებში უნდა იყოს აშენებული.

საინტერესოა, რომ ერთ ოთახში გვაქვს კერა მიწის იატაკით და ერთი, ხოლო მეორე ოთახში ბუხარი და ფიცრული იატაკი.

ასევე, სოფ. ხანიდანაა გადმოტანილი საცხოვრებელი სახლი VII ზონის ხანის მე-7 კარმიდამოში. ეს სახლი აგებულია ოსტატ გიგო და ივანე ტაბეშიძეების მიერ. სახლი ორსართულიანია, დაბლა ქვითკირის პალატი, გაყოფილი ხის მსუბუქი ტიხრით. ერთი ნაწილი, რომელშიც ბუხარია, გამოიყენება ზამთარში საცხოვრებლად და აგრეთვე წლის ყველა დროს სამზადად, ხოლო მეორე, უფრო პატარა ოთახს იყენებდნენ დამხმარე სათავესოდ (საკუჭნაოდ, პროდუქტების და სხვა მისთანათა შესანახად). თაღოვანი ფანჯრები და კარები ლამაზად მოჩუქურთმებული მსხვილი ბოძებით, აივნის რიკულებით და ბუხრებით მაღალი გემოვნებითაა დამუშავებული. აივანს მთელ სიგრძე-სიგანეზე გასდევს მერხები. ზევით ორი თითქმის თანაბარი ზომის საცხოვრებელი ოთახია.

საინტერესო კონსტრუქციისაა ე. წ. შუა სახლი რაჭიდან, VII ზონის კარ-მიდამოში. ეს სახლი ორსართულიანია. ქვედა სართული ნახევრად მიწურია ქვითკირის ბუხრით. მის წინ სამი საფეხურით მაღლა ფიცრული ბოსელია. მეორე სართული ორი ოთახის და ღია აივნისაგან შედგება — აივანი ბოსლის თავზეა მოთავსებული, მას საშრობადაც იყენებდნენ. მთავარი საცხოვრებელი ოთახი წარმოადგენს წაგრძელებული ოთკუთხედი ფორმის ფიცრულ სათავეს, გრძელ კედელში, ერთმანეთის პარალელურად მდებარე კარებით და ცენტრში შუაღებულთ. ამ ოთახის ის ნაწილი, სადაც ცეცხლი ინთება, სოხანაა. მთელ კედელს ამ ნაწილში სიგრძეზე გაჰყვება ხის „გადახურული“ ტახტი — საძინებელი მთელი ოჯახისათვის. ბუხრის საკვამური მცირე ზედა ოთახის ცენტრში, კერიაში ამოდის. ჩვეულებრივ ბუხრის საკვამურ მცირე თუნუქის ფურცელი აფარია. აქვეა კერის ქვა, კეცები, საკეცურა, ქოთნები, კერის თავზე გამართულია ოჯინჯალე კერის ჯაჭვითა და კარდალათი, შორიხლოს საჭრაქეც დგას. ზამთარში, როცა პირველ სართულზე ბუხარს ანთებდნენ თუნუქის ფურცელს გადაწვედნენ და ბოლი მეორე სართულზე ადიოდა. აქ ოჯინჯალეზე გამოჰყავდათ საქვეყნოდ ცნობილი რაჭული ლორი. ამ ოთახის ერთ კუთხეში „სალაროა“, სამზარეულო იარაღ-ჭურჭლით, აქვეა მონადირეების განუყრელი თხილამურები და სხვ. ამ სახლის უკანა ოთახი, რომელიც სასტუმროდ გამოიყენებოდა, უფრო გვიან უნდა იყოს მიშენებული. სახლი კი XIX ს-ის I

ნახევარს უნდა განეკუთვნებოდეს; ეზოშია მთის პირობებს შეხამებული ურემი ხის მთლიანი ბორბლებით.

აქვეა რაჭული სახვნელი იარაღი წეწენა-წინმავალათი და უნივერსალური კონსტრუქციის ქუსლით, რომელიც მისი შემქმნელის აჭაური მეურნის მდიდარი სამიწათმოქმედო წარსულის უტყვი მოწმეა. ამ სახვნელ იარაღში განხორციელებულია თანამედროვე გუთნის მოწყობის თითქმის ყველა ძირითადი პრინციპი, თანაც იგი საოცრად ზუსტადაა მორგებული ადგილობრივ პირობებს.

აქვეა შნაკვიც და პურეულის ემბრიონალური ჯიშები. საქართველოს ამ მხარეს ხომ სპეციალისტები პურეულის ცენტრად მიიჩნევენ.

დასავლეთის მაღალმთიანი ზონა, ჭერჯერობით მხოლოდ ერთი ობიექტით — სევანური საყარაულო კოშკითაა წარმოდგენილი. დასავლეთის სექტორშივეა ოთხკუთხა, მრგვალი ფაცხა ნაგები ადგილობრივი ხელოსნების მიერ და თაღური სახლი აფხაზეთიდან.

აჭარის ზონაში ყურადღებას იპყრობს აჭარული საცხოვრებელი სახლი. ბუხრების მაღალ დონეზე შესრულებული პროფილებით, სასიმიინდე, აქვე მოეწყობა სეზონურ მეურნეობასთან დაკავშირებული ნაგებობები.

დასავლეთის და აღმოსავლეთის სექტორებს თბილისის ღია ცის ქვეშ მუზეუმში ხევი ჰყოფს. ამ ხევზე ამჟამად აგებენ 2 მასიურ ხიდს, რომლებიც აგურის თაღებით შეიმოსება და ძველი ქართული ხიდების შთაბეჭდილებას დატოვებს. ამავე ხევზე მოეწყობა საფეხმავლო ხის ხიდები და კიდული ბონდის ხიდი. ხევში, წყლის გაშვების შემდეგ დადგამენ წყლის წისკვილებს. სწორედ ამ ხევის გავლით მოგვცდებით აღმოსავლეთის სექტორში, რომელიც ჭერჯერობით მხოლოდ 3 დარბაზით, ბანიანი და ერდოიანი სახლითაა წარმოდგენილი. ნაგებობების ეს ტიპი (დარბაზი), რომლის არსებობასაც საქართველოს ტერიტორიაზე როგორც წერილობითი წყაროები, ასევე არქეოლოგიური მასალაც ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ადასტურებს, დღეს უკვე სამუზეუმო იშვიათობას წარმოადგენს. ორ ძირითად საყრდენზე (დედაბოძებზე) 4, 8 და 12 კუთხოვანი, მრავალსაფეხურიანი გვირგვინის აგება მოითხოვდა, როგორც რთულ და ზუსტ ტექნიკურ გაანგარიშებას (საუკუნეების მიერ გამოცდილი კონსტრუქციები, ხალხის ემპირიული ცოდნა), მასალის შერჩევას, ასევე უნაკლო შესრულებას. არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა სანახაობრივ, ესთეტიკურ და იდეოლოგიურ მხარეს — ამის უტყვი მოწმეხი არიან მაღალმხატვრულად დამუშავებული შემორჩენილი დედა-ბოძები და ბალიშები, კონსოლები, თარო-კედლები.

ამ ტიპის ნაგებობებში სანახაობითი ეფექტი გადატანილია თვით ნაგებობაში. წამყვანი როლი აქ ინტერიერს აკისრია.

ზემოთქმულის დადასტურებაა „წელსა ჩყნგ“-ს აგებული დარბაზი გარე კახეთიდან, სოფ. გიორგწმინდიდან. ორ მასიურ დედაბოძეა დაყრდნობილი რვაკუთხოვანი გვირგვანი, რომლის კოჭების საპირეებს ცერად ამოჭრილი ნაჭდევეები ამშვენებს. დედაბოძების და მათზე დაყრდნობილი ბალიშებისა და თავხეების შიდა პირი მოჩუქურთმებულია. სინათლის ერთადერთ წყაროს ხომ დღისათ გვირგვინიდან ჩამოსული სინათლე, ხოლო ღამით კერძის ცეცხლი წარმოადგენდა. ძალაუვნებურად მზერა ჩერდება სწორედ დედაბოძებსა და გვირგვინზე. მთელი კონსტრუქცია — დედაბოძები, ბალიშები, თავხეები, გვირგვინი, აღიქმება როგორც მთლიანი სივრცე. გაოცებას იწვევს სიმსუბუქე. კონს-

ტრუქციის სირთულე მთლიანად იკარგება. აქ მშენებელი კონსტრუქციის სირთულეს კი არ უსვამს ხაზს, არამედ მხატვრულ სახეს, მაგრამ არც ერთი ნაწილი, რომელიც სინათლის წყაროსაგან მოწყვეტილია ჩუქურთმით დამუშავებული არ არის, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ მხატვრული დამუშავება შინაარსისაგან დაცლილი თვითმიზანი კი არ არის, არამედ მას იდეოლოგიური დატვირთვაც აქვს.

ცოტას მიეჩვენა თვალი დარბაზის ოდნავ ჩაბნელებულ გარემოს და მზერას იპყრობს თარო-კედელი, აქაც გაოცებას იწვევს რაციონალურის შერწყმა ემოციურთან. სივრცის რაციონალური გამოყენება. თარო-კედელი სამშენისიკ არის აგურის თაღმოვლებული თაღებითა და წაღობით და საოჯახო ნივთების შესანახი. აქ თითქმის ყველაფერი კედელში ინახება.

ქართლის ზონა მუზეუმში ჭერჭერობით წარმოდგენილია დარბაზით და ბანიანი სახლით. დარბაზი სოფელ ყარაღაჯიდანაა. იგი ნატურაში აღარ არსებობდა და აშენდა ზუსტი ანაზომებისა და ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე. დარბაზს აქვს უნიკალური 12 კუთხოვანი გვირგვინი აწყობილი 4521 კოქისაგან. თარო-კედელზე საოჯახო ნივთებია, რომელთაგან, გამოირჩევიან მოჭიქული დოქები და სასმისები, ლურჯსუფრა გადაფარებული გრძელი მაგიდა და ტახტზე გადაფენილი ხელით ნაქსოვი ფარდაგი. ეზოში ქართული, დიდი ბარული გუთანია. ეთნოგრაფიული მასალა იძლევა საშუალებას თვალი გვაედევნოთ სახენელი იარაღის განვითარებას ქართულ სინამდვილეში. ქართველთა მეზობელი ტომების ლეგენდებშიც ხომ გუთნის გამოგონება ქართველურ ტომებს — ქართლებს ან კოლხებს მიეწერება. აქ წარმოდგენილი დიდი ბარული გუთანა უკვე დასრულებული სახეა ხალხის ემპირიულ ცოდნაზე დამყარებული გუთნის კონსტრუქციისა. მას აქვს დიდი საკვეთელი, დიდი ასიმეტრიული სახნისი, ფრთა, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ ნიადაგის ღრმა და საფუძვლიან დამუშავებას. ამასთან, რამდენიმე ხერხით (მაგალითად, მანქვების საშუალებით) შესაძლებელი ხდებოდა ხვნის სიღრმის რეგულირება. მშრალ ნიადაგს ტენიანთან შედარებით უფრო ღრმად ხნავდნენ, ეს ერთგვარად იცავდა გვალვისაგან.

ბანიანი სახლი, აღმოსავლეთ საქართველოს საცხოვრებლის უფრო გაბითარებულ სახეს წარმოადგენს. მუზეუმში აგებული ბანიანი სახლი სოფელ ხანდაკიდანაა. აქ შუქის წყაროს კედელში გაჭრილი სარკმლები იძლევა, კერა კი ბუხრითაა შეცვლილი. საცხოვრებელს უკან მიშენებული აქვს მარაზი ჩაშენებული საწნახლით. მაღალმხატვრულადაა გადაწყვეტილი ორიარუსიანი თარო-კედლის მოწყობა, ბუხრების გაფორმება, სარკმლებისა და ნიშების დაბოლოება ორცენტრიანი თაღებით. ინტერიერში ყურადღებას იპყრობს ტახტზე გადაფარებული ჭილოფი და ფარდაგი, ადგილობრივ ოსტატთა ნახელავი თიხისა თუ სპილენძის ჭურჭელი.

პირველი გლეხური საცხოვრებელი, გადმოტანილი და ნაწილობრივ რესტავრირებული მუზეუმის ტერიტორიაზე, არის დარბაზი სამხრეთ საქართველოდან — მესხეთიდან, სოფ. ჭაჭკარიდან. დარბაზი გვიანშუასაუკუნეებში უნდა იყოს აგებული.

დარბაზს მთლიანი, მასიური ხისაგან გამოკვეთილი დაბალქუსლიანი, მაგრამ საკმაოდ განიერი კარი აქვს. დარბაზში მოხვედრისას მთელი სივრცე (დარბაზოვანის ზომებია 6,5×9,5) ერთბაშად აღიქმება. დარბაზის ცენტრში კერიაა, რომლის თავზედ 8 კუთხოვანი, 8 საფეხურიანი გვირგვინია. გვირგვინის

კონსტრუქცია ეყრდნობა ორ „დონჯიან“ ჩუქურთმებით შემკულ დედაბოძს. საინტერესოაა გადაწყვეტილი კონსოლების — ვერძისთაგების სკულპტურული დამუშავება. დარბაზოვანს უქნიდან ეკერის კლდეში ნაკვეთი დამხმარე სათავისი და „საცივე“ — ზომცრო ზომის საკუქნაო ოთახი.

სამხრეთ ოსეთიდანაა გადმოტანილი ერდოიანი სახლი.

ისტორიულ-არქეოლოგიურ ზონაში გადმოტანილია VIII—X საუკუნეების სამნავიანი ბაზილიკა ნაგები შირიმის ქვის გათლილი კვადრებისაგან. ეს ეკლესია მდებარეობდა ივრის ხეობაში, სადაც ეხლა სიონის წყალსაცავია. აქვეა გადმოტანილი აკლამა ამავე ტერიტორიიდან. ამას გარდა აქვე არის მუზეუმის თანამშრომლების მიერ მოპოვებული რამდენიმე საფლავის ქვა.

საინტერესო ექსპონატია სარკოფაგი სოფ. ბალიჭიდან, ქართული ასომთავრული წარწერით „იესეს სული ქრისტე მოიხსენე“. ძეგლს VI—VII სს. შუალედით ათარილებენ⁸.

მუზეუმის ტერიტორიაზე აიგება კინოსალექციო დარბაზი, სადაც ნაჩვენები იქნება სამეცნიერო-პოპულარული, დოკუმენტური საისტორიო, ეთნოგრაფიული, ხელოვნების ამსახველი და ისტორიული ზასიათის ფილმები, ჩატარდება ლექციები. მუზეუმში განზრახულია სახალხო დღესასწაულების მოწყობა: ქართულ-კახური ბერიკაობა. მოსავლის დღესასწაულები და სხვა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მუზეუმის ტერიტორიაზე მოეწყობა რამდენიმე დასასვენებელი ზონა. აქ განსაზღვრულია მოეწყოს პავილიონები, სადაც მნახველებს საშუალება ექნებათ ივემონ ხალხური გასტრონომიის ნიმუშები, ჭაშნიკი გაუხსნან საქვეყნოდ განთქმულ ქართულ ღვინოებს თუ უაღკოპოლო სასმელებს. მუზეუმის ტერიტორია ელექტროფიციკრებული (მისწისქვეშა კაბელით) იქნება. მოეწყობა კონცერტები მხატვრული თვითმოქმედების კოლექტივების მონაწილეობით. ტერიტორია რადიოფიციკრებულია, რაც საშუალებას იძლევა მუზეუმის ამა თუ იმ ექსპოზიციაში, სათანადო კუთხის სიმღერები მოისმინონ დამთვალიერებლებმა მეგრული „ჩელა“ თუ „ოღოია“, კახური „მრავალჟამიერ“, გურული „კრიმანჭული“ და ა. შ.). ეს რასაკვირველია, გააძლიერებს როგორც ექსპოზიციის, ასევე ხალხური მუსიკის აღქმის სიღრმეს.

ეთნოგრაფიული ძეგლები — საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსები, ხიდები, საკულტო ნაგებობანი და ტექნიკის ძეგლები საქართველოში მეტ ყურადღებასა და მზურნელობას საჭიროებენ. ჭერ კიდევ არაა ყველა მათგანი სახელმწიფო აღრიცხვაზე აყვანილი და სათანადოდ დაცული. ამ სახის ძეგლების დაცვის ორი გზა არსებობს. ერთია მათი დაშლა და გადმოტანა მუზეუმში, ხოლო მეორე კი — მათი ადგილზე კონსერვაცია. ამ საქმეს დიდი სიფრთხილით უნდა მიდგომა, მაგალითად, იუგოსლავიაში მეორე გზა აირჩიეს. საცხოვრებელი, თავდაცვითი და რელიგიური ცენტრები და სახელოსნოები გადააქციეს ბუნებრივ ცოცხალ მუზეუმებად, მაგრამ მათი დაცვა საკმაოდ ძნელი აღმოჩნდა ადგილზე და აქაც დაისვა საკითხი „ხელოვნური ღია ცის ქვეშ მუზეუმის“ მოწყობის შესახებ. ეთნოგრაფიული ძეგლების გამოვლენის საქმეც ჭერ კიდევ ჩამორჩება ჩვენში. აუცილებელია ამ მხრივ მუშაობის ინტენსიფიკაცია.

⁸ ა. შ ა ნ ი კ ე, ბალქური სარკოფაგის წარწერა, „მაცნე“, ისტორიის I ტომი, 1972, № 2, გვ. 137.

ჩვენში დასახლების ტიპისა და ნაგებობათა კომპლექსების ასეთი მრავალფეროვნების პირობებში საჭიროა დაისვას საკითხი ადგილებზე რამდენიმე რეგიონალური მუზეუმის შექმნისა, მით უმეტეს, რომ ამის კარგი მაგალითი მოგვცა გეგეჰკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმმა.

ადგილზე შესანარჩუნებელი კომპლექსებიდან არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ წალენჯიხის რაიონის სოფ. ობუჯში შ. ფიფიას კლასიკური მეგრული კარ-მიდამო, ასევე ამ რაიონში თ. ფიფიას კარ-მიდამო, ტეჭნიკის უნიკალური ძეგლით სოფ. ჩქვალერში და სხვ.

თბილისის ღია ცის ქვეშ მუზეუმს კიდევ დიდი სამუშაო აქვს ჩასატარებელი, ეს მოითხოვს როგორც მუზეუმის კოლექტივის, ისე მშენებელი ორგანიზაციის მეტ მობილიზებულობას და ფართო საზოგადოებრიობის მხარდაჭერას, დახმარებას. ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის დახმარება, რომელსაც ზოგიერთ რაიონში თბილისის ღია ცის ქვეშ მუზეუმს უწევენ ხელისუფლების ადგილობრივი წარმომადგენლები: ცხაკაიასა და წალენჯიხაში — მშრომელთა დეპუტატების რაისაბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარეები, აფხაზეთის მინისტრთა საბჭო და ა. შ.

ვ. ი. ლენინი არაერთხელ აღნიშნავდა, რომ გამარჯვებული პროლეტარიატის ამოცანაა წარსული კულტურული მემკვიდრეობის დაუფლება და მისი გადაქცევა მთელი ხალხის საკუთრებად, ძველი სამყაროს კულტურული ფასეულობის გამოყენება სოციალისტური საზოგადოების ახალი, მაღალი კულტურის აშენებისათვის.

ამირან ზელია

მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი და საბჭოთა სოფელში მიმდინარე სოციალურ-მეცნიერული ცვლილებები

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ ძირფესვიანად შეცვალა ჩვენი ქვეყნის მშრომელთა ყოფა-ცხოვრება. მოახდინა რა დიდი სოციალური გარდაქმნა, მშრომელთა ყოფა დააფუძნა სოციალისტურ საფუძველზე, დაამყარა შრომის სუფევა, კოლექტიური თანამშრომლობა და მეგობრობა ადამიანთა შორის. ლ. ი. ბრეჟნევმა სკკპ XXV ყრილობაზე აღნიშნა ის დიდი ცვლილებები, რაც საბჭოთა სოფელში ხდება. თანამედროვე ეტაპზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მშრომელი მოსახლეობის კომუნისტურად აღზრდის საქმეში ამ ცვლილებების შესწავლას და მის კონკრეტულად წარმოჩენას. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერული კვლევის მიზანია სრულყოფილად წარმოაჩინოს ჩვენი ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებები, სოციალისტური ცხოვრების წესით გამოწვეული მთელი სიკეთე, რაც ახლა უკვე თვალსაჩინოდ ჩანს ჩვენი ხალხის ცხოვრების ყველა უმნიშვნელო ყოფით წვრილმანშიც კი. ეს კი შესაძლებელია ინტენსიურ-კომპლექსური დაკვირვებით და სოციალისტური ყოფის ყველა დამახასიათებელი თავისებურებების, ყველა მომენტისა და ფაქტის, სამეცნიერო ექსპერიციების, ინდივიდუალური მეცნიერული გასვლების, საარქივო და პერიოდული პრესის მასალების შესწავლის საშუალებით.

გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმმა ამ უკანასკნელ ხანებში მტკიცედ დანერგა თავის მუშაობის პრაქტიკაში სამეცნიერო ექსპერიციების მოწყობა დასავლეთ საქართველოს მასშტაბით შედარებითი ხასიათის მასალების შესაკრებად. მან 1972—1973 წლებში ორჯერ შემოიარა საქართველოს საისტორიო საზოგადოების მანდატით დასავლეთ საქართველოს რაიონები. გარდა ამისა, მან პირველად სამუზეუმო პრაქტიკაში დანერგა განვითარებული სოციალიზმის ცალკეული სინამდვილის, პოლიტიკური მოვლენების და ფაქტების შესასწავლად სამეცნიერო საგუშაგოების მოწყობა ადგილზე. იქ მეცნიერ მუშაკი ხანგრძლივი მივლინებით მიდის, აწყობს ადგილზე ხანგრძლივ საგუშაგოს და მივლინების და ფაქტების მიმდინარეობის მთელ პროცესს ადევნებს თვალ-ყურს, აღრიცხავს ყველა დამახასიათებელ ფაქტს, აგროვებს მოვლენის ამსახველ მასალებს და აკეთებს გარკვეულ დასკვნებს. ამ პრაქტიკამ მეტად სერიოზული შედეგები მოგვცა.

ჩვენ მიერ შეგროვილი მასალები ხალხის ცხოვრების მრავალ მხარეს მოიცავს. ახლა, ყველასათვის ცნობილია, რომ საბჭოთა ადამიანების შრომისა და ცხოვრების, ურთიერთობის საფუძველი კოლექტივიზმია. ამიტომ გასაგებია, რომ ჩვენი კოლექტივი, ჩვენი სოფელი, ჩვენი ნაკვეთი, ჩვენი გემები, ჩვენი ინტერესები უკვე სავსებით იკავებს ადგილს ადამიანთა, კოლმეურნე გლეხთა ფსიქიკაში, ყოფა-ცხოვრებაში. დღეს ვერსად ვერ შევხვდებით გლეხს, რომელიც მიწის ნაკვეთს ჩემს უწოდებდეს, მას თავის პიროვნულ საუფლოდ თვლიდეს. მიწა გლეხთა კლასის სოციალური სახის განმაპირო-

ბეზელი იყო ოქტომბრის რევოლუციამდე, 30-იან წლამდეც კი. ახლა საერთოა, ჩვენია. ჩვენი დაკანონდა პიროვნულ, ოჯახურ სიკეთეზედაც, ადამიანთა ურთიერთობაშიც. გაქრა ადამიანთა შორის ქიშპი. ჩვენმა ჩემთან ჰიდოილში გაიმარჯვა და იგი სოფლის ცხოვრების მტკიცე საყრდენია დღეს.

კოლექტიურმა ერთობამ, საზოგადოებრივმა ერთობამ განაპირობა ადამიანთა ბედნიერი ცხოვრება, და რაც მთავარია, ჰეშმარიტად გაზარდა მისი სიცოცხლის ხანგრძლივობა. ახლა სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა ჩვენ მიერ შესწავლილ რაიონში 71-72 წელს აღემატება. მაშინ, როცა 1920 წელს სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა არ აღემატებოდა 40 წელს. ამასთან, საგრძნობლად შემცირდა სიკვდილიანობა. იგი მოსახლეობის მატებასთან შედარებით 30-40%-ით ნაკლებია. მოსახლეობის სიკვდილიანობა თანდათანობით პროპორციულად კლებულობს. ამის საილუსტრაციოდ ჩვენ განსაკუთრებული ცხრილი შეგვქმნით. როგორც ამ ცხრილიდან ჩანს, წყალტუბოს რაიონის სოფ. მექვენაში 1920 წელს დაიბადა 21, ხოლო გარდაიცვალა 32, 1940 წელს დაიბადა 18. გარდაიცვალა 12, 1950 წელს დაიბადა 16, გარდაიცვალა 10, 1960 წელს დაიბადა 35, გარდაიცვალა 12, 1957 წელს დაიბადა 31. გარდაიცვალა 14, 1972 წელს დაიბადა 38, გარდაიცვალა 13. ასევე ეს ჩვენ მიერ შესწავლილ რაიონებშიც, კერძოდ აბაშის, ცხაკიას და ჩხოროწყუს რაიონებში.

აღნიშნული ახალი ყოფის შედეგად იკლო ოჯახურმა განხეთქილებებმა. ახლა ჩვენ მიერ შესწავლილ სოფლებში 1920 წელთან შედარებით ოჯახთარღვევის მხოლოდ 3%-ია აღრიცხული. ყოველწლიურად კლებულობს გახქორწინებათა რაოდენობა, ოჯახების დაშლა, მაშინ როდესაც ოქტომბრის რევოლუციამდე განქორწინება, ოჯახების რღვევის რაოდენობა საგრძნობლად დიდი იყო. მაგალითად, მარტო გეგეჭკორის რაიონის სოფელ გაჭედოილში 1920 წელს იყო განქორწინების 29 შემთხვევა, მაშინ, როდესაც ქორწინება ამ სოფელში 1920 წელს იყო 65.

საბჭოთა სოფელში დღეს შეინიშნება სოფლიდან ახალგაზრდობის მიგრაცია. ეს ფაქტი მიგვიჩვენებს ახალგაზრდებთან მეტი მუშაობის საჭიროებაზე. ზოგან მიგრაციის შენელებას ცდილობენ გართობისა და დასვენების ახალი, უფრო ქმედითი ფორმების დანერგვით. მაგალითად, სოფელ ლესაში (ლანჩხუთის რაიონი) მოეწყო კეთილმოწყობილი სპორტ-მოედანი და სპორტ-დარბაზი, გაუმჯობესდა კულტურის სახლის წრეების მუშაობა და სხვა. ასეთი ღონისძიებები ძირითად ღონისძიებებად მიაჩნიათ ჩვენ მიერ გამოკვლეულ რეგიონებში — ონში, სორში, ხობში, ახალ ხიბულაში და სხვ.

საპირისპირო მოვლენაც შეინიშნება თანამედროვე სოფელში, კერძოდ, აღსანიშნავია ის, რომ, სოფელს უბრუნდებიან ქალაქში სახელმძღვანელო ადამიანები, სახლდებიან სოფელში და სოფლის კეთილდღეობაზე ზრუნავენ.

სოციალისტურ ყოფას თან მოჰყვა ხალხის მატერიალური კეთილდღეობა. თუ ონში სორი, ან ლესა ლანჩხუთში, ახალი ხიბულა ხობში და ა. შ. წინათ ღარიბი და ბნელი სოფლები იყო, დღეს აქ მოსახლეობის 90% ქვითკირის შესანიშნავ შენობებში ცხოვრობს და კარგად მოწყობილ კარ-მიდამოთი სარგებლობს. ახლა სოფელ ლესაში შრომისუნარიანი კოლმეურნე წლიურად 1000 მანეთს იღებს, სულ შრომისუნარიან კოლმეურნეთა შორის 150 კოლმეურნის ოჯახი 1500-დან 2000 მანეთამდე იღებს ყოველწლიურად. 30 კოლმეურნე იღებს 3000-დან

5000 მანეთამდე, ხოლო 15 რიგითი კოლმეურნის პირადი შემოსავალი წლიურად 5000 მანეთს აჭარბებს, ხიზულაში კი 740 კოლმეურნიდან 140 კოლმეურნე ყოველწლიურად ლებულობს 1000-დან 1500 მანეთამდე, 30 კოლმეურნე — 1500-დან 2000 მანეთამდე, 35 კოლმეურნე — 2000-დან 3000 მანეთამდე 20 კოლმეურნე — 3000-დან 5000 მანეთამდე, ხოლო 10 კოლმეურნე — 5000 მანეთზე მეტს.

ოზურგეთ-სენაკის მაზრებში თუ 1926 წელს ერთი გლეხური კომლის საშუალო თვიური შემოსავალი 393 მანეთი და 11 კაპიკი იყო, ლანჩხუთის რაიონში 1940 წელს ერთი კომლის საშუალო თვიური შემოსავალი შეადგენდა 650 მანეთს, ხოლო 1970 წელს 125 მანეთს (ფულის ახალი კურსით) მიიღწია, ხობში — 1940 წელს 600 მანეთი იყო, 1970 წელს კი 110 მანეთამდე გაიზარდა.

ცხაკიას რაიონის საერთო შემოსავალმა მიიღწია 450 მილიონ მანეთს. აქედან მხოლოდ მეცხრე ხუთწლედში 200 მილიონი მანეთის სამრეწველო პროდუქტითაა გამოშვებული. ამასთან ერთი მოქალაქის საშუალო წლიური შემოსავალი გაიზარდა 1,500 მანეთამდე. ერთი კაცლის ღირებულებამ 4 მან. და 50 კაპ. გადააჭარბა. ახალის რაიონში შემოსავალი 1970 წელთან შედარებით 1975 წელს გაიზარდა 150%-ით. ერთი მოქალაქის საშუალო წლიური შემოსავალი 1550 მანეთზე მეტია, ხოლო 1 კაცლის ღირებულება 5 მანეთს აჭარბებს.

ჩხორიწყუს რაიონში შემოსავალმა იმატა 1970 წელთან შედარებით 1975 წელს 100%-ით. ერთი მოქალაქის ყოველწლიური შემოსავალი 1450 მანეთზე მეტია. ხოლო ერთი კაცლის ღირებულება 4 მანეთსა და 50 კაპიკს აჭარბებს. კიდევ უფრო კარგი მაჩვენებლები აქვთ გეგეჭკორის რაიონში. 1960 წელს რაიონის შემოსავალი 30 მილიონი მანეთი იყო. 1965 წლის 50 მილიონ მანეთამდე გაიზარდა. 1970 წელს შემოსავალმა 100 მილიონ მანეთს გადააჭარბა. ხოლო 1975 წელს 207 მილიონ მანეთზე მეტია. გაიზარდა ერთი მოქალაქის საშუალო წლიური შემოსავალი, იგი 1960 წელს 908 მანეთი იყო. 1970 წელს — 1142 მანეთი, 1975 წელს — 1550 მანეთს გადააჭარბა. ასევე გაიზარდა ერთი კაცლის საშუალო ღირებულება, 1960 წელს იგი 2 მან. და 40 კაპ. იყო, 1970 წელს — 3 მან. და 28 კაპ., 1975 წელს — 4 მანეთი და 50 კაპიკი. ეს მონაცემები ასახულია გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის გამოფენებზე და დამაჩვენებელ წარმოდგენას აძლევს დამთვალიერებელს საბჭოთა ადამიანის ცხოვრების პირობებზე.

მოტანილი მასალა თვალნათლივ ადასტურებს, რომ კოლმეურნეობა გლეხობის შეძლებული ცხოვრების ერთადერთი წყაროა.

სოციალისტურმა ყოფამ შეცვალა სოფლის მეურნეობრივი სახე და სავარგულთა ათვისების და დასაქმების მანამ არსებული პრაქტიკა. სავარგულები თავისებურია გამოყენების შესაძლებლობის და საზოგადოებრივი სარგებლიანობის თვალსაზრისით. ყოველივე ეს სათანადო ასახვას პოულობს ტოპონომიკაშიც. ასე მაგალითად, სოფ. საეანეს (საჩხერის რაიონი) ერთ უბანში ორმოცდაათი ტოპონიმი სრულიად შეიცვალა ახალი, ცხოვრებისეული შინაარსის ამსახველი ტოპონიმით. ტომარული შეიცვალა საეენახედ, სასახლე — ბაღად, კვირცხის სახლი — ხილნარად, ნაფუძვარი — შამპანურის ავენახედ, ნაურევი — მეფრინველების ფაბრიკად, იზე-

ევი — თ უ თ ნ ა რ ა დ, ბუღვათი — ს ა კ ო ნ ს ე რ ვ ო ფ ა ბ რ ი კ ა დ, პარტა-
ხი — ხ ო დ ა ბ უ ნ ა დ დ ა ა. შ.

დიდი ცვლილებები მოხდა სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკაშიც. ახლა მხო-
ლოდ სავანეს კოლმეურნეობას 215 ტრაქტორი, 11 ავტომანქანა, 85 სხვადა-
სხვა სახის სასოფლო-სამეურნეო მანქანა ჰყავს. გლეხის ტექნიკური აზრიც
განვითარდა.

სოციალისტური სოფლის ეკონომიკურმა წარმატებამ და კეთილდღეობამ
სახე უცვალა სოფელს გარეგნულადაც. დღეს ბევრი სოფელი ქალაქის ტიპ-
ზეა მოწყობილი: მცირე საკარმიდამო ნაკვეთებზე დგას გეგმათ ნაგები ქვით-
კირის სახლები, ქუჩები ასფალტმოსხმულია, გაყვანილია წყალსადენი, მოწ-
ყობილია კანალიზაცია, სოფელი მთლიანად ელექტრიფიცირებულია, ყველა
ქუჩას სათანადო სახელწოდება აქვს მიკუთვნებული.

საინტერესოა გლეხის კარმიდამოს მოწყობის სტრუქტურაც. ჩვენ ხელთა
გვაქვს გურული და მეგრელი გლეხის კარ-მიდამოს კასტელისეული ჩანა-
ხატები. ჩვენვე შევადგინეთ გადმოცემების თუ ერმაკოვის ფოტოსურა-
თების საფუძველზე რაჭული კარ-მიდამოს სურათ-გეგმარი. კარ-მიდა-
მოები ყველგან, რელიეფური და კუთხური თავისებურებების გათვალის-
წინებით, შედარებით ვრცელი იყო, გლეხს მხოლოდ თავის კარ-მი-
დამო, თავისი მიწა და ეზო აძლევდა ყველაფერს, ამიტომ მის კარ-მიდამოში
საცხოვრებელი ნაგებობის გვერდით სამეურნეო სათავსებსაც აწყობდა, ჰქონ-
და საბძელი, საღორე, ბოსელი, საქათმე, საბატე, ბელელი, ნალია, ჰქონდა მოწ-
ყობილი სამეურნეო უბნებიც: ქართა, სავენახე, საბოსტნე, საყანე. აქვე ჰქონ-
და საისლე და მცირე ტყეც, ერთი სიტყვით პირველი საჭიროებისათვის ყვე-
ლა შესაძლო პირობა. იგი მისი ცხოვრების, შრომის და არსებობის ერთადერთი
საშუალება იყო. ჩვენ შევისწავლეთ ასეთი კარ-მიდამოები ადგილებზე და შევ-
ძელით ნაწილობრივ აღგვედგინა მათი თავდაპირველი სახე.

მოსახლეობის მატერიალურ კეთილდღეობას თან მოჰყვა ხალხის კულ-
ტურული დაწინაურება. ახლა სოფლის მშრომელი მოსახლეობის 45% სა-
შუალო ცოდნითაა, ხოლო ყოველ 1000 სულ მოსახლეზე 50—52-ს უმაღლე-
სი განათლება აქვს მიღებული. სოფლის მშრომელი მოსახლეობის 70%-ს
რესპუბლიკური თუ ადგილობრივი ჟურნალ-გაზეთები აქვთ გამოწერილი და
სახლში საკუთარი ბიბლიოთეკა აქვთ. საინტერესოა, რომ აბაშის რაიონის ბერ-
ჟინსკის სახელობის კოლმეურნეობაში 100 ახალგაზრდა დაუსწრებლად სწავ-
ლობს რესპუბლიკის სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებელში. აქ 65 ახალგაზრდა
უმაღლესი განათლებითაა. ხოლო კოლმეურნეთა 60%-ს საშუალო განათლება
აქვს მიღებული. დაახლოებით ასეთივე მდგომარეობაა რესპუბლიკის უმეტეს
რაიონებსა და სოფლებში.

დიდი ცვლილებები მოხდა ჩაცმულობის გაუმჯობესება-განვითარებაში,
სოფლური ტრადიციული ტანსაცმელი შეცვალა ქალაქურმა, უკანასკნელი
მოდის მიხედვით შეკერილმა. უადრესად სრულყოფილი გახდა ჩაცმის კულ-
ტურა, ტანისამოსის ტარების კულტურა. ახლა სოფელში იშვიათად შეხვდე-
ბით ტრადიციულ ჩოხას, ან გლეხურ პერანგს, ქალამნებს, ან კიდევ ქალის
გრძელ, სწორ კაბას და მოქარგულ ვიწრო მოსასხამს, ახალი ტანსაცმელი
უფრო კოხტა, მოყვანილი და ელეგანტურია, რომელიც უფრო მკვეთრად უს-
ვამს ხაზს ტანის, სახის, სხეულის კეთილშობილებას, გრაციას, მშვენიერებას.
განვითარდა ტრანსპორტიც. დღეს ავტომანქანები ისევე ერთადერთი და აუცი-

ღებელი ატრიბუტია სოფლის ცხოვრებისა, როგორც — წინათ ცხენი და ურემი. ამიტომ სოფლის მშრომელი მოსახლეობის 25%-ს ღდეს ავტომანქანა ჰყავს. ხოლო სოფლის მთელ მოსახლეობას ასობით ავტომანქანა და ათეულობით ავტოტრანსპორტი ემსახურება. ცხენი და ურემი ღდეს მხოლოდ სამუშეო იშვიათობად იქცა.

ცვლილება მოხდა ადამიანთა ურთიერთობაშიც. საბჭოთა ადამიანის ქცევის წესები, ადამიანთა ურთიერთობის კულტურა უაღრესად მაღალი, კოლექტივიზმის სულისკვეთებასთანაა შეფარდებული და ამით უაღრესად ეთილშობილურია. ადამიანი ადამიანის მეგობარი, ერთი კოლექტივის, ერთიანი კომუნისტური უჯრედის წევრია. კოლექტივიზმის პრინციპი ახლა მძლავრად მოქმედი ფაქტორია ხალხის ყოფასა და ცხოვრებაში. კოლმეურნეობის მიერ სახელმწიფო დავალების შესრულება ერთგვარად საბრძოლო ამოცანაა ყველა კოლმეურნისათვის.

კომუნისტურად შრომობენ და ცხოვრობენ ბრიგადის წევრები. ერთად მიდიან კინოსურათებზე, ლიტერატურულ საღამოებზე, სამუშაოზე, ლექცია-მოსხენებზე და სხვა.

საერთო სიკეთისათვის, კოლმეურნეობის ძლიერებისათვის, საერთო სახალხო საქმის გამარჯვებისათვის — ასეთია საბჭოთა ადამიანის შრომითი საქმიანობის დევიზი.

ხალხი დიდად აფასებს ადამიანებს, რომლებიც ათეული წლების განმავლობაში ნაყოფიერად, თავდადებით, უანგაროდ ემსახურებიან სოფლებს. ამ დიდი პატივისცემის გამოხატულების მაგალითს წარმოადგენს ლესიჭინის სასოფლო საბჭოს მიერ პრაქტიკაში დანერგილი ღონისძიება. ამ სასოფლო საბჭომ შემოიღო სოფლის ყველაზე ღვაწლმოსილ ადამიანთა საპატიო მცხოვრებლებად აღიარების პრაქტიკა. 1968 წლის 28 მაისის სესიაზე ლესიჭინის სასოფლო საბჭოს საპატიო მცხოვრებლად გამოაცხადეს ნ. ჭანჭღავა და ვ. ბერაია. ისინი ღღესაც სოფლის ყველაზე აქტიური, თავდადებული, ღვაწლმოსილი მშრომელები, სამაგალითო ადამიანები არიან.

სოფლის დიდებას და სიამაყეს ეძახიან გეგეჰეკორის ლენინის სახელობის კოლმეურნეობის წევრები სახელოვან გმირ დედას, სოციალიტურ შრომის გმირს მარგო ჩიქვანაიას. იგი 11 შვილის აღმზრდელია, ამასთან თავდადებულად შრომობს კოლმეურნეობაში, ღდეს თავისი ვაჟკაცური შემართებით არავის უთმობს პირველობას ჩაის კრეფაში. გმირი დედა რომ სოციალისტური შრომის გმირიც არის საამაყოა, ესეც ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის დიადი შედეგია.

გეგეჰეკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი ღრმად სწავლობს იმ ცვლილებებს, იმ გრანდიოზულ გარდაქმნებს, რომლებიც ასე მკაფიოდ ჩანს განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე. იყენებს მას მშრომელი მოსახლეობაში საგანმანათლებლო-კულტურული მუშაობისათვის, ხალხის ცხოვრებაში ახალი ყოფისა და ახალი ტრადიციების დამკვიდრებისათვის, ახალი ადამიანის, კომუნისტის მშენებელი ადამიანის იდეურ-პოლიტიკური და მორალური აღზრდისათვის.

აპარის სახელმწიფო მუზეუმი

საბჭოთა მუზეუმი სამეცნიერო-კვლევითი და სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებაა. იგი არის მეცნიერებისა და კულტურის მძლავრი. კერა, კომუნისტური და საბჭოთა პატრიოტიზმის სულისკვეთების მშრომელთა აღზრდის მძლავრი იარაღი. აპარის სახელმწიფო მუზეუმი ამჟამად დიდმნიშვნელოვანი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებაა. სკკპ XXV ყრილობამ სოციალისტური კულტურისა და ხელოვნების შემდგომ განვითარებაში მშრომელთა იდეურ-პოლიტიკურ, ზნეობრივ-ესთეტიკურ აღზრდაში, დიდი ამოცანა დაუსახა მუზეუმებსაც, მან საჭიროდ სცნო, რომ ყოველდღიურად უმჯობესდებოდეს მუზეუმების მუშაობა, შეკრებილ ფასეულობათა დაცვა და პროპაგანდა. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ „პარტიული ყურადღების მეოხებით უმჯობესდება მთელი რიგი ადგილობრივი მუზეუმების სამეცნიერო-საგანმანათლებლო მუშაობა, იზრდება მათი როლი ადამიანთა სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაში“¹. ასეთ მუზეუმთა შორის ერთერთ მოწინავე ადგილზეა აპარის სახელმწიფო მუზეუმი.

1978 წელს სრულდება აპარის სახელმწიფო მუზეუმის დაარსებიდან 70 წელი. იგი აღმოცენდა ბათუმის სკოლებთან არსებული სასკოლო მუზეუმების ბაზაზე. სასკოლო მუზეუმებს მასწავლებლები ხელმძღვანელობდნენ უსასყიდლოდ. მასწავლებელ მიხეილ შარაშიძის მოგონებაში ვკითხულობთ: „ბუთო წლის განმავლობაში, 1907 წლის 1 ოქტომბრიდან 1911 წლის 9 ივლისამდე, ემართავდი უსასყიდლოდ სკოლის მუზეუმს, რომელშიც 7—8 ათასი სხვადასხვა ნივთი ინახებოდა“². სასკოლო მუზეუმების ბაზაზე საბავშვო-საქალაქო მუზეუმის გახსნას მხარს უჭერდა მაშინდელი ბათუმის მოწინავე ინტელიგენცია, ბევრი მათგანი მაშინ ქალაქის ხმოსნები და აქტიური მუშაკები იყვნენ, ასე მაგალითად, ქალაქის თავი ზ. ანდრონიკაშვილი, გ. ვოლსკი, ი. მესხი, გ. ელიაშვილი, ნ. ჯაყელი და სხვ. საბავშვო-საქალაქო მუზეუმის გახსნის საკითხი. ბათუმის თვითმმართველობის საბჭოს განუხილავს 1908 წლის 19 მარტს. სხდომის ოქმში ამის შესახებ წერია: „ბათუმის ქალაქის თვითმმართველობა, რომელიც შედგება 28 ხმოსნისაგან, შეიკრიბა 1908 წლის 19 მარტს და ერთხმად მოიწონა საფინანსო კომისიის დასკვნა და სასურველად ცნო პუშკინის სახელობის სკოლასთან ქალაქის დაწყებითი სკოლების მუზეუმის გახსნა ზოოლოგიის, ბოტანიკის, მინერალოგიის განყოფილებებით, პატარა ზოოლოგიური ბაღითა და აკვარიუმით“. მაგრამ საბავშვო-საქალაქო მუზეუმის დაარსება მხოლოდ 1908 წლის 1 ოქტომბერს გაფორმდა ქალაქის თავის ბრძანებით. მუზეუმის მოწყობა დაავალეს პუშკინის სახელობის სკოლის ხელ-

¹ გაზ. „პრადა“, 1976 წლის 12 ოქტომბერი.

² მ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, აპარის სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა ღიაღი, № 125, გვ. 18.

გარჯილობის მასწავლებელს ნ. გომანს, იგი დიდად დაინტერესებულა მუზეუმის საქმიანობით და 1908—1909 წლებში უფასოდ მუშაობდა მუზეუმში.

მუზეუმი 1910 წლის 9 მაისიდან გადატანილ იქნა ქალაქის საბჭოს შენობის პირველ სართულზე — ერთ ოთახში, ამავე ოთახში ყოფილა ქალაქის ბიბლიოთეკაც.

1912 წლის 15 ოქტომბერს ქალაქის თვითმართველობამ 34 ხმოსნის მონაწილეობითა და ქალაქის თავის ზ. ანდრონიკაშვილის წინადადებით დაადგინა: „1. ქალაქში არსებული ბავშვთა სასკოლო მუზეუმი გადაკეთდეს „ბათუმის საქალაქო მუზეუმად“; 2. ზემოთ აღნიშნული მუზეუმის პროგრამა დამტკიცდეს; 3. მუზეუმის გამგედ დაინიშნოს ნ. გომანი და 1913 წლის პირველი იანვრიდან წლიურ გასამრჯელოდ მიეცეს 500 მანეთი“.

ბათუმის ოლქის ჰოწინავე და პროგრესული ადამიანები ცდილობდნენ ამ მუზეუმის საოლქო მუზეუმად გადაკეთებას. მის შესახებ გაზეთები წერდნენ: „Вопрос об учреждении в Батуми Музея Батумской области представляет существенное значение для всего края.“

Южный Кавказ почти абсолютно не исследован в научном отношении. Если будет основан в Батумской области музей, то он послужит сосредоточением всего, что есть в области. Если нужен в Батуми Ботанический оклиматизационный сад, то не менее нужен и музей. Недавно нам пришлось слышать мнение профессора Краснова, что для окрестностей Батуми Ботанический сад будет служить лучшим украшением. В самом же городе таким украшением будет Батумский музей“³.

იგივე გაზეთი მუზეუმისათვის საჭიროდ მიიჩნევდა ექსპოზიციაში ჭარბად ყოფილიყო წარმოდგენილი ადგილობრივი მასალები, იგი მოითხოვდა მუზეუმის რეექსპოზიციას, მხარის ფლორისა და ფაუნის, მინერალოგიის, გეოლოგიის, პალეოფიტოლოგიის, ნიადაგის ნიმუშების ანალიზს, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის, ჰავის, კურორტების, ეთნოგრაფიის, ისტორიის, არქეოლოგიის მიმართ ყურადღების გამახვილებას და ნუმისმატიკის კუთხის მოწყობას. მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეაფერხა საქმის ბოლომდე მიყვანა.

1922 წლის დეკემბრიდან მუზეუმი გადადის აჭარის განათლების კომისარიატის სისტემაში. 1924 წლამდე იგი შერეული ტიპისა იყო. 1925 წლიდან კი მხარეთმცოდნეობის მუზეუმად გადაკეთდა, ხოლო 1943 წლიდან სახელმწიფო მუზეუმად. 1925 წლიდან მუზეუმი გადატანილ იქნა ყოფილი სამხედრო ტაძრის შენობაში. აქ ბევრი ნივთი გაუქვდა და 1930 წლის 25 იანვრიდან მოათავსეს ხაზინის შენობაში (მუზეუმის ახლანდელი შენობა). იგი მართალია მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის სახელს ატარებდა, მაგრამ ფაქტობრივად სასკოლო მუზეუმის ფარგლებს არ გასცილებია. მუზეუმის მუშაობაში გარდატეხა ხდება 30-იანი წლების დასასრულიდან. იგი თანდათან დგება რესპუბლიკის მოწინავე მუზეუმთა რიგებში.

მუზეუმის სამეცნიერო-საგანმანათლებლო მუშაობა მკიდროდაა დაკავშირებული ექსპონატების გეგმიან შეგროვებასთან. კოლექციებისა და ცალკეული საგნების შეგროვება ხდება წინასწარ შედგენილი გეგმით. სამუზეუმო ექსპონატების შეგროვება უმთავრესად ხდება მუზეუმის მიერ მოწყო-

³ Газ. «Батумская Правда», 1912 г., № 178.

პილ სამეცნიერო-კომპლექსური ექსპედიციების, სამეცნიერო და ინდივიდუალური მივლინების დროს. ამ საქმეში დიდ დახმარებას უწევენ მუზეუმს მოყვარული მხარეთმცოდნე კორესპოდენტები და აქტივი.

მუზეუმის ფონდები ივსება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი შემთხვევით ნაპოვნი ექსპონატებით, გარდა ამისა, მუზეუმის თანამშრომლები ექსპონატებს აგროვებენ მოსახლეობაში, საბუთებსა და სხვა მასალებს ეძებენ მოსკოვის, ლენინგრადის, თბილისის, ქუთაისისა და სხვა ქალაქების მუზეუმებსა და არქივებში, აღსანიშნავია, რომ მუზეუმში დიდძალი ექსპონატები გროვდება შემოწირულობათა სახით. ყველა ძირითად ექსპონატზე დგება მეცნიერული პასპორტი, ხოლო ყველა სახის ექსპონატზე — კარტოთეკა. დღემდე სამეცნიერო-პასპორტი შედგენილია 13 ათას ძირითად ექსპონატზე. მუზეუმში თავდაპირველად მულაჟები იყო შეგროვილი, ხოლო ძირითადი ექსპონატების შეგროვება დაიწყო 1933 წლიდან აკადემიკოსმა გიორგი ჩიტაიამ, რომელმაც იმავე წელს მოაწყო ეთნოგრაფიული ექსპედიცია აჭარაში და მუზეუმს დაუტოვა 36 ექსპონატი. ამის შემდეგ მუზეუმმა ექსპონატების გეგმიანი შეგროვება დაიწყო. დღეისათვის მუზეუმის ფონდში დაცულია 90 000-ზე მეტი ექსპონატი.

მუზეუმს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ტრადიცია არ გააჩნდა. 1939 წლამდე მუზეუმში არც ერთი შრომა არ მომზადებულა. აღრინდელი მუზეუმის საქმიანობის შესახებ ერთ-ერთ საბუთში ნათქვამია: „სამწუხარო მოვლენად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ მუზეუმში არ არის წარმოდგენილი აჭარის ისტორია, არქეოლოგია, მხარის რევოლუციური მოძრაობა, ეთნოგრაფია და კულტურა. მას არ გააჩნია სოფლის მეურნეობისა და მხარის სოციალისტური ინდუსტრიის ამსახველი ექსპოზიცია, მუზეუმი არ ეწევა სამეცნიერო კვლევას, სრულებით არ წარმოებს პასიურ-პოლიტიკური მუშაობა“. ამ ჩამორჩენას მუზეუმი თანდათანობით, სისტემატური და დაძაბული მუშაობით ძლევს. გეგმიურ სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას საფუძველი ეყრება 1939 წლიდან. ამიერიდან აჭარის სახელმწიფო მუზეუმმა მთავარ მიზნად დაისახა მხარის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, ფოლკლორის, ბუნების, მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, სახალხო განათლების, კულტურის მეცნიერული შესწავლა.

1939 წლიდან მუზეუმის კოლექტივი გეგმაზომიერად და სისტემატურად აწარმოებს სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას. მუზეუმის თანამშრომელთა მიერ შესრულებულია 3000-ზე მეტი ნაშრომი, მათგან გამოქვეყნებულია 70-მდე ნაშრომი აჭარის ისტორიისა და კულტურის აქტუალურ პრობლემებზე. მუზეუმი ყოველწლიურად ატრებს სამეცნიერო-კომპლექსურ ექსპედიციებს. სამეცნიერო ექსპედიციების ორგანიზებულად მოწყობა-ჩატარების შედეგად დღითიდღე მდიდრდება მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი. იგი შეიცავს 1400-ზე მეტ უნიკალურ ხელნაწერს ქართულ, რუსულ, სომხურ, არაბულ, სპარსულ და თურქულ ენებზე. ბევრი მათგანი XVI—XVII სს. განეკუთვნება.

მუზეუმი ყოველწლიურად ბეჭდავს თავისი შრომების კრებულს. დღემდე გამოიცა შრომების 8 ტომი, ამაჟამად გამოსაცემად მზადდება მეცხრე ტომი. ეს შრომები ხელს უწყობს მხარისა და მუზეუმის ექსპონატების მასებში პროპაგანდის საქმეს. მუზეუმის კოლექტივმა დიდი მუშაობა გასწია მხარის მატე-

რიალური და სულიერი კულტურის ძეგლების შესწავლისა და მისი პროპაგანდის საქმეში. მუზეუმმა შეადგინა აჭარაში არსებული ისტორიული ძეგლების, ციხე-სიმაგრეების, ეკლესია-მონასტრების, თალიანი ხიდების, თავდაცვითი ნაგებობების და სხვ. რუკა. მატერიალური კულტურის ძეგლების პოპულარიზაციის მიზნით აჭარის ძეგლთა დაცვის საოლქო საბჭოსთან შეთანხმებით მუზეუმმა ქართულ და რუსულ ენებზე მასობრივი ტირაჟით გამოსცა რუკა „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში“.

მეცნიერულად, იდეურ-პოლიტიკურად და მხატვრულად გამართულ გამოფენას დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს. კარგად გააზრებული ექსპოზიციები ეხმარებიან საბჭოთა ადამიანების კომუნისტური იდეებით აღზრდის ეთილშობილურ საქმეს. ექსპოზიციების მეცნიერულ დონეზე მოწყობას დიდი გულმოდგინებით ეკიდებიან მუზეუმის ძირითადი განყოფილებები: ბუნების (ფლორა და ფაუნა), რევოლუციამდელი ისტორიის (არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, რევოლუციური მოძრაობა) და საბჭოთა საზოგადოების ისტორიის (მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა და კულტურა) განყოფილებები.

მუზეუმში სისტემატურად ეწყობა სტაციონალური გამოფენები ქვეყნის წინაშე მდგარი ახალი ამოცანების შესაბამისად. 1937 წლიდან დღემდე მუზეუმში მოეწყო 20-მდე ახალი გამოფენა. ბუნების განყოფილებაში დამთვალეირებელი პირველად ეცნობა საქართველოსა და აჭარის რელიეფურ რუკებს, გეოლოგიური წარსულის სქემებს, წიაღისეულ სიმდიდრეებს, ნიადაგებს, ჰავას, კულტურულ და ველურ მცენარეთა სქემებს და ღიაგრამებს, სადაც მოცემულია მცენარეთა ყვავილობის კალენდარი. სპეციალურ კარადებში წარმოდგენილია აჭარის სხვადასხვა მცენარის მერქნის ნიმუში, დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მიჩურინული სელექციის შედეგად გამოყვანილ მცენარეთა ჰერბარიუმებსა და ნაყოფებს, ჩაისა და სხვა მცენარეულთა სელექციურ ჯიშებს, ცალკეულ ფარებზე წარმოდგენილია ეროზიული მოვლენები და მასთან ბრძოლა, აქვეა ფარი, სადაც მოცემულია თემა: „დავიცვათ ბუნება“. ცალკე დარბაზი დათმობილი აქვს აჭარაში გავრცელებულ უხერხემლო ცხოველებს, სოფლის მეურნეობის მავნებლებს, ადგილობრივ და გადამჭრენ ფრინველებს, მტაცებელ და სხვა ცხოველებს, რომლებიც მოცემული არიან ცალკე ბიოგფუფებად. ამავე დარბაზში სრულად არის წარმოდგენილი შავი ზღვისა და მდინარეების თევზები, აქვეა შავი ზღვის თემატური ჭრილი...

რევოლუციამდელ განყოფილებაში გვხვდება აჭარაში ნაპოვნი ძველი ქართული პალეოლითისა და ნეოლითის ეპოქის ძეგლები, კაყისა და ობსიდიანის იარაღები, ქვის ნაჭახი და თოხი, ბრინჯაოს ნივთები, ოვალურყურიანი ნაჭახები, კოლხური ცულები, თოხები, წალდები, სპილენძის ცულები, ფიჭვნარში ნაპოვნი კერამიკის ნივთები, ა. იოსელიანის მიერ ხუცუბანში აღმოჩენილი ბრინჯაოს, რკინის, თიხის ნაწარმი, ანტიკური და კოლხური ამფორები, ფიჭვნარის სამკაულები და თიხის ჭურჭლები, აქვეა წარმართული დროის დიდი ზომის მონოლითად მოჭრილი „სამსხვერპლო“, მოცემულია ბრინჯაოს მინიატურული ფიგურები, რომლებიც მიუთითებენ „ფალურ“ კულტზე, კოლხური გემის მოდელი, ცალკე კარადა უჭირავს უძველესი დროის ნუმიზმატიკურ კოლექციას, აქვეა წარწერიანი და ორნამენტიანი ქვები, ხიხანის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლები, ციხე-სიმაგრეთა ფოტოსურათები, საწნახლები და ჭურბები.

მუზეუმში ბევრია მსოფლიო მნიშვნელობის უნიკალური ძეგლები: დიდი ზომის იშვიათი ვაზა „კრატერი“ საბჭოთა კავშირში ერთადერთია, იგი 2500 წელზე მეტხანს ფიჭვნარის მიწაში იყო დაცული; XII ს-ის ორნამენტებით შემკული სარკოფაგი; იშვიათი ხელოვნების ნიმუში — შუა საუკუნეების აღმოსავლური, დიდი ზომის, სპილოს ძვლის ქადრაკი, რომლის ფიგურები ერთმანეთს არ ჰგვანან; ჩინური, იშვიათი ნაკეთობის, სპილოს ძვლის ბურთულა: დაცული მდიდარი ოქროს ფონდი ე. წ. გონიოს განძი, რომელშიც ბევრი ისეთი ნივთია, რომლის მსგავსი მსოფლიოში არ მოიპოვება; აქვეა რკინის სადნობი ღუმელი და სხვ. მუზეუმში დაცულია ეთნოგრაფიული ნივთები: ხეზე კვეთილი ორნამენტიანი საგნები, მაჭახლის იარაღების საკეთებელი სახელოსნო, რევოლუციამდელი გლეხის ოჯახის „ინტერიერი“, ხელისა და წყლის წისქვილები, აჭარული სახლის მოდელი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, კარაქის სადღეები თიხის ჭურჭელი, მუსიკალური ინსტრუმენტები, სპილენძის ჭურჭელი, თოფები და ცივი იარაღი, ქალების ვერცხლის სამკაულები, აჭარელი ქალების ხელსაქმის იშვიათი ნიმუშები, მდიდარი და ლარები აჭარელის სამოსი (ჩუქურა), ტანსაცმლის საქსოვი დაზგები და სხვ.

მუზეუმში დაცულია დიდძალი საბუთები და მასალები, რომლებიც ასახვენ საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და აჭარის ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების ისტორიას.

მუზეუმის საბჭოთა საზოგადოების ისტორიის განყოფილებაში დაცულია ვ. ი. ლენინის დიდი მოზაიკური ბარელიეფი, აქვეა ფოტოსურათები: ვ. ი. ლენინის ჩამოსვლა პეტროგრადში, ვ. ი. ლენინი სმოლნში, კრეისერი „ავრორა“, ვ. ი. ლენინის გამოსვლა საბჭოების მეორე ყრილობაზე და ყრილობის მიერ მიღებული დეკრეტები მიწისა და ზავის შესახებ. ვ. ი. ლენინის ბიუსტი, რომელიც ბათუმის მუშათა კლასმა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების წლისთავთან დაკავშირებით ახლანდელ ლენინის მოედანზე ააგო.

აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია მდიდარი და საინტერესო მასალები აჭარაში არსებული სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტებისა და სხვა სამეცნიერო დაწესებულებებისა — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბოტანიკური ბაღის, ჩაიასა და სუბტროპიკული კულტურების სრულიად საქავშირო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ჩაქვის ფილიალის, სამკურნალო და არომატულ მცენარეთა სრულიად საქავშირო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ამიერკავკასიის ზონალური საცდელი სადგურის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის, საზღვაო თევზის მეურნეობისა და ოკეანოგრაფიის სრულიად საქავშირო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის საქართველოს განყოფილებებს. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მეტალურგიის ინსტიტუტის, ტენიანი სუბტროპიკული კლიმატისა და ზღვის წყალში ლითონთა კოროზიისაგან დაცვის ლაბორატორიის, კვების მრეწველობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ბათუმის ფილიალისა და სხვა დაწესებულებათა მუშაობის ამსახველი.

ყველა აღნიშნული ძვირფასი და უნიკალური მასალა დროდადრო გამოაქვთ საყოველთაო დათვალიერებისათვის საგამოფენო ფარგლებზე და მრავალ-

ვალ ათასიან მნახელთა განცვიფრებას იწვევს. საგამოფენო ფარეზზე გამოტანილია მოძმე რესპუბლიკებთან მეგობრობის ამსახველი მასალები, აჭარის მრეწველობის, სოფლის მეურნეობისა და კულტურის განვითარების მაჩვენებელი მასალები. ამჟამად სამ დიდ ფარზე გამოფენილია სკკპ XXV ყრილობისა და საქართველოს კპ XXV ყრილობის მუშაობის ამსახველი მასალები და დოკუმენტები. აქვე თვალსაჩინო ადგილას ექსპონირებულია მე-10 ხუთწლიანი გეგმის ძირითადი ამოცანები, კერძოდ, აჭარის მრეწველობის, სოფლის მეურნეობისა და კულტურის დარგში დასახული ამოცანები 1976—1980 წლებისათვის.

აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ერთ-ერთი ამოცანაა მოსახლეობას, მშრომელებს უჩვენოს იდეურ-პოლიტიკურად გამართული, მეცნიერულად დამუშავებული და მაღალმხატვრულ დონეზე გაფართოებული ექსპოზიციები მოძრავი გამოფენის სახით. დღემდე მომზადებულია სხვადასხვა თემაზე 80 მოძრავი გამოფენა, ამ გამოფენებს ყოველწლიურად ორასზე მეტ ადგილას უჩვენებენ, დამსწრეთა რაოდენობა ყოველწლიურად 120 000—150 000 კაცს აღემატება, საგანმანათლებლო მუშაობის პრაქტიკაში ფართოდ ინერგება შეხვედრების მოწყობა ნოვატორებთან, რაციონალიზატორებთან, შრომის გმირებთან, რევოლუციისა და შრომის ვეტერანებთან, მეცნიერებთან, ინტელიგენციის წარმომადგენლებთან, ომისა და კომკავშირის ვეტერანებთან და გამოჩენილ ადამიანებთან. ასეთი შეხვედრების მოწყობას თითოეული მეცნიერი მუშაკი წელიწადში ორჯერ აწყობს, რაც მასების მუზეუმთან დაკავშირებისა და მოზიდვის კარგი ფორმაა; სპეციალურად მოწვეულ ახალგაზრდებთან და მოსწავლეებთან ტარდება თემატური და ღია გაკვეთილები, საჯარო ლექციები.

მუზეუმის მასობრივი და ორგანიზატორული მუშაობის შედეგად დღითი დღე იზრდება დამთვალიერებელთა რიცხვი. თუ წინა წლებს შევადარებთ, მივიღებთ ასეთ სურათს: 1933 წელს მუზეუმი დაათვალიერა 6 866 კაცმა, 1952 წელს — 17 188, 1970 წელს — 94 000, 1972 წელს — 130 000, 1974 წელს — 160 000 კაცმა, ხოლო 1976 წელს — 203 000 კაცმა. ასევე იზრდება ექსკურსიების რიცხვი, მარტო გასულ წელს 5 000 ექსკურსია ჩატარდა. მუზეუმში დამთვალიერებელთა რიცხვის ზრდას ხელი შეუწყო მოსახლეობაში მასობრივი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო მუშაობის ფართოდ გაშლამ, მუზეუმის მოყვარული კორესპოდენტების სამუზეუმო მუშაობაში ჩაბმამ, მუზეუმის დამხმარე საბჭოების მუშაობის გააქტიურებამ, მუზეუმის საქმიანობის რადიოთი, პრესითა და ტელევიზიის საშუალებით პროპაგანდამ, ფაბრიკა-ქარხნებთან მუზეუმის მყარმა კავშირმა, მუზეუმის გადაყვანამ უწყვეტ სამუშაო კვირაზე და ა. შ.

მუზეუმებთან მოქმედებს სხვადასხვა საზოგადოებრივი საბჭო: შრომის, ომის, კომკავშირული და პიონერული მოძრაობის ვეტერანთა და პენსიონერთა საბჭოები, რომლებიც მუზეუმს ეხმარებიან ექსპონატების შეგროვებაში, მორიგეობენ მუზეუმში და სხვ. მუზეუმთან შექმნილია სამეცნიერო-მხარეთმცოდნეობის საბჭო, რომელშიც გაერთიანებული არიან რესპუბლიკის ცნობილი მეცნიერები სახალხო მეურნეობისა და კულტურის დარგის წარმომადგენლები.

მუზეუმის მუშაობის სარკეა დამთვალიერებელთა შთაბეჭდილებების წიგნი. სამაგალითოდ მოვიყვანთ დიდი ქართველი პოეტის აკადემიკოს გიორგი

ლეონიძის ჩანაწერს: „მშვენიერი მუზეუმი გქონიათ, ბათუმში დიდი მუშაობაა გაწეული, ოღონდ ბინის სივიწროვეს განიცდის, საჭიროა საგანგებო შენობა“. ასევე მაღალ შეფასებას აძლევენ აქარის მუზეუმის მუშაობას აკად. ა. ზურაბიშვილი და პროფ. მამალაძე, ჩეხოსლოვაკელი ტურისტები, ბულგარეთის სახალხო რესპუბლიკის ბლაგოვეგრადის ოკრუგის დელეგაცია, ინდოელი მენი მაღამ მადედო, რუმინელები — გ. ხინკო და დ. ბელუხი, გერმანელი ჰომუხტ ვერნერი, ფრანგი ანდრე ბლიუმლი, აკად. ა. კურსანოვი, პროფესორები ჰაიდენ რეიხი, ი. სევესტიანოვი და სხვ.

აქარის სახელმწიფო მუზეუმის ინიციატივითა და უშუალო დახმარებით აქარაში მოეწყო სახალხო მუზეუმები: სოფელ ბოზოყუათის საკოლმეურნეო მუზეუმ-გალერეა, ახალშენის საკოლმეურნეო მუზეუმი, ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელ ქარხანაში საქარხნო მუზეუმი, ხულოს რაიონის სხალთის ძეგლმუზეუმი, ქ. ბათუმის № 2 საშუალო სკოლის მუზეუმი, ამჟამად შედგენილია და დამუშავებულია თამარის ციხის ძეგლ-მუზეუმის თემატურ-საექსპოზიციო გეგმა, რომლის მიხედვით თამარის ძეგლ-მუზეუმი და საქარხნო მუზეუმები გაერთიანდებიან.

1976 წელს აქარის სახელმწიფო მუზეუმი შემკრებლობითი, სამეცნიერო-კვლევითი, სამეცნიერო-საგანმანათლებლო და საექსპოზიციო მუშაობაში მოპოვებული დიდი წარმატებებისათვის სსრკ მთავრობის გადაწყვეტილებით მეორე ჯგუფიდან გადაიყვანეს მუზეუმის პირველ ჯგუფში, ამან ახალი სტიმული მისცა მუზეუმის კოლექტივს მუშაობის შემდგომი გაუმჯობესებისათვის.

ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა მუზეუმთან არსებული სამეცნიერო ბიბლიოთეკა. იგი დიდ დახმარებას უწევს რესპუბლიკისა და სხვა ქალაქებიდან ჩამოსულ მეცნიერ მუშაკებს, ასპირანტებს, სტუდენტებს და სხვა დაინტერესებულ პირებს. ბიბლიოთეკაში დაცულია იშვიათი წიგნები: ქართულ, რუსულ, სომხურ, არაბულ, სპარსულ, თურქულ გერმანულ, ფრანგულ, ბერძნულ, ჩინურ და სხვა ენებზე, ბიბლიოთეკის წიგნალი ფონდი შეადგენს 50 000-ზე მეტ ერთეულს.

მუზეუმი ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა და მონაწილეობს მუზეუმის საკავშირო დათვალიერება-კონკურსებში, რის შედეგადაც სსრ კავშირის და საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს მიერ მუზეუმის ხელმძღვანელი დაჯილდოვებული იყო პირველი ხარისხის დიპლომით, მეცნიერ მუშაკები კი — სხვადასხვა ჯილდოებით, სამკერდე ნიშნებით და სიგელებით. გარდა ამისა, მუზეუმი ვ. ი. ლენინის დაბადების 100 წლისთავთან დაკავშირებით საქართველოს კპ აქარის საოლქო კომიტეტმა, აქარის ასსრ მინისტრთა საბჭომ და აქარის პროფსაბჭომ სამახსოვრო დროშითა და ფულადი პრემიით დააჯილდოვა. მუზეუმის კოლექტივი ერთსულოვნად გამოეხმაურა საქართველოს ისტორიკოსთა მოწოდებას მე-9 ხუთწლედის მესამე გადამწყვეტი წლის სოციალისტურ შეჯიბრებაში ჩაბმის შესახებ და აიღო კონკრეტული ვალდებულებანი.

აქარის სახელმწიფო მუზეუმის კოლექტივი ჩაბმულია დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი მუზეუმების საკავშირო დათვალიერებაში. მუზეუმის კოლექტივმა ამ თარიღთან დაკავშირებით აიღო გაზრდილი ვალდებულება და სოციალისტურ შეჯიბრში გამოიწვია აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმის კოლექტივი.

აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის კოლექტივი თავისი მეცნიერულ-საგანმანათლებლო მუშაობის პოპულარიზაციის ფორმებსა და მეთოდების სრულყოფის გზით დიდ წვლილს შეიტანს სკკპ XXV ყრილობის ისტორიულ გადაწყვეტილებათა პროპაგანდის, პატრიოტიზმის, ხალხთა, მეგობრობის, კომუნისტური იდეების სულისკვეთების საბჭოთა ხალხის აღზრდის კეთილშობილური დიდ საქმეში.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19

Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ტელეფონი 37-95-50 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18. X. 77; შეკვ. № 2589; ანაწყოების ზომა 7×12 ;
ქაღალდის ზომა $70 \times 108^{1/16}$; ნაბეჭდი თაბახი 17.50; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
ფასი 1 მან.

თაბახი 16.21;

უე C9509;

ტირაჟი 1500;

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

